A KERESZTÉNY MAGYAR KIRÁLYSÁG KORONÁZÁSI JELVÉNYEI

A legelső magyar – nyugati keresztény rítusú – koronázási szertartásról nem maradt fenn értékelhető forrás. Györffy György leírása[1] is abból az általános véleményből indul ki, hogy a koronázás nyugati eredetű és „a Karolingok alatt nyerte el azt a formáját, amelyben Magyarországra eljutott". Györffy György az ún. mainzi ordo[2] szerint képzeli el a koronázási szertartást, amelyben a királyi felségjelvények a következők: kard, jogar és korona. Zvojnimir /Zelemér/ horvát király 1075. évi fogadalomlevele alapján ezt még kiegészíti a zászlóval, a karpántokkal, a gyűrűvel és az országalmával. Magát a szertartást a X. században készült szertartáskönyv szerint a következőképpen írta le.

1. A király kijön az ágyasházból s ekkor egy püspök a Mindenható örök Isten kezdetű imát mondja el.
2. A két püspök által karonfogott királyt a díszes ruhákba öltözött papok menetében a templomhoz vezetik, miközben énekelnek (Íme, elküldöm az angyalomat...)
3. Az érsek imát mond a templom kapujában.
4. A templom szentélyéig mennek, ahol – miután a király leveti ruháit és fegyvereit – a király a püspökökkel együtt arcra borul a szőnyegeken, karját széttárva. A klerikusok a szentélyben éneklik: (Isten) ezt a szolgádat királlyá választani méltóztassál, kérünk Téged!

[1] Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 148-162. A kérdés korábbi összefoglalása: Forray Teréz, A magyar királyok koronázási szertartásai. Szeged, Kultúra Nyomda. 1929.

[2] Talán azért, mert II. Henriket e szerint koronázták.

5. Az érsek megkérdezi a királyt: Akarod-e a szent hitet, melyet hívő férfiak adtak neked, igaz módon megőrizni? – Akarom. Akarsz-e a szent egyházaknak és az egyházak papjainak védője és oltalmazója lenni? – Akarok. Akarod-e az Isten által neked átengedett országot atyáid igazsága szerint kormányozni és védelmezni? – Akarom...
6. Az érsek a néphez fordulva kérdi: Akarjátok-e ennek a fejedelemnek és vezérnek alávetni magatokat, az ő országát erősíteni, igaz hittel megszilárdítani és parancsolatainak engedelmeskedni? – Úgy legyen! Amen. ' (Acclamatio)[3]
7. Imák elhangzása után az érsek felkeni szent olajjal[4] a király mindkét karját, fejét, mellét és vállát. Imák.
8. Az érsek a püspököktől átvett **karddal** felövezi a királyt, majd átadja a karpántokat, a gyűrűt és a koronázási **palástot.**
9. Ezután a király megkapja a **jogart** és a királyi pálcát.
10. Az érsek a király fejére helyezi a **koronát:** Fogadd az ország koronáját...
11. Az érsek megáldja a koronás királyt, majd az oltártól a trónushoz vezetik.
12. Együtt éneklik a Téged Isten dicsérünk (Te Deum laudamus)-t.

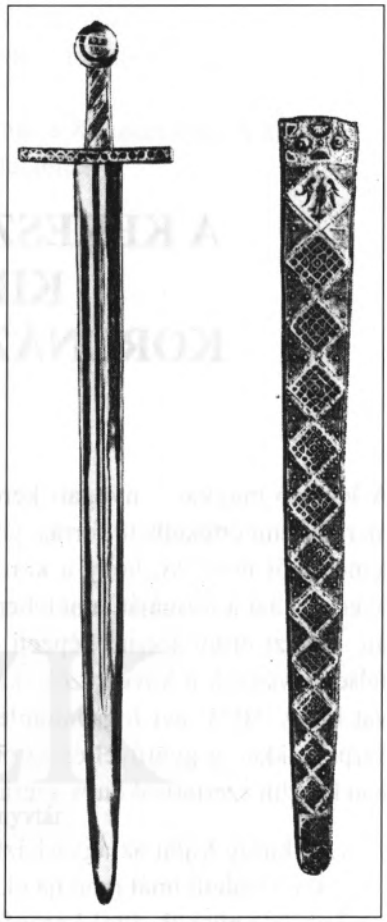

37. kép
A német koronázási kard

[3] Bartoniek Emma, A magyar királyavatáshoz. Századok 57 (1923) 247-304.

[4] A felkenés eredete a zsidók ószövetségi szertartásaiból származik, ámbár itt elsősorban a papok felkenéséről van szó. Áron felkenése: A Kivonulás könyve 29.1. – Biblia. Ószövetségi és Új szövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat. 1976, 92. – Saul felkenése: Sámuel könyve 10.1. Uott 284. – Dávid felkenése: Sámuel könyve 16.1-3. Uott 291. A római katolikus egyház csak a VIII. századtól alkalmazta.

De lássuk, mit írnak a források Szent István koronázásáról?

Legelőször nyilvánvalóan a szent király legendáit kell megvizsgálnunk. Az ún. Kis Legenda a legrégebbi, Szent László király korából való, talán 1080 tájáról. A magyar szerző jóformán semmit sem ír a koronázásról: „a még gyermek István a főemberek és a köznép kegyéből dicsőségesen az ország trónjára (in regni solium laudabiliter) emeltetett".[5] Az ún. Nagyobb Legenda szerzője egy kissé részletesebben szól a koronázásról: „atyja halála után az ötödik évben elhozták az apostoli áldás levelét... s István királlyá választatott, s az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémájával szerencsésen megkoronáztatott" (unctione crismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur).[6] E leírásokban, mint láthattuk, egyetlen szó sincs arról, hogy István királynak a pápa küldött volna koronát s arról még kevésbé, hogy Anasztáz apátúr közreműködé-

38. kép – Zsigmond király koronázása

[5] SRH II. Budapest. 1938, 394. – A kisebbik legenda. Fordította: Kurcz Ágnes. In: István király emlékezete. Budapest, Magyar Helikon. 1971, 56. – Árpád-kori legendák és Intelmek. Gondozta: Érszegi Géza. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1983, 17. – Magyar legendák és geszták. Fordította: Bíró Bertalan. Budapest, Argumentum. 1997, 35.

[6] SRH II. Bp. 1938, 384. – Kurcz 45. – Érszegi 27 – Bíró 42: egészen más fordítást ad. „...István levelet kapott az apostoli áldással. Főpapok, ispánok és a nép egy akarattal kiáltották ki (laudes congruas acclamantibus) királlyá. Felkenték szent kenettel és szerencsésen megkoronázták a királyi méltóság koronájával."

sével zajlottak volna le ezen események.[7] Honnan ered akkor ez a történet? A Hartvik püspök által, szerkesztett (Kálmán király korabeli) legendából: „Atyja halála után a negyedik évben ... Asztrik püspököt, akit Anastasiusnak is mondtak, a szent apostolok küszöbéhez küldte... érdemesítse őt is arra, hogy a királyi diadémával izmosítsa" (megerősíteni szíveskedjék, diademate roborare). Ezután következik a lengyel Mieszko-féle történet, vagyis hogy a lengyel fejedelemnek csináltatott koronát végül is Istvánnak küldte el a pápa. De azonfelül keresztet is küldetett a királynak. „Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és a kereszttel együtt, s miközben a püspökök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásukat fennen kiáltozták, Isten kedveltjét, István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémájával szerencsésen megkoronázták." Ugyanezt Bíró Bertalan így fordította le: „Asztrik főpap tehát mindent megnyert, amit csak kért és örömmel tért vissza övéihez ...az apostoli áldásnak levele (benedictionis apostolice litteris), meg a koronának és vele együtt a keresztnek (cum corona et cruce simul) a megérkezése után ...Istvánt... királynak kiáltották ki. Majd krizmakenéssel felkenték és a koronával szerencsésen megkoronázták a királyi méltóságra."[8] Heltai Gáspár a Hartvikféle történetet írja le: „/István király/ könyörge a pápának, hogy onnét Rómából küldené néki a királyi méltóságnak ékességit: koronát, aranyalmát és a királyi sceptrumot, etc.... És Asztrik arator elhozá a pápának ajándékit, és megmutatá néki az királyi koronát és a szép keresztet."[9]

A királykoronázások történetét Bartoniek Emma foglalta össze,[10] s ő úgy gondolta, Szent István királyt karddal felövezték, felkenték majd megkoronázták, de jogart és gyűrűt is kapott.

Nos, mit mondanak a krónikáink?

Kézai Simon mindösszesen csak annyit tud, hogy István megkoronázták (rex Stephanus coronatus),[11] de a Képes Krónika is erősen szűkszavú: Szent /Boldog/ István király isteni segítséggel /rendelésből/ elnyerte a magasztos királyi koro-

---

[7] Gerics József, Szent István királlyá avatásának körülményeiről. Művészettörténeti Értesítő 33 (1984) 97-100.

[8] SRH II. Bp. 1938,414. – Bíró 60.

[9] Heltai Gáspár, Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rendezte: Kulcsár Margit. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 89-90.

[10] Bartoniek Emma, A magyar királykoronázások története. Budapest, Akadémiai Kiadó. Reprint. 1987.

[11] SRH I. Bp. 1937, 172. – Kézai Simon mester Magyar krónikája. Fordította: Szabó Károly. Pest 1862, 57.

nát /a királyi fölség koronáját/.[12] A későbbi krónikáink részletesebbek, de sok száz év választja el a szerzőket a tárgyalt korszaktól. A Budai Krónika[13] elmondja, hogy Istvánt a Garam folyó mellett övezték fel először karddal, majd ugyancsak megismételve a Képes Krónikát, elbeszéli azon díszes miseruhák történetét, amelyeket felöltve joguk van a főpapoknak felkenni, megkoronázni és karddal felövezni a királyt. Csaknem szóról szóra szerepel mindez Thuróczy János munkájában is.[14] Petrus Ranzanus így foglalta össze Szent István megkoronázását: „Nem sokkal később, amikor Magyarország előkelői jónak látták, hogy ...tekintélyesebb címet használjon, királyi méltóságra választották (regiam dignitatem elegerunt) ...mindenki csodálatos egyetértésével és tetszésével választották meg és kiáltották ki királynak és a királyok szokása szerint királyi koronát (regia corona) adományoztak neki."[15] Mahmud Terdzsüman azt meséli, hogy Árpád a legyőzött Csopulug (Szvatopluk) király trónjára ült, „csakhogy abban az időben még nem volt királyi korona.[16] Az ő nyelvükön 'koronának' hívták azt a királyi jelvényt, melyet a bégek közreműködésével tettek a királyok fejére, s amíg meg nem koronázták, nem nyerhette el a királyi rangot ...abban az időben ilyen király korona nem volt. A bégek összejöttek és tanácskoztak, úgy határoztak, hogy Isztefát ültetik a trónra és teszik meg királlyá. Közben az egész tartomány beleegyezésével a főpapok és a többi előkelőségek együttesen jóváhagyták a koronás állam (a hatalom koronáját?) létrehozását... trónra ültették és fejé-

[12] SRH I. Bp. 1937, 314: Porro Beatus Stephanus, postquam regie celsitudi/nis coronam divinitus est adeptus.

[13] Chronica Hungarorum. Finita Budae Anno Domini MCCCCLXXIII in vigilia Penthecosthes per Andream Hess. Hasonmás kiadásban újra kiadta a Magyar Helikon Horváth János fordításában. Budapesten 1973, 33-34.

[14] Thuróczy János A magyarok krónikája. Fordította: Horváth János. Budapest, Magyar Helikon. Bibliotheca Historica. 1978, 105-107.

[15] Petrus Ranzanus Epithoma rerum Hungaricarum. Curam gerebat Petrus Kulcsár. Bibliotheca SMRAe. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977, 104. – Ransanus, A magyarok történetének rövid foglalata. Közreadja Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Bibliotheca Historica. Budapest, Európa. 1985, 116.

[16] Hazai György, Nagy Szülejmán udvari emberének Magyar Krónikája. A Tarih-i Ungurus és kritikája. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1996, 90.: uralkodói jelvényt fordít, a jegyzetben azonban közli (185. o.) az eredeti szöveg koronát ír! Hazai György jócskán lemaradt a forráskiadással, noha négy évtizeden át készült rá. vö. Hazai György, Notes sur le „Tarih-i Ungurus" de Terdzuman Mahmud. Acta Orientalia ASH 13 (1961) 71-84.

re tették a hatalom koronáját."[17] Az Árpád-házi királyok korából[18] valójában csak III. András 1290. július 13.-i koronázásának a leírását ismerjük a steieri Ottokar tolmácsolásában. A királyra először Szent István ruháit (a palástot és sarukat, etc.) adták fel, majd felkenték a királyt és a királynét. Fejére helyezték Szent István koronáját, kezébe adták a jogart és az aranyalmát. Ezt követően hangzott el a koronázási eskü.

1440-ben I. Ulászlót nem a Szent Koronával koronázták meg, hanem első királyunk fej-ereklyetartójáról levett koronával.[19]

Az 1490-ben lezajlott II. Ulászló koronázásáról A. Bonfini részletesen és pontosan beszámolt.[20] Háromnapi böjtölést követően a nagy pompával végrehajtott fehérvári bevonulás után október 11-én történt a koronázás. A főpapi kar előtt ment kibontott hajjal, hadiköpönyegben a király, oldalán az egri és a pécsi püspök. Előttük Corvin János vitte kinyújtott karral a szent koronát, egyik oldalról Báthori István a királyi jogarral, másikról Szentgyörgyi János gróf az aranyalmával fogta közre. Legelől Kinizsi Pál kivont karddal. Az aranyhüvelyes királyi kardot Geréb Mátyás vitte. A bazilikában a koronázási jelvényeket az oltárra helyezték. A fiatalkorú esztergomi érsek, Hypolit helyett a zágrábi püspök vezette a szertartást. Akarjátok-e? (acclamatio) – Akarjuk. Ezután a király esküt tesz kötelességei megtartására, az evangéliumra tett kézzel.[21] Ezt követi a szent olajjal való megkenés. A királyt mezítelen karján és vállán kenik meg. A király trónusára ül és elkezdődik a szentmise. Közben a király a sekrestyében átöltözik, felveszi a palástot, a sarukat és a kesztyűket. A főpap kezébe adja a kardot,

---

[17] Blaskovics József, Mahmúd Terdzsüman Magyarország története. Tárih-i Üngürüsz vagy Üngürüsz története. Léva, MIÉV Szövetség. 1996, 100-101. – Első ízben a Magyar Hírmondó sorozatban, Budapest, Magvető Kiadónál 1982-ben jelent meg!

[18] Az Árpád-házi kifejezés csak a XVIII. században keletkezett! Bartoniek id. mű (1987) 13. – Vö. Ferdinándy Mihály, Az Istenkeresők. Az Árpádház története. Budapest, Rózsavölgyi és Társa. 1943, 142.

[19] Bartoniek id. mű (1987) 40-41. – Ferdinándy Gejza, A szabad kiválasztás joga. Magyar Jogi Szemle könyvtára 9. Szerkeszti: Angyal Pál. Budapest, Pallas. 1921, 8. – Vass Lajos, A Szent Korona és a jogfolytonosság. Budapest, Stephaneum. 1926, 21. – Polányi Dezső, A magyar királykérdés. Budapest, Atheum. é.n. 152.

[20] Antonio Bonfini, A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, Balassi. 1995, 928-936. – Kulcsár Péter, Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. In: Humanizmus és reformáció. 1. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1973. – A vonatkozó részt közölte: A Korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Szerkesztette: Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1979, 101-108.

[21] Bartoniek Emma, A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Századok 51 (1917) 5-44.

amelyet a király kiránt a hüvelyéből és megsuhogtat. Ezután a főpap a szent koronát helyezi a király fejére, majd átnyújtja a jogart. A kardot ekkor övéről lecsatolja és a királyi székébe ül. A Te Deum után átvonulás a Szent Péter templomba ítélethozatalra és az aranysarkantyús vitézek avatására. A királyi eskü után a királydombon ment végbe a négy kardvágás.

A koronázási szertartás menetét a XVIII. századi szemtanú, Decsy Sámuel, történeti visszatekintést is adva, a következőképpen adja elő 1792-ben.[22] A magyar királyt *választják*.[22/A] A választók a Pest melletti Rákos mezején gyülekeztek össze, ahol „közönséges kikiáltással ment végbe a választás". A megválasztott király és a nádorispán innen Székesfehérvárra ment, ahol a Nagyboldogasszony templom előtt a nádor így szólt a néphez: Akarnák-e, hogy a Rákos mezején választott király uralkodjon? – Akarjuk. Ezután a király Szent István kardjával a négy égtáj felé vágott.

A koronázás napján előhozták a Szent Koronát és a klenódiumokat. A koronázási jelvényeket magában foglaló vasládának a pecsétjeit gondosan megvizsgálják. A vas ládát veres bársonnyal vonták be erre az alkalomra. A jelvényeket a sekrestyében kiveszik a ládából és az asztalra helyezik, állandó őrizet mellett. A nádorispán elmegy a király szállására, aki a főurak és a díszes herold kíséretében ellovagol a koronázó templom ajtajáig. A templom ajtajánál fogadja őt az esztergomi érsek és a püspökök kara, akik szentelt vizet tartanak a király elé. A király bevonul a templomba. A nádorispán parancsára felvonul az ország tíz zászlaja, s a koronázási jelvények. Arany párnán maga a nádor viszi a Szent Koronát, a jogart az országbíró, az országalmát a horvát bán, a kardot a főpohárnok, a kettős keresztet egy püspök. A király a székében ülve, illetve térden állva imádkozik a papsággal együtt. Közben a koronázási jelvényeket a sekrestyéből az oltárhoz viszik s ott elhelyezik. Az érsek elé megy a király és az Evangéliumra téve mindkét kezét, esküt tesz. Az eskü után leveszik róla a felső ruháit, majd

---

[22] Decsy Sámuel, A Magyar Szent Koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak históriája. Melyet sok régi és újabb írásokból ki jegyzett, rendbe szedett, meg világosított, s kedves Hazafiainak hasznokra közönségessé tett Decsy Sámuel, a józan és orvosi tudományoknak doctora, és az óderai, francofurtumi királyi tudós társaságnak tagja. Bétsben nyomattatott Alberti Ignátz, K. Szabados könyv nyomtató műhelyében MDCCIXII. esztendőben. 512-546.

[22/A] Fraknói Vilmos, A magyar királyválasztások története. Budapest, Atheneum. 1921, 15-16.: a trónt örökösödés jogán (jure hereditario) nyerte el II. Géza s választani is a királyi nemzetségből (de regali progenie) lehet. Ezt nevezi Ferdinándy Gejza id. mű (1895) 130, 133, 136, 139, 144-145: örökösödésbe oltott választásnak. – vö. Ráttkay R. Kálmán, Szabad királyválasztás. Vitaírás és tanulmány. Budapest, Európa. 1921. – Ferdinándy Gejza id. mű (1921) 3-30.

az oltár előtt bársony párnára térdelve fogadja a szent olajjal való felkenést. Az érsek megkeni a jobb tenyerét, a jobb vállat a lapockánál és a két váll közötti részt.[23] Az oltár háta mögött a királyról letörlik az olajat, majd ráadják Szent István király saruit, **palástját** és kesztyűit. Miután a király visszaült a székébe, elkezdődik a szentmise. A mise közben, a királyt felövezik a karddal, amelyet a király kivon a hüvelyéből s vele az oltár felé, majd két oldalra vág. Ezután, az epistola és az evangélium között, a nádor az oltár legfelső lépcsőjén átveszi az érsektől a Szent Koronát és megkérdezi a néptől: Akarjátok-e, hogy e fejedelem a királyságba, koronáztasson? – Akarjuk! Éljen a király! Majd az érsek és a nádor együttesen teszik a koronát a király fejére. Ezután kezébe adják a jogart és az országalmát. Ezután leteszi a király a kardot, és a papság elénekli a Te Deum laudamus-t. Ezt követően átveszik a királytól a jogart és az országalmát és elmondják a Hiszekegyet (Credo). Az Úrfelmutatáskor leveszik a király fejéről a koronát s a széke karfájára helyezik addig, amíg a király megáldozik. Az áldozás után visszakapja a koronát, a jogart és az országalmát, a palást mindvégig rajta marad. Ezután, véget érvén a szentmise a király és kísérete gyalog átmegy egy másik templomba, ahol a XIV. század óta aranysarkantyús vitézeket avat fel. Az idevezető útra a XVIII. századtól piros-fehér-zöld posztót terítettek le. Ezt követően a király lóra ül és esküt tesz, hogy megvédi az ország határait és a közjóért munkálkodik, majd felvágtat a királydombra s először kelet, majd nyugat, ezután dél és végül észak felé sújt a kardjával. Ezt követi a koronázási díszebéd, ahol a király koronával a fején, vállán a palásttal ül az asztalhoz. Ebéd közben leteszi a koronát, de a palástot nem.

A koronázást követő napon a koronázási jelvényeket közszemlére teszik, majd a helyükre szállítják vissza, nyolc pecséttel lezárva a ládát.

II. Ferdinánd feleségének magyar királynővé koronázását előíró rend, magyar nyelven, fennmaradt,[24] s ebből is nyilvánvaló, hogy Decsy Sámuel helyesen írta le a koronázás menetét, valamint az is egyértelmű, hogy a királynéknak külön, saját koronájuk volt, ezt ez esetben a forrás így fejezi ki: „császárné asszonyunk pedig koronázathoz való köntösben és *magyarias koronájában* volt."

---

[23] Nyugat-Európában kialakult az a szokás, hogy a királyt kilenc helyen kenték meg a szent olajjal: a feje tetején, a mellkasán, a két válla között a hátán, a jobb és a bal vállán, a jobb és a bal könyökén illetve legvégül még a két tenyerén is. Vö. Hahner Péter, A francia király felszentelése. Rubicon 11 (2000) 1-2. szám, 16.

[24] H. A (Hodinka Antal)., Eleonóra császárné II. Ferdinánd császár és király felesége magyar királynővé koronáztatásának rendje. Történelmi Tár 1898, 167-172.

A megvizsgálandó kérdés az, vajon az 1000. év karácsonyán végbement koronázás mennyiben és hogyan változott meg nyolc évszázad alatt, illetve igazolható-e akármelyik nyugati ordo egyszerű átvétele? Itt persze nem pusztán formai vagy jogi kérdésről van szó, hanem arról: miért *vált el a* magyar koronázás a többi európai ország koronázási szertartásától? Száz évvel ezelőtt azt hangsúlyozták,[25] hogy a magyar király *választás* útján nyeri el magas tisztét s ez egészen 1687-ig így maradt, sőt ez fejeződik ki a szertartásokban is, ámbár; maga a választás, „mintegy beleszövődött a koronázásba".[26] Vannak azonban egyértelmű magyar sajátosságok, ilyennek tartják például a kard hiányát a XI. században.[27] Ugyanakkor később éppen a kard szerepe nő meg nálunk s a magyarországi koronázások szerves része lesz a négy égtáj felé irányított kardvágás, valamint a király szabadtéri esküje is.[28] A legkorábbi időben szerepet játszó királyi **lándzsa** viszont teljesen eltűnt, mivel lándzsa és kard együtt nem szerepelhetett. Az sem feledhető azonban, hogy a XI. században nálunk a királyi hatalmat a korona, a hercegit a kard jelképezte és jelenítette meg: a nevezetes várkonyi jelenetben I. András király

39. kép – István király a palláston

[25] Ferdinandy Gejza, A királyi méltóság és hatalom Magyarországon. Közjogi tanulmány. Budapest, Kilián Frigyes. 1895, 221-225.

[26] Gerics József, Az úgynevezett Egbert (Dunstan) – ordo alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon. (Salamon koronázásának előadása a krónikákban). In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Memoria saeculorum Hungariae. Szerkesztette: Székely György. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 243.

[27] Tóth Zoltán, A „gladius divinitus ordinatus". (Megjegyzések a német koronázási formula keltéhez.) Századok 67 (1933) Pótfüzet. 481-517.

[28] Fügedi Erik, A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Budapest, 1984, 265-273.

testvéröccse, Béla herceg elé rakatta egy vörös terítőre (szőnyegre?) a koronát és melléje a kardot s azt mondta: tégy szabad akaratod szerint, ha a királyságot akarod, vedd a koronát (corona), ha a hercegi hatalmat, vedd a kardot (gladius).[29] Megoldatlan kérdés mindmáig az ún. Nagy Károly vagy Atilla-szablya, amelyet 1063-ban I. András király felesége ajándékozott oda a bajor Nordheimi Ottónak,[30] majd ennek halála után merseburgi Liutpoldhoz került.[31] S ez a keleti, magyar szablya lett a német királyavatásoknál használt díszfegyver! Az ún. Szent István kard[32] erős kopottsága miatt használati fegyver kellett legyen, nem pedig koronázási kard. A koronázási palástos István király kezében aranyalma és lándzsa van, kardot nem ábrázoltak.

40. kép – Sárkányok Zalahárságy templomából

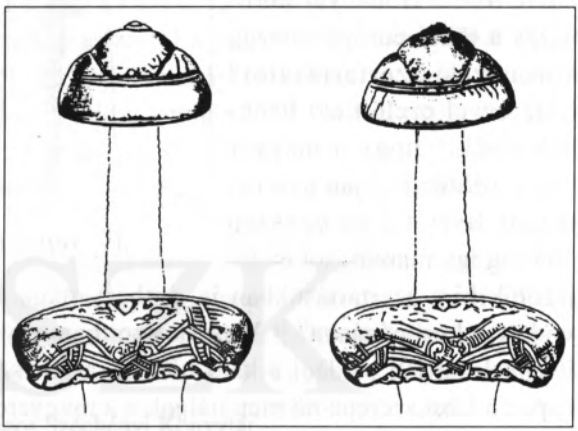

41. kép – A prágai Szent István kard markolata

Mielőtt a királyi aranyozott lándzsa kérdéskörét megvizsgálnánk szükségét érzem annak hangoztatását, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi kutatás eleddig a királyavatás szertartásának és a klenódiumoknak tárgyalásakor csaknem

[29] A Képes Krónika latin eredetijének magyar fordítása. Fordította: Bellus Ibolya. Budapest, Helikon 1986, 26. – SRH I. Bp. 1937, 355. – Magyar legendák és geszták. Fordította: Bíró Bertalan. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XV. Budapest, Argumentum. 1997, 286.

[30] Bakay Kornél, A húnokról magyar szemmel. In: Szász Béla, A húnok története. Attila nagykirály. Budapest, Szabad Tér. 1994, XL.

[31] Konrad Schünemann, Hunnen und Ungarn. Ungarische Jahrbücher 5 (1925) 302. – Hersfeldi Lampert az 1071. évnél meséli el a történetet: MGH SS V. Hannoverae, 1844, 185.

[32] Fettich Nándor, A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. In: Szent István Emlékkönyv III. Szerkesztette: Serédy Jusztinian. Budapest, 1938, 473-516.

42. kép – Gizella királyné a palláston

kizárólagosan a nyugati és a bizánci előzményeket és kapcsolatokat mutatta ki és állította előtérbe. Ez akarva-akaratlanul erős torzításokhoz vezetett, különösen a koronakutatásban. Természetes tehát, hogy a korona, a jogar, az aranyalma, a palást, a kard, a lándzsa, a saru, a kesztyű elemzésekor nagy figyelmet kell fordítanunk a **keleti** előzményekre.

Legelőször vegyük szemügyre a koronázási palástot.[33]

A legújabb részletes elemzést[34] vesszük alapul, de utalunk a korábbi nézetekre is. Tóth Endre többször foglalkozott a koronázási palásttal, annak ellenére, hogy római koros régész.[35] Tóth Endre annyiban követi a régieket és a máig uralkodó álláspontot, hogy a palástot eredetileg harangalakú miseruhának tartja, amelyet *feltehetőleg* csak a XII. században alakítottak át koronázási palásttá.[36] „Eredetileg félkörű casula volt... elől fel van vágva...",[37] véli Henszlmann Imre, ám Ipolyi már így fogalmazott: „a koronázási palást eredetileg és sajátlag egyházi misemondó ruhául készült. E szerint csak később használtatott s alakíttatott *vol-*

[33] Bakay Kornél, Az államalapító Szent István király és a koronázási palást. Életünk 26 (1988) 752-760. – uez Magyar Hírek 41 (1988) 16-17. szám, 12-13. – uő Saint Stephen, King, Founder of the State and the Coronation Mantle. In: Sacra Corona Hungariae. Edited by K. Bakay. Kőszeg, 1994, 371-415.

[34] Tóth Endre, István és Gizella miseruhája. Századok 131 (1997) 3-71.

[35] Tóth Endre, István és Gizella miseruhája. Életünk 26 (1988) 749.: „Az olvasónak különösnek tűnhet, hogy a római császárkorral foglalkozó régész létemre, a korszaktól messze fekvő témáról írok." – uő Zur Ikonographie des ungarischen Krönungsmantels. Folia Archaeologica 24 (1973) 219-240.

[36] Mások XIII. századot mondanak. Legújabban: Árulkodó forma. A magyar koronázási jogar. Élet és Tudomány 54 (1999) 52-53. szám, 1640-1641.

[37] Henszlmann Imre, A Bécsi 1873. évi világ-tárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Magyarországi régészeti emlékek. II. Budapest, MTA. 1875/76, 91.

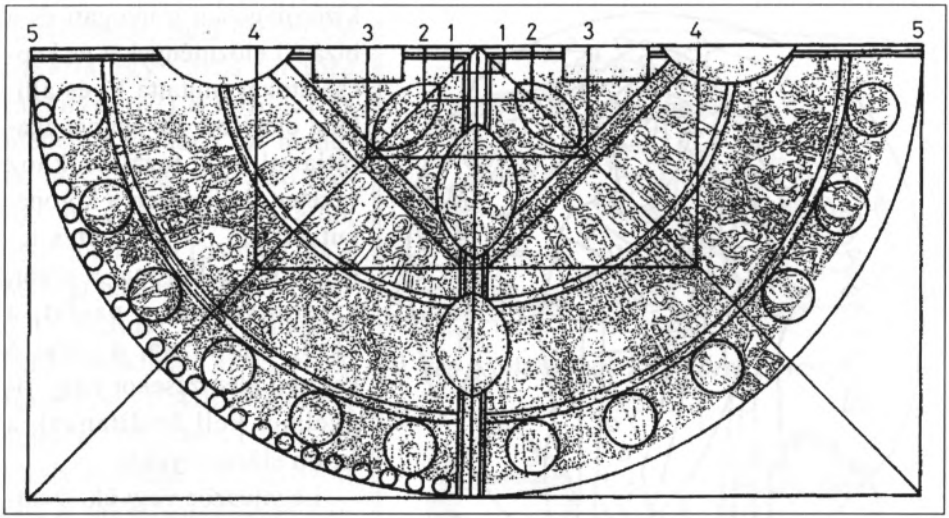

43. kép – A koronázási palást szerkesztési rendszere

1. A nagy mandorla sz= 272 mm, m= 460 mm, a kis mandorla sz= 240 mm, m= 340 mm
2. Vállmandorlák sz= 150 mm, m= 305 mm
3. Villás kereszt sz= 65 mm és 95 mm
4. A próféták és az apostolok sávja
5. A palást átmérője 3100 mm, kerülete 4870 mm

na (!) át koronázási palásttá. Míg másutt rendesen a fejedelmek koronázási öltönyeiket az egyháznak ajánlották fel istentiszteleti használatra ...itt megfordítva az egyház ajánlotta *volna (!)* fel legbecsesebb öltönyét koronázásra. *Hacsak fel nem tesszük,* hogy Sz. István is **eredetileg** koronázása alkalmával használt öltönyét, később a fehérvári egyháznak adományozta."[38] Czobor Béla szerint is[39] „a koronázási palást eredetileg zárt idomú, harang alakú misemondó ruha volt. A ruhát.... elől felvágták, egyszersmind meg is csonkították. Egész sávolyt vágtak ki belőle." Régebben úgy gondolták, úgy *képzelték,* hogy a palást azáltal lett félkörös formájú, „mivel egy szeletet kivágtak belőle, *ami által a* mi-

[38] Ipolyi Arnold, A magyar Szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, MTA. 1886, 182. Ipolyi tehát megpendítette ellenvéleményét!

[39] Czobor Béla, Egyházi szerelvények Szent István király korában. Századok 35 (1901) 1012-1013. – Ugyanez a tanulmány: Szent István király emlékezete. Szerkesztette: Nagy Gyula. Budapest, Atheneum. 1901, 149 skk.

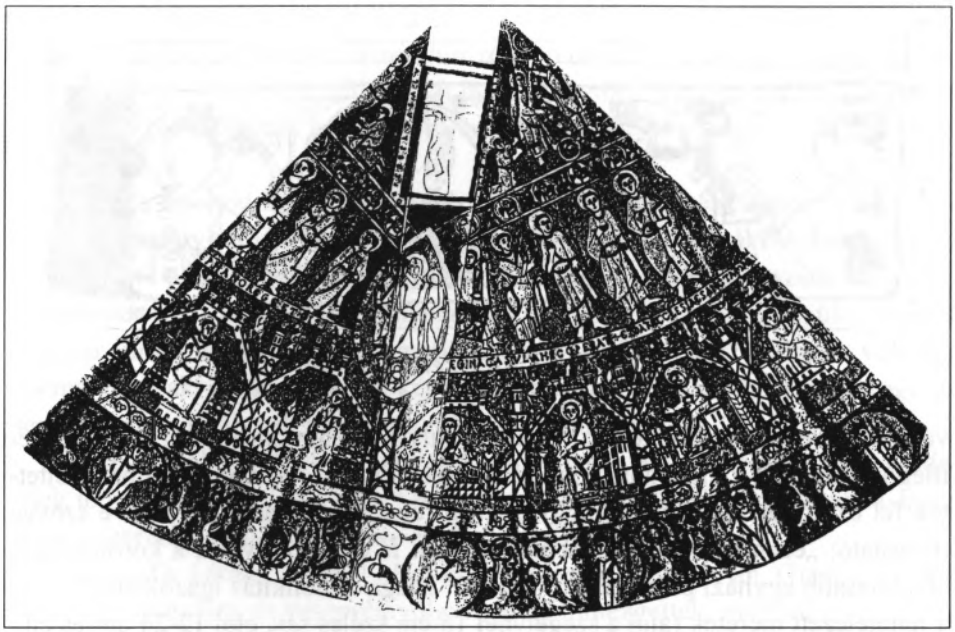

44. kép – Palást elképzelt kiegészítése

seruha a mai félkörű idomát nyerte".[40] Ezt a balvélekedést ismételte meg Kovács Éva 1980-ban: „Egy nem túlságosan széles, felfelé keskenyedő sávot vágtak ki belőle, *hogy megkapják a* félkör alakú palástot."[41] Legújabban azonban kimutatták,[42] hogy a palástot félkörös mintán tervezték meg és rajzolták ki. Így azután nem volt más választás mint azt mondani: „a kész ruhadarabot varrták össze kúppalást alakúvá".[43] Ezáltal azonban hitelét vesztette az a korábban szilárd „alaptételként" szereplő állítás, hogy ti. a palást úgy keletkezett, hogy a harang-alakú miseruhát „nagysietve, goromba módon elől felvágták, az aljából pedig

[40] Czobor Béla, A magyar Szent Korona és a koronázási palást. In: III. Béla magyar király emlékezete. Szerkesztette: Forster Gyula. Budapest, Hornyánszky. 1900, 105.

[41] Kovács Éva–Lovag Zsuzsa, A magyar koronázsái jelvények. Budapest, 1980, 66.

[42] Sipos Enikő, Arányok és mértékek. A magyar koronázási palást struktúrája. Ars Decorativa Iparművészet 13 (1993) 43-53.

[43] Kovács Éva, Művesség és tudomány a középkorban. A magyar koronázási palást készítésének egy lehetséges aspektusa. Ars Decorativa – Iparművészet 13 (1993) 29-34. – Tóth Endre id. mű (1997) 6.

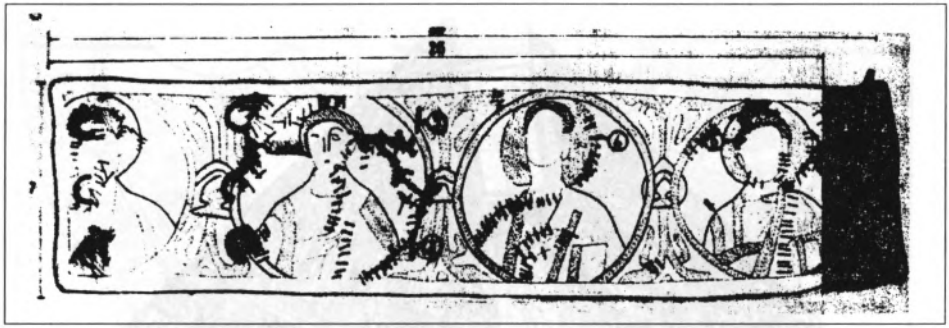

45. kép – Palást keresztpántja

vagy öt hüvelyknyit lemetéltek."[44] Itt az a súlyos ellentmondás, hogy – ha eredetileg úgy készült a miseruha, hogy elől összevarrták, – később miért nem fejtették fel ezt a varrást, ahelyett hogy durván felvágták volna? Ipolyinál e szöveg olvasható: „ezen sz. istváni misemondó ruha is elől szétnyírva a koronázására alkalmasabb egyházi palást-alakot nyert."[45] Maga a csonkítás igazolható,[46] ámde a feltételezett méretek (alul a szegélynél 15 cm széles sáv, elől 12-24 cm-es cikkely) hipotetikus. A textilesek által kimutatott keresztpánt[47] ugyanis vörös selyemszövetből készült, a kora ismeretlen, amint ismeretlen az is, mikor kerülhetett a palástra. A keresztpánt négy oldalán vágott szél van. De logikátlan és felette hipotetikus az is, hogy „egyszerű felvágással nem alakíthatták át, mert a mellrészt díszítő keresztet félbevágták volna." Félbe nem vághatták, ámde a keresztet egészében kivághatták? Különös logika. A szerzők egy csoportja azt is állítja, hogy „a miseruha legalsó sorát alkotó kis medaillonarckép-sort tartalmazó sávot is eltávolították."[48] Mi bizonyítja ezt? S miért tették volna? A textilrestaurátorok szerint „feltehetően a palást aljáról levágott szegélyből készült a

[44] Bárányné Oberschall Magda, Die Sankt Stephans-Krone. Wien, Herold, 1974, 127. – E. Nagy Katalin id. mű (1983) 40.: „A felvágás mentén mindkét oldalát, valamint alsó szegélyét körben megcsonkították".

[45] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 184.

[46] Beöthy Mihály–Fehér András–F. Árkos Ilona–Ferencz Csaba–Hennel Sándor, Méretek és arányok a magyar Szent Koronán és a koronázási jelvényeken. In: Magyarság és műveltség. Nyelvében él? Rétegződések a magyar műveltségben. Budapest, Műveltségkutató Intézet – Intart. 1987, 150.

[47] E. Nagy Katalin, A koronázási palást restaurálásának előkészítése. Műtárgyvédelem 12 (1983) 33, 40-42. kép

[48] Tóth Endre id. mű (1997) 5.

palást keresztpántja, valamint az a két nagyobb hímzés-töredék, amelyeket valamikor foltként varrtak fel." Ezen hímzés-töredékek alapanyaga azonban más, mint a palásté. A harangkazulák alját minden esetben, egy egyenes szálirányban szabott szegéllyel zárták le, *feltételezhető* (!), hogy itt is erről van szó," – állítják egyesek.[49]

S persze felvetődik nyomban az első kérdés: a félköríves palástot miért tették volna nehezen viselhetővé azáltal, hogy utólag (!) összevarrták? A korabeli többi uralkodói palástot sem varrták össze![50] De még, ha így tettek volna is, az sem mond ellent annak, hogy ez a ruhadarab a királyi koronázásra készült, hiszen a magyar király is, kivált a karizmatikus királyság korában,[51] főpap is volt egy személyben, aki a koronázáskor két szín alatt áldozott. A királyi hatalom égi, isteni eredetű, a királynak tehát papi ruhákat is kell hordania.[52]

Ötletes, de alap nélküli Lékai Péter elgondolása, mely szerint a palást eredetileg teljes kör-alakú lett volna.[53] Ez a nézet korábbról is ismert, Horváth János nézete szerint is a palást kiterítve eredetileg köralakú volt![54]

A második kérdés: alappal bír-é az a kijelentés, hogy az ún. Gizella-miseruhát maga a királyné és veszprémvölgyi apácái hímezgették, mégpedig eredetileg természetesen miseruhának? Határozottan és egyértelműen ki kell jelenteni: ennek az állításnak nincs alapja! Magam ezt már 1988-ban, kifejtettem, majd a cikkemmel egyidejűleg látott napvilágot Kovács Éva fejtegetése is,[55] amelynek lényege a következő: „A személyes részvételen természetesen nem az értendő, hogy Gizella vagy a menye jámborul hímezgettek ...a tárgyakat természetesen szakemberek csinálták ...így természetesen a miseruhát is." Ennek alapján Tóth Endre is véleményt nyilvánít: „A miseruha elkészítése nagy szakértelmet és

---

[49] Sipos Enikő id. mű (1993) 46.

[50] J.M. Ritz, Ausstellung sakraler Gewänder des Mittelalters in München. Deutsche Kunst- und Denkmalpflege 21 (1955) 117-120. – Oscar Doering, Der Bamberger Dom. Die Kunst dem Volke 25. München, 1916. 49., 53., 54. kép. – Paul Williamson, The Medieval Treasury. The Art of the Middle Ages in the Victoria and Albert Museum. London, 1996. 191., 217.

[51] Mályusz Elemér, A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok 73 (1939) 263.

[52] Ferdinándy Mihály id. mű (1943) 142. – Tábori György, Gilgamestől Jézusig. Budapest, 1999, 24.

[53] H. Lékai Péter, Zu Problemen des Krönungsmantels und der heiligen Krone Ungarns. In: Sacra Corona Hungariae. Edited by Kornél Bakay. Kőszeg, 1994, 417-425.

[54] Horváth János, Legrégibb magyarországi latin verses emlékeink. Irodalomtörténeti Közlemények 9 (1956) l.

[55] Kovács Éva, István király millenáris miseruhája. Emlék aranyfonalból és selyemből. Magyar Nemzet 1988. augusztus 13.

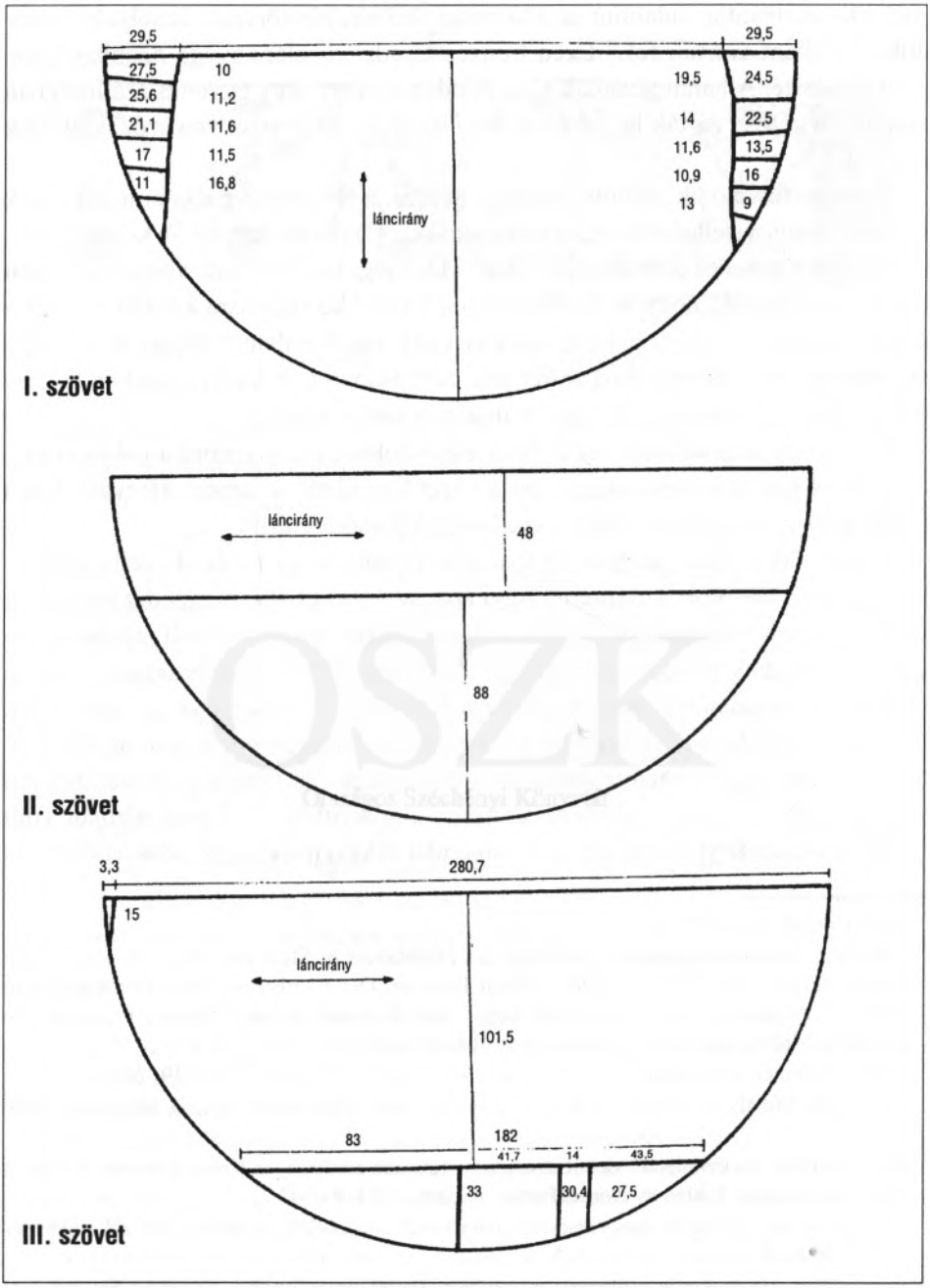

46. kép – A palást három szövetrétegeinek szabásrajza

gyakorlatot kívánt meg."[56] A legendás hagyomány tehát elejthető, ám az a kérdés még nyitva maradt: eredetileg harangalakú miseruha volt-é avagy nyomban királyi palástnak készült, és hol készült ez a csodálatos díszítésű ruhadarab? Váralljai Csocsán Jenő,[57] Besenyő Sándor[58] és Petneházy István[59] csatlakozott az én álláspontomhoz, vagyis elfogadták, hogy a palást eredetileg is koronázási insigniumnak készült és minden bizonnyal a magyar király műhelyében állították elő![60]

E kérdések eldöntéséhez a palást egészének vizsgálatára van szükség, hiszen – látszólag – perdöntő érv az, hogy a paláston egy mondatszalag van, amely így szól: „Krisztus megtestesülésének 1031. évében, a 14. indictióban[61] István király és Gizella királyné készíttette és adományozta ezt a *casulát az* Alba városban fekvő Szűz Mária egyháznak."

Lássuk tehát ezt a feliratot. A később tárgyalandó Szent Korona miatt, először arra kívánok rámutatni, hogy a legkorábbi „korona-irodalmi" műben,[62] Révay Péter koronaőr, akit szeretnek rendkívül hiteles leírónak feltüntetni,[63] megdöbbentően rosszul, *csonkítva és tévesen* közölte az alábbi feliratot. Pedig a palástot is sokszor látta s egészen közelről is.

A paláston minden felirat balról jobbra olvasandó, nyilvánvaló tehát, hogy ezt a szöveget is így kellene olvasni, ám különös módon ez nem így van!

Balról a latin szöveg így indul: ЄGINA CASVLA HEC OPERATA ЄT DATA -:- ЄCLLESIAЄ SANCTAE MARIAE SITAЄ IN CIVITATЄ ALBA, majd a trónoló Krisztus után: ANNO INCARNATIONIS XPI:M: INDICCIONЄ XIIII. A STЄPHANO REGE ЄT GISLA R. Nyilvánvalóan a felirat az Anno-

---

[56] Tóth Endre, A magyar koronázási jelvények. Budapest, MNM. 1996, 24. – uő és Szelényi Károly, A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. Budapest, MNM. 1996, 42-43.

[57] Váralljai Csocsán Jenő, A Szent Korona eredete. Kézirat. 1989.

[58] Besenyő Sándor, A koronázási palást vitatott kérdései. Életünk 29 (1991) 753-759.

[59] Petneházy István, Magyarország ezer éves ereklyéi. Kőszeg, Városkapu Könyvesbolt. 2000, 194–211.

[60] A magyar nemzet története. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. Budapest, Atheneum. 1896. kötetében ez a szöveg így szerepel: „Ez a casula szűz Máriának Fejérváron lévő egyháza számára készült és adatott Krisztus megtestesülésének 1031. évében, a XIV. indictioban, István király és Gizella királyné által."

[61] Az indictio fogalmát először Decsy Sámuel tisztázta. Decsy Sámuel id. mű (1792) 61-62. jegyzetben.

[62] Révay Péter id. mű (1613) 78. INDICTIONE 14 A STEPHANO REGE ET REISLA REGINA, CASULA HAEC OPERATA ET DATA ECCLESIAE SANCTAE MARIAE, SITAE IN CIVITATE ALBENSI.

[63] Legutóbb: Pap Gábor, Hazatalálás. Budapest, Püski. 1999, 518 skk.

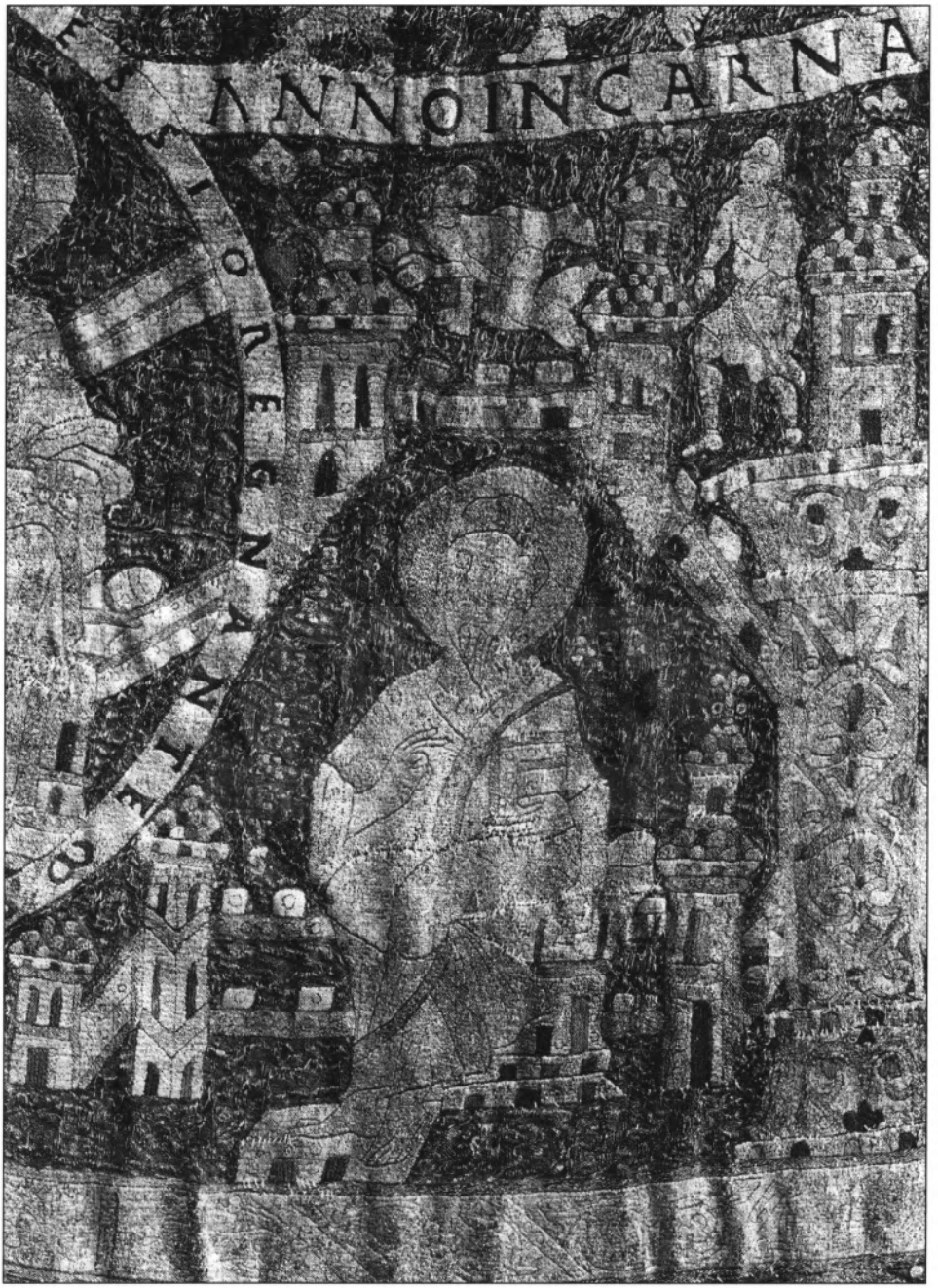

47. kép – A koronázási palást Szent Bertalan apostol képével

val kezdődik és a magában álló R betű a regina szóhoz tartozik. De miért került a bal oldalra az R, távol az EGINA-tól? Csakis az lehet a magyarázat, hogy a mondatszalag két részét felcserélték.[64] Henszlmann is fennakadt ezen s ennek így adott hangot: „Az utolsó R betűt a Regina szó kiegészítésére át kellett tenni az 'egina' hiányos szóhoz minél igen feltűnő, hogy e szónak betűi az 5-ödik számú mandorla által vannak szétszakítva és hogy most a mondat a regina szóval kezdődik, holott ennek a rend szerint a mondat végén kellene állnia."[65] Petneházy István észrevette, hogy a feliratban a latin E és a görög epszilon váltakozva szerepel, ám a görög epszilon kizárólag csak ebben a mondatszalagban fordul elő,[66] a palást többi képfeliratában nem! Ebből nyilvánvalóan következik, hogy ez a mondatszalag és a palást többi felirata nem készülhetett ugyanakkor és ugyanabban a műhelyben.

Besenyő Sándor ekképpen összegezte véleményét: „A mai szöveg nem az eredeti Gizella (Gisla) neve a szöveg betűitől elütő betűformával van hímezve, (s így talán) be is toldva. A regina szóba az i betű is utólag kerülhetett, mert külön oda van fércelve, míg a többi betűk be vannak épülve hímzéstechnikailag [sic!]. De a mai (valószínűleg) átalakított szöveg is oly suta latinsággal van megírva, hogy csak egy latinul alig tudó s ellenőrizetlen szerzőtől származhat, tehát hitelessége igen kétes. A 'Stephano rege et Gisla regina casula hec operata et data': István király és Gizella csinálta és adta. Hát bizony kétségtelen, hogy István király nem csinálta, csak adományozta. Aztán Gizella sem csinálta, hanem csináltatta. A szöveg szerzője nem tudta a magyar műveltető igealakot latinul kifejezni ... *a palástón lévő felirat nagy és idétlen átalakításon esett át.*"[67] Petneházy István még azt is észrevette, hogy az operata és a data szavak között egy fekvő S-alak látható két pont között, amely időbeli elválasztást jelölhet, vagyis operata erat és data est, magyarul: készült volt egykor és adományozott vala. Tóth Endre mindezt egyáltalán nem vette észre, az elítélő vélemény-nyilvánításra azonban nyomban vállalkozik, mondván: „Bakay ...gyökeresen téves utat jelölne ki... egy ilyen elképzelést semmivel sem lehet igazolni."[68] Mint látható, igenis, jól igazolható állításról van szó.

---

[64] Gyenge lábakon áll az a vélekedés, hogy a hímző nem tudott latinul s ezért követett el ilyen otromba hibát. Váralljai Csocsán Jenő is azt hangoztatja, hogy a „palást jelenlegi állapotában folytatódik a regina szó a balszélen". Id. mű (kézirat) 224. jegyzet

[65] Henszlmann Imre id. mű (1876) 93.

[66] Petneházy István id. mű (2000) 194–195.

[67] Besenyő Sándor id. mű (1991) 753.

[68] Tóth Endre id. mű (1997) 4-5.

A pontosan és szabályosan félkört kitevő palást[69] átmérője 310 cm (egy királyi öl, azaz 10 láb), sugara 155 cm. Czobor Béla szerint a palást hossza a nyakrésztől le 136 cm, kerülete 442 cm, átmérője 270 cm. Súlya: 4,3 kg. A palást alapszövete „égszín selyemből készült, de a régiség miatt már meghalványult színe, s most zöldbe játszik. Vereses violaszín selyemmel s arannyal sok felírás

48. kép – Mikeás, Jónás, Abdiás próféták a palláston

és ábra vagyon rajta kivarrva."[70] Ipolyi Arnold szerint „az alap bíborszövet (Purpur Cendel), mely sodrott selyemfonallal átszőve, csíkosan egymáshoz alkalmazott világosabb ibolyaszín és sötétebb színű csillag és négy levelű virág- vagy rózsa-mintázatot vagy mustrát képez. Ez színeknek az alap ibolya és zöld vagy kék s a bíbor fonál felett alkalmazott aranynak elvegyülő összjátéka adta meg azután az egésznek ama látszatos színjátékot, hogy majd zöld, majd kék, ibolya- és bíbor-színt mutatott."[71] Czobor Béla szerint: „szövete szederjes selyemből ké-

[69] Sipos Enikő id. mű (1993) 45.

[70] Fillértár 9 (1834) április 26-án, 66. – Másutt bíborszínű, mintázott keleti selyemről beszélnek.

[71] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 185.

szült s apró négylevelű zöld rosetteket látunk rajta. A hímzés legnagyobb része a selyemszöveten keresztül húzott finom arany fémszállal, a többi aranyszállal átsodrott selyemmel és tiszta sodrott selyemmel van mesterileg készítve."[72]

A legújabb vizsgálatok szerint[73] a palást alapszövete két színű rozettás, végtelen mustrás keleti selyem, amelyen „zöld mintázó vetülékkel szövött négylevelű rozetták dominálnak". A palástnak és a másodlagosan felhasznált hat hímzéstöredéknek az alapszövete: bizánci szövet, szövéstechnikája samit. A gallér, a keresztpánt és öt hímzés-töredék alapanyaga eltérő! Bonfini Ulászló koronázását leírva, így jellemzi a palástot: „a királyt a sekrestyébe viszik, és levetve róla a köpönyeget, az égi István király ruháját adják rá, aranyos csizmába bújtatják, a bársonypalást égszínkék volt..."[74] Szerémi György azonban azt írja, hogy Szent István palástja zöld volt.[75]

A félköríves szabású palást az ábrázolások rendkívüli sokasága miatt is egyedülálló darab, hiszen 61 alak, 52 mellkép, 24 nagyobb és több kisebb madár- és állatfigura látható rajta. Nyilvánvalóan, alapvető fontosságú megtudnunk: milyen képek, alakok, jelenetek láthatók a palástón?

Két, nézetünk szerint, alapkérdést szeretnék előrebocsájtani. Az egyik: a palástón hangsúlyos szerepet kap az Ószövetség (16 próféta alakja díszíti!), amely a Szent Koronán egyáltalán nincs jelen! A második: Szent István király és Gizella királyné a templomi használatra szánt miseruhát nem ilyennek készíttette. Ezt onnan tudjuk, hogy fennmaradt a leírása és a képe annak a miseruhának, amelyet valamelyik János pápának (talán a XIX-nek, 1004-ben?) készíttetett a magyar királyi pár, s amely harangalakú miseruha Metz-ben, a Szent Arnulf bencés templom kincstárában fennmaradt a francia forradalomig. Ennek a miseruhának az alapanyaga sárgás színű és galambszürke fénybe játszó kelme volt, egymás fölé helyezett papagájokból és fákból szerkesztett mustrákkal. A bíborszínű sávokat arany hímzések élénkítették. A casulán elől és hátul keresztidom volt. Ádám és Éva alakján kívül „legfölül a Megváltó trónon ülő alakja (Salva-

---

[72] Czobor Béla id. mű (1901) 1013-1014.

[73] E. Nagy Katalin, A koronázási palást restaurálásának előkészítése. Műtárgyvédelem 12 (1983) 31-76.

[74] Antonio Bonfini, A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, Balassi Kiadó. 1995, 930. – pallium e serico factum uranei coloris eret.

[75] Szerémi György, Magyarország romlásáról. – in pallio viridi coloris purpureo deaurato Sancti Stephani regis. Váralljai Csocsán Jenő felveti, hogy a magyar király zöld palástja szerepet játszhatott a nemzeti színek kialakulásában, hiszen az Árpádoknak eredetileg csak a veres és az ezüst volt a színük.

tor mundi), az alfa és az ómega betűkkel volt látható, alatta szent Péter képe 'Sanctus Petrus' felirattal, ez alatt szárnyas seraph, alább szent Pál (Sanctus Paulus), legalul ismét seraph. Ezeken kívül tíz apostol alak is volt hímezve rajta. Nem hiányzott róla a donátori felirat, mely így szólt: + S/tephanus/ VUNGRORUM REX ET GISLA DILECTA SIBI CONIUX MITTUNT HAEC MUNERA DOMINO APOSTOLICO JOHANNI. Azaz: István, a magyarok királya és kedvelt neje, Gizella küldi ezen ajándékot János apostoli úrnak" Az állatalakok közt szerepel az oroszlán, a szarvas, a sárkány, és a sas.[76]

A Képes Krónika tudósít arról, hogy István király a Keán vezér elleni háború után a fehérvári egyháznak „egyebek között adott ennek az albai egyháznak néhány örök emlékezetre méltó ajándékot, mégpedig két rationalet (duo rationalia), mindkettő szegélyébe hetvennégy márka értékű színtiszta arany volt beleszőve, meg drágakövek (septuaginta quatuor marcis auri purissima et lapidibus)."[77]

De van még egy királyi palástunk, a zágrábi Szent István székesegyházban őrzött Szent László-féle miseruha, amelynek alapanyaga sötét feketéskék mintázatú XI. századi bizánci szövet, aranyszövet-sávokkal. „Az alap-szövet, melyet keleti gyárból eredettnek mondhatjuk, némiképen hasonlít a magyar királyi köpeny bélésének szövetéhez, a mennyiben mindkettőben hasonló levelek és voluták fordulnak elő."[78] Ennek a casulának az a különlegessége, hogy biztosan királyi palástot (pallium Sancti Ladislai regis) alakítottak át miseruhává![79] Tehát éppen fordítva, mint a koronázási palástnál képzelik. A kutatók itt kiemelik, hogy „a félkörös palást a laikus viseletben évszázadokig élt ...hordják vállon összetűzve, elől szorosan összefogva, zsinórral, pánttal, szíjjal összefűzve, fibulával, kösöntyűvel, kapocscsal összetűzve, orbiculival, násfákkal díszítve, végül, szé-

[76] Czobor Béla id. mű (1901) 1017-1018. illetve uő (1901/a) 152-154. – Ch. R. de Fleury, La messe. Études archéologiques sur ses monuments. VII. Paris 1888, 142-143., 578. tábla.

[77] Képes Krónika. Fordította: Bellus Ibolya. Budapest, Helikon. 1986, 18. – SRH I. 316. – Besenyő Sándor szerint ezen miseruhák egyike lett a koronázási palást, csakhogy ezt az értékes szegélyt levágták róla. Id. mű (1999) 756. Miért tették volna? Keánus magnus dux Bulgariae avus Salami ducis kitétel a kagán méltóságnévből. Vö. Nagy Géza Az Árpád-ház. Turul 10 (1891) 47. – Kristó Gyula, Az Árpád-ház. Rubicon 11 (2000) 3. szám, 20, mint valós névről beszél. Makk Ferenc viszont elutasítja (id. mű /2000/326.), hogy Kean avar kagán lett volna.

[78] Henszlmann Imre, Az árvízkárosultak javára rendezett kiállítás némely nevezetesebb műdarabja. Archaeológiai Értesítő 10 (1876) 167.

[79] Sipos Enikő, A Szent László palást metamorfózisa. Folia Historica 18 (1993) 255-263.

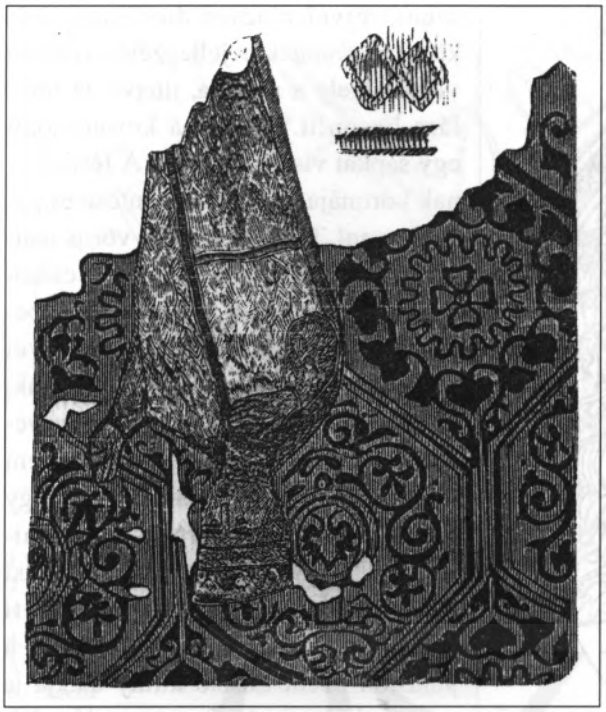

49. kép – Részletek Szt. László király zágrábi palástjáról

lesen, tártan vállra vetve, csomós-bojtos végű vagy ékszer palástkötővel."[80] Tisztázatlan, hogy Szent László király palástját mikor és hol alakították át miseruhává, valamint az is,

hogy a palástón eredetileg hány alak volt és kik voltak ők? Korábban Szent Lászlóra és Ilona testvérére gondoltak,[81] újabban Nagy Konstantinra és anyjára, Szent Ilonára. A palást korát pedig az Anjou-időkre helyezik.[82] Nem túlságosan meggyőző ez a feltevés, hiszen a zágrábi palást szövéstechnikája is ún. Anlegetechnik, akárcsak a koronázási palásté. Másrészt a férfialak biztosan király volt és nem

[80] Kovács Éva, Uralkodópár képe a zágrábi miseruhán. Ars Hungarica 22 (1994) 20. A palástok általános viseletére már Decsy Sámuel felhívta a figyelmet 1792-ben, külön kiemelve, hogy a „napkeleti nemzeteknél" volt leginkább elterjedve, később azonban nemcsak a világiak, hanem az egyháziak is viselték. Decsy Sámuel id. mű (1792) 57-58.

[81] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 206.

[82] Kovács Éva feltevését bírálja Beöthy György, Szent László eredeti uralkodói jelvényei és eszmei programja. Kézirat.

50. kép – A palást gallérjának rekonstrukciója László Gyula szerint

szent, mivel nincsen dicsfény a feje körül, ugyanakkor jellegzetes koronát visel, amely a mitrára, illetve az infulára hasonlít.[83] Azaz: a korona alatt egy sapkát viselt a király.[84] A férfialaknak koronája, térdig érő köntöse és palástja van! Testhez simuló, vörös nadrágot visel, lábain vízszintesen csíkozott harisnya feszül, jobb kezében pedig keresztes gömböt tart, amelyet alappal nevezhetünk országalmának, amelyet – minden bizonnyal – testvére, Ilona felé nyújt. A női alak nem fémkoronát, hanem textil pártát (vagy infulát) visel, olyasformát, mint amilyennek László Gyula a koronázási palást gallérját képzelte el eredeti alakjában.[85] Biztosra veszem, hogy a palástón Szent László király alakja is rajta volt és azt is, hogy a palást XI. századi, míg a zágrábi kazula talán valóban XIV. századi kialakítás, noha ez a megállapítás is erősen bírálható, mivel az 1986. évi restaurálás lényegében megszüntette az eredeti állapotot, az pedig önmagában nem perdöntő, hogy ezt a ruhadarabot először 1394-ben említik a leltárban. Beöthy György mutatott rá arra, hogy a királyi palástot László király szentté avatása után ereklye-nyerés céljából csíkokra szabdalták s később ezeket a csíkokat használták fel a casulához. Királyaink tehát viseltek félkörös szabású palástot ősi időktől kezdve.

[83] Beöthy György, Szent László eredeti uralkodóijelvényei és eszmei programja. Kézirat, amelyet, mint lektor olvashattam. A felhasznált adatokért köszönetet mondok a szerzőnek.

[84] Nem tudom követni Beöthyt abban, hogy a király-alakon nincs is korona, csak fém csúcsdíszes mitra, mint például Zelemér horvát király ábrázolásán, hiszen a magyar királyokat éppen az (is) megkülönbözteti a többi kisebb uralkodótól, hogy boltozott és pendiliumos koronát viseltek! A horvát királyok nem voltak szuverén uralkodók Zelemér (Zvonimir-Demeter) a koronáját VII. Gergely pápától, mint hűbérurától kapta!

[85] László Gyula, Őseinkről. Tanulmányok. Budapest, Gondolat. 1990, 218 skk.

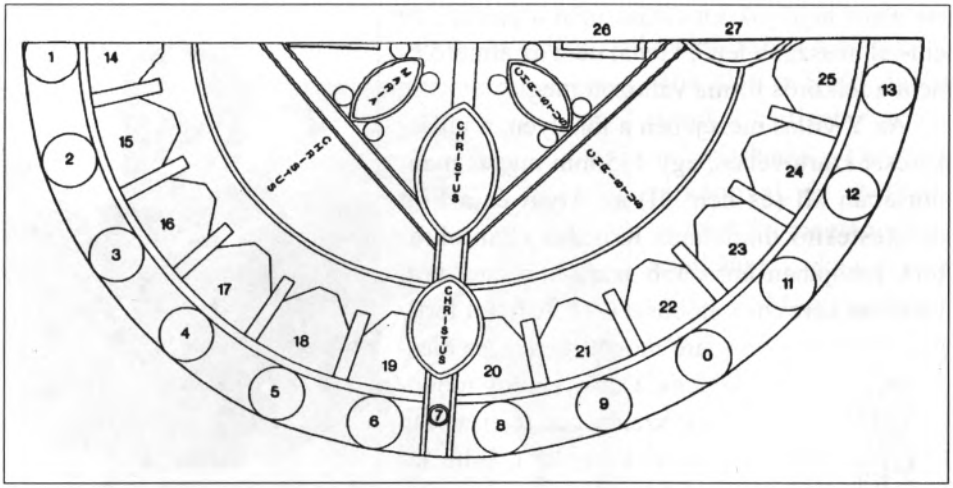

51. kép – A palást ábrázolásai

1.) ?
2.) Kozma
3.) Pantaleon
4.) György
5.) Vince
6.) Gizella
7.) Imre
8.) István király
9.) Megkövezett István
10.) Kelemen
11.) Sixtus
12.) Kornél
13.) Lőrinc
14.) Péter apostol
15.) Pál apostol
16.) János evangélista
17.) Tamás apostol
18.) Jakab apostol
19.) Fülöp apostol
20.) Bertalan apostol
21.) Máté evagélista
22.) Júdás Tádeus
23.) Simon apostol
24.) Tádé?
25.) András apostol
26.) Krisztus a kereszten
27.) Krisztus?

(S viseltek persze királyi sapkát is, amire a legszebb példa Szent István bécsi sapkája.)

A koronázási palást tulajdonképpen nyolc mezőre osztható, főtengelyét egy Y-alakú osztósáv alkotja.[86] Ezen kívül van természetesen a különálló gallér és a keresztpánt. A villáskeresztet indák és angyalos medaillonok díszítik.[87]

Alapkérdés: ha a koronázási palást szabásakor és megtervezésekor félkör alakú volt, amelynek átmérője egy öl (310 cm), hogyan vághattak volna ki belőle elől 20-30-40 cm széles sávot? A textilrestaurátorok azt állítják hogy a gal-

[86] Decsy Sámuel szerint „az egész palást négy contignatiora, azaz rendre oszlattatik fel". A contignatio eredeti jelentése gerendázat, egymáshoz illeszkedő építészeti elemek. Tóth Endre is négy sávról beszél.

[87] A palást elemző rajza a pannonhalmi darab alapján készült, de egybevetéssel és pontosítással.

lér alatti hajtások kibontása után a palást „19 cm-rel hosszabb lett",[88] tehát nem az átmérő és nem a félkörös forma változott meg!

Az Y villás mezejében a főhelyen, a villáskereszt szártövében, egy 455 mm magas mandorlában áll (és nem ül) az Atyát és a Fiút megtestesítő diadalmas Krisztus (Pantokrator), jobbjában hosszabb szárú keresztet tart, baljában keresztes glóbuszt (?).[89] A fiatal férfiarc mögött keresztes dicsfény. Decsy ezt így mondja: szentséges fejét a Nap veszi környül"), jobb lábával egy oroszlán, bal lábával egy sárkány fején áll. Eléggé furcsa, hogy az első hivatalos kiadványban „áspison és baszilliszkuszon taposó álló Krisztusról" írtak,[90] holott a teljes idézet így szól a Zsoltárok könyve 91.13. szerint: super aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem el dragonem, azaz: oroszlánok (?) és kígyók között

53. kép – Werbőczy István

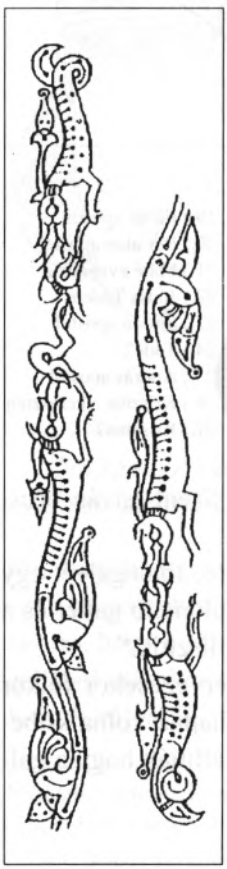

52. kép – Sárkányok az Attila szablya pengéjén

[88] E. Nagy Katalin id. mű (1983) 32. – Sipos Enikő id. mű (1993) 44-45.

[89] Korábban, Czobor Béla id. mű (1901) 1014. alapján, írástekercsnek véltem: Bakay Kornél id. mű (1988) 753. Balassa Ferencz, Casulae S. Stephani Regis Hungariae vera imago et expositio. Viennae, 1754. c. munkájának képes tábláján gömböt tart a bal kezében. Decsy Sámuel id. mű (1792) 59: bal kezében szent ostyát tart. – Henszlmann Imre id. mű (1876) 91. világgömbnek mondja. Horváth János id. mű (1956) 2: esküre emelt kézzel (?). – Ipolyi Arnold id. mű (1886) 186: baljában könyvtáblát tart.

[90] Kovács Éva–Lovag Zsuzsa, A magyar koronázási jelvények. Budapest, Corvina. 1980, 65. Az aspis kígyót, a basiliskus szárnyas kígyót, sárkányt jelent! A magyar fordítás eléggé hibás. A Jelenések könyvében olvasható, 20.2.: „/Az angyal/ megragadta a sárkányt, az őskígyót, aki nem más mint az ördög..." Újszövetségi Szentírás. Görög eredetiből fordította és magyarázta: P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik. Róma 1971, 615.

lépdelsz, oroszlánkölyköt(?) és sárkányt tiporsz el.[91] Ugyanakkor idéznünk kell a Jelenések könyvét is (12.1-17.), ahol „az asszony, akinek öltözete a Nap volt, lába alatt a Hold, fején tizenkét csillagból korona", viaskodik a tűzvörös sárkánnyal, de „Mihály és angyalai megtámadták a sárkányt, ...aki maga az ördög."[92] Mani tanításában a Fényistennek van tizenkétszeres fénykoronája.[93] Az ovális mandorla keretezésében a felirat: HOSTIBVS EN XRISTVS PROSTRATIS EMICAT ALT/us/, azaz „Az ellenségeit legyőző fenséges Krisztus tündököl."[94] Nyilvánvalóan a Napbaöltözött asszony harca a sárkány-

54. kép – A Werbőczyek címere Szentéről

[91] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 186. – Bárány-Oberschall Magda, Die Sankt Stephans-Krone und die Insignien des Königreiches Ungarn. Wien-München, Herold. 1974, 133. – vö. Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat. 1976, 661. Igen gyenge fordítás!

[92] Újszövetség. id. mű 602. A Napbaöltözött Asszony kérdéskörére lásd: Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai I. Miskolc, MBE. 1997, 225, 228. – Szegfű László, Néhány XI. századi „liber portabilis" nyomában. (Gellért püspök kézikönyvei). Acta Universitatis Szegediensis 8 (1979) 29. – uő Vata népe. Acta Universitatis Szegediensis 67 (1980) 12-13. – uő Szent Gellért prédikációi. Acta Univ. Szegediensis 82 (1985) 21-22.

[93] B. A. Litvinsky, Manichaeism. In: History of Civilisation of Central Asia. Volume III. The Crossroads of Civilisations: A. D. 250 to 750. Ed. B. A. Litvinsky. Paris, Unesco. 1996, 413: The Divinity of Ligth has a twelvefold Diadem of Ligth.

[94] Decsynél: Krisztus ellenségeinek meg győzetése után fel magasztaltatott. – Kovács Éva: Le Christ triomphant de ses ennemis, resplendit dans se hauter. Id. mű (1958) 189. és (1998) 22 skk. A hibás kiegészítésre lásd Tóth Endre id. mű (1997) 11. Magam 1988-ban átvettem az Ipolyi-féle műből a fordítást: Az elleneket Krisztus legyőzve magasan ragyog! Bakay Kornél id. mű (1988) 753. Ez hiba volt, mert a fenséges jelző a helyes.

55. kép – A nagy mandorla Krisztus-képe

nyal, a jelképek tudatos szerepeltetését igazolják. Váralljai Csocsán Jenő kiválóan vette észre, hogy mind a Napbaöltözött Boldogasszony, mind a sárkány ősi jelkép volt a magyaroknál, gondoljunk a bécsi, ún. Atilla-szablya pengéjének sárkányábrázolásaira, avagy az avarok töménytelen sárkány-figurájára.[95] Ezért szerepel a Pantokrator jobbján Szűz Mária.

Az uralkodó Krisztus baloldalán ismét Krisztust láthatjuk, ugyancsak ovális mandorlában. Révay Péter 1613-ban Szent János evangélistának vélte,[96] s ez a téves azonosítás szépen bevonult a szakirodalomba. Decsy Sámuel szerint: „Krisztus bal keze felett lévő figurában Szent János Evangélista vagyon ki ábrázolva, a ki is jobb kezét, mintha most is prédikálna, az ég felé emelte, bal kezében pedig egy bé zárt könyvet tart."[97] Noha Henszlmann Imre,[98] Ipolyi Arnold,[99] Czobor Béla,[100] majd a Szalay-féle milléniumi kötet pontos meghatározást adott, Horváth János már megkérdőjelezi a Krisztusi-képet,[101] Kovács Éva, Oberschall Magda, Lovag Zsuzsa és Tóth Endre pedig visszatér a Szent János evangélista-féle értelmezésre, illetve Keresztelő Szent János képre,[102] abból kiindulva, hogy Krisztus lába alá kicsi kelyhet hímeztek, holott a kehely Krisztus jelképe, amint Lukács mondja (22.18): „Mondom néktek, nem iszom a szőlő terméséből addig a napig, amíg el nem jön Isten országa." Közel 10 év múlva Tóth Endre ráébred a tévedésre, de az elkövetett hibát a restaurálatlansággal magyarázza,[103] hasonlóképpen tett Kovács Éva is, mondván: „A jobb vállra eső, mandorlában lévő álló figurát a lábánál lévő kehely miatt korábban Szent János Evangélistának véltük, holott kétségtelenül ismét Krisztus, ezt bizonyítja a keresztes dicsfénye, a testéből áradó X irányú sugárnyalábok, a Máriához képest előkelőbb jobb oldali elhelyezése s nem utolsó sorban e felirat: DAT SVMMO REGI FAMVLATVM CONCIO CELI,[104] azaz A mennyei gyülekezet ad szolgálatot a Legfőbb Király-

[95] Bakay Kornél id. mű (1998) 200 skk.

[96] Koller József id. mű (1800) 232. alapján.

[97] Decsy Sámuel id. mű (1792) 59.

[98] Henszlamnn Imre id. mű (1875/76) 92.

[99] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 186.

[100] Forster Gyula id. mű (1900) 106. – Czobor Béla id. mű (1901) 1014. – uő (1901/a) 150.: Krisztus szivárványon ül – Czobor szerint.

[101] Horváth János id. mű (1956) 2.

[102] Kovács Éva id. mű (1958) 189. – Bárányné-Oberschall Magdolna id. mű (1974) 129. – Kovács Éva–Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 65. – Tóth Endre id. mű (1988) 740.

[103] Tóth Endre id. mű (1995) 24. – uő (1996) 43. – uő (1997) 7.

[104] Kovács Éva, István király millenáris miseruhája. Magyar Nemzet 1988. augusztus 13.

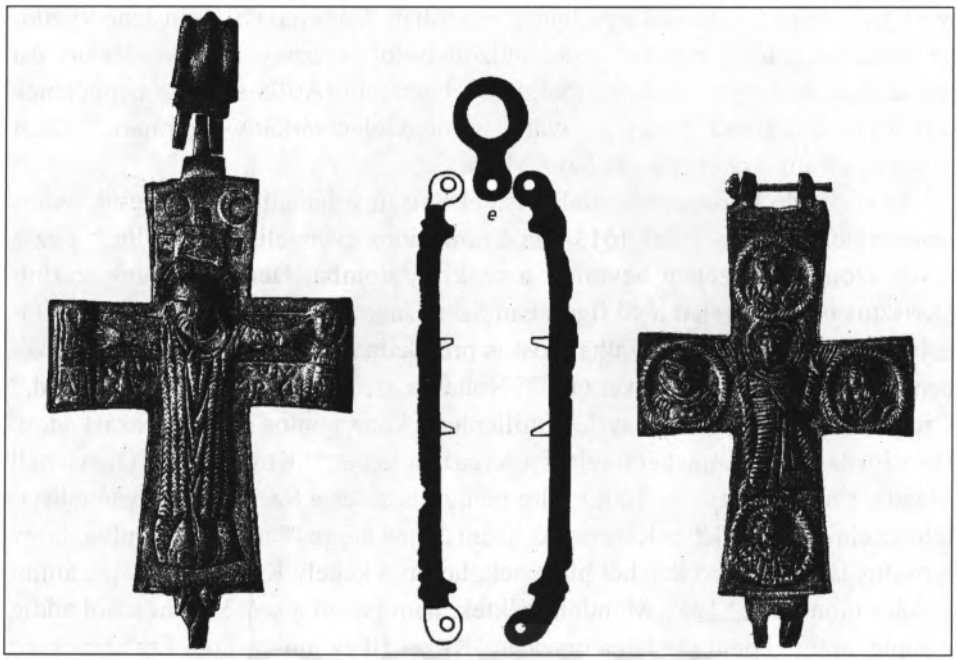

56. kép – X. századi mellkereszt Gyuláról

nak." – A legfőbb királynak szolgál a mennyei gyülekezet. A téves magyarázat nagyon tanulságos! A mandorlát két térdeplő és két álló angyal tartja, négy kerek medaillonban pedig a négy evangélista jelképe (márcsak ezért sem lehet szó János evangélistáról!): angyal, sas, oroszlán és ökör. (Jelenések könyve 4.7-8.: Az első élőlény oroszlánhoz hasonlított, a második tulokhoz, a harmadiknak emberéhez hasonló arca volt, a negyedik szárnyaló sashoz hasonlított. A négy élőlény mindegyikének hat-hat szárnya volt.)[105]

A Pantokrator jobbján, ugyancsak két térdeplő és két álló angyal által tartott ovális mandorlában, ugyancsak a négy evangélista jelképével, áll Szűz Mária, széttárt karral (Henszlmann Imre úgy mondja: „Mária a római catacombákból, vagyis a földalatti temetkező helyekből ismeretes állásban, imádkozva van ábrázolva"), mögötte három-három dicsfény-sugár. A feje fedetlen. E Mária-képpel nem nagyon tudtak elboldogulni a kutatók, mivel a körirata egy kissé különös:

[105] Megjegyzendő, hogy a korai időben nem ritka a négy evangélista emberalakos megjelenítése sem, amint ezt például a X-XI. századi gyulai mellkereszten láthatjuk: Bakay Kornél, Feltárul a múlt? A múlt jövője. Budapest, Múzsák. 1989, 230., 229. kép.

57. kép – Krisztus-ábrázolás a vállmandorlában

EMICAT IN CELO SANCTAE GENITRICIS IMAE/G/O, azaz A Szent Szülő *képe* ragyog az égben. Miért a képe és miért nem ő maga? Tóth Endre hosszú fejtegetésbe kezd,[106] ám a magyarázata nagyon erőltetett. Valójában arról van szó, hogy a Napbaöltözött Boldogasszony jelenik itt meg, aki úgy jelent meg az égen, mint egy nagy jel: Az égen nagy jel tűnt fel! (Jelenések könyve 12.1.) Ezért szerepel az imago szó. A manicheisták ezért tisztelték a Fény Leányát, de magát Jézust is a Fényatya (Fényisten) hívta életre.[107] Mindezt Kovács Éva sem értette meg,[108] s így fel sem merült, hogy ez a kép önmagában is bizonyítja, hogy a koronázási palást a magyar király megrendelésére készült, jóllehet a magyarországi készítést Kovács Éva is felvetette.

[106] Tóth Endre id. mű (1997) 8-10.

[107] B. A. Litvinsky id. mű (1996) 413: Maiden of Ligth, 414: Jesus, evoked by the Father of Ligth.

[108] Kovács Éva id. mű (1958) 193. – uő (1998) 23 skk.

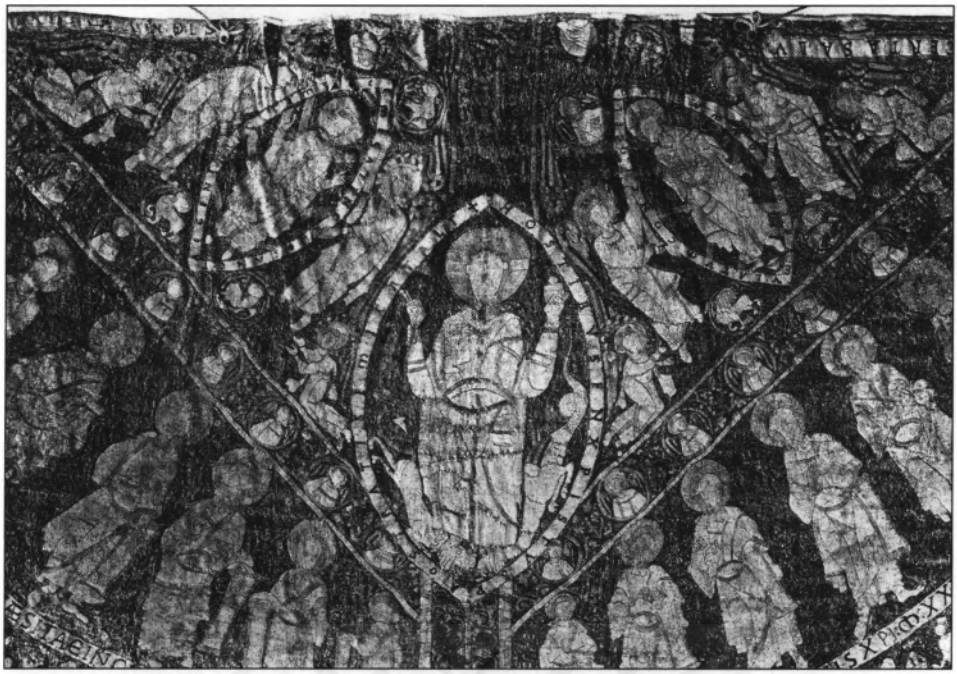

58. kép – A koronázási palást felső harmada

Az Y alakú mező legtetején, egy négyzetes keretű, kétségtelenül csonkított, kép maradványai láthatók. Az egyenetlen négyzetes képmező ez, amelyen elég jól látható a feszület jobboldali szára, egy kéz maradványával[109] és a felirat is egyértelmű: /ecc/E SIGNUM CRUCIS /in cel/O[110] SPES CERTA SALUT/is/, azaz a kereszt jele /az égben/, az üdvösség biztos reménye.[111] Elfogadható tehát az a feltevés, hogy itt a megfeszített Krisztus képe volt kihímezve. E kép alapján is bizonyos, hogy a palástból legfeljebb 10 cm-nyi széles sávot vághattak le, nyilván a használat következtében jelentkező rojtosodás, kopás miatt.

Már Ipolyi Arnold világosan meghatározta, hogy mind a Szűz Mária, mind a szimmetrikusan elhelyezett Krisztus kép felett az Atyaisten keze (manus Dei)[112]

[109] Besenyő Sándor id. mű (1991) 755.

[110] Tóth Endre id. mű (1997) 28.

[111] Horváth János id. mű (1956) 1. Tévesen a signum helyett lignum-ot olvasott. Kovács Éva /id. mű (1988) meglepő módon szintén azt írja: Ime fája (signum!) a keresztnek, reménye a biztos üdvnek.

[112] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 186.

látható, a jobb oldali felett a jobb kéz, latin áldással, a baloldali felett a bal kéz, négyzetes mezőben.[113] Magam, a pannonhalmi festett másolat alapján, igazolva látom, hogy egy Szentléleket ábrázoló madár (galamb: Márk 1.10.: A Lélek galamb képében száll rá) képe is látható a palláston.[114]

Az Y villás szárait tíz-tíz angyal mellképe és növényi díszítmények fedik. Ez alatt, a középtengelytől a szélek felé növekvő méretű, egész alakos próféta-figurák sorakoznak. A tengely közelében: Malakiás, Zakariás, Mikeás, Jónás alakja a legkisebb s Malakiás és Zakariás a kibontott írástekercset a jobb kezében tartja, míg a többi 14 próféta a bal kezében fogja. Az álló próféták tunikát és köpenyt viselnek, fejüket fénykör (nimbusz) övezi. A palást bal szélén Szofóniás alakja, de a feliratból csak ON maradt meg. A jobb szélen felirat nélkül Ózeás. A próféták a jobb kezüket áldásra emelik (Czobor szerint: görög módra). Mind a bal, mind a jobb oldal úgy lett megszerkesztve, hogy a nyolc apostol között, középen áll Krisztus, a baloldalon PRIN/c/IPUM ET F/i/N/is/ felirattal, jobboldalon alfa és ómega betűkkel. Ez egyértelműen jelzi a Jelenések könyvének követését (1.8.): Én az Alfa és Omega vagyok, (a kezdet és a vég).

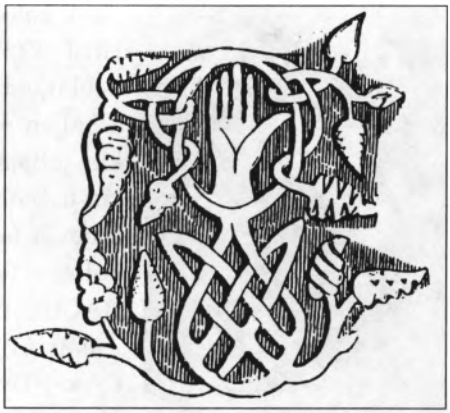

59. kép
Kéz-ábrázolás a Lehel-kürtön

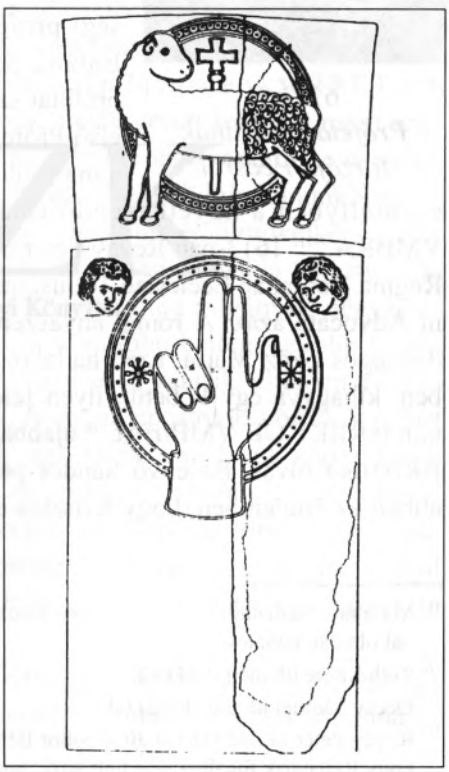

60. kép
Kéz-ábrázolás Esztergomból

[113] Tóth Endre id. mű (1997) 6-7.

[114] Bakay Kornél id. mű (1994) kiterített rajz.

61. kép
Próféta szobrának torzója Pécsről

A baloldalon, Krisztus jobbján Ezékiel (HIEZEHIEL P),[115] balján Dániel (DANINEL) nagyprófeta, a jobb oldalon, a jobbján Jeremiás (HIEREMIAS P), a balján pedig Izajás (E/saias/P) nagyprófeta. Ezékiel jobbján Nahum (NA/hum p/), akit régebben Nátán-nak olvastak, majd Habakuk következik, akinek a nevét újabban Ózeásnak (H/?/OS P) olvasnak,[116] holott a festett másolaton egyértelmű a felirat: HABACUC P. Dániel balján áll Aggeus (A/gg/E/v/S P), Zakariás (ZACHARIAS P) és Malachiás (MALA/c/HIAS P). A jobb oldalon, Jeremiás balján áll Jónás (IONAS P) és Mikeás (MICHEAS P), Izajás balján pedig Jóel (I/o/HEL P), Amosz (AMOS P). A két legszélső kisprófétáról már volt szó. Az ószövetségi próféták közül hiányzik: Dávid, Melkizedek, Bálám, Salamon, Jákob és Abdiás. Régebben 17 prófétát számoltak, mivel a palást jobb oldalán „álló első Prófétának tsak fél képe vagyon ki varrva, a kit a második Prófétától egy fél hold forma sinór választ el, mellyben a következendő római nagy betűk olvastatnak: RRET OB VMBRA."[117] 1613-ban Révay Péter a következő képpen egészítette ki a betűket: Regina Romanae Ecclesiae Totiusque Olympi Beata Virgo Maria Bellicosi Regni Advocata azaz: A római anyaszentegyház és a Mennyek Királynője, a Boldogságos Szűz Mária, ezen hadakozó ország pártfogója.[118] Kovács Éva régebben, kihagyva egy R betűt, ilyen feloldást javasolt: Ancillam Dominus visitat, non teRRET OB VMB/r/At,[119] újabban: Vox de nube dicipulos teRRET OBUMBRATos-t olvas, Besenyő Sándor pedig vibR/r/ET OBUMBRAtus-ra gondolt, abban az értelemben, hogy Krisztus elűzi az árnyékot.[120] Tóth Endre is Krisztus

[115] Ma már olvashatatlan! A feliratok Krisztustól balra a figurák jobb oldalán, Krisztustól jobbra a bal oldalán láthatók.

[116] Tóth Endre id. mű (1997) 12.

[117] Decsy Sámuel id. mű (1792) 60.

[118] Révay Péter id. mű (1613) 30. Czobor Béla megjegyzi (Forster id. mű /1900/ 111., l. jegyzet), hogy Révaynak fogalma sem volt arról, hogy e felirat csak töredék.

[119] Kovács Éva id. mű (1958) 195. – uő (1998) 33.

[120] Besenyő Sándor id. mű (1991) 758. Az obumbratus beárnyékoltat jelent.

62. kép – Próféták a palláston

színeváltozását véli látni az erősen csonka jelenetben, Máté evangéliumának (17.5) szövegváltozatával: „/Jézus/ szavai közben fényes felhő takarta el őket és a felhőből szózat hallatszott." (Vox de nube lucida eos teRRET OB UMBRAm.)[121] Felmerül a kérdés: a tudatosan megtervezett palláston miért jelenítették, meg az Ószövetségi prófétákat, amikor a koronán semmiféle ószövetségi hatás nincs? A válasz nem könnyű, de talán abból kell kiindulnunk, hogy a próféták Krisztust veszik körül s ily módon az apostolok előhírnökeiként szerepelnek. Mert az nem vitatható, hogy a koronázási palást fő alakja Krisztus, aki ötször jelenik meg különböző környezetben s talán még a hiányzó négyzetes mezőben is Ő volt a keresztfán, ugyanakkor a legfőbb és legnagyobb helyet igénybe vevő alakok: az apostolok, akik itt tizenketten vannak, eltérően a koronától. Váralljai Csocsán Jenő kiszámította, hogy az apostolok köríve a palást felületének 42 %-át teszi ki, míg a próféták csak 19 %, a vértanúk köríve pedig 25 %. Antonio Bonfini is lényegében csak az apostolokat emeli ki: „a királyt a sekrestyébe viszik, és levéve róla a köpönyeget, az égi István király ruháját adják rá, aranyos csizmába bújtatják. A bársonypalást égszínkék volt, pálmaággal kivarrott győzelmi díszruha módjára isten trónusát és *az apostolokat* szőtték rá káprázatos ragyogással..."[122]

Az apostol-sáv közepén is a trónon ülő Krisztus látható, aki mögött négyágú dicsfény-nyaláb látszik, feje mögött pedig keresztes nimbusz. Jobb kezét áldásra

[121] Tóth Endre id. mű (1997) 28-29. Hibás Újszövetségi hivatkozással.

[122] Antonio Bonfini, A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, Balassi. 1995, 930.

emeli, balját könyvön nyugtatja, „mely által az adatik értésünkre, hogy ő körülötte álló tanítványait taníttya, és az evangélium prédikállására az egész világra ki küldi."[123] Az ovális mandorla körirata: SESSIO REGNANTEM NOTAS/t/ ET XPM DOMINANTEM, azaz A trón az uralkodó és országló Krisztust jelenti.[124]

Az apostolok ülnek, mégpedig két tornyú templomokban („mind két felől hat-hat kettős toronnyal ékesült templomok vagynak"[125]), így tanítanak, amint Máté evangéliuma mondja: (19.28.) „Ti, akik követtetek engem a világ megújulásakor, amikor az Emberfia dicsőséges trónjára ül, együtt ültök vele tizenkét trónon, hogy ítélkezzetek Izrael tizenkét törzse fölött." A templom-értelmezés nem általános, mivel Henszlmann Imre például ezt írta: „/az apostolok/ tornyocskát hordozó oszlopok között ülnek, az oszlopok ismét összekötvék kétszer tört kisebb tornyocskát hordozó orommal ...többnyire az orom közepén emberke ül, keresztbetett lábbal, két oldalán fegyveres."[126] Czobor Béla szerint „gazdag architektúrájú építményt látunk, mellyel a művész a mennyei Jeruzsálemet (Jerusalem coelestis) ábrázolta. Hatalmas bizánci oszlopokhoz támaszkodó, hadi ormós tört ívek felett, párosával tornyocskák emelkednek és hasonló toronyka van az oszlopok fejezete felett is, míg közbe foglaltan, álló, ülő férfi és nőalakok, valamint küzdő harczosok élénk csoportokat képeznek."[127] Ipolyi Arnold hosszasabban értekezik e – szerinte – bizánci jellegzetességről, a „változatos tornyos kartámlájú trónokról", „az oszlopos ívcsarnokokról és árkádokról", majd így folytatja: „Nem kevésbé érdekes, habár homályosabb jelentésűek az apostolok ezen árkádat fölé hímzett alakok. Minden ily árkád fölött egy alak diadalmasan áll vagy keresztbe tett lábbal ül, fent a két torony között. Míg a tornyok mellett kétfelől ismét lépdelő, lándzsával és pajzszsal felfegyverzett alakok láthatók. Ezen alakok jelentése már arra magyaráztatott, hogy az apostolokkal kezdődvén a küzdő, a militans egyház, ezek a trónon ülő vagy álló alakok az

[123] Decsy Sámuel id. mű (1792) 62.

[124] Bakay Kornél id. mű (1988) 754. – uő (1994) 379. Decsy fordítása: A Krisztus ülése országlását és uralkodását jelenti. Czoboré: A trónon ülés a kormányzó és uralkodó Krisztust jelenti. Ipolyié: A trónon ülés által a kormányzó és uralkodó Krisztus jelentkezik. Kovács Éváé: Sessio signific le Christ gouvernant et régnant, azaz Az 'ülés' a kormányzó és uralkodó Krisztust jelenti. Tóth Endréé: Trón illeti meg a kormányzó és uralkodó Krisztust. A saját értelmezésem eltér a jelenlegi nézettől, mivel a király trónja azonosul Krisztuséval és nem egyszerűen Krisztus trónja említődik!

[125] Decsy Sámuel id. mű (1792) 62.

[126] Henszlmann Imre id. mű (1876) 93.

[127] Forster id. mű (1900) 109-110.

63. kép – A trónoló Krisztus a kisebb mandorlában

64. kép – Palást (az apostolok és az alatta lévő sor)

65. kép – Júdás apostol a paláston

egyházat, az apostolokat s alattuk lévő vértanú szentek sorát üldöző, halálra, vértanúságra ítélő pogány fejedelmek, zsarnokok, bírák, s a fegyveres emberek, kínzó poroszlóik volnának."[128]

Az apostolok így következnek: Péter (PETRVS APLS), Pál, (PAVLUS APLS), János, (IOHANNES PS), Tamás, (THOMAS AP), Jakab, (IACOBVS), Fülöp, (PHILIPVS APLS), Bertalan (BARTHOLOMEVS APLS), Máté, (MATHEVS APLS), Júdás, (IUDAS APLS), Simon, (SIMON APLS), Tádé, (TADEVS APLS), András, (ANDREAS). Négy apostol előtt (Pál, János, Máté, Júdás) írótámla látható, amely felett írótollat (stílust) tartó jobb kéz nyugszik. A többiek a jobb kezüket áldásra emelik, (Tamást kivéve, aki jobbjával a könyvre mutat!), a baljukban mindannyian nyitott vagy zárt könyvet tartanak. Péter, Pál, Já-

[128] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 189.

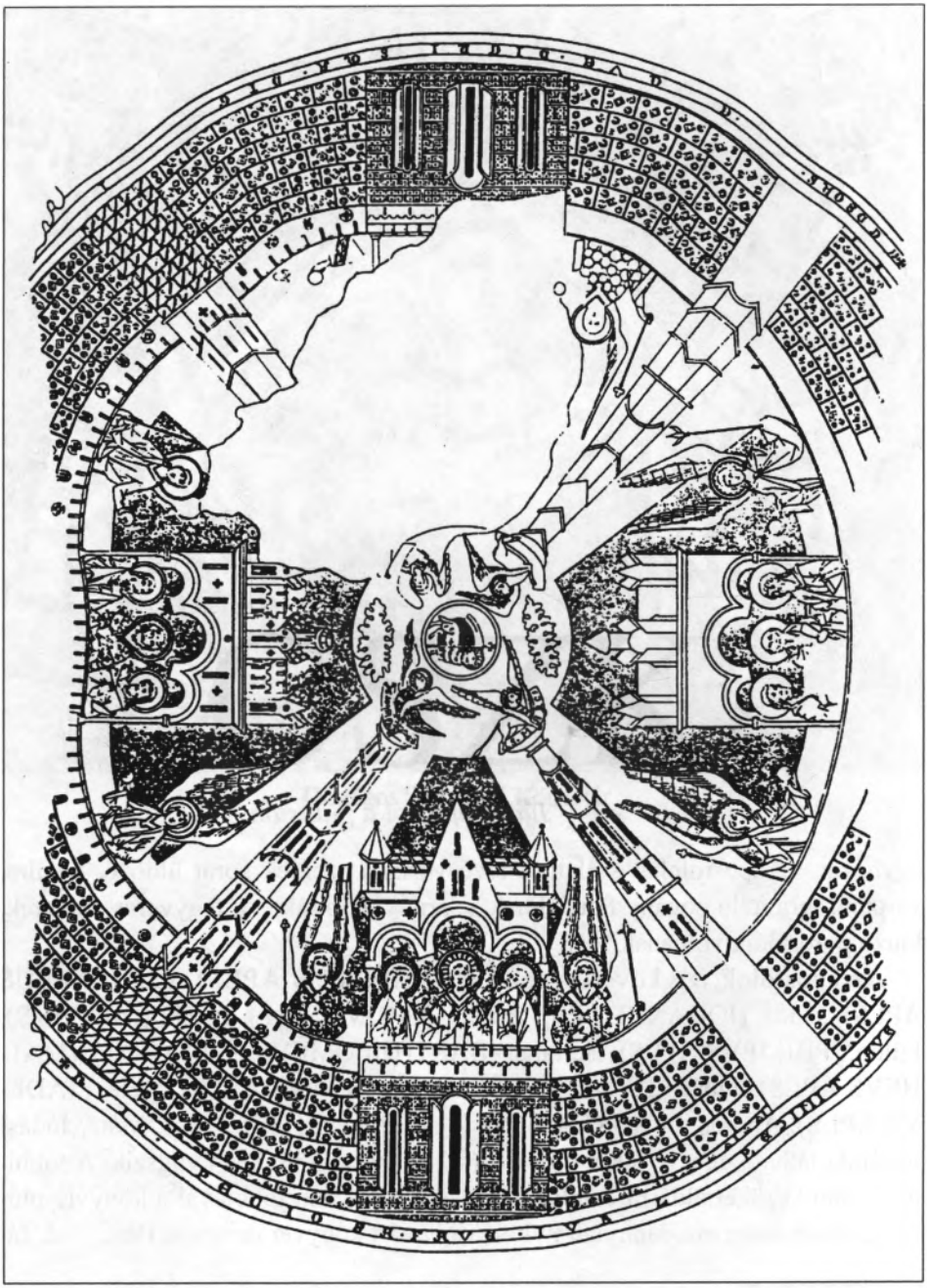

66. kép – A Mennyei Jeruzsálem. Gurki székesegyház, XIII. század

67. kép – Sz. Péter, Pál, János és Tamás apostolok a palástón

nos, Simon, Tádé és András az elől lévő Krisztus-képre tekint, míg Tamás, Jakab, Fülöp, Bertalan, Máté és Simon a trónoló Krisztusra néz. Szent Péter alakja jelzi és bizonyítja, hogy legfeljebb 10 cm-nyi hiányzik a palástból! Az apostolok feje körül dicsfény, ruhájuk tunika és köpeny, ellenben a lábuk mezítelen.

Azt már 1754-ben Frölich Erasmus, majd 1792-ben Decsy Sámuel észrevette, hogy a 12 apostol feliratozása hibás: „Az Apostolok neveinek be rajzolásában ez a hiba történt, hogy Júdás Thádeustól el választatik, mintha más Apostol lett volna Júdás és más Thaddeus. Júdás Iscariótesnek semmi helye nintsen itten, következésképpen három Apostolok hagyattattak ki, úm. Mátyás, Barnabás és az ifjabb Jakab."[129] Máté (10.2-4.) szerint az apostolok sora: Péter, András, Jakab, (Zebedeus fia), János, Fülöp, Bertalan, Tamás, Máté, Jakab (Alfeus fia), Tádé (a buzgó Simon) és karioti Júdás,[130] aki később elárulta őt. Márk (3.16-19.) szerint: Péter, Jakab (Zebedeus fia), János (Boanergész), András, Fülöp, Bertalan, Máté, Tamás, Jakab (Alfeus fia), Tádé (a buzgó Simon) és karioti Júdás. Jakab és Mátyás tehát hiányzik, míg Tádé egy Simonnal. Az apostolok közül Bertalan fején Csomor Lajos keresztes, boltozott koronát vél látni,[131] ennek azonban nincs észlelhető nyoma, tehát minden erre épített elgondolás spekuláció.

Horváth János, aki a koronázási palástot a Credo megtestesítésének vélte , az apostolokban a Hiszekegy 12 tételének képi megjelenítését látta, ugyanakkor ki-

[129] Balassa Ferencz id. mű (1754) 30. – Decsy Sámuel id. mű (1792) 62-63., f. jegyzet. – vö. Henszlmann Imre id. mű (1876) 91, 93.

[130] Szükségtelen tehát Tóth Endrének azt sejttetni, mintha ő fedezte volna fel a hibákat: Tóth Endre id. mű (1997) 14.

[131] Csomor Lajos, Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, 1996, 384.

68. kép – Sz. Kozma és Pantaleón a palástón

válóan mutatott rá arra, hogy a trónuson ülő apostolok, Krisztussal együtt, az utolsó ítélet megszemélyesítői.[132] Csocsán Jenő pedig ennek kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy a palást az ezredik évre készült, mert ezt az időt tartották Krisztus második eljövetelének.[133] Ugyancsak ő vetette fel az apostolok feletti kis figurákra vonatkozóan, hogy ők az ítéletre váró személyeket mutatják. Kovács Éva szerint „itt a tanítványok trónja feletti mezőkben, a tornyocskák között láthatók a miseruha legkisebb léptékű, *titokzatos* szereplői. Ezek a titokzatos bírák, zarándokok, harcosok, kígyóbűvölők (?) leborulók, törökülésben ülők, összesen harminchatan, s egy kivételével valószínűleg mindannyian férfiak, alighanem a térítésre váró népek."[134] Magam inkább a király alattvalóit látom bennük.[135]

Az apostolok képsorát az „utolsó osztálytól elválasztó csík egy, másfél hüvelyknyi széles, szaladó nyulak és kutyák láttatván rajta".[136] Tóth Endre szerint indákat, pávákat és oroszlánokat hímeztek, holott itt egyik sem látható! Ipolyi Arnold szerint ugró állatokkal és madarakkal van kivarrva ez az elválasztó szegély.

A legalsó sávban, tizenkét kerek medaillonban mártírok (szentek) és a királyi pár képei sorakoznak. Ismét balról jobbra haladva vegyük sorra az ábrázoláso-

[132] Horváth János id. mű (1956) 7-8.

[133] Maga az utolsó ítélet ábrázolása azonban önmagában nem elégséges e tétel felállításához, hiszen ilyen ábrázolások sokkal korábban és sokkal később is készültek. Vö. Larousse Encyclopedia of Byzantine and Medieval Art. Ed. René Huyghe. New York, Prometheus Press. 1968, 13., 9. kép, 26., 40. kép, 280-281., 607, 611. kép.

[134] Kovács Éva id. mű (1988).

[135] Bakay Kornél id. mű (1988) 758.

[136] Fillértár 1834. április 26. 66. oldal

69. kép – Szent Kornél

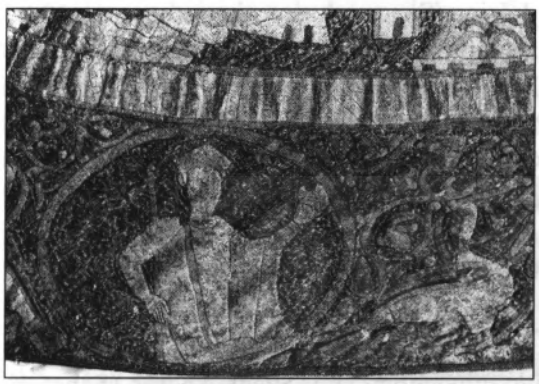

70. kép – Szent Vince

kat. A jobb szélen ismeretlen nevű mártír látható. Fején, mint valamennyi mártírnak, három ágú (három liliom idomú kereszttel ékítve[137]) pántkorona, jobb kezében (helyesebben a jobb hónaljában) lándzsa, baljában glóbusz (és nem szentelt ostya[138]). Álló alak, de térdtől lefelé nem ábrázolták egyik figurát sem. Franz Bock Damján alakját vélte látni benne. Újabban a Pantaleion feliratot Damjánnak olvassák,[139] így a meghatározás kétessé lett téve, holott ez az olvasat nem helyes. A pannonhalmi másolaton is tisztán olvasható a PANTALIOM név. Czobor Béla szerint: „A harmadik Szent Pantaleon, ennek ismét jobbjában a lándzsa és baljában a gömb." Horváth János nagyon is helyesen hangoztatta, hogy a Pantaliom alak magyaros forma, tehát fontos bizonyíték amellett, hogy ez a pompás ruhadarab a magyar királyság műhelyében készült.[140] A kerek medaillon-sor második alakja Kozma (COSMAS), akinek a jobbjában van a keresztes földgolyó és baljában a lándzsa. A negyedik mártír Szent György (GEORGIVS), az ötödik Szent Vince (VINCENCIVS). Egyetlen szentnek sincs azonban a feje körül dicsfény!

Az Árpádok országában a XI. századtól – Szent László király törvényei szerint – Pantaleon nem volt kötelező ünnep, amint Vince sem, Szent Kelemen

[137] Forster id. mű (1900) 112.

[138] Decsy Sámuel id. mű (1792) 63.

[139] Tóth Endre id. mű (1997) 18. Meglepő, hogy a szerző Czobor Bélára hivatkozva teszi ezt, aki a hivatkozott munkájában, a jelzett 112. oldalon éppenséggel kitart Pantaleion mellett!

[140] Horváth János id. mű (1956) 13.

sem, és Szent Kornél sem. Olvassuk az 1092. évi szabolcsi zsinat vonatkozó határozatát: „/A következő/ ünnepek megünneplendők minden évben: az Úr születése (Nativitas Domini, december 25.), Szent István első vértanú (Sanctus Stephanus protomartyrus, december 26.), Szent János evangélista (Sanctus Joannes, december 27.), az Aprószentek (Sanctorum Innocentum, december 28.), az Úr körülmetélése (Circumcisio Domini, január 1.), Vízkereszt (Epiphania, január 6.) Gyertyaszentelő Boldogaszszony (Purificatio Sanctae Mariae, február 2.), Húsvét (Pascha), Szent György vértanú (Sanctus Georgius martyrus, április 24.), Fülöp és Jakab (Philippus et Jacobus, május l.), a Szent Kereszt megtalálása (Inventio Sancti Crucis, május 3.), az Úr mennybemenetele (Ascensio Domini), Keresztelő Szent János (Sanctus Joannes Baptistus, június 24.), Pünkösd (Pentecosta), Péter és Pál (Petrus et Paulus, június 29.), Szent Jakab (Sanctus Jacobus, július 25.), Szent Lőrinc (Sanctus Laurentius, augusztus 10.), Szűz Mária mennybemenetele (Assumptio Sanctae Mariae, augusztus 15.), Szent István király (Sanctus Stephanus rex, augusztus 20.), Szent Bertalan (Sanctus Bartolomaeus, augusztus 24.), Szűz Mária születése (Nativitas Sanctae Mariae, szeptember 8.), a Szent Kereszt felmagasztalása (Exaltatio Sanctae Crucis, szeptember 14.), Szent Máté apostol (Sanctus Matthaeus Apoştolus, szeptember 21.), Szent Gellért (Sanctus Gerhardus episcopus, szeptember 24.), Szent Mihály arkangyal (Sanctus Michael archangelus, szeptember 29.), Simon és Júdás (Simon et Juda, október 28.), Mindenszentek (Festivitas Omnium Sanctorum, november 1.), Szent Imre herceg (Sanctus Emericus dux, november 5.), Szent Márton (Sanctus Martinus, november 11.), Szent András (Sanctus Andreas, november 30.), Szent Miklós (Sanctus Nicolaus, december 6.), Szent Tamás (Sanctus Thomas, december 21.).”[141]

Szent Lőrinc alakja eltér a többitől, mivel maga előtt egy férfimellképet tart („egy püspökféle alakot”, Krisztus-fej?). Különös, hogy ezzel az ábrázolással lényegében senki sem foglalkozott, illetve azt egy javítási foltnak vélik.[142]

Az Y alakú osztótengely jobb oldalán István királyt (SEPHANUS REX), baloldalt Gizella királynét (GISLA REGINA) láthatjuk. Maga az a tény, hogy István király nevében betűkihagyás van, holott a megkövezett Szent István pro-

[141] Árpádkori törvények. Fordította: Szilágyi Loránd. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Jegyzet. Budapest, 1957, 35. – Závodszky Levente, A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.) Művelődéstörténeti Értekezések 10. Budapest, Stephaneum. 1904. – vö. Pauler Gyula id. mű (1893) I. 212-213.

[142] Kovács Éva–Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 66.

tomartyr nevében ilyen hiba nincs, valamint az a körülmény, hogy Gizella arcán szakáll-nyomokat fedezhetünk fel,[143] felveti annak a lehetőségét, hogy eredetileg a palástón nem volt rajta a királyi pár, hanem ezen ábrázolásokat később készítették, amikor is Imre herceg, trónörökös halála után a palástot a fehérvári egyháznak ajándékozták.[144] „Gizella képe erősen meg van rongálva, arcvonásai, a hímzés sok századon át megviselt állapota miatt, egészen eltorzult."[145] István király hat ékkővel díszített[146] pántkoronáján három liliom-alakú kereszt látható. „Szent István bizánczi fejedelmi öltözetben, mely derekához övvel szorítva, tunikaszerű ruhából és a jobb vállán két csattal összetartott palástból áll, jobbjában lándzsát, baljában kereszttel ékített földgömböt tartva ábrázoltatik." „Bajuszt és szakállt viselt, dús hajzata pedig a homlokát körítette."[147] Gizella pántkoronáján kettő liliomos kereszt van csak, illetve a középső nem vehe-

71. kép – Gizella királyné a palástón

72. kép – Szent István

[143] Dúcz László figyelmeztetett erre a körülményre. Minderre lásd még: Pap Gábor, Hazatalálás. Művelődéstörténeti írások. Budapest, Püski. 1999, 539-540.

[144] Bakay Kornél id. mű (1988) 758-759.

[145] Czobor Béla id. mű (1901/a) 1016.

[146] Tóth Endre id. mű (1996/b) 47.,72. kép pontatlan és hibás. Vö. Bakay Kornél id. mű (1994) 25.

[147] Czobor Béla id. mű (1901) 151, – uő (1901/a) 1015. – Forster id. mű (1900) 112-113.

tő ki. Gizella jobb kezében egy templomtorony (Székesfehérvár vagy Veszprém templom-modellje?) van. A szentek közé egyáltalán nem illik a királyi család képe, s párhuzamot nem is igen találunk ilyesmire.

Az viszont különös, hogy a vértanúk neve mellől mindenütt hiányzik a sanctus jelző, valamennyi mártír lándzsát tart a kezében, illetve a hóna alatt, a fején pedig mindegyiknek az „élet koronája". (Jelenések könyve 4.4.) díszlik. Általános vélemény szerint a vértanúk kezében glóbusz (országalma) van, Csocsán Jenő azonban felvetette, hogy Szent Kelemen és Szent Sixtus kezében mintha aranycsésze volna (vö. Jelenések könyve 5.8.: tömjénnel telt aranycsésze volt a 24 vén kezében). Itt kell szólnunk István király hat ujjáról, amely ugyan tény, mégsem indokolt táltoskirálynak minősíteni Szent István királyt, ennek alapján.[148] Szent István király és Gizella királyné között, sajnos felirat nélkül, egy fiatal férfi koronázatlan mellképe látható, aki „csakis fiúk, Imre képe lehet".[149] Hosszú dús hajjal borított feje fedetlen, palástját gyöngysor-mintás díszítmény ékesíti. Czobor Béla vetette fel először, hogy Imre herceg képe azért kerülhetett a palástra (utólag?), mert 1031. szeptember 2-án meghalt (megölték), „sőt a fényes öltözet felajánlása valószínűleg az ő emlékével hozható kapcsolatba." E megállapítás, minden bizonnyal, helyes.[150]

A koronázási palást legalsó sávjában, a 12 szent, illetve a királyi pár medaillonját madár-ábrázolások és növényi minták töltik ki és választják el. Decsy Sámuel szerint „két szárnyas állat és külömbkülömbféle virágok",[151] Henszlmann Imre szerint „pávák és növénydíszek",[152] Ipolyi szerint „lombékítmények és madár-páva alakok láthatók körbe hímezve"[153], Czobor Béla jellemzése szerint „vörös selyemmel sűrűn levarrt dús arany lombozatok közé foglalt stilizált madarak csipdesik a lombok színes/jobbára kék/ bogyóit. Ehhez járul, hogy az arannyal hímzett madarak tollai közt a szárnyakban és a farkakon sárgás zöld és kobalt kék hosszú tollak fordulnak elő sodrott selyemmel hímezve...",[154] Érdy Miklós

[148] Szádeczky-Kardoss Irma, A magyar koronázási palást őstörténetünkre utaló szimbólumairól. Turán Új évf. 2 (1999) 1. szám, 3-4.

[149] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 190.

[150] Van olyan nézet is, amely szerint nem Imre, hanem István király elsőszülött fia képe volna látható a palláston, aki hamarosan meghalt és ezért nincs neve! (Petneházy István véleménye.) A szellemes ötlet ellen szól, hogy egy érett ifjú portréja jelenik meg a palláston.

[151] Decsy Sámuel id. mű (1792) 63.

[152] Henszlmann Imre id. mű (1876) 93.

[153] Henszlmann Imre id. mű (1876) 100.

[154] Forster ld. mű (1900) 111. – Czobor Béla id. mű (1901) 151.

nézete szerint „a szegélynek a hagyományt leginkább tükröző részéről, amelyben madár alakok, gazdag szövevényű indák és tulipánok vannak, és amelybe az arckép-korongok is be vannak ágyazva, a művészettörténeti munkák nagyon keveset mondanak. A palást szegélyének aranyfonállal hímzett szövevényes indadíszében a korongok között páronként szembenálló, de hátranéző, nagy testű madarakat látunk. Tizenegy madár-pár van a palást szegélyén."[155] Ezeket a madarakat Érdy darvaknak véli, magam azonban páváknak tartom őket.[156]

Különálló darab a palást halványvörös gallérja, amely eredetileg biztosan nem volt a palást része. László Gyula királynői fejéknek gondolta, amint korábban már utaltunk rá. Felmerült azonban a főpapi süveg lehetősége is. Növényi ornamentikája árkádos ívekbe rendezett és az indák életfára emlékeztetnek. Galambokat, pávákat, szárnyas oroszlánokat, griffeket, mókusokat hímeztek rá. Egész felületét gyöngyök sokasága borítja. Külön érdekessége a bélése, amelyen kerek medaillonokban négy testű, de egy fejű nagyragadozó (párduc vagy oroszlán) vigyázza az életfát. Az állatok hátsó combján hét sugaras csillagok vannak. A keretező körívek átlós pontjain nyolcszögletű mezőben félhold díszlik s ennek alapján jogos annak feltételezése, hogy a X-XI. századi arab-iszlám művészet termékével van dolgunk.[157] A palást 26 cm hosszú és 7 cm széles keresztpántját, amelyen körbe foglalt dicsfénnyel ábrázolt félalakok sorakoz-

73. kép – A palást gallérja

[155] Érdy Miklós, A magyar díszítőművészet alapelemeinek eurázsiai kapcsolatai. In: a XXVI. Magyar találkozó krónikája. Szerkesztette: Nádas János–Somogyi Ferenc. Cleveland, Árpád Könyvkiadó. 1987, 287.

[156] Bakay Kornél id. mű (1994) 395.

[157] Blümelhuber Ferencz, Az egyházi művészet régészeti és gyakorlati kézikönyve. Esztergom, Horák Egyed. 1873, 330-331. – Ipolyi Arnold id. mű (1886) 198-199. – Bakay Kornél id. mű (1994) 399.

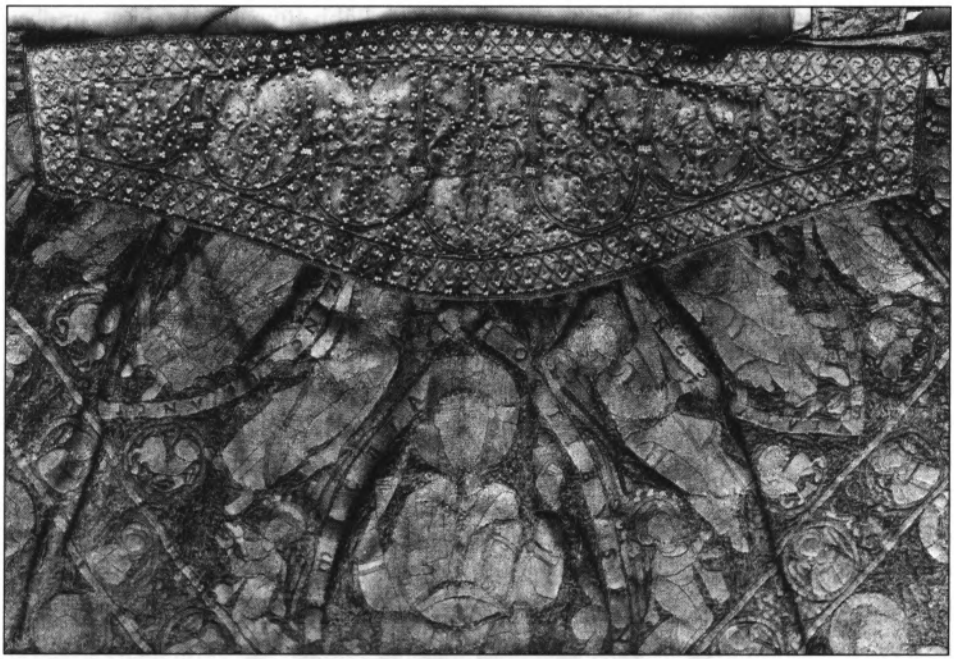

74. kép – A palást gallérja

nak,[158] általában úgy tekintik, mint a palást legaljáról lemetélt szegély maradványát.[159] Ezt a magunk részéről teljesen kizártnak tartjuk. Először is a hímzést hordozó alapszövet nem azonos (a palásté két féle színű végtelen mustra, a keresztpánté egyszínű vörös selyem), négy oldalán vágott szél van, másodszor semmi adat sem utal arra, hogy ilyen súlyos változtatások végbementek volna

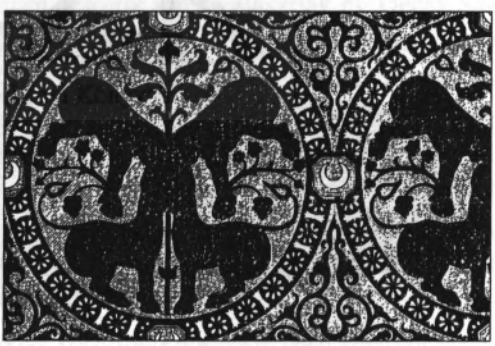

75. kép – A gallér bélésének mintázata

„Szent István ruháján", ahogyan a XI. századtól kezdve nevezték a palástot, kivált 1290-ben, III. András király koronázásakor Ottokár meséli Rimes Krónika-

[158] E. Nagy Katalin id. mű (1983) 61., 42. kép

[159] Kovács Éva id. mű (1993) 31: „Régtől azt gondolom ...hogy a nagy hímzésen lévő két – egyébként egymáshoz illeszkedő folt, továbbá a zárópánt az egykori alsó szegély maradékai." De hová lett a szegély többi része?

jában,[160] harmadszor a pannonhalmi másolaton (amely nem XVII. századi!) sincs semmiféle szegély. A keresztpánt és a gallér a koronázásnál használt egyházi szertartási ruházat részei kellett legyenek s nyilván ezért is kerültek rá a koronázási palástra.

A koronázási palást szent ruhadarab volt, amelyet igen pontosan megtervezték és nagy gonddal készítettek el. A korona és a koronázás res sacra, azaz szent dolog és elsősorban vallásos cselekmény. A királyavatás valójában szentség (sacramentum). A koronázás és a püspökszentelés szoros kapcsolatát a középkorban is világosan látták. A király a koronázás alkalmával egyházi ruhákat visel: albát, palástot, stólát, karkötőt, kesztyűt és sarut. 1608-ban II. Mátyáson piros talár volt, erre vette fel a fehér karinget, majd erre terítették rá a koronázási palástot. Albrecht Dürer Zsigmond császárt éppenséggel úgy festette meg, mint egy miséző püspököt. A palást tehát a koronázási mise tükrözője is és csakis ebben az érelemben lelhető fel rajta a Credo, az offertorium és a koronázási misét lezáró Te Deum. Ha a koronázási palástra így tekintünk, új értelmet nyernek az ábrázolások. A mai gallér eredetileg talán mitra lehetett, a keresztpánt karkötő. A magyar király, amikor magára öltötte a koronázási palástot, balról, a szíve felett viselte Szűz Máriát, jobboldalán az alsó Krisztust s a körirat figyelmeztetés volt az uralkodónak: A legfőbb király az Isten! A próféták közül elöl talán Szofóniás, Habakuk és Nahum, jobbról Amosz és Jóhel. Az apostolok sorában elöl, tehát az Oltáriszentség felé nézett Szent Péter, Szent Pál és Szent András. A legalsó sávban pedig elöl van Damján és Kozma, valamint Szent Lőrinc és Szent Kornél.

A palást hátsó, fő nézete a legfontosabb. Ezt látja a hívők tömege és amikor a király leborult az oltár elé, hogy a szent olajjal felkenjék, leginkább ez érvényesült. Középen magasodik a hatalmas álló Pantokrator, alatta, Malchiaás, Zakariás és Aggeus, illetve jobbról Mikeás, Jónás és Abdiás próféta. Az álló Krisztus alatt a trónon ülő Krisztus s ennek körirata a legdöntőbb: „A trón az országló és uralkodó Krisztust jelenti!" Balról Fülöp és Jakab apostol, jobbról Bertalan és Máté. A trónoló Krisztus alatt a felirat és korona nélküli, Imre hercegnek vélt, fiatal férfi-mellkép, legalul pedig István király és Gizella királyné.

Legújabban az a nézet vált elfogadottá, hogy „a miseruha készítésével az uralkodópár a 30 éves országalapítást és házasságuk 35. évfordulóját ünnepel-

[160] Österreichische Reimchronik: ein saeligez kleit legt man den kunit an, daz hate sant Stephan an sinem lip getragen.

ték",[161] ezt a magyarázatot azonban rendkívül erőltetettnek és elfogadhatatlannak tartom, hiszen a világ egyik legértékesebb és legpompázatosabb királyi ruhadarabjáról van szó, nem holmi házi ajándékról! Továbbra is az a véleményem, hogy a koronázási palást eleve is a koronázási szertartás számára készült, mégpedig Szent István király megrendelésére és kívánsága szerint, esetleg német műhelyben (Regensburg, Reichenau?), de a változtatások alapján magyar királyi műhely is joggal feltételezhető. A fő cél a trónöröklési jog szentesítése lehetett s eredetileg talán nem is volt rajta a királyi pár és Imre herceg képe s természetesen a mondatszalag sem. Ezeket csak 1031. szeptember 2-a után, (Imre herceg halála után) hímezték rá a palástra,[162] mintegy örök emlékeztetőül. Palást volt kezdettől, nem harangalakú miseruha. A vértanú szentek mindannyian koronát viselnek (tehát nem a kezükben tartják égi koronájukat) s valamennyi korona egyforma, megegyezik István király koronájával. Aki uralkodik a földön, az égi korona szentségével teszi ezt, ezért van a vértanú szentek kezében is országalma és lándzsa! S ez az Istentől eredő földi hatalom tükröződik a Szent Korona eszmében is. A palást megjeleníti a királyi hatalom rendszerét és lényegét. István király az Intelmekben azt mondja: a királyi hatalom alapja a hit, a hit után az egyház foglalja el a második helyet. Ezért sorakoznak a palást alján a főpapokat jelképező vértanúk (köztük a főpap király is!). A trónuson ülő apostolok jelzik, hogy a király legfőbb tiszte az ítélkezés, ide értve az utolsó ítélet elkerülhetetlen bekövetkezését is. Az apostolok feletti kis alakok a királyság világi alattvalói: katonák, kereskedők, szolgák, etc. A 16 próféta az egyház ősiségét, az ősök tiszteletét és a legyőzhetetlen örökkévalóságát jelképezi. S azt is, hogy a magyar királyok tudatában voltak annak, hogy ősi dinasztia tagjai, Atilla király

[161] Tóth Endre id. mű (1997) 47. – uő Árulkodó forma. A magyar koronázási jogar. Élet és Tudomány 54 (1999) 52-53. szám, 1640.

[162] Nagyon jól vette észre ezt a problémát Besenyő Sándor, id. mű (1991) 757-758: „...a Stephanus rex, és Gisla regina, valamint az úgynevezett `vértanúk' mellé varrt felírások sora ...nem a sima szalagok felületére kerültek, hanem az alaphímzés által szabadon hagyott területei mellett keresztül-kasul gázol az alaphímzéseken is a művészi ízléstelenség jeleként, emellett a Stephanusból a t betűt hagyta ki s az országalmát a keze mögé varrta a betoldó s Gizella nevét egy **férfi** fejdíszt viselő alak mellé helyezte."

örökösei.[163] A pannonhalmi főapátság birtokában van a koronázási palást ún. másolata, amely nem hímzett. hanem festett.[164] Többen gondoltak arra, hogy a pannonhalmi festett példány nem a hímzett palást másolata volt, hanem a mintája, tehát korábban készült. Eléggé jelentős eltérések figyelhetők meg a két pa-

76. kép – II. Roger palástja

láston. Mindenesetre az a körülmény, hogy a pannonhalmi palást is palást és nem kazula, sokatmondó s arra utalhat esetleg, hogy mégiscsak másolatról van szó.[165] Magam egy héten át vizsgáltam a pannonhalmi darabot, s arra a következtetésre jutottam, hogy Henszlmann Imrének van igaza,[166] a festett palást csakis előkép, *minta* lehetett, nem pedig XVII. századi vagy XVIII. századi másolat. Ennek kapcsán szokták megemlíteni, hogy 1613-ban II. Mátyás elkérte a koronázási palástot, hogy a pápa számára lerajzoltassa. Révay Péter elvitte

[163] Kovács Éva 1988. júniusában a koronázási palást jelképrendszeréről, igen jellemző módon, a következőket mondotta: „A miseruha végül is ugyanazt mondja, mint az Intelmek könyve és a puritánságában hiteles nagylegenda: István választott, végérvényesen odahagyta az ordák törvényét (?!), a puszta parancsolás-engedelmeskedés viszonyát, az oktalan (?) háborúzást, ehelyett az emberiség írott történelmének útját kereste (?), az erkölcsi normák korlátozta (?) hatalmat vállalta és ezzel a megmérettetés kockázatát." – vö. Potó János, Szent István és kora. Magyar Tudomány (1988) 982.

[164] Kovács Éva id. mű (1998) 49-53.

[165] Érvként szerepel a névtelen apostol és Szent Lőrinc vértanú kezében lévő mellkép, amely valójában egy-egy folt és ez is látszik a másolaton.

[166] Henszlmann Imre id. mű (1876) 94-99.

Bécsbe, de ott maradt mellette s amint visszakapta visszavitte Pozsonyba.[167] Ez idő alatt tehát másolat nem készülhetett.

A magyar koronázási palásthoz hasonló császári vagy királyi ruhadarabot a XI. századnál korábbi időből nem ismerünk sehonnan. Kunigunda palástja (XI. század) II. Henrik, II. Roger szicíliai király palástja (XII. század) és II. Frigyes palástja (XIII. század) formai rokonságban vannak a magyar koronázási palásttal, de máskülönben szerény analógiák csupán.[168]

* * *

A palást után a királyi lándzsával foglalkozunk, annál is inkább, mivel elsősorban arra szoktak hivatkozni, hogy István király egyetlen hiteles ábrázolásán, a paláston, jobb kezében szárnyas lándzsát tart. A koronázási palást királylándzsájával csak az a baj, hogy a legalsó szegély mártírjainak a kezében is ott van a lándzsa, márpedig ők nem királyok.[169] Az írott források közül számunkra az 1035-ben meghalt Ademarus Cabannensis krónikája béli részlet a legfontosabb, amely arról szól, hogy III. Ottó német császár Istvánnak „nagylelkűen (liberrime)[170] megengedte, hogy királysága legyen, engedélyt adva neki arra, hogy mindenhol szent lándzsát (lanceam sacram) hordoztasson, mint ahogyan magának a császárnak szokása..." Ebből az adatból arra szoktak következtetni, hogy István ezzel a szent lándzsával kapta meg a jogot a kereszténység terjesztésére. Ugyanakkor persze ez bizonyos mértékű alávetettséget is feltételez, merthiszen

[167] Bónis György, Révay Péter. Irodalomtörténeti Füzetek 104. Szerkeszti: Bodnár György. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1981, 33. Bónis meglehetősen „baloldaliként" viszonyul Révay grófhoz.

[168] J. M. Ritz id. mű (1955) 117 skk.

[169] Bakay Kornél, Az államalapító király és a koronázási palást. Magyar Hírek 41 (1988) 16-17. szám, 12-13. – uő Saint Stephen, King, Founder of the State and the Coronation Mantle. In: Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 371-416.

[170] Catalogus fontium historiae Hungaricae. Coll. A. F. Gombos. I. Budapest, 1937, 16. – Kovács László, A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata. Folia Archaeologica 21 (1970) 132-133. – uő Die Budapester Wikingerlanze. (Geschichtsabriss der ungarischen Königslanze). Acta Archaeologica ASH 22 (1970) 327. – Gerics József–Ladányi Erzsébet, A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. Levéltári Szemle 40 (1990) 3.

a német császár hatalmi jelvénye került a magyar király kezébe.[171] Ámde a helyzet közel sem ilyen egyszerű! Mégpedig két okból sem az. Az első: honnan ered a német királyok és császárok szent lándzsája ? A második: feltétlen átvételnek kell-e tartanunk István király lándzsás felségjelvényét? 1968 óta ugyanis ismerjük Szent István király egyik különleges pénzérméjét, az ún. nagyharsányi ezüst dénárt, amelynek az előlapján egy zászlós lándzsa látható, LANCEA REGIS felirattal, a hátlapján pedig egy fedeles korona (!) REGIA CIVITAS felirattal.[172] Ezt a dénárt 1000-ben vagy 1001-ben verték. S miért tette volna a szuverén magyar király az emlékérméjére függést kifejező lándzsát?

77. kép – Nagyharsányi ezüst dénár

A német királyokhoz a lándzsa nem az ógermán Vodán-kultuszból került át, hanem a langobard királyoktól,[173] akik viszont ezt az ősi keleti felségjelvényt, nyilvánvalóan, az avaroktól vették át. Zászlós lándzsát hord a nagyszentmiklósi lovas fejedelem, ezt viselik a türk vezérek és az avar kagánok. A nyugatra került szent lándzsa lényegében a Nagy Konstantin-féle Szent Mór és Longinus-féle lándzsa kultuszát jelenti, amelynek lényege, hogy a

[171] Jeles összefoglalás e kérdést illetően: Tóth Zoltán, „Attila' s Schwert". Studie über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls des Grossen in Wien. Budapest, MTA. 1930. – Bírálata: Bartoniek Emma, Századok 65 (1931) 168-176. – vö. Makk Ferenc, Magyar külpolitika. (896-1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Sorozatszerkesztő: Kristó Gyula. Szeged, második kiadás. 1996, 41. – Mügeln Henrik jegyezte fel, hogy a kereszténység felvétele után a fejedelmek megváltoztatták addigi jelvényeiket: darnach begunden die fursten das vorgenant tzaichen verwandeln und verkeren. Idézi: Nagy Géza, A turulról. Turul 3 (1885) 31.

[172] Kovács László, Adatok a LANCEA REGIS köriratú pénz értékeléséhez. Alba Regia 14 (1975) 264. – vő Zur Deutung der Münze mit der Umschrift Lancea Regis. Acta Archaeologica ASH 28 (1976) 132 skk. – Kovács László 1995-ben visszalépett a korona-ábrázolás értelmezéstől: Újra a nagyharsányi kincsről és a Lancea Regis köriratú dénárról. Századok 129 (1995) 1085. – uő Die Variante des Denars vom Typ Lancea Regis in einem mährischen Schatzfund. Acta Archaeologica ASH 48 (1996) 197-208.

[173] Hans Walter Klewitz, Die heilige Lanze Heinrichs I. Deutsches Archiv 6 (1943) 42-48.

lándzsa tartalmazza Jézus keresztjének egy szögét.[174] Ez a nyugati keresztény sacra lancea volt I. Ottó kezében 955-ben a Lech folyó menti csatában,[175] s ez volt a rendeltetése I. Henrik lándzsájának is. S éppen ezért a német királyavatási szertartáson a lándzsa soha sem szerepelt a korona, a kard és a jogar mellett! Ezen okból nem értünk egyet Gerics József és Ladányi Erzsébet nézetével,[176] mely szerint István király lándzsája mégiscsak III. Ottó császártól származott volna, aki előtt 996-ban, amikor Regensburgból Itáliába utazott, előtte „szokás szerint a szent és keresztet hordozó császári lándzsa járt".[177]

Nem kevés zavart okozott és okoz ma is az, hogy Aba Sámuelnek és Német (vagy Orseolo) Péter királynak is volt aranyozott lándzsája, amelyet III. Henrik 1044-ben, legyőzve Abát, „az aranyozott királyi lándzsa (lancea regis deaureata) zsákmányul esik". Egy évre rá Péter király a királyságát az aranyozott lándzsa átadásával adta a császár hatalmába.[178] 1053-ból pedig ismert egy adat, mely szerint Arnulf milanói érsek a magyar királyok aranyozott lándzsáját Rómában, az apostolok templomában felfüggesztve maga látta.[179] Ezután a magyar király aranyozott lándzsájáról többé nem esik szó.

A legkorábbi magyar államelméleti forrásban,[180] Szent István király Intelmeiben sem esik szó másról, mint a királyi hatalom jelképéről: a koronáról. „Ha a királyi koronát meg akarod becsülni (regalem coronam)..., koronád (tua corona) híresebb legyen..., dicső koronád (gloriosam tuam coronam), koronád dicséretes és ékes (tua corona laudabilis et decora)..., országodat (tuum regnum) és koro-

---

[174] A milanoi idősebb Landolfus Historiajában 961-ben Nagy Ottó császári koronázása kapcsán a regaliak között a lándzsát úgy említi meg, mint amely az Úr egyik szögét tartalmazza (in qua clavus Domini habebatur), nem pedig mint hatalmi jelvényt. MGH SS VIII. 53. – vö. Székely György, Koronaküldések és királykreálások a 10-11. századi Európában. Századok 118 (1984) 907.

[175] Gombos, Catalogus III. Bp. 1938, 2664: Et his dictis, arrepto clipeo ac sacra lancea ipse primus equum in hostes vertit. Die Sachsengeschichte des Widukind von Korvei. Bearb. Paul Hirsch. SRG in usum scholarum 64. Hannover 1935, 126.

[176] Gerics József–Ladányi Erzsébet, A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerkesztők: E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László. Budapest 1991, 8 skk.

[177] MGH SS IV 567: ex more precedente sancta et crucifera imperiali lancea exivit de civitate ista petituras Italiam.

[178] A forrásokat idézi Kovács László id. mű (1970) 140-141.

[179] MGH SS VIII. Hannoverae 1848, 18. – vö. Szabó Károly, Péter és Aba. Értekezések a történettudomány köréből 2 (1872) 39.

[180] A Corpus Iurisban is benne van, mégpedig a legelején!

nádat (tua corona augusta) az emberek nagyságosnak tartsák,... a korona virágait (flores coronae) az engedetlenség szerte szórja." Az Intelmek VIII. részében pedig az áll, hogy „Őseink követése (exsecutio maiorum[181]) foglalja el a királyi méltóságban a nyolcadik helyet. A legnagyobb királyi ékesség, az én tudomásom szerint, a **királyelődök** után járni (sequi antecessores reges)."[182] Ez a kitétel annyira megzavarta a kutatókat, hogy sokan ezt a részt kései betoldásnak minősítették, hiszen – úgymond – Szent Istvánnak nem lehet királyelődje![183] Azt még a keményen marxista Szűcs Jenő[184] is elismeri, hogy az Intelmek „szokatlanul önálló magyar"[185] munka, s „az akkor még nagyon barbár tájnak számító magyar földből sarjadt ki", tehát alapja kellett legyen ennek a kitételnek. Csóka Lajos szerint a corona-ra hivatkozás csak „erkölcsi értelemben vett szimbólum", hiszen a XI. században a rex sokszor nem is jelentett királyt. Hasonlóképpen vélekedik Kristó Gyula is.[186] Ámde a források nem erről szólnak. Ademarus Cabannensis Gézáról határozottan azt mondja rex volt,[187] aminthogy a Szent István kis legendája is így tesz: pater eius rex.[188] Liutprand pedig Taksonyról is ezt állítja: Taksony a magyarok királya (Taxis, Rex Hungarorum) nagy sereggel jött Itáliába.[189] Van azonban még egy fontos forrásunk, Petrus Ranzanus, aki – igaz a XV. század végén – határozottan és meglehetősen egyértelműen arról szól, hogy Istvánnak „hadat kellett viselnie Cupa somogyi vezér ellen", s ez az esemény

---

[181] Érszegi Géza, Exsecutio maiorum – exsecutio filiorum. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szegedi Középkorász Műhely. Szerkesztette: Koszta László. Szeged, 1995, 161-168.

[182] SRH II. Budapest, 1938, 619-627. – Szent István király Intelmei Imre herceghez. Spangár András fordításában. Gyoma, 1930. – Árpád-kori legendák és Intelmek. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1983, 54-61.

[183] Csóka J. Lajos, A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV században. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Szerkesztő: Sőtér István. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1967, 45-55., 194-195.

[184] Kristó Gyula, A magyar nemzet megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 12. Sorozatszerkesztő: Kristó Gyula. Szeged, 1997, 46: Szűcs az osztályharcos marxi dogma talaján áll, 69. o.: Szűcs Jenő foglya maradt a marxista ideológiának.

[185] Szűcs Jenő, István király Intelmei. István király állama. In: Nemzet és történelem. Társadalomtudományi Könyvtár. Budapest, Gondolat. 1984, 370-371.

[186] Kristó Gyula, Magyarország története 895-1301. József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 1996, 55-57.

[187] Gombos, Catalogus I. I 6.

[188] SRH II. 394.

[189] A magyarok elődeiről és a honfoglalásról kortársak és krónikások híradásai. Nemzeti Könyvtár. Történelem. Sajtó alá rendezte: Györffy György. 3. kiadás. Budapest, Gondolat. 1986, 233.

998-ban volt, majd így folytatja: *„Nem sokkal később,* amikor Magyarország előkelői jónak látták, hogy az, aki fejedelem névvel (titula ducis) oly sok nép, valamint kiváló származású és nagy tekintélyű férfiak felett uralkodik, tekintélyesebb címet használjon, királyi méltóságra választották (regiam elegerunt dignitatem)... Tehát mindenki csodálatos egyetértésével és tetszésével választották meg és kiáltották ki (consensu et applausu eligitur) királynak (appellaturque ipse rex), és a királyok szokása szerint királyi koronát adományoztak neki (regia corona regum more donatur)."[190] Vegyük ehhez még hozzá, hogy 'Thuróczy János arról írt, hogy Istvánt 997-ben (!) „a Garam folyó mellett övezték fel először karddal (accinctus est gladio)"[191], amely a királyavató szertartások fontos része, akkor már feltehetjük a kérdést: Szent Istvánt valóban 1001. január 1-én a pápa által küldött koronával és III. Ottó császár kegyelméből és biztatására /?/[192] (gratia et hortatu) koronázták meg?[193] Miért, hát lehetett másképpen is? Nem feltétlenül igaz a II. Szilveszter pápa által küldött korona-elmélet? Van alapunk annak feltételezésére, hogy Vajk-Istvánt először nem pápai koronával koronázták meg?

Mielőtt erre a döntő fontosságú kérdésre megkísérelnénk választ adni, ismételten vissza kell térnünk a keresztény magyar királyság előtti, tehát a X. századi magyar állam kérdésére. Korábban és jelenleg is, eléggé egységesen azt vallották és vallják a kutatók, hogy a magyar államot István király hozta létre.[194] Ami

---

[190] Ransanus, A magyarok történetének rövid foglalata. Bp. 1985, 116. – P. Ransanus, Epithoma rerum Hungaricarum. Bp. 1977, 104.

[191] Thuróczy János, A magyarok krónikája. Fordította: Horváth János. Budapest, Magyar Helikon. 1978, 105. A felövezés helye a bényi tábor-erőd lehetett. Bóna István, A magyarok és Európa a 9–10. században. Bp. 2000, 84. – vö. Veszprémy László, Szent István felövezése. Hadtörténeti Közlemények 102 (1989) 3–12.

[192] Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 140.

[193] Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Hrsg. Robert Holtzmann. Monumenta Germaniae Historica (MGH) IX. Berlin, 1935, 198: Imperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit. – Thietmar von Merseburg, Chronik. Neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich. AQDGM IX. Darmstadt 1957, 175: németül így adják vissza a szöveget: Mit gnädiger Zustimmung und auf Wunsch des Kaisers errichtete Waik, der Schwager Herzog Heinrichs von Baiern, in seinem Reiche Bischofssitze und empfing Krone und Weihe. Györffy fordításával szemben a német szöveg sokkal pontosabb: kérésére! A német kiadás egyébként a koronázást 1001. augusztus 15/17-re teszi. (228. jegyzet).

[194] Linszky János, A magyar jogrendszer kezdetei. Magyar Tudomány 41 (1996) 996.

korábban volt az „patriarchális pásztorkormány"[195] vagy „személyi kötöttségű félnomád állam" volt.[196] Kristó Gyula bevezette a „nomád állam" és a „törzsi állam" fogalmakat, illetve a korábbi időkre nézve a „kazár bábfejedelemséget".[197] Mindegyik esetben az a lényeg, hogy az uralmi formát "erőteljes külső impulzusok hozták létre," előbb a kazár, majd a szláv és végül a német. Néhány évvel ezelőtt jelent meg a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola történészhallgatóinak a lapjában[198] Kristó Gyula Canossa-járása. Tanulságos végigfutni rajta. „Történészi pályámat elkezdtem az 1960-as évek elején", amikor is „magam is marxista történetkutatóként indultam". Ekkoriban a szláv hatásra kialakult magyar állam teóriáját vallotta, „mivel már az 1960-as évek végén eldőlt, hogy a 11. századi magyar állam gyökereit nem kereshetem belső-ázsiai türk előképekben." „1976-ban a példát adó szláv állam létében, illetve felbukkanásában már nem hittem" s „a töprengések megérlelték bennem az elhatározást, hogy nem követhetem tovább ingoványba vesző útjukon (!) a magyar marxista történetírás művelőit." 1978/79-ben „már teljesen leszámoltam a szláv eredet hitével". Már ekkor felmerült benne a frank, illetve bajor minta gondolata, de „ezen az úton ekkor még nem indultam el". Viszont egyértelműen elvetette a türk, a szláv és az avar előzményeket.

„Arra az eredményre jutottam, hogy a magyar állam közvetlen előzményei *a törzsi államok* (így többesben!) voltak." „1990 tájára világossá vált számomra: a 11. századi magyar állam létrejöttében, felépülésében nem nélkülözte az idegen mintát s ez a német volt." A kérdés továbbra is az volt számára: „egyáltalán átnőtt-e a nomád idők hagyatéka (!?) a 11. századi magyar államba?" Az biztos, véli Kristó, hogy „beszélni lehet a 10. századi magyarok nomád életmódjáról" s ezért „a magyar történelem alapvető cezurája a 10. század végén húzódik." „Az István által létrehozott magyar államot megelőzte egy másik állam, amelyet jog-

---

[195] Marczali Henrik, A magyar nemzet átalakulása a X. században s a fejedelemség megalapítása. In: Világtörténelem – magyar történelem. Történetírók Tára. Sorozatszerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, Gondolat. 1982, 43, 59.

[196] Györffy György, A steppei nomádoktól a magyar államig. Történelmi Szemle 30 (1987/88) 520.

[197] Kristó Gyula, A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged, 1995, 97 skk., 299 skk. – Uő A korai magyar államról. Históriai Könyvtár 8. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, 1996.

[198] Belvedere. Főszerkesztő: Döbör András. 10 (1998) 147-150. Kristó Gyula, A magyar állam kezdeteiről – egyes szám első személyben.

gal illethetünk a magyar nomádállam minősítéssel."[199] A nomád államból született meg, szerinte, a törzsi állam. S a végén található a csattanó! Természetesen Kristó Gyulának is feltűnik, hogy a XI. század elejétől az égvilágon semmi nyoma sincs az állítólagos ún. nomád törzsi államnak. „A 11. században a hajdani nomádállami berendezkedésnek semmiféle nyomát nem látjuk a magyaroknál, sem terminológiában, sem az állam felépítését illetően. A váltás radikális volt, és minden régit elsöprő erejű. A hatékony német (bajor) segítség elegendő volt ahhoz, hogy eltakarítsa a színről a nomádállami múlt minden nyomát, de nem veszélyeztette a magyar állam magyar jellegét.", íme, itt a fából vaskarika nagy mutatványa. Ha nem maradtak nomádállami hagyományok, miből jött rá arra, hogy voltak ? S miért éltek tovább „szívósan" az ún. pogány hagyományok még sok időn át?

A kutató is változásokon megy keresztül s ez, nyilvánvalóan, nem róható, fel. Erre láttunk most egy nem mindennapi példát. Ám ha ez Kristóval is megeshet, akkor az ő korábbi – másokat érintő – lesújtó ítéleteit is ennek fényében kell újravizsgálni. Térjünk tehát vissza a feltett kérdésünkhöz, azaz: megkoronázhatták-e Istvánt 1000. karácsonya előtt igazi koronával, mégpedig olyannal, amely nem azonos a pápai koronával?

Gerics József professzor igen jelentős eredményeket tett közzé az elmúlt években,[200] részben a királyi méltóság meghatározására vonatkozóan,[201] részben pedig annak bizonyítását, hogy a pápától István királynak küldött korona Hartvik-féle története *teljesen hiteltelen* és alap nélküli![202] Ennek az igen fontos és nagyjelentőségű megállapításnak (amelynek első megfogalmazója Váczy Péter volt[203]) az összegzése így szól: „A pápaságnak való felajánlás és a pápai koro-

[199] Itt természetesen eszünkbe kell jusson, hogy a szegedi iskola általában osztja Róna-Tas András, A nomád életforma geneziséhez. In: A magyarság korai története. (Tanulmányok). Magyar Őstörténeti Könyvtár 9. Szerkeszti: Zimonyi István. Szeged, 1995, 92. oldalán olvasható nézetet, hogy ti. „a nomád gazdaság és társadalom történeti zsákutca."

[200] Gerics József, Szent István királlyá avatásának körülményeiről. Művészettörténeti Értesítő 33 (1984) 97-100. – uő Az állam- és törvényalkotó Szent István. Művészettörténeti Értesítő 39 (1990) 76-80.

[201] Gerics József, A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1987, 144 skk.

[202] Gerics József, Szent István királlyá avatásának körülményeiről. Művészettörténeti Értesítő 33 (1984) 97-100. – uő A korai rendiség... 1987, 220-231. – uő Az állam- és törvényalkotó Szent István. Művészettörténeti Értesítő 39 (1990) 76-80.

[203] Váczy Péter, A magyar történelem korai századaiból. História Könyvtár. Monográfiák 5. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, 1994, 80 skk.

naküldés kútfői István korára nézve nélkülözik a forrásértéket." „István pápától kapott koronájának és felhatalmazásának mindkét forrása **tarthatatlan lett."** Szent István királyt éppen olyan hatalmi jelvényekkel illették, mint a német császárt, azaz a „császári méltóság jelével" (imperialis excellentie signum) ruházták fel. Az eddig is nagyon kérdéses pápai koronaküldés tehát kiiktatható a históriából, vagy legalább is arra korlátozható, hogy az első magyar keresztény király áldást kapott a pápától, a császár, III. Ottó[204] jóváhagyása mellett.[205] Ekkor nyílt először igazi alkalom arra, hogy a magyarság úgy kerüljön közvetlen kapcsolatba a nyugati kereszténységgel, hogy ez a kapcsolat hűbéri viszonyt egyáltalán ne jelentsen! István király tehát tudatosan illeszkedett bele III. Ottó világbirodalmi keleti terveibe. Esetleg elképzelhető valamiféle egyszerű korona küldése is, ez azonban semmiképpen sem lehet azonos a magyar Szent Koronával! De arra sem helyénvaló gondolni, hogy István király aranyozott királyi lándzsát fogadott volna el a császártól.[206] Nyugati szerzők, forrás megjelölés nélkül, utalnak arra, hogy Vajk herceget, III. Ottó császár és Szent Adalbert társaságában 996. karácsonyán, Kölnben keresztelték volna meg.[207] Ugyanakkor Gerbert-II. Szilveszter, aki Magyarországot Szkítiának nevezi, arról panaszkodik, hogy „Szkítia csak növeli gondjaimat",[208] A királyi, fejedelmi hatalom megjelenítője egyébként maga a **trón** is, amellyel, érdekes módon, alig foglalkozik a kuta-

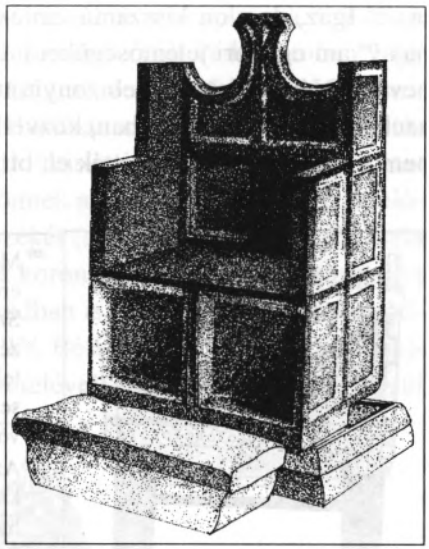

78. kép – Kő trónus (cathedra)

[204] Edmond-René Labande, Mirabilia mundi. Essai sur la personalité d'Otton III. Cahiers 6 (1963) 1-3. 455-476.

[205] Balogh József, A magyar királyság alapításának világpolitikai háttere. Századok 66 (1932) 153-167.

[206] Ezt a megalapozatlan állítást mind a mai napig hangoztatják. Lásd erre: Kristó Gyula, A tizenegyedik század története. Magyar Századok. Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó. 1999. – Bóna István id. mű (2000) 82–87: a Rómába került lándzsa megsemmisült. Ő is német ajándékra gondolt.

[207] Pierre Riché id. mű (1999) 166.

[208] Pierre Riché id. mű (1999) 175.

tás.[209] Igaz, nagyon kisszámú emléke maradt a királyi és a császári trónusoknak,[210] ám egykori jelentőségüket mi sem mutatja jobban, mint Székes-Fehérvár neve![211] Német kutatók bebizonyították, hogy Nagy Károly császárt 814-ben az aacheni Münster atriumában, közvetlenül a templom bejárata előtt (tehát először nem a templomban!) temették el, ott, ahol korábban a trónszéke állt.[212] A trónust

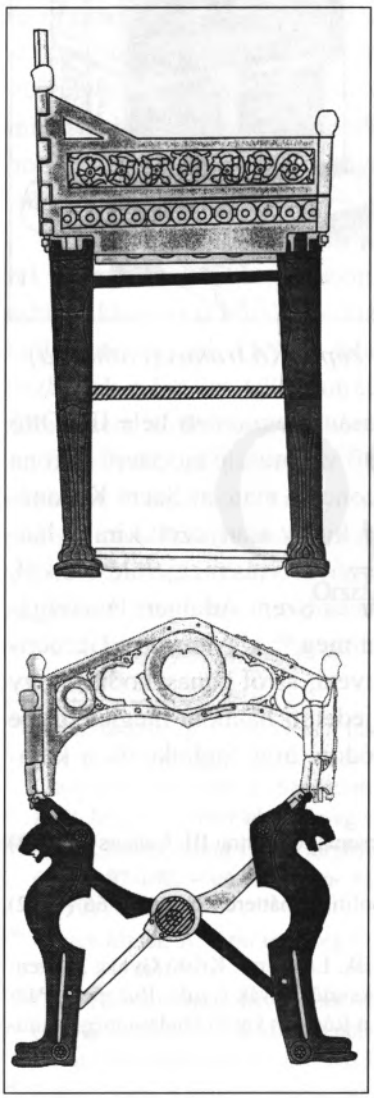

79. kép – „Dagobert trónja"

[209] Megemlíti Kaba Ákos, A Szent Korona és kutatásának eredményei. Életünk 8-9 (1995) 840. A legújabban Szántai Lajos amatőrtől előadásokon hallható feltételezésnek, hogy ti. a királyaink dobogón és nem trónon ültek volna, semmi alapjuk nincs. Mint ahogyan annak sem, hogy I. Béla királynak Dömösön fa trónusa lett volna.

[210] Az egyik híres emlék az un. Dagobert-trón, amelyről kiderült, hogy nem VII. századi és nem Dagoberté volt, hanem IX. századi és I. Lotharé volt. Vö. Hilmar Staude, Untersuchungen zur Mechanik und technischen Geschichte des Dagobert-Thrones. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz) 23-24 (1976/77) 261-266. – Karl Weidemann, Zur Geschichte der Erforschung des Dagobert-Thrones. Uott 257-260. és 267-274. A bizánci császári trónusról Tudelai Benjámin számolt be 1173-bon: „a császári palota belsejében drágakövekkel díszített nagyszerű tróntot csináltatott (ti. Mánuel császár), mely fölött szintén drágakövekkel ékesített arany korona, aranyláncon függ. Mindez annyira el van halmozva gyémánttal és gyönggyel, hogy éjjel világítás nélkül is látni lehet a teremben." In: Szamota István, Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. (1054-1717). Olcsó Könyvtár. Szerkeszti: Gyulay Pál. Budapest, Franklin. 1891, 34.

[211] Mezey László, Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Szerkesztette: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972, 23.

[212] A XIII. századi Genealogia ducum Brabantiae ampliata szövegében ugyan az áll, hogy Károly az aacheni bazilikát megépíttette és a trónusáról úgy rendelkezett, hogy mindig az legyen a római császárok koronázási helye: Qui in ipsa terra, scilicet Aquisgrani, basilicam construxit... Quorum omnium auctoritate, sed precipue sua et apostolica, ipse Karolus ibidem tronum imperiale institut in perpetuum, quod quilibet imperator Romanorum futurus Aquisgrani esset coronandus. MGH SS XXV. Hannoverae, 1880, 394.

és a holttestet is csak a szentté avatás idején vitték be a templomba.[213] Ezek a trónusok szabadon álltak, amint például megfigyelhető volt Paderbornban vagy Karinthiában. A királyi trónusra általában hat lépcső vezetett fel, éppen úgy miként a keleti királyoknál láttuk. A trónszék, általában a szék szerepe és jelentősége ugyancsak keleti eredetű. A XII. századi Freisingi Ottónak is feltűnt a magyar urak azon szokása, hogy amikor összejönnek a királyuk udvarában, az előkelők közül mindegyikük magával hozza a székét (sellam).[214] 1254-ben IV. Béla király egyik oklevelében esik szó a trón és a korona őrizetéről (solium regni et corona conservatur),[215] tehát még a XIII. században is ismert a királyi trón elsődleges szerepe. Nyilván éppen ezért lépett fel IV. Béla a bárók önkénye ellen, elrendelve, hogy – az érsekek és püspökök kivételével – „ha valaki a bárók közül az ő jelenlétében valamiféle széken (in sede aliqua) ülni merészelne, az kellő büntetéssel bűnhődjék." A bárók székeit elégettette.[216] Azt gondolom, első királyaink sírhelyei is kapcsolatban vannak az egykori trónus helyével mind Székesfehérváron, mind Somogyváron.[217] Bongar J. szerint Szent Márton hegyén (Pannonhalmán) őrizték – többek között – Szent István király székét is.[218] A korábban feltett kérdé-

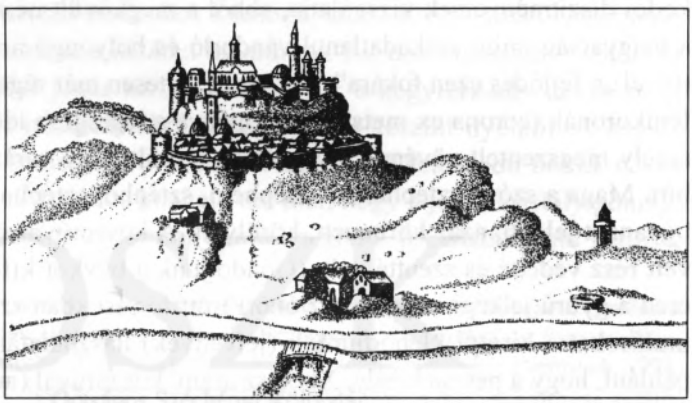

80. kép – Pannonhalma

[213] Heinrich Koller, A székesfehérvári királyi trónszék kérdése. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Szerkesztette: Kralovánszky Alán. István Király Múzeum Közleményei A. 14. Főszerkesztő: Fitz Jenő. Székesfehérvár, 1972, 8.

[214] Horváth János, Középkori irodalmunk székesfehérvári vonatkozásai. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Szerkesztette: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972, 124.

[215] Deér József, Die Heilige Krone Ungarns. Wien, H. Böhlaus Verlag. 1966, 193.

[216] SRH II. Budapest, 1938, 555.

[217] Bakay Kornél, Feltárul a múlt? A múlt jövője. Budapest, Múzsák. 1989, 151., 73. kép

[218] Bongar J. utazása Bécsből (Erdélyen át) Konstantinápolyba. In: Szamota István, Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054-1717. Olcsó Könyvtár sorozat. Szerkeszti: Gyulay Pál. Budapest, Franklin. 1891, 165.

sünk úgy hangzott: lehetséges-e annak feltételezése, hogy István nagyfejedelem valójában már 1000 karácsonya előtt király volt, azaz volt koronája is a pápai korona és áldás előtt?

Amint láthattuk, királyi címmel illették már Taksonyt és Gézát is, amint erről az aquitaniai történetíró és kivált Ademarus Cabbannensis leírása egyértelműen szól: Szent Brúnó a magyarok királyát (regem Ungariae), akit Gézának hívtak (Geitz), megkeresztelte és a keresztségben a Stephanus (Stephanum) nevet adta neki.[219] Így tehát alappal bír azon feltételezés, hogy a magyarok uralkodóinak 1000 előtt is volt koronájuk s a koronázás szertartásának **keleti** formáját is ismerniük kellett.[220]

A korona-kutatás, általában, figyelmen kívül hagyja a keleti birodalmak uralkodói díszítményeinek vizsgálatát, abból a megkövült nézetből kiindulva, hogy a magyarság, mint szakadatlanul vándorló és bolyongó nomád nép, nem juthatott el „a fejlődés ezen fokára". Azt természetesen már régen felismerték, hogy a fémkoronák (corona ex metallo) előzménye a legrégibb időkben *a koszorú* volt, amely megszentelt növényi anyagokból készült s így varázserővel (vis magica) bírt. Maga a szó: a sztephanon-sztéphein, sztéphó, sztéphanósz, illetve a corona ugyanazt jelenti, azaz körbevett, körülvett. A koszorúval vagy koronával körülvett rész védetté és szentté vált. (Gondoljunk a bűvkör kifejezésünkre!)[221] Innen ered a gyűrű jelképi ereje is. Az ókori írott forrásokban számos helyen találunk utalásokat a királyi klenódiumok (jelvények) használatára. Hérodotosz említi például, hogy a perzsa király, Xerxész arany koszorúval (aurea corona, ein goldener Kranz) jutalmazta egyik katonáját, Abdéra népét pedig arany karddal (aureo acinace, ein goldener Säbel?) és aranyozott tiarával (tiara aura, ein golddurchwirkes Turban?) jutalmazta. Más helyütt a perzsa nagykirály palástjáról olvashatunk: Xerxész felesége Amésztrisz nagy és sokszínű palástot szőtt férjé-

[219] Gombos, Catalogus I. Budapest, 1937, 16. – vö. Ferdinándy Gejza id. mű (1895) 66, 74.

[220] vö. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. I. MBE Miskolc, 1997, 205-228.

[221] Király János, A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása. A Szent István Akadémia Történelmi-, jog- és társadalomtudományi osztályának felolvasásai. 1. kötet 2. szám. Szerkeszti: Dőry Ferenc. Budapest, Stephaneum: 1918, 5 skk. – vö. Bakay Kornél, Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Szombathely, 1997, 119-120

nek (amiculum variegatum, ein großes buntes sehenswertes Gewand).[222] Xenophon a jogarról beszél, mondván: „Nem az aranyos királyi jogar (sceptum aureum) tartja fenn az országot, hanem a jó barátok..."[223] C. Tacitus a szarmatákról mondja, hogy a szarmata jogarviselő főemberek mindkét oldalról ajándékokat fogadván el... (Sarmatas, quorum sceptuchi utrimque donis acceptis),[224] s ez a jelző azért is fontos számunkra, mert I. András magyar királyt jogarhordó keresztténynek (christianissimus sceptifer) nevezték.[225]

A magyar koronázási jelvények között fontos helyet tölt be a **jogar,** (sceptrum) amelynek teljes hossza 376 mm,[226] a nyél hossza 301 mm, az átfúrt kristálygömb átmérője pedig 71 mm. A formája egyértelműen a keleti buzogányokat idézi s nem a királyi pálcák (festuca notata és baculus) alakját. Mind a bizánci, mind a nyugat-európai uralkodók kezében, szinte kivétel nélkül kormánypálcák vannak (ide tartoznak a bizánci labarumok is), ezért hangsúlyozandó az eltérés. A magyar királyi jogar három részből áll: a hegyikristály gömbből, a gömb foglalatából és a mandulafából (Mandelholz) készült nyélből. A hegyikristály három oldalán bemetszett oroszlánok láthatók,[227] felcsapott farkuk növényi mintában végződik. Általános közhely ma már, hogy a jogar kristály gömbje egyiptomi eredetű, valamint az is, hogy mind a gömb foglalata, mind pedig a

---

[222] Hérodotosz, A görög-perzsa háború. Részletek. Fordította: Terényi István. Budapest, Gondolat. 1967, 376., 422. – Herodoti Historiarum Libri IX. Recognovit : G. Dindorfius. Parisiis, 1844, 417., 459. – Herodot, Historien. Griechisch-deutsch. Hrsg. Josef Feix. WBG Darmstadt, 1995. II. 1140-1141., 1254-1255. Igen érdekes és számunkra fontos, hogy a magyar királynék számára is palástot adományoztak az egyháznagyok, például 1502-ben Ulászló király feleségének Annának. Vö. Szamota István id. mű (1891) 137., 141.

[223] Xenophon, Kyropädie. Die Erziehung des Kyros. Griechisch – deutsch. Hrsg. Rainer Nickel. München, Artemis Verlag. 1992, 653 skk.

[224] Tacitus Összes Művei. Fordította: Borzsák István. Budapest, Európa. 1980, 240. – P. Cornelius Tacitus, Annalen. Lateinisch - deutsch. Hrsg. Erich Heller. WBG Darmstadt 1997, 426. Németre a jogarviselő szót nem is fordították le!

[225] Székely György id. mű (1984) 933. – Uzsoki András, I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 17 (1987) 145 skk.

[226] A jogar méretei (is) általában pontatlanok! Kovács Éva–Lovag Zsuzsa, A magyar koronázási jelvények. Budapest, Corvina. 1980, 89.: a gömb átmérője 7 cm. – Az Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi 895-1301. Budapest, MNM. 1985, 10.: hossza 385 mm, a gömb átmérője 69 mm. – Tóth Endre, A magyar koronázási jelvények. Budapest, MNM. 1995, 20.: 295 mm a hosszúsága (ez a nyélre sem helyes, mert az 301 mm!), a gömb átmérője 73 x 65 mm. – Tóth Endre–Szelényi Károly, A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. 1996, 53.

[227] Elterjedt közhely az is, hogy az oroszlánok „sitzen auf den Hinterfüßen." Vö. Bárányné Oberschal Magda, Die Sankt Stephans-Krone und die Insignien des Königreiches Ungarn. 2. kiadás. Wien-München, Herold Verlag. 1974, 143.

81. kép – Ipolyi Arnold

nyél és borítása késői (XII. századi) munka.[228] Ez a megállapítás annál különösebb, mert Ipolyi Arnold már 1886-ban kiválóan észrevette és közölte, hogy a jogar „10 leveles rózsaképből" kialakított foglalatának és a nyélnek filigrán díszítései és mintakincse teljesen megegyezik a korona pántjainak mintá-

82. kép – A jogar oroszlánja

ival, sőt a palást gallérjának motivumaival is.[229] Így azzal egyidősnek kell lennie! Legújabban módosítottak is a keltezésen s a XI. század elejét hangoztatják,[230] s talán e módosulásban szerepet játszottak a mérnökök eredményei is, akik kimutatták, hogy a jogar kristálygömbjét a Szent Koronához igazítva készítették![231] Az is különös, hogy a kristálygömb foglalatáról lecsüngő gömböcskék számát sem képesek a szerzők

[228] Kovács–Lovag id. mű (1980) 94.– uő Die ungarische Krönungsinsignien. Budapest, 1986, 9.

[229] Ipolyi Arnold, A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, MTA. 1886, 208.

[230] Tóth Endre id. mű (1995, 21. – uő id. mű (1999) 1641. – 284

[231] Beöthy Mihály–Fehér András–F. Árkos Ilona–Ferencz Csaba–Hennel Sándor, Méretek és arányok a Szent Koronán és a koronázási jelvényeken. In: Magyarság és műveltség. Nyelvében él? Rétegződések a magyar műveltségben. az INTART Társaság 1. Szimpóziumának előadásai. Szerkesztette: Bérczi Szaniszló. Budapest, Intart. 1987, 151. – uők Structure Analysis and other Aspects in thee Investigation of the Holy Crown of Hungary and the Coronation Regalia. In: Sacra Corona Hungariae. Edited by Kornél Bakay. Kőszeg, 1994, 271-274.

pontosan megadni (6-10 db-ot emlegetnek, holott 18 db van rajta[232]). Az kétségtelen, hogy a buzogány-alakú királyi jogar keleti eredetű s ezt már 60 esztendővel ezelőtt bizonyította László Gyula.[233] Azóta, amint magunk is láthattuk korábban, számos újabb adat vált ismertté. Vitathatatlan, hogy a gömbös végű jogar mezopotámiai eredetű, különösen kedvelték az asszír uralkodók (Teli Ahmar, I. Tukulti-Ninurta ábrázolása Asszurból, II. Asszurnaszirpál ábrázolása Nimrudból és Ninivéből, III. Szalmanasszár ábrázolása Nimrudból, III. Adab-nerari képe Tell Rimahból, Aszarhaddon sztéléje Zincirliből, etc.[234]).Természetes tehát, hogy átvették a perzsa királyok is, tőlük pedig (vagy éppen közvetlenül) átkerült ez a hatalmi jelvény a párthusokhoz, a kusánokhoz, az avarokhoz.[235] Kissé meglepő tehát a kutatók egy részének azon nézete, hogy „a közvetlen előzményt mégsem ezek, hanem a német-római császári jogarok jelentik".[236] A frank–német uralkodók azonban a VIII-X. században elsősorban hosszú nyelű (cca. 100 cm-es) kormánypálcát tartanak a kezükben (baculus).[237] Notker Gesta Caroli-jában többször hivatkozik a jogarra (sceptrum nostrum), amelyet, mint az uralom arany jelvényét viseltek.[238] A Székesfehérváron szórványként 1839-ben napvilágra került a leletek alapján László Gyula egy Kálmán királyhoz köthető

[232] Hiába állapította meg ezt már Decsy Sámuel 1792-ben! Id. mű 50. Tóth Endre szerint eredetileg 26 volt rajta. Honnan veszi ezt?

[233] László Gyula, Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. In: Szent István Emlékkönyv. Szerkesztette: Serédy Jusztinian. Budapest. 1938. III. 518-558.

[234] Winfried Orthmann, Der alte Orient. Propyläen Kunstgeschichte in achtzehn Bänden. Berlin, 1985, XX. tábla, 195., 197., 206., 208., 212., 232., 308. kép. – Vö. Paolo Matthiae, Geschichte der Kunst lm Alten Orient 1000-330 v. Chr. Die Großreiche der Assyrer, Neubabylonier und Achämeniden. WBG Darmstadt, 1996, 31, 70, 73.

[235] Teljesen valószínűtlen, hogy igaza volna László Gyulának, hogy ti. „az avarok csak Kelet-Európában ismerkedtek meg a jogar használatával". id. mű (1938) 536.

[236] Tóth Endre id. mű (1995) 20. – uő id. mű (1996) 53.

[237] Adolf Gauert, Das Zepter Herzog Tassilos III. Deutsches Archiv 18 (1962) 219-220.

[238] Notkeri Gesta Caroli. Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. Fontes ad Historiam Regni Francorum aevi Karolini illlustrandam. Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters (AQDGM) VII. Bearbeitet von Reinhold Rau. WBG Darmstadt, 1992, 344, 346: sceptrum nostrum, quod pro significatio regiminis nostri aureum ferre solemus...

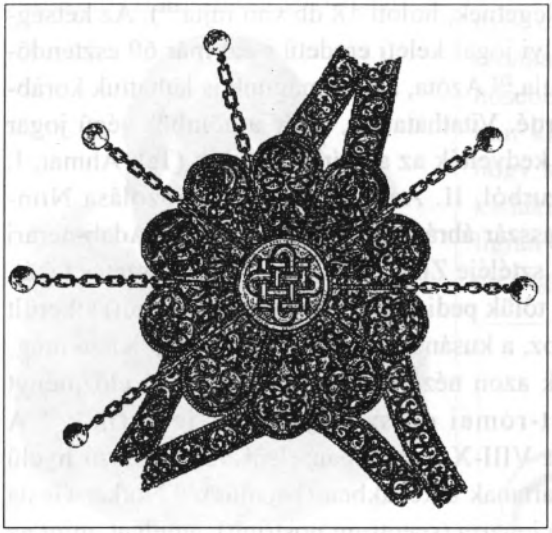

83. kép – Jogar felülnézete

84. kép – A végtelen csomó

királyi jogart is rekonstruált.[239] Királyi jogart ismerünk még III. Béla király székesfehérvári sírjából,[240] ám ez csak temetési utánzat.[241]

A jogarral kapcsolatosan még két kérdést kell felvetnünk. Az egyik a foglalat tetején látható díszítmény, amelyet általában „végtelen hurkos fonatból alkotott *mágikus* csomó"-nak szeretnek nevezni,[242] amelynek bajelhárító szerepe volt. Ipolyi Arnold, „keleti kúfikus egybefűzött betűcsomóról vagy írásjelről beszél, amelynek monogramalakja hasonlít a pentalfához vagy az ún. Salamon gyűrűjéhez s éppen úgy használtatott, mint titkos, kabalisztikus jegy vagy talizmán."[243] Ferencz Csaba és munkatársai szerint[244] a jogaron két, illetve három fonatú hurkolt négyszögbe foglalt kereszt látható, nem pedig az önmagába visszatérő vonallal megrajzolt keleti mágikus csomó. Az ókori Heraklész-csomó ezzel

[239] Id. mű VI. t. 2.

[240] III. Béla magyar király emlékezete. Szerkesztette: Forster Gyula. Budapest, Hornyánszky. 1900, 214-215. – III. Béla emlékezete. Gondozta: Kristó Gyula, Makk Ferenc és Marosi Ernő. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 9. kép 2.

[241] Kovács Éva, III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei. In: Species, Modus, Ordo. Válogatott tanulmányok. Budapest, Szent István Társulat. 1998, 124.

[242] Kovács Éva–Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 89.

[243] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 209.

[244] Id. mű (1994) 273.

nem hozható kapcsolatba.[245] A jogar nyolc hurkú, a keleti mágikus csomó hat hurkú. A jogar fonatos kompozícióján lyuk van, a keleti csomókon nincs és nincs helye sem![246] Magam azonban úgy látom, teljes egészében keleti motívumról van szó.[247] A másik kérdés: a magyar királyi jogar eredete, származási (készítési) helye. A máig érvényes „közmegegyezéses" nézet szerint, a magyar jogart II. Henrik császár adhatta István királynak készen, de – legrosszabb esetben is – az egyiptomi eredetű[248] hegyikristály gömböt[249] ő ajándékozta a magyar királyi udvarnak. Ez, úgymond, azért kellett így legyen, mert Bambergben is őriznek egy kristálygömböt, amelyen griffek vannak és a berlini Zeughausban is, amelyen viszont madáralakok láthatók.[250] Ennek következtében már fel sem vethető a jogar oroszlánjainak szerepe és magyar múltunkhoz kapcsolása, holott maga a hegyikristály is hazai nyersanyagként fogható fel, arról nem is szólva, hogy az oroszlánok rajta vannak a palástón és a koronán is. Az idegen eredetet a fiatal László Gyula is nyomban átvette s kimondta: a jogar oroszlánjai nem lehetnek az Árpádoké mert az Imre király korában (1196-1205) feltűnő oroszlán-címerállatok eredete Spanyolország felé vezet.[251] A szakirodalomban tehát általánosan elterjedt annak ellenére, hogy a régi legnevesebb heraldikusok, mint Bárczay

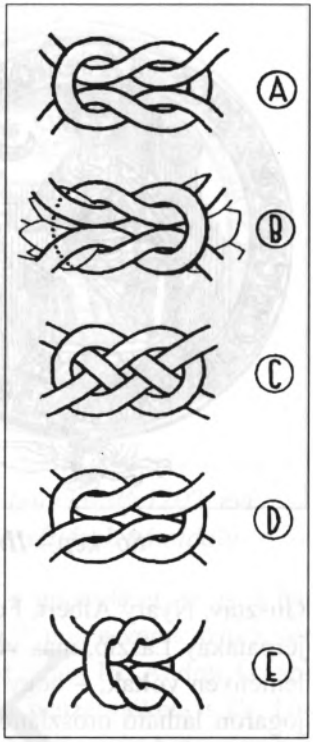

85. kép – A Heraklész csomó változásai

[245] Csemegi József, Herakles-csomó. Budapest Régiségei. Szerkeszti: Pogány Ö. Gábor. 15 (1950) 549-560.

[246] Beöthy Mihály–Fehér András–F. Árkus Ilona–Ferencz Csaba, Egy régi kor kozmológiájának emléke: a magyar korona. Fizikai Szemle 31 (1981) 2. Klny.

[247] Boris Marschak, Silberschätze des Orients. Leipzig, 1986, 167. kép.

[248] Váralljai Csocsán Jenő kéziratos tanulmányában, amelyet sajnos 1994-ben nem jelentettem meg, felhívja a figyelmet arra, hogy hegyikristály Máramaros megyében a Verhovinán igen gyakori, de megtalálható volt a Szepességben és Bereg megyében is. Vö. Révai Nagy Lexikon IX. Budapest 1913, 668., XIII. Budapest, 1915, 376, 378.

[249] Percy Ernst Schramm, Zu den ungarischen Herrschaftszeichen. Ein Referat über neuere Forschungen. Deutschers Archiv 25 (1969) 542.

[250] Bárányné Oberschall Magda id. mű (1974) 146-147.

[251] László Gyula id. mű (1938) 554. – vö. Bárányné Oberschall Magda id. mű (1974) 149.

86. kép – II. András király arany pecsétje 1223-ból

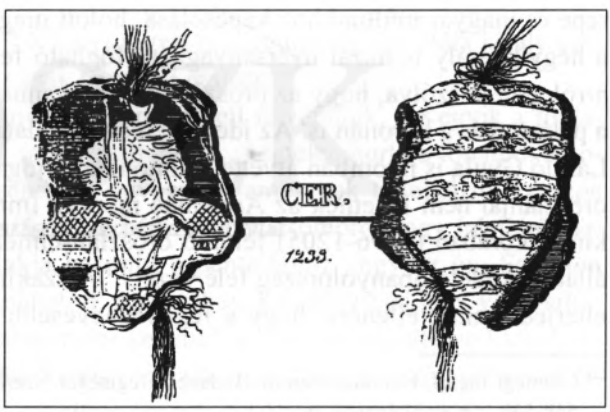

87. kép – II. András király 1233. évi nagy pecsétje

Gusztáv, Nyáry Albert, Fejérpatakay László, más véleményen voltak, – hogy a jogaron látható oroszlánok nem foghatók fel úgy, mintha az Árpádok címerállata lehetett volna valaha is az oroszlán. A helyzet azonban korántsem annyira egyértelmű, amint azt például Donászy Ferenc[252] és követői (vagy inkább: másolói) állítják. Imre király ugyanis 1198-ban vette nőül a spanyol Aragóniai Konsztanciát, ám már egy esztendővel korábban egyik oklevelében[253] hivatkozik édesapja, III. Béla királyi jelvényeire (insignia sua regalia), majd megemlíti, hogy a királyi címerből az oroszlánt viselheti egy bizonyos István comes a sisakján. Így tehát aligha hozhatták be a spanyol lovagok az oroszlános címerképet Magyarországra, arról

[252] Donászy Ferenc, Az Árpádok címerei. Budapest, 1937.

[253] Fejér György, Codex Diplomaticus... Budae, 1829. VIII/2. 307-308.

már nem is szólva, hogy az Aragóniai család az oroszlánt egyáltalán nem is használta a címerében![254] Ugyanakkor teljesen érthetetlen volna, hogy II. András király az 1202. évi, az 1213. évi, az 1222. évi és az 1233. évi bulláján, mindig ezt a hazai gyakorlatban gyökértelen, idegen formát alkalmazta volna a legfontosabb okiratain. Az oroszlánok száma változó. Egyik esetben hét, máskor kilenc, illetve tizenegy oroszlán alak látható, minden bizonnyal veres vágásokon, mert az arany színű oroszlánok ezüst pólyán nem állhatnak. A címertan alapszabálya ugyanis, hogy érc az ércen nem szerepelhet![255] Horvát István egykoron felvetette azt a gondolatot, hogy a hét oroszlán talán a „hétféle Magyar Népet" jelképezheti,[256] míg a veres szín a vér színét idézheti. Az oroszlán megvan a királyként V. István és III. András korábbi, herceg korukban készült lovaspecsétjein, valamint pénzérméken is (V. István, IV. László és III. András). Amikor azonban II. András még herceg volt a vágásos címert használta csak, oroszlánok nélkül. Donászy Ferenc úgy gondolta, az esztergomi királyi kápolna szentélyében a királyi trónszéktől jobbra és balra a falra festett, körbe foglalt hét-hét híres oroszlán is idegen, azaz spanyol eredetű. Ez újabb igen súlyos kérdéseket vet fel, mivel az esztergomi oroszlánok testén négy mezopotámiai jellegű ék látható,[257] míg a jogar oroszlánjain ez nem egyértelmű. Az oroszlán, mint címerállat és mint a fejedelmi-királyi hatalom jelképe azonban nyilvánvalóan keleti eredetű, tehát eleve nem lehet kizárni, hogy a királyi jogar a X. században a Kárpát-medencében készült s éppen innen

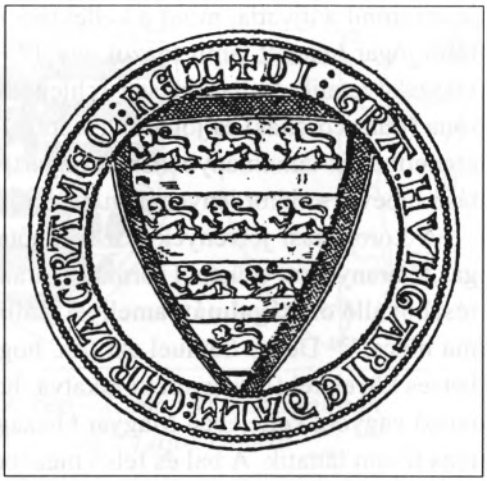

88. kép – Imre király 1202. évi arany pecsétjének hátoldala

[254] Donászy Ferenc id. mű 1937) 36. – vö. Kropf Alajos, A magyar címer II. András arany pecsétjén. Turul 14 (1894) 134-135.

[255] Szegedi László, id. mű.

[256] Horvát István, Magyar Ország régi pólyás Tzímeréről. Tudományos Gyüjtemény XII/9 (1833) 82. Ezt Donászy id. mű 8. oldalán „erőszakos magyarázatnak" minősíti.

[257] Badiny Jós Ferenc, Mah-Gar a Magyar! Buenos Aires, 1976, 170-174. 2

[258] Continuatio Praedicatorum Vindobon .sium, anno 1276. MGH SS IX. Hanoverae, 1851, 730.

jutott mind a divatja, mind a kelléktára nyugatra. A magyar király udvarában is több jogar lehetett, amit igazol egy 1276. évi adat, mely szerint Csehországtól visszakövetelik Atilla kincseit (chlenodia regis Atyle), amelyek között két korona (duas coronas) és jogarok (sceptra) voltak.[258] László Gyula 1981-ben végre eredetiben is tanulmányozhatta a jogart, ámbár pusztán egy háromszoros nagyítású lupéval s ekkor lényegében megerősítette az 1938-as megfigyeléseit.[259]

A koronázási jelvények közül régóta Anjou-korinak tartják a 165 mm magas,[260] aranyozott ezüstből formált („aranyozott vert fém"?) 89 x 82 mmes,[261] két részből álló **országalmát,** amellyel – állítólag – „semmilyen különösebb probléma nincs."[262] Decsy Sámuel azt írta, hogy „a paisban, melly külömbkülömbféle betses kövekkel (!) vagyon ki rakatva /holott applikált zománcról van szó/, négy mező vagyon, kettejében Magyar Ország tzímere, kettejében pedig egy-egy hármas liliom láttatik. A bal és felső mezőben lévő hármas liliom felett egy fél hold vagyon kifestve.."[263] Csomor Lajos, kétségkívül jó szemmel, észrevette, hogy a sötétkék zománc nemcsak az arany liliomok alapjaként fogható fel, hanem önállóan is s ekkor indadíszeket láthatunk bennük.[264] Korábban Bertényi Iván azt állapította meg, hogy egy-egy háromágú, lebegő vörös tornagallér képe figyelhető meg az 1. és a 4. mezőben a liliomok felett, s ezek a címertöréssel kapcsolatosak.[265] Ezen feltételezést az 1999. októberében a budai vár területén lévő egyik kútból előkerült szenzációs lelet, egy Anjou-kori selyem trónkárpit ábrázolása megerősíti.[266] Gondot jelent azonban, hogy az Anjou-háznak nem egészen ilyen

---

[259] László Gyula, Über das ungarische Königszepter. In: Insignia Regni Hungariae. I. Szerkesztette: Lovag Zsuzsa. Budapest, 1983, 179-183.

[260] Művészet I. Lajos király korában. 1342-1382. Katalógus. Szerkesztette: Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Lívia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport. 1982, 97.: 162 mm magasnak mondja s készítési idejeként 1301-eljelöl meg.

[261] Szinte természetes, hogy az országalma méretei is rendre hibásak! Tóth Endre 16 cm-t és 8,9 x 7,9 cm-t ír.

[262] Bárányné Oberschall Magda id. mű (1974) 156.: Der Reichsapfel bietet keine besonderes Probleme.

[263] Decsy Sámuel id. mű (1792) 52-53.

[264] Csomor Lajos, Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, 1996, 192-193., 226. rajz 4.

[265] Bertényi Iván, A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. Művészettörténeti Értesítő 35 (1986) 62-65.

[266] Az egyik kútból előkerült iszapgombócból B. Perjés Judit vezető restaurátor „hámozta ki" ezt a páratlan leletet.

volt a címere![267] Nyilván ezért is szerepel néhol úgy, hogy Franciaország azúr mezőben arany liliomai váltakoznak az Árpádok sávos családi címerével".[268] Az érmék kiválóan mutatják,[269] hogy a négyelt címerpajzsban jobbra fent és balra lent liliom volt, míg balra fent és jobbra lent Árpád-sávok, azaz vízszintes vágások voltak.[270] Arról nem is beszélve, hogy eredetileg az országalmán mindkét oldalon volt egy-egy címer felforrasztva, de az egyik már leesett.[271] Mindezek alapján Lovag Zsuzsa felvetette azt az ötletét, hogy a magyar koronázási alma (pomum) valójában csak az eredetinek a másolata volt, amelyet Károly Róbert király készíttetett el.[272] Talán temetkezési célra készülhetett. De az is lehetséges, hogy ún. házi országalma volt, s ezért készült aranyozott ezüstből, színarany helyett. Bak M. János annak igazolásán fáradozott, hogy elhitesse, ez a „pótlék" országalma, a globus, tetején a szokatlan kettős kereszttel, valójában nem is régi, csak a XIV. század után terjedt el. Az igaz, hogy a XIV. században általánossá vált a glóbus ábrázolás, amikor is nemcsak a királyok és királynék kezében jelenik meg,[273]

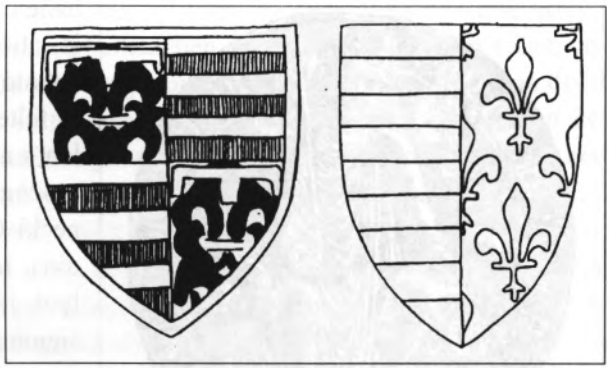

89. kép – Címer az országalmán és I. Lajos címere

[267] Bak M. János, Der Reichsapfel. In: Insignia Regni Hungariae. I. Szerkesztette: Lovag Zsuzsa. Budapest, 1983, 189: „An keinem der aus der Anjou-Zeit bekannten Objekten oder Handschriften läßt sich ein solches Wappen finden: die Anjou benutzen grundsätzlich ein senkrecht geschnittenes Wappen mit Lilien und Balken."

[268] Művészet I. Lajos korában. id. mű 98.: azzal a különösséggel, hogy két sorral alább ez olvasható: „ez a magyar Anjou-címer korai változata" (?!)

[269] Pohl Artur, Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1982, 3. tábla 6.

[270] Károly Róbert emlékezete. A szöveganyagot válogatta, szerkesztette...: Kristó Gyula, Makk Ferenc. A képanyagot válogatta: Marosi Ernő. Budapest, Európa. 1988, tábla. Károly Róbert dénárja 1321 előtt.

[271] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 210.

[272] Kovács Éva–Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 95.

[273] Róbert Károly király emlékezete. id. mű képes táblák (szám nélkül!).

90. kép – Imre király nagypecsétje

ték át a római császárok, így ábrázolták Augustus császárt,[275] de II. Constantiusról is azt meséli Ammianus Marcellinus, hogy amikor szerencsecsillaga hanyatlani kezdett... éjszakai látomások ijesztgették „egyszer félálomban megjelent előtte apjának árnyéka, és egy szép csecsemőt tartott feléje. Ő elvette, és ölébe ültette, de az elragadta tőle a jobbjában tartott *gömböt* és messzire hajította."[276] Az semmit sem nyom a latban, hogy nyugaton először 1014-ben említik s így „valószínűtlen, hogy az országalma divatja (gyakorlata) hanem a Szűz Mária ábrázolásokon is, ahol a gyermek Jézus kezében látható keresztes alma.[274] A fentebbi feltevés azonban teljesen alaptalan s nemcsak azért, mert az arany országalmát a XIII. századi Hornecki Ottokár is említi (aphel guldin), hanem azért is, mert a királyok jelvényei között ez ősrégi insignium! A keleti uralkodóktól vet-

91. kép – III. Béla király

[274] L'Europe Gothique XIIe XIVe siècles. Musée du Louvre. Pavillon de Flore. Paris, 1968, 229., 109. tábla

[275] Liber Floridus: Octavianus Augustus. Gent, Universitätsbibliothek, Ms. 192. – Frühmittelalterliche Studien 7 (1973) XXXII. tábla. – vö. Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 433.

[276] Ammianus Marcellinus, Róma története. XXI./ 14.7. Fordította: Szepesy Gyula. Budapest, Európa. 1993, 268.

ekkor eljutott volna István országába".[277] Igaz, az sem perdöntő érv, hogy a koronázási palástot István király a balkezében országalmát tart, mert valamenynyi mártír kezében az van. De arra mégis bizonyíték, hogy az országalma dívatja megvolt. Külön kérdés a kettős kereszt, amely a gömbön[278] áll. Régen úgy vélték, azért tart a király a kezében gömböt, mert az „gömbölyű lévén meg nem állhat, azt adja a királyoknak értésére, hogy az ő fényes ditsőségek is forgandó s szerentséjek álhatatlan, s külömbkülömbféle viszontagságok alá vagyon rekesztve."[279] Általánosan elfogadott, hogy a kettős kereszt bizánci eredetű és „az Árpád-dinasztia uralmi reprezentációjára utal" (?!), holott a kettős kereszt sokkal régebbi, mint III. Béla és Imre király kora s az is kétségtelen, hogy a koronázási jelvényeken szokatlan (ungewöhnliche doppelte Kreuzform[280]) a kettős kereszt, noha a pápától kapott keresztet a magyar hagyomány kettős keresztnek tartotta s ez megjelenik a pénzein is. Egyértelműen megfigyelhető VI. Konsztantinosz (780-797), Teophilosz (829-842) és I. Baszileosz (867-886) bizánci császárok idejében a kettős kereszt.[281] A VIII-IX. századi századi meroving szarkofágokon is megtalálható,[282] s ez csak megerősíti azt, hogy a kettős keresztek, eredetileg, olyan ereklyetartók voltak, amelyekben capsulában vagy loculusban helyezték el a szent ereklyéket.[283] Maga a forma talán arra vezethető vissza, hogy a keresztre feszített Jézus feje fölé egy táblán elhelyezték az INRI-t, amint

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

[277] Bak M. János id. mű (1980) 187: Es ist also unwarscheinilch, daß der Brauch eines Reichsapfel Ungarn in der Zeit Stephans erreicht hätte.

[278] Érthetetlen, hogy egyesek miért nevezik „éggömbnek"? Vö. Tóth Endre–Szelényi Károly id. mű (1996) 57.

[279] Decsy Sámuel id. mű (1792) 53. – Kovács Éva–Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 94.

[280] Bárányné Oberschall Magda id. mű (1974) 157.

[281] Székely György, A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába. In: Iványi Ede, Magyarország címerei. Budapest, 1989, 108. – vö. Makk Ferenc id. mű (2000) 327: István király II. Basileiostól is kaphatta a kettős keresztet.

[282] Collections Mérovingiennes. Catalogues d'art et d'histoire du musée Carnavalet II. Ed. Patrick Périn. Paris 1985, 724. o. 18.

[283] Kovács Éva, Signum Crucis – Lignum Crucis. (A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól.) In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Memoria saeculum Hungariae. 4. Szerkeszti: V. Kovács Sándor. Szerkesztő: Székely György. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 416. – Bak M. János id. mű (1983) 193.

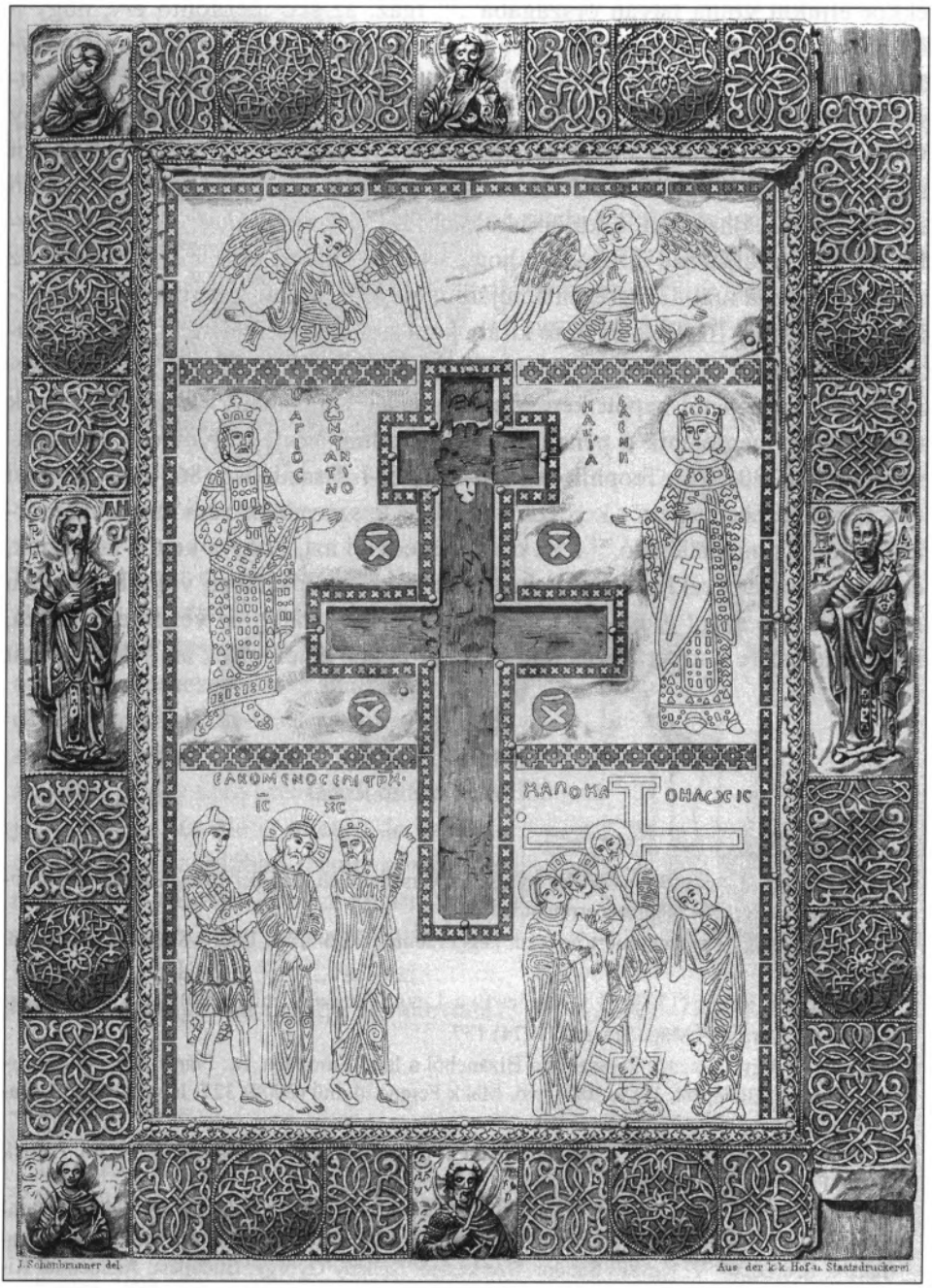

92. kép – Az esztergomi staurotheka

92/a. kép – Erzsébet királyné pecsétje

ezt az 1200-ra keltezett limoge-i ereklyetartó mutatja.[284] Iványi Ede szerint[285] a kettős kereszt már I. István királynak megvolt, ez azonban nem igazolható. Felmerült az a gondolat is, hogy a kettős kereszt hadi jelvény volt.[286] Az való, hogy a XII. század végén jelennek meg a kettős keresztes országalmák nyugaton is (pl. I. Richárd 1198. évi chartájának függő pecsétjén[287]), és a magyar királyok ábrázolásain is. Az azonban különös, hogy Károly Róbert király érméin (például az 1329-es ezüst garasán[288]) egyszerű kereszttel felszerelt országalma van az uralkodó baljában. Arra természetesen semmiféle bizonyíték sincs, amit Vajay Szabolcs kigondolt, hogy ti. a magyar Szent Korona keresztje volt eredetileg az országalma egyes keresztje, majd miután azt a koronára tették, bevezették a bizánci kettős keresztet.

---

[284] L'Europe Gothique id. mű 151., 246, 79. t. – Victor H. Elbern, Dom und Domschatz in Hildesheim. Hildesheim, 1989, 12. – Szilárdfy Zoltán, A kettős Kereszt. Kultusz és szimbolum Kelet és Nyugat között. In: Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei. Szerkesztette: Hófer Tamás. Budapest, Balassi Kiadó. 1996, 67-75.

[285] Iványi Ede, Magyarország címerei. A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei. Pest, 1869. Reprint, 1989, 16 skk.

[286] Kaba Ákos, A Szent Korona és kutatásának eredményei. Életünk 8-9 (1995) 847.

[287] Uott 339., 536. 146. t.

[288] Róbert Károly király emlékezete. id. mű.

Következzék a **Szent Korona** vizsgálata.

A rómaiak először csak a koszorút vették át keletről, kiteljesedése pedig Bizáncban ment végbe, ahol – először – kapcsolták össze az egyházi szertartással a koronázást! Már korábban is volt szó arról, hogy a fémkoronákat a növényi koszorúk előzték meg. A koszorú görögül sztéphó, a körbekerít, körbefon igéből, amely általában az ókorban babérból készült. Ha azonban aranyból alkották meg, hatalmi jelkép volt, de ez nem azonos a koronával, ennek ugyanis a görög neve diadéma: azaz a fej köré erősített hatalmi jelvény.[289] Így terelődött a helyszín a templomok felé, majd a IX. századtól Bizáncban is megjelent a szent olajjal való felkenés szokása. Ezáltal a király és a császár tagja lett az egyházi hierarchiának. A nyugat-európai korai királyságokban általában nem volt koronázás, csak felkenés (Merovingok), de a Karolingok korától már van korona, jogar és lándzsa. Az Egbert-ordóban szerepel a cappa, a köpeny, valamint a sisak (galea), de még nincs korona. Van olyan nézet, amely szerint a vállköpeny és a fejfedő eredetileg azt a célt szolgálta, hogy oltalmazza a szent olajjal való felkenés helyeit. Másrészt divatoztak régen az ún. házassági koronák is. Ismert egy adat Prágai Kozma folytatójától, aki elmeséli, hogy amikor IV. Béla kisebb fia, Béla herceg eljegyezte a cseh Kunigundát, a herceg a felesége fejére arany koronát helyezett (1264-ben).[290] Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a fémkoronák, s ezen belül a zárt, boltozott koronák feltétlen Keletről származnak. E tekintetben utalhatunk elsősorban a perzsa, a párthus és a kusán emlékekre.[291] Kállay Ferenc már másfél évszázaddal ezelőtt felvetette,[292] hogy a magyar korona rokona a perzsa koronáknak, amelyeket perzsául kankalinak (khunkar = király) hívtak, sőt – Hammerre hivatkozva – azt mondja, a régi perzsa korona formájára készült a magyar korona „vagy azzal egy is"! Ugyanakkor megemlíti a türk kagánok igazgyönggyel ékes koronáit (corona chakani marga-

[289] Balázs Károly, Az első teljes magyar újszövetségi szómutató szótár. Károli Gáspár 1908-ban revideált fordításához. Budapest, Logos Kiadó. 1998, 118., 541.

[290] Király János id. mű (1918) 33.

[291] Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai I. MBE. Miskolc, 1997, 207-228. – A legújabb irodalom: I. Wolski, Le titre de „roi des rois" dans l'idéologie monarchique des Arsacides. Ed. by János Harmatta. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1990, 11-18. – Harmatta János, „King Kabneskir Son of King Kabneskir"". Uott 33-46.

[292] Kállay Ferencz, A keleti nyelvek magyar történeti fontossága. Tudománytár 3 (1839) VIII. 99-106.

ritae) és drágagyöngyöktől ragyogó kardját (gladius chakani, margaritis splendide ornatus).

Mindez vajon jelentheti-e azt, hogy a magyar Szent Koronát közvetlenül keletről származtassuk és készülési idejét a Kr. sz. utáni első évszázadokra tegyük?

* * *

Több, mint két évtizede újra itthon vannak a koronázási ékszerek s ez lehetővé tette a minden eddiginél alaposabb vizsgálatok megindítását. Most megkíséreljük a szakirodalom áttekintését, mégpedig nem a szakmunkák vagy cikkek megjelenési sorrendjében, hanem annak alapján, hogy a szerzők milyen korból származtatják a koronát.

Manapság már van olyan nézet, mely szerint a magyar Szent Korona éppen kétezer esztendős, mivel az Jézus számára készült. Igaz, ezt a vélekedést egy újságíró tette közzé,[293] mégis tanulságos röviden áttekinteni, mert példát ad arra, hogyan születnek a romantikus legendák, ugyanakkor viszont jelzi a gondolkodás végtelen szabadságát, mert igenis mindenkinek jogában áll bármit elgondolni, feltételezni és azt kifejteni. A szerző abból indul ki, hogy a Szent Korona egyszerű bálvány lenne, ha nem volna szentséges uralkodói személyisége. „Minden bizonnyal hun-szkíta uralkodó megrendelésére készült, feltételezzük, hogy már eleve olyan szent tárgynak szánták, amelynek minden más tárgyétól eltérő küldetést kellett betöltenie." A koronát a zsidók nem készíthették, mert ők nem ismerik el Jézus isten-voltát. Talán a párthusok készíttették. Kitűnő megfigyelése a szerzőnek az, hogy a Szent Koronán Jézus a győzedelmes Isten alakjában jelenik meg s nem a keresztre feszített veszteségként. Elmélete bizonyítékául azt hozza fel, hogy a Pantokrátor keresztes dicsfénye pontosan megegyezik a korona alulnézeti képével, amely azért olyan egyszerű, sőt primitív, mert az üzenete is egyszerű: Isten. Úgy gondolja, hogy „nem sokkal az Üdvözítő halála után már elkészült az ő eljövetelére szánt isteni korona". A Szent Korona természetesen – az ő felfogása szerint is – egységes és egész. Az újságíró szerző nem foglalkozik azzal a súlyos és fontos kérdéssel, hogyan és hol őrizték egy évezreden át a magyar koronát.

[293] Bencsik András, Égi jel. A Szent Korona mint az istenség szimbóluma. Magyar Demokrata 2 (1998) 51. szám, 36-38.

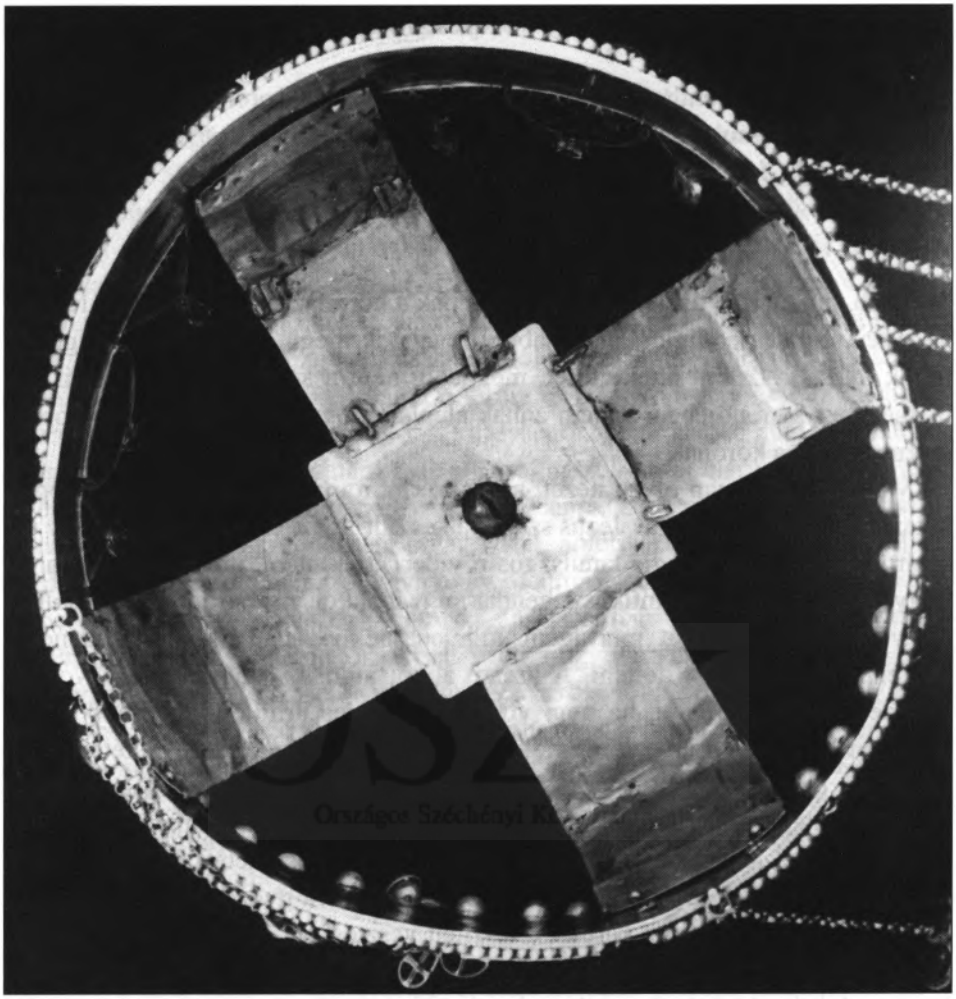

93. kép – Korona alulnézete

E kérdés áthidalására tett kísérletet egy Aachenben élő magyar pap, Szigeti István, aki egy ideig együtt dolgozott Csomor Lajossal, ám nézeteit hosszú évek után tette csak közzé.[294] A szerző úgy véli, a magyar korona az örmény uralkodó, III. Tiridates számára készült a III. században, (pontosan 304-308 között, illetve 310 körül a mai Georgia és Dagesztán területén), majd viszontagságos kö-

[294] Szigeti István, A Szent Korona titka. 1994. – és Lakitelek, Antológia. 1995. Csomor Lajos nyolc évvel korábban lépett színre!

rülmények között jutott a későavar korban a frank király, Nagy Károly birtokába. Pap Gábor szerint az az ötlet, hogy a magyar Szent Korona a Nagy Károly-féle avarok elleni hadjáratok idején került volna nyugatra, nem Szigeti Istvántól, hanem Beöthy Mihálytól származik.[295] Szigeti István leírja a korona ábrázolásait, majd kifejti, hogy a koronát az örmény térítő, Világosító Szent Gergely tervezte III. Tiridatesnak, aki a kereszténységet államvallássá nyilvánította. A szerző felteszi, hogy az örményektől a korona a húnokhoz került, majd „bizonyos történészeket" említ, akik szerint 451-ben az avarok zsákmányolták el a „drágaköves koronát". Másutt azt írja: „Könnyen megtörténhetett, hogy amikor a szaszanida birodalom az avarokkal egyesülve felszámolta az örmény birodalmat, akkor ott nagyon sok minden megsemmisült, illetve zsákmányként átkerült az avarokhoz."[296] A meglehetősen kuszán összeállított könyv (amelyen sajnos a második, javított kiadás sem segített) egyik legfőbb hiányossága a források igen laza kezelése.[297] Ez teszi problematikussá csaknem minden megállapítását. A korabeli frank források valóban szólnak arról, hogy a frankok az avaroktól töménytelen kincset szállítottak el,[298] ám arról nincsen tudomásunk, hogy koronát (vagy koronákat) is elraboltak volna a kagán székhelyéről (regia kagani).[299] Így egyszerű, történeti megalapozottság nélkül kijelentéssé szürkül minden erre utaló ötlet. Nagy Károlyt valóban 800. karácsonyán Rómában koronázták meg, a források közül a kortárs Einhardus[300] azonban mindössze ennyit mond erről: 801. Leo papa coronam capiti eius imposuit, et a cuncto Romanorum populo

[295] Pap Gábor, „Angyali korona, szent csillag" Beszélgetések a magyar Szent Koronáról. Jászberény, 1996, 35.

[296] Szigeti István id. mű (1994) 37.

[297] A nem hivatásos történészek, tehát a kiképzetlen érdeklődők és megszállottak általános gondja ez, amelyre lépten nyomon, szinte naponta láthatunk példát. Legutóbb például az ügyvédből lett történész, Szádeczky-Kardoss Irma dolgozatában / A magyar koronázási palást őstörténetünkre utaló szimbólumairól. Turán 29 / 2 (1998) 3-12. / érhetjük tetten ezt „a szabadon szárnyalást".

[298] Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. MBE Miskolc, 1998, 245-252.

[299] Einhardi Vita Caroli Magni. In: Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. 1. Darmstadt, 1993, 180-183.

[300] Einhardus húsz éves korában került Nagy Károly udvarába. Vö. Einhard: Nagy Károly élete. Fordította, bevezetéssel és névmutatóval ellátta: Dékáni Kálmán. Budapest 1901. – Századok 22 (1902) 757.

adclamatum est.[301] Lényegében ezt ismétli meg Regino,[302] s hasonlóan szűkszavú az Annales Sancti Benigni, Herimannus Krónikája, valamint az Annales Dorenses.[303] Igen tömören fogalmaz a kölni évkönyvíró is,[304] hasonlóan az ún. minorita krónikáshoz.[305] Einhard, Nagy Károly ünnepi öltözékének leírásakor beszél arannyal és drágakövekkel ékes ruháról, cipőről, arany csatos köpenyről, valamint aranyból és drágakövekből készített diadémról (diademate quoque ex auro et gemmis ornatus), arról azonban utalás sincs, hogy ezek avar eredetűek lettek volna. Későbbi krónikások kétségtelenül beszélnek jelentős kincsekről, amelyeket Nagy Károly Rómába vitt: 500 libra súlyú arany edényekről, nagy kerek ezüst tálról, 50 libra súlyú *arany koronáról* (corona aurea), amelyet Szent Péter oltára fölé függesztettek fel, arany paténáról rengeteg ezüstről, lándzsáról, zászlóról, etc.[306] Egy másik forrásból pedig arról kapunk hírt, hogy amikor Nagy Károly bevonult Rómába a Szent Péter és Pál templomot felékesítette arannyal, ezüsttel és drágakövekkel, majd 800 karácsonyán Leó pápa a császárt arany ko-

[301] Einhardus, Annales Regni Francorum. – Die Reichsannalen. Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. I. Fontes ad historiam regni Francorum aevi Karolini illustrandam. Edit. Reinhold Rau. AQDGM V. WBG Darmstadt 1993, 74-75.: setzte ihm Papst Leo eine Krone aufs Haupt und das ganze Römervolk rief dazu.

[302] MGH SS I. Hannoverae, 1826, 562.

[303] Annales S. Benigni Divionensis: 800. Domnus Carolus rex imperator factus est, et a Romanis appellatus est augusta. – 801. Carolus in die natalis Domini a Leone papa corona imposita primus regum Francorum Caesar Augustus Imperator. MGH SS V. Hannoverae, 1844, 38., 101. – MGH SS XVII. Hannoverae 1885, 516.: miután Károly király megbüntette a pápát meggyalázókat ipse enim papa Leo imperatorem eum sacraverat.

[304] Annales Coloniensis Maximi Anno D. 800.: Karolus Magnus imperator consecratus est. MGH SS XVIII. Hannoverae, 1861, 737.

[305] Chronica minor auctore minorita Erphordiensi. Anno D. 801.: Károly elterjesztette a katolikus hitet, egyházakat és monostorokat alapított, legyőzte a szlávokat, a pogányokat, a szászokat, alávetette a magyarokat (! Ungaros), ezért nyerte el a császári koronát. Aachenben halt meg és ott is temették el. – MGH SS XXIV. Hannoverae 1879, 182.

[306] Annales Altahensis Maiores, anno D. 800.: Carolus Romam venit, obtulit natali purissimi auri libras in vasis aureis 500, discum argentum rotundum magnum, circumsectione coronam auream obtulit Carolus librarum 50, suspensa menet catenulis ara Petri,... MGH SS XX. Hannoverae, 1868, 783.

ronával megkoronázta[307] és királyi jogart adott a kezébe.[308] K. J. Benz külön tanulmányt szentelt Nagy Károly koronázásának,[309] a koronáról azonban semmit sem mond. Hasonló a helyzet a legújabb magyar nyelvű Nagy Károly életrajzzal is.[310] Szigeti Istvánnak abban igaza van, hogy Nagy Károly arany koronákat is vitt Rómába, ám a folytatás, hogy ti. ez a korona csakis a mi Szent Koronánk lehetett, egyszerűen fantáziálás! A szerző többször hivatkozik az ún. Nagy Károly végrendeletre, kiemelve három aranyból és ezüstből készült asztalt, ám e végrendelet (testamenta) valójában a császári kincstár (camera) értékeiről intézkedik: ékszerekről, fém edényekről, használati tárgyakról, fegyverekről, ruhákról, palástokról, függönyökről, takarókról, szőnyegekről, nemez- és bőrmunkákról, értékes könyvekről s végül három ezüst asztalról (tres mensas argentas) és egy különleges méretű és súlyú arany asztalról (mensa aurea), amelyen Konstantinápoly térképe látható. Az ezüst asztalok lapjain is városalaprajzok voltak.[311] Mindebből azonban semmi sem vonatkoztatható a koronára. Az sem szerepel persze a forrásokban, hogy 813-ban fiát, Jámbor Lajost a mi koronánkkal a fején koronázta volna meg. A korabeli forrás azt mondja: Aachenben a fia (Hlodovicus) fejére helyezte a császári diadémát (inpositoque capiti eius diademate imperatoris) s ezt követően őt császárnak és fenségesnek nevezték. Az természetesen nem vitás, hogy a koraközépkori európai művészetre rendkívül nagy hatással volt a Kelet építészete, ábrázoló művészete, ötvöstechnikája.[312]

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

[307] Vö. Hans Walter Klewitz, Papstum und Kaiserkrönung. Ein Beitrag zur Frage nach dem Alter des Ordo Cencius II. Deutsches Archiv 4 (1941) 412-443.

[308] Ex Willelmi Gestis regum Angl. Lib. II. Anno D. 800.: imperator in die natalis domini nostri Iesu Christi ingreditur cum ducibus et magistratibus et militibus in ecclesiam sanctissimi principis apostolorum Petri, in qua a domino Leone papa purpura regaliter induitur, cui corona aurea capiti imponitur et regale sceptrum in manibus datur. MGH SS X. Hannoverae, 1852, 456.

[309] Karl Josef Benz, „Cum ab oratione surgeret". Überlegungen zur Kaiserkrönung Karls des Großen. Deutsches Archiv 31 (1975) 337-369.

[310] Papp Imre, Nagy Károly és kora. Történelmi Kézkönyvtár. Sorozatszerkesztő: Simándi Irén, Barta János. Budapest, Csokonai. 1997, 83-85.

[311] Einhardus id. mű (1993) 204-210.

[312] M. Lluisa Borrás–M. Dolores Serrano, A korai középkor. A művészet története. Budapest, Corvina, 1988.

Szigeti István, s majd látni fogjuk, többen mások is, arra építenek, hogy Nagy Károlyt 814. januárjában arany koronájával a fején, trónuson ülve temették el.[313] S ez a korona csakis a mi Szent Koronánk lehetett.[314] Itt nyugodott a koronánk „zavartalanul" egészen 1000-ig. Ekkor III. Ottó császár felnyittatta a sírt. Minderről eléggé alaposan beszámol Szigeti István is, aki – az ő idézésében az ún. Novalis krónika, – valójában: Chronicon Novalinciense,[315] vonatkozó részének magyar fordítását is közli: „Lementünk tehát Károlyhoz. Ő nem úgy feküdt, mint általában a halottak, hanem ült, mintha élne. Arany koronával volt koronázva, kesztyűs kezében jogart tartott, amelyen áthatoltak a körmei. Jókora mész és márvány boltozat volt felette. Amint hozzá jöttünk, egy lyukat vágtunk, amelyen beléptünk (ti. a kriptába), erős szagot éreztünk. Letérdelve azonnal imádkoztunk hozzá. Ottó császár nyomban fehér ruhába öltöztette, levágatta a körmeit és minden hiányzót helyreállított. Tagjaiból elrothadás miatt semmi sem hiányzott." Ottó császár magához vette a halott egy fogát /körömdarabkákat/ (a mellkeresztjét és egy evangélimos könyvet[316]). Másról nincs szó a források-

[313] Ezt a legendás adatot még a lexikonok is tárgyalják. Például a Pallas Nagy Lexikon X. Budapest, 1895, 191. – vö. Th. Lindner, Über die Sage von der Bestattung Karl der Große. Forschung zur Deuteschen Geschichte 19 (1893).

[314] Szigcti István id. mű (1995) 84. A szerző feltevéseit egyetlen forrás sem támogatja!

[315] Chronicon Novalinciense, Lib. III. cap. 32. Intravimus ergo ad Karolum. Non enim iacebat, ut mos est aliorum defunctorum corpora, sed in quandam cathedram seu vivus residebat. Coronam auream erat coronatus, sceptrum cum mantonibus indutis tenens in manibus, a quibus iam ipse ungule perforando processerant. Erat autem supra se tugurium ex calce et marmoribus valde compositum. Quod ubi ad eum venimus, protinus in eum foramen frangendo fecimus. At ubi ad eum ingressi sumus, odorem permaximum sentivimus. Adoravimus ergo eum statim poplitibus flexis ac ienua, statimque Otto imperator albis eum vestimentis induit, ungulasque incidit, et omnia deficienta circa eum reparavit. Nil vero ex artibus suis putrescendo adhuc defecerat, sed de sumitate nasui sut parum minus erat, quam ex aura ilico fecit restitui, abstraensque ab illius hore dentem unum, raedificato tuguriolo abiit. Gerd Althoff, Otto III. Gestalten des Mittelalters und der Renaisance. Hrsg. Peter Herde. WBG Darmstadt, 1996, 150. Berenik Anna is közli ezt a forrás-szöveget, ám átértelmezve. Az ungula szót (amelyet nyomdahibából ingulának írtak), amely állati körmöt és patát jelent, a mindent magához ragadó királyra vonatkoztatja, holott a perforando processerant meghatározza a mondat értelmét. Berenik Anna szellemesen változtat azon a mondaton is, hogy Ottó császár nyomban fehér ruhába öltöztette és levágatta a körmeit. Ő úgy véli az a latin mondat értelme: elsápadt a körme fehérjéig. Változtatást javasol a fog-kivételt illetően is, így: Ottó császár az óra emlékeként otthagyta a saját fogát. Ez a fordítási változat azonban nem fogadható el. Berenik Anna id. mű (1999) 32-35.

[316] Mellkeresztről csak Thietmar és Ademarus Chabannensis tud: Crucem auream, quae in collo eius pependit... Vö. Pierre Riché. II. Szilveszter, az ezredik év pápája. Budapest, Balassi. 1999, 203.

ban.[317] Szerzőnk ezt így hidalja át: /A korona, a jogar és a többi tárgy kivételének/ „elhallgatása érthető, mert egy sírrablás tényét ez kimerítette volna és így ezt még sem hozhatták nyilvánosságra".[318] A forrás ilyetén értelmezése azonban egyáltalán nem kielégítő, mert nem foglalkozik az egész történet előzményével és teljes lefolyásával. Amikor ugyanis III. Ottó császár Gnyeznóba utazott, minden bizonnyal kíséretében volt Vitéz Boleszláv is, aki megkapta Nagy Károly arany trónját, Ademarus Cabbanensis közlése szerint. E különös ajándék oka az lehetett, hogy cserében e relikviáért Ottó elvihette ereklyeként Szent Adalbert egyik karját. Az 1000. évben Aachenben tartott szinódus tagjai közül részt vett Nagy Károly sírjának felnyitásában Otto von Lomello gróf és Giselher magdeburgi érsek. Legújabban Knut Görich arra a következtetésre jutott, hogy Ottó császár azért nyittatta fel Nagy Károly sírját, mert szentté akarta avattatni, ám erre hirtelen halála miatt már nem kerülhetett sor.[319] A sír felnyitását már III. Ottó kortársai sírgyalázásnak minősítették és igen korai halálában Isten büntetését látták.[320]

Szigeti István munkáiban gyakran hivatkozik arra, kivált az első kiadásban, hogy munkatársa Csomor Lajos volt. Csomor Lajos nevezetes és erősen ellentmondásos személyisége lett a magyar koronakutatásnak s nemcsak nézetei okán, hanem elsősorban azért, mert aranyműves a szakmája, amely természetesen nem azonos az ötvösművésszel, és még kevésbé a történetkutatóval. A tudomány szabadsága soha és sehol nem jelentheti azt, hogy felkészületlenül és kellő hozzáértés (forrás- és nyelvismeret) nélkül jogosultak vagyunk bármilyen tétel hirdetésére. Hirdethetjük a nézeteinket, a vélelmeinket, ám ennek nem lesz sok köze a tudományhoz. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal is, hogy a hivatalos kutatási irányzat képviselőit támogatjuk és erősítjük akkor, ha az attól eltérő nézetek terjesztőit – válogatás nélkül – egy csoportba soroljuk.

Csomor Lajos, aki tagja volt a korona-kutató ötvös-csoportnak, ám nem volt annak vezetője sohasem,[321] kezdetben harmonikusan együtt működött ötvös-tár-

---

[317] Sajnálatos, hogy a német feldolgozások közül a legújabb kötetben hiányosan és hibásan fordították le a latin forrást németre! Gerd Althoff id. mű (1996) 149. Erre legújabban Berenik Anna is felhívta a figyelmet. A korona-tanú. Budapest, Magyar Ház Füzetek. 1999, 29-40.

[318] Szigeti István id. mű (1995) 29.

[319] Gerd Althoff id. mű (1996) 150-151.

[320] Annales Hildesheimenses anno 1000.

[321] Pap Gábor, „Angyali korona, szent csillag". Beszélgetések a magyar Szent Koronáról. Jászberény, 1996, 18.

saival,[322] S 15 évvel ezelőtt még a IX-X. századi készülési időt valószínűsítette, bár utalt egy korábbi keltezési lehetőségre is: készülhetett a korona „valamikor úgy 750-1000 között."[323] 1986-ban megjelent első könyvében[324] úgy foglalt állás, „a VI. és a XI. század között készülhetett" s így elsősorban az avar uralkodók jöhetnek számításba, mint készíttetők. Lényegében a szerzőnk ugyanezt képviselte 1989-ben is,[325] tehát a kaukázusi eredet gondolata ekkoriban még nem merült fel. 1994-ben azonban már teljes mértékben a kaukázusi származtatás híve,[326] S ezt fejti ki az 1996-ban megjelent nagy könyvében is.[327] Csomor Lajos, lényegében László András[328] és Szigeti István ötletét bővítette tovább, időrendileg még messzebbre visszanyúlva, mivel a Kr. sz. előtti III. századtól uralmon lévő párthusok korához igyekszik kötni a kezdeteket, s feltételezi, hogy „a szkíta-párthus-hun-avar etnikai folytonosság fennállt az Árpádokig[329]. Így a koronán, amely ugyan a hun-kaukázusi aranyművesség terméke, mégis kimutathatók a párthus művészeti jellegzetességek. A koronát a hún dinasztia rendelte meg, de a párthus hagyományok elevenek voltak. Csomor Lajosnak számos jó megfigyelése van, (nem kevés esetben nem saját ötleteket is ügyesen hasznosít, így például Badiny Jós Ferenc említése nélkül értekezik Jézus párthus voltáról vagy Padányi nyomán majdnem jól idézi Viterbói Gottfriedet, noha nem nevezi meg a forrást, amely szerint Nagy Károly anyja, nagylábú Berta Ungaria-ból való,[330]

---

[322] Csomor Lajos–Lantos Béla–Ludvig Rezső–Poór Mariann, Egy vizsgálat eredményei a Koronán. Művészet 25 (1984) 30-35. – uők A magyar korona aranyműves vizsgálatáról. Fizikai Szemle 34 (1984) 36-42.

[323] A Szent Korona. Mérnökök, ötvösök a történelemről. História 6 (1984) 3. szám, 15.

[324] Csomor Lajos, Magyarország Szent Koronája. Vaja, 1986, 152-153.

[325] Csomor Lajos, A magyar Szent Korona aranyműves szempontú vizsgálata. In: Magyarság és műveltség. Nyelvében él? Rétegződések a magyar műveltségben. Budapest, Művelődéskutató Intézet-INTART 1989, 76.

[326] Csomor Lajos, Die drei Herrscherdarstellungen. In: Sacra Corona Hungariae. Ed. K. Bakay. Kőszeg, 1994, 143-188.

[327] Csomor Lajos, Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, Regia Rex. V. Hunyadi László. 1996.

[328] László András, Néhány megjegyzés a magyar királyok szent koronájával kapcsolatban. Zománc 1989/1990, 27-28.

[329] Csomor Lajos id. mű (1996) 173.

[330] MGH SS XXII. Hannoverae, 1880, 206, 209. – Idézi: Gombos F. Albin, Szent István a középkori külföldi történetírásban. In: Szent István Emlékkönyv III. Szerkesztette: Serédi Jusztinian. Budapest, 1938, 292.: /Pipinus/ Eius sponsa fuit grandis pede nomine Berta: Venit ab Ungaria... Berta... Ungara mater.

ám fejtegetései általában nélkülözik a megalapozottságot. Könyve egyébként is szinte olvashatatlanná vált a teljesen elhibázott szedési modor következtében (a szöveg-tükrökben hemzsegnek a kövér szedésű szavak, az aláhúzások, a kurziválások, mintha nagyobb hitelességű volna egy kiemeléssel szedett kijelentés!). Csomor úgy képzeli el, hogy a kaukázusi szabír-magyar ötvösműhelyek egyaránt dolgoztak a húnoknak, a magyaroknak és persze az avaroknak is. Azonban ő is szükségszerűen szembekerül azzal a nehézséggel, hogy a IV-V. századtól a XI. század elejéig hol volt a magyar korona s a kielégítőnek vélt magyarázata teljesen azonos Szigeti Istvánéval. Feltételezése szerint a magyar koronával Atilla is megkoronáztatta magát s az ún. Geobicász lemez is a VI. században készülhetett s minden bizonnyal Gordát vagy Gubazt (?) ábrázolja. 550 táján az avarok szerezhették meg a koronát, akik magukkal hozták azt a Kárpát-medencébe. Ő is abból indul ki, hogy az avarok kincseit (Csomor 200 tonna aranyról ír, 200-270 mázsa helyett)[331] a frankok elrabolták s így került a frankok kezébe a kereszténységesült hún papkirályi korona" is. Teljesen átveszi Szigeti István nézetét, vagyis azt a teóriát, hogy a magyar koronát Nagy Károly magával vitte Rómába s azzal koronáztatta meg magát 800. karácsonyán, majd visszavitte Aachenbe, ahol 14 év múlva a koronájával együtt temették el. 186 éven át tehát a császári sírban nyugodott volna a mi koronánk, mindaddig, amíg III. Ottó császár 1000-ben fel nem nyittatta a kriptát és ki nem vette a koronát is, amelyet azután István magyar király követelésére a pápa visszaadott a magyarságnak. Különösen nagy jelentőséget tulajdonít a szerző a XIII-XIV. századi lengyel krónika azon adatainak, amelyek szerint Atilla királynak álmában megjelent a szent angyal (angelus santcus) s felfedte előtte az ő egyenes leszármazottjának, István királynak az eljövetelét és felmagasztaltatását: generationem autem tuam post te in humilitate Romam visitare et coronam perpetuam habere faciam.[332] A Hartvik-féle életirat által is említett lengyel korona-küldésről az Annales Sanctae Crucis Polonici azt mondja, hogy Szilveszter pápa Mieszko királynak olyan koronát küld, amely aranyozott lesz és drága gyöngyökkel díszített.[333]

Az átgondolatlan és súlyosan zavaros szerkezetű könyvben a szerző visszatér a kaukázusi szabírokhoz, nem tágítva attól az ötletétől, hogy a magyar korona

[331] Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. II. MBE Miskolc, 1998, 148.

[332] Gombos F. Albin id. mű (1938) 293.

[333] Nagy Gábor, Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény). Budapest, Könyves Kálmán-Nodus Kiadó. 1995, 23.

„mindig is hun-magyar korona volt". Munkáját nagymértékben látványossá teszik a részben Szigeti Istvántól, részben 1993-ban Grúziában megszerzett igen értékes szakkönyvek (kb. negyven munkáról van szó), amelyeknek azonban lényegében csak a képeit tudta használni (s azok szövegeit, képaláírásait is számos esetben rosszul vagy hibásan idézi!). Jellemző azonban, hogy például Deér József nagy monográfiáját szinte kézbe sem vette. Csomor Lajos 630 oldalas nagy művét 254 rajz egészíti ki s ez a könyv, sajnos, mégsem lehetett a magyar koronakutatás alapkönyve (amelyre pedig égetően nagy szükség volna!), mégpedig azért nem, mert a szerző messze túllépte a szakmai kompetenciáját s valójában egy *fantáziaszülte történeti mesét* írt. Ettől a kísérlettől pedig saját ötvöskollégáinak zöme és a fő ötletadó Pap Gábor is, érthetően, elfordult. A magyar Szent Korona részletes elemzésekor természetesen visszatérünk Csomor Lajos állításaihoz és megfigyeléseihez, egyelőre azonban megelégszünk Pap Gábor bírálatának közlésével.[334] A grúziai származtatás ötlete a régóta ismert khakuli triptichonra épül, amelyen a Kr. sz. utáni VIII-XII. század között készült zománc-lemezek vannak felszerelve. Ezek azonban nem párjai a korona-lemezeknek, sokkal gyengébb kivitelűek s arról meg végképp szó sem lehet, hogy a magyar Szent Korona eredeti Szűz Mária-lemeze visszakerült volna Grúziába. Magunk is így véljük. Legújabban Berenik Anna foglalkozott a Szent Koronával s azon gondolata, ötlete támadt, hogy I. Anasztáziósz bizánci császár által I. Chlodvig francia királynak ajándékozott, majd Szent Péter (római) templomának ajándékként küldött 6. század eleji korona azonosítható Magyarország Szent Koronájával.[335] Berenik Anna helyesen mutat rá a források helytelen használatára és a latin kifejezések értelmezésének bonyolultságára, ugyanakkor ő sem képes szabadulni attól, hogy a koronánk csakis idegen műhely terméke lehet, azaz II. Szilveszter adta István királynak azt a koronát, amelyet egykor Atilla is viselhetett. E vélekedésének rendeli alá az ún. világi zománc-lemezeket, amelyekben nem Dukász Mihályt, nem Geobitz-ot és nem Konsztantin trónörököst látja, hanem III. Mihályt, VI. Leót és VII. Bíborbanszületett Konsztantinoszt. Különösen elfogadhatatlan a Geo-Leo értelmezés és a bitz = bizán-

[334] Szathmáry István, Blöff vagy szenzáció? A nyomok Grúziába vezetnek? Zománc 1991-1993. Kecskemét, Nemzetközi Zománcművészeti Alkotótelep. 1993, 79-83.

[335] Berenik Anna, A korona-tanú. Magyar Ház Füzetek. Budapest, Magyar Ház. 1999, 48.

ci magyarázata.[336] A koronára e három lemez, nézete szerint, III. Béla király korában kerülhetett.[337]

Az a gondolat, vagy ha úgy tetszik: felismerés azonban, hogy a magyar Szent Korona sokkal korábban készült, mint Szent István király megkoronázása, a XII-XIII. századi készítésről már nem is beszélve, valójában régi hagyományok alapján – Pap Gábortól származik. Így tehát szembesülnünk kell ezzel a véleménnyel is most, amikor időrendileg szedjük sorba az álláspontokat és nézeteket. Pap Gábor már 1979-ben kinyilvánította, hogy a korona egységes program alapján készült (az ábrázolt szentek névünnepei alapján, amelyek az alábbi rendbe sorolhatók: január 25. – Pál, február 25. – Géza, március 24. – Gábor, április 24. – György, május 22. – Konsztantin, június 29. – Péter, július 25. – Jakab, augusztus 23. – Fülöp, augusztus 24. – Bertalan, szeptember 27. – Kozma-Damján, szeptember 29. – Mihály, október 26. – Demeter, november 30. – András, december 21. – Tamás, december 27. – János[338]), ám a készítés koráról csak jóval később fejtette ki az álláspontját. Igen helyesen megkülönbözteti a házi, az országló és a beavató koronákat s a magyar Szent Koronát egyértelműen beavató koronának tartja. Megállapítja, hogy a korona egységes egész s már 1981-ben hitet tesz Révay Péter koronaőr 1613. évi kijelentésének hitelessége mellett, azaz hogy a magyar koronán ekkor *még* rajta volt Szűz Mária képe! (A képcserére, nézete szerint, 1784–1790 között kerülhetett sor.[339]) Kezdettől elutasította a korona két részre bontását és a XI-XIII. századi készítési időt, azonban csak évek múlva érinti, majd kissé részletezi is az általa helyesnek vélt készítési időt és helyet. Már 1987-ben foglalkozik a manicheizmus hatásával a korona vonatkozásában,[340] S mivel Mani a Kr. sz. utáni III. században élt, mintegy utal egy korai keltezés lehetőségére. 1993-ban arra gondol, hogy a koronán a mai Konsztantin kép helyén egy Atilla-zománckép szerepelhetett, míg az ún. Geo-

[336] A bitz-witz végződéssel már 1826-ban is próbálkoztak s akkoriban a szláv szokás alapján a Geobitz-ot Géza fiának értelmezték. Lásd: Y, A Magyar Sz. Koronának Bécsből jelentett származása eránt Észrevételek. Tudományos Gyüjtemény 10 (1826) I. 7. – vö. Holler László id. mű (1996) 927.

[337] Berenik Anna id. mű (1999) 62.

[338] Pap Gábor, Gyorsjelentés a korona-kutatás állásáról. Vonzáskör. A NME KISZ-Bizottságának művészeti kiadványa. Miskolc, 1987, 57. – A név-ünnepek bírálatát megkísérelte Lovag Zsuzsa, A korona-kutatás vadhajtásai. Művészettörténeti Értesítő 35 (1986) 40., ám az érvelése igen gyengére sikeredett.

[339] Pap Gábor id. mű (1999) 326. – vö. Ghyczy Pál, Rangjelző koronák. Turul 3 (1900) 97-116. Helyesen emeli ki, hogy a magyar korona: császári korona!

[340] Pap Gábor, Mani tanai. Vonzáskör. Miskolc, 1987, 21-37., 51.

bitzász-kép helyén Buda zománcképe volt.[341] Világossá teszi, hogy a koronán egyetlen ószövetségi jelkép sincs, viszont András és Fülöp apostol „szkítatérítő" volt. Lehetséges-e, hogy a magyar Szent Koronát viselte Atilla hún király? „Nos, egy ilyen feltételezés egyelőre nem tűnik túlságosan valószínűnek. Ha figyelembe vesszük, hogy Atilla és Buda rajta van a Koronán, mint mitikus kettősség... nem túl valószínű, hogy önmaga képét, akármilyen áttételes formában is, viselhette a fején." Kijelenti: „a magyar Szent Korona 1000 előttről való datálásának ma már semmilyen komolyan vehető akadálya sincs."[342] Ő is úgy képzeli (!), hogy a koronánk a frank Nagy Károlyhoz kerülhetett s onnan *követeltük* vissza (flagito, -are = erősen kérni, kívánni valamit). Nyíltan megvallja, mindez feltevés: „Tudom, hogy ez már aztán a délibábnak a tipikus esete, de abszolute nem izgat."[343]

Pap Gábor rendkívül eredeti elme, de képzeletének nincsenek határai. Ezt tudnunk kell nekünk is, akik tiszteljük és szeretjük őt.[344] A hivatalos álláspont néhány képviselőjének abban igaza van, hogy „képtelen elméletek" is vannak,[345] ám abban egy cseppet sincs igaza, hogy az eltérő nézeteket vallókat dilettánsnak kell minősíteni. Pap Gábor elemzéseire a korona részletes elemzésekor természetesen visszatérünk.

A korona igen rövidre fogott történetét Bertényi Iván tekintette át,[346] s ő is Révay Péter 1613. évi munkáját tekinti a magyar koronakutatás első szakmunkájának. Révay Péter túróci főispán leírása valóban nagyon fontos [347] több szem-

---

[341] Pap Gábor, Jött éve csodáknak. A magyar csillagmitoszi hagyomány élő Atillája. Budapest, Szabad Tér. 1993, 28.

[342] Pap Gábor id. mű (1996) 34-35.– uő A magyar Szent Korona. Tények, következtetések, feltételezések. 1995-1999. In: Hazatalálás. Művelődéstörténeti írások. Budapest, Püski. 1999, 512-558.

[343] Pap Gábor id. mű (1995) 14.

[344] Bakay Kornél, A tudomány és minősítése. In: Emlékkönyv Pap Gábor hatvanadik születésnapjára. Debrecen, 1999. – vö. Kapu 1999/9, 22-23.

[345] Kovács Éva, A magyar koronázási jelvényegyüttes kutatásának hat éve. Művészettörténeti Értesítő 35 (1986) 28.

[346] Bertényi Iván, A magyar korona története. Harmadik kiadás. Budapest, 1986, 7 skk.

[347] Petrus de Rewa, De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis Commentarius. Augustae Vindelicorum, 1613. – Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról. Fordította: Kulcsár Péter. In: A Korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Bibliotheca Historica. Válogatta és szerkesztette: Katona Tamás. Budapest, Helikon. 1979, 195232.

pontból is. Egyrészt mert ő mintegy összegzi hatszáz esztendő álláspontját arról, hogy a koronánk Szent István király koronája volt, másrészt mert leírásában szerepel Szent Szűz Mária képének említése: „A Szent Korona színaranyból van, az ötvösségnek inkább égi, mint emberi mesterkedésével kör alakban öntve, oldalsó kerületén egyenlő közökben háromszög alakú virágos csúcsok emelkednek ki körben, a négy szemben fekvő sarokban egymást kölcsönösen metsző bolthajtásokkal, melyek egy keresztben futnak össze, magán a kerületen pedig a homlokzati részen, almát tartó Üdvözítőnk képmása (a fronte recto imago Salvatoris nostri *pomum* (?) tenentis), az ellenkező oldalon Szent Szűz Máriáé (**ex adverso Divae Matris Virginis**)[348] azután az apostolok, keresztyén királyok, császárok, vértanúk szentséges sora (et deinde sacerrimorum Apostolorum ordo, Regumque ac Imperatorum), mint látszik, görög betűkkel, az arany alakokat és a hozzájuk tartozó jelvényeket ábrázoló képek az egészen keresztül a legfelül álló keresztig váltakozva követik egymást, az egyes szent ábrák között drágakövek, gyöngyök, ami egyáltalán nem közönséges szokást és módot követ, úgyhogy feltűnő is." Révay Péter a halála után megjelent munkájában[349] beszámol arról, hogy a görög feliratok (Konsztantin nevét ismeri fel: imaginem suam Constantinus) nyilván azért vannak a koronán, mert a Szent Korona görög munka s azt Nagy Konstantin császár (306-337) csináltatta, majd I. Szilveszter pápának (314-335) ajándékozta. „Mit szóljak ahhoz, hogy a Korona alsó kerületén Konstantin saját képmását valamely görög császárokkal egyetemben bevésette, ez azért más körülmények között is annak bizonysága, hogy a hálás utókor a Koronának e jeles adományát neki magának köszönheti elsőül..."[350] Így került a koronánk a pápai kincstárba, ahonnan azután II. Szilveszter István királynak adományozta 1000-ben. A magyar korona ősisége tehát már Révay Péternél felmerült, s talán azt is mondhatnánk ő az ötletadója a manapság divatossá vált IV. századi készítés hipotézisének (Szigeti, Csomor, Pap). Ugyanakkor meg kell mondanunk, hogy Révay Péter gróf nemcsak a Szent Korona-tant nem említi meg, de műveiben számos súlyos hiba és melléfogás olvasható. Például a koronaküldő pápa személyét illetően (II. Szilveszter helyett egyszer VII. másszor

[348] Révay Péter latin szövegét kiadta J. G. Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum. II. Vindobonae 1746, 468. – Kulcsár Péter a Szűz Istenanyát szabadon fordította Szent Szűz Máriának!

[349] Petrus de Rewa, De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem, ... Francofurti, 1659, 142.. A teljes cím olvasható: Bónis György id. mű (1981) 51.

[350] Idézi: Bradák Károly, A magyar korona hátsó ormának problematikája. Zománc 1987-1988. Kecskemét, 12.

IX. Benedeket írt). Mindehhez hozzá kell vennünk, hogy evangélikus létére teljes mértékben Habsburgbarát és királyhű volt mindvégig, haláláig (1622).[351] Révay Péter külföldi kortársai előtt is ismert volt a magyar Szent Korona kultusza, mert például Eduard Brown 1670-ben ezt jegyezte fel: „koronájukról /ti. a magyarok/ valami rendkívüli dolgot hisznek. Ugyanis szerintük, angyal hozta Szent István királynak, miért is meg vannak győződve, hogy ettől függ az ország sorsa."[352]

1740-ben mondta ki először Gottfried Schwarz,[353] hogy a magyar Szent Korona a X. században készült Bizáncban: „Fő érvül pedig arra vonatkozóan, hogy a Magyar Korona görög származású, az kínálkozik, hogy a kiváló Révay Péter gróf e becses tárgy egykori őrző párosának egyike,[354] ki azt figyelmes szemmel megvizsgálta és szorgalmasan leírta, úgy adja elő, hogy a világ Megváltóján, a Boldogságos szűz Márián és a szent apostolokon kívül még Nagy Konstantin és *más görög császárok* képmásai is rajta vannak, és ami a dolog lényege, görög betűkkel jegyeztettek meg." Schwarz Gottfried felvetette, vajon nem volt-e kapcsolat Bulcsú és Gyula bizánci megkeresztelése és a korona között? 1790-ben Pétzeli József foglalkozott (másodlagos adatok alapján!) a koronával,[355] majd Weszprémi István debreceni orvos 1790-ben „kimondta", hogy a koronán rajta van VII. Dukász Mihály, Konsztantin császár és I. Géza magyar király.[356] „Felállított hipotézise közel két évszázadon át a magyar koronakutatás elmozdíthatatlan talpköve lesz."[357]

---

[351] Felszínességére lásd: Bónis György id. mű (1981) 55, 61, 62, 67, 70. Mindez nem volt szokatlan abban az időben, merthiszen például Lackner Kristóf soproni főbíró a trónoló Krisztust és az apostolokat „magyar nagyoknak" gondolta! (uott 50.) – Bónis György Révay erényének tartotta, hogy a „nagy hírre vergődött (sic!) szentkorona-tant ...még cáfolni sem tartotta érdemesnek." Bónis György id. mű (1981) 93. Szilágyi Sándor sokkal tárgyilagosabb volt: Révay Péter és a szent korona (1619-1622). Értekezések a történettudomány köréből 5 (1875) 1. szám.

[352] Szamota István id. mű (1891) 309.

[353] Gabriele de Iuxta Hornad (alias: G. Schwarz), Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae Orientali adserta. Francofurti et Lipsiae, 1740.

[354] Bónis György, Révay Péter. Irodalomtörténeti Füzetek 104. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1981.

[355] Péczeli József, A magyar koronának rövid históriája, mellyet az Aszszonyok és gyermekek kedvéért szedegetett öszve. Komáromban 1790.

[356] Weszprémi István, Magyar országi öt különös elmélkedések. Pozsonyban 1795. – Berényi Iván id. mű (1986) 21.

[357] Bradák Károly id. mű (1988) 15.

Ugyanebben az évben Horányi Elek is megnézhette a koronát és ő arra a következtetésre jutott, hogy a Szent Korona a X. században készült, „álmélkodva tapasztalta Schwartz Gottfried értelmének igazságát ...egyszersmind nagyon tsudálkozott azon, hogy /sokan/ ősi hibás vélekedéseikben meg maradván, mindnyájan egy bakot nyúztak."[358] Horányi Elek feltevése szerint a mai koronának ún. görög részét VII. Konsztantin bizánci császár küldötte Géza fejedelemnek, Gyula erdélyi dux kérésére.[359] Csapodi Csaba legújabban emlegeti Horányi Eleket,[360] és egy amatőr kutató is az ő gondolatából indult ki.[361]

1792-ben Decsy Sámuel jelenetette meg 589 oldalas nagy munkáját,[362] amelyben igen sok jeles és hasznos megfigyelést rögzített. Így mindjárt annak hangoztatását találjuk nála, hogy a koronák viselete keleti eredetű. Ő a korona méreteit hüvelykben adta meg. Az alsó homlok karika átmérője 7 hüvelyk 7 linea, kerülete 23 hüvelyk 10 linea, magassága 1 hüvelyk 10 linea. A gyöngysor átmérője 7 hüvelyk 9 linea, a kerülete 24 hüvelyk és 4 linea. A korona magassága 7 hüvelyk 8,5 linea, a gyöngysortól a keresztig 4 hüvelyk 11 linea, a kereszttel együtt 6 hüvelyk 9 linea. A felső rész pántjainak boltozati magassága 5 hüvelyk 10 linea. A koronáról 9 láncocskán három ékkőből álló díszítmény (zafir és rubin) csüng le. Az egész koronán 53 zafir kő, 50 rubin kő, 1 smaragd és 338 „jó gyöngy vagyon".[363] Ezeket a mérési adatokat vessük össze a 190 esztendővel későbbi mérési adatokkal. Az abroncs magassága: 2 hüvelyk (50,4 mm), a felsőrész magassága a kereszt nélkül: 3 hüvelyk (76,6 mm), a korona átmérője: 8 hüvelyk (203,9 mm), a korona teljes magassága: 5 hüvelyk (127 mm).[364] Különös dolog, hogy Decsy Sámuel 1792-ben is azt írta: „...a hátulsó karikának a közepén vagyon az a saffir kő, mellyről felylyebb emlékeztünk. E felett vagyon *a*

[358] Horányi Alexii, De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis Commentarius. Pestini 1790.

[359] P. Alexii Horányi, De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis Commentarius. Pestini 1790, 40-67. – vö. Szombathy János, Rövid Értekezés a Magyar Szent Koronáról, mellyben annak felső Részének Sz. István Királytól való eredete, a régi Irások tudományából (Diplomaticából), a Görög Koronával pedig Sz. László Király által lett öszve köttetése, a régi Pénzekből bizonyíttatik. Tudományos Gyüjtemény 5 (1821) XII. 4. Szombathy Taksonyt említi.

[360] Csapodi Csaba, Néhány gondolat a magyar Szent Korona problémájához. Magyar Tudomány 42 (1997) 367.

[361] Petneházy István, Magyarország ezeréves ereklyéi. Szombathely-Kőszeg, 2000.

[362] Decsy Sámuel id. mű (1792)

[363] Decsy Sámuel id. mű (1792) 38.

[364] Ferencz Csaba és Trsai id. mű (1987) 133. – uők (1994) 216-220.

94. kép – A Dukász-lemez

boldogságos szűznek képe helyezhetve."[365] Ez azért nagyon különös megjegyzése, mert a kötetben képen (I. tábla) is bemutatja a koronát, mégpedig Ducas Mihály lemezével! Decsy elutasította, hogy a magyarok Szent Koronáját a pápa küldte volna: „Kételkedünk, hogy Sylvester Pápa királyi koronát küldött s küldhetett volna Sz. Istvánnak... Királyi méltósággal és hatalommal bírt ő már Astricusnak Rómába mentele előtt, nemtsak ő maga, hanem édes Attya Geyza és öreg Attya Toxus is." A királyi koronázásról ezt írta: „Ezt a just magokkal együtt hozták ki a Scythiából ki jött Magyarok, és ...első királyuk volt Árpád... ...királyi koronája is volt, de nem a mostani, hanem az, mellyel Attila a 401. esztendőben meg koronáztatott, melyet az ő halála után Svatoplugusnak ajándékoztak a Pannóniában meg maradott Hunnusok , mellytől őtet annak utánna Árpád meg fosztotta. Evvel a koronával koronáztatott meg mind ő maga, mind az ő utána következett magyar Fejedelmek Sámuel királyig." Decsy Sámuel már 1792-ben elsorolta az ún. Sylvester-bulla hamisítvány voltára vonatkozó érveit, sőt megnevezte az „álnok minorita barátot", Levacovich Ráfaelt, aki a hamisítást elkövette. Mindazonáltal elismeri és hangoztatja, hogy II. Szilveszter pápa „egy szép arany koronát küldött az 1000. esztendőben Szent István királynak", de ez nem azonos a mai koronával! A mai ún. görög koronát, szerinte, Ducas Mihály készíttette.[366]

Nagy munkát készített a pécsi Koller József,[367] aki lényegében megerősítette, hogy a magyar Szent Korona két részből áll s ezek a részek különböző korúak, a görög korona Dukász Mihály császártól való, a felső latin koronát Szent István király Rómából kapta.

A magyar korona **X. századi** készítési idejét feltételezi több mai, hivatásos és amatőr kutató, bár nem egyforma módon, mert van aki csak a felső részt,[368]

---

[365] Decsy Sámuel id. mű (1792) 41.

[366] Decsy Sámuel bírálatára lásd: Katona István, A magyar Szent Koronáról Doct. Décsy Sámueltől írtt Históriának meg-rostálása. Budán, Királyi Akadémia. 1793.

[367] Josephus Koller, De Sacra regni Ungariae. Corona commentarius. Quinquae Ecclesiae (Pécs), 1800.

[368] Kaba Ákos, A Szent Korona és kutatásának eredményei. Életünk 8-9 (1995) 843 skk.

van aki az egész koronát véli X. századinak,[369] de van olyan szerző is, aki mindkét részt X. századinak tartja ugyan, de különböző eredetűnek véli azokat.[370] Mivel a X. századi keltezés alapvető fontosságú a magam kutatási eredményei szempontjából is, szükségszerű részletezni ezeket a nézeteket.

Otto von Falke 1929-ben hitet tett amellett, hogy az alsó rész 1042 és 1054 között Bizáncban készült, ellenben a felső rész X. századi olasz munka.[371] Nézete szerint a rekeszzománc európai története a Szent Mór féle d'Agaune-i aranykancsóval kezdődik, amelyről viszont Alföldi András megállapította, hogy avar eredetű! A X. századi limburgi ereklyetartó kereszt is fontos párhuzama az apostol-lemezeknek, s hivatkozik Rosenbergre is, ám vele szemben nem Milanora, hanem Regensburgra gondol, mint készítő hely. Megkülönböztetett magas és mély zománcot. A korona apostol-lemezei mélyzománcok, amelyek teljesen kitöltik az arany alapot, míg az alsó abroncs lemezeinél csak az alakok zománcozottak, a háttér maga az aranylemez. Maga az áttört à jour zománc is nagyon szokatlan és egyedülálló. Lényegében Otto von Falke csatlakozott Franz Bockhoz,[372] aki szerint a felső rész Rómában készült a X. század végén, ám annak a koronának még 12 apostol-lemeze volt és csak a XIII. században lett 8 lemezes, amikor „egyesítették" az alsó résszel. Karácsonyi János véleménye szerint a magyar Szent Korona valóban Szent István koronája volt, amelynek apostol lemezei azonban akár a IX. században is készülhettek.[373] Kaba Ákos az apostol-lemezek legközelebbi párhuzamaként a IX. századi salzburgi kódex Szent János miniatúráját említi meg s visszatér Czobor Béla ötletéhez, aki 1896-ban azt fejtegette, hogy az apostollemezek eredetileg ugyancsak abroncs-koronán voltak.[374] Kaba szerint is így lehetett, ám ez a korona már Taksony számára elkészülhetett,

---

[369] Csapodi Csaba, Néhány gondolat a magyar Szent Korona problémájához. Magyar Tudomány 42 (1997) 363-366.

[370] Petneházy István, Magyarország ezeréves ereklyéi. A szerző mérnök.

[371] Otto von Falke, A Szent Korona. Archaeológiai Értesítő 43 (1929) 125-133.

[372] Franz Bock, Die ungarische Reichsinsignien VI. Die Krone des heil. Stephan. 1857. – uő Die Ungarische Königskrone „Corona St. Stephani" im Kronschatz der Königlichen Schlossburg zu Ofen. Aachen 1896.

[373] Karácsonyi János, Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső része? Értekezések a történettudomány köréből. 21 (1908). – Bírálta: Hampel József, Archaeológiai Értesítő 28 (1908) 434-436.

[374] Czobor Béla, A magyar koronázási jelvények. Sajtó alá rendezte: Radisics Jenő. Budapest, 1896. – Bírálta: Hampel József, Archaeológiai Értesítő 17 (1897) 173-176.

mégpedig *magyar* ötvösműhelyben, és Kálmán király alakíttatta át. Az kétségtelen, hogy a latin feliratok betűi erősen hasonlítanak első királyaink pénzérméinek betűire, különösen feltűnő az egyezés Aba és Péter király vereteivel.[375]

Csapodi Csaba a közelmúltban bírálta azt az elterjedt vélekedést, hogy Henrik császár Rómába küldte volna (vissza) Aba Sámuel király lándzsáját és koronáját, amely – egy XVII. századi utazó leírása szerint ki volt függesztve a régi Sz. Péter templomban a Veronika-kapu fölött, holott magát a templomot már a XVI. században lebontották! – feltevés azonban nem bír kellő alappal. Amintahogy az sem, hogy az 1054-es egyház-szakadás után olyan korona készülhetett volna a magyar király számára, amelyen bizánci görög feliratok és képek vannak. Teljes joggal szembe száll „a fantasztikusnál fantasztikusabb elméletekkel" s lehetetlennek tartja, hogy I. Géza (1074-1077) király, VII. Gergely pápa kortársa, éppen egy bizánci új koronával koronáztatta volna meg magát, amelyen a tetejében még Magyarországot Turkiának nevezik, holott ez a megnevezés 970 után a bizánci forrásokban csak Kedrénosznál (1100 körül) fordul elő, tudatos archaizálásként. Ugyanakkor éles szemmel felfigyelt arra is, hogy amíg a szentek nevei teljes alakjukban szerepelnek a lemezeken, a császárképen viszont csak a MI betűk és felette a hi (X) szerepel. (Megjegyzendő, hogy az arkangyal, Mihálynál is éppen így van!) Ezért, mondja Csapodi, lehetséges talán, hogy nem is Dukász Mihályról, hanem II. Baszileószról volna szó, aki 976-tól 1025-ig uralkodott. Majd így folytatja: „Ha föltennénk, hogy Geobitza nem I. Géza király, hanem Géza fejedelem, egyszerre minden probléma megoldódnék... Megoldódik a kérdés, ha föltesszük, hogy a a Szent Koronát *Magyarországon* Szent István koronázásá-

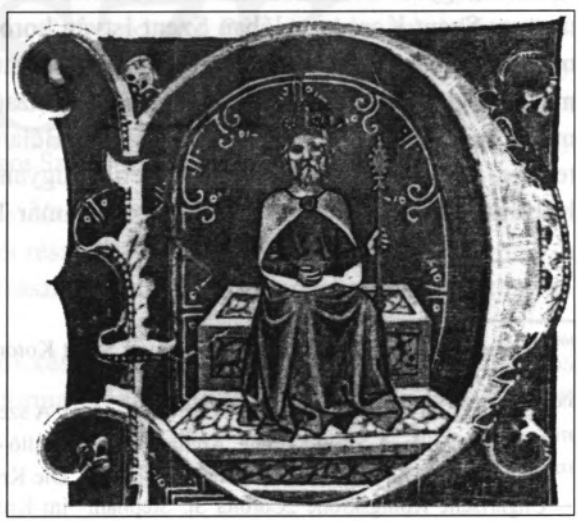

95. kép – Géza fejedelem a Képes Krónikában

[375] Kovács László, A kora Árpád-kori pénzverésről. Varia Archaeologica Hungarica VII. Redigit: Bálint Csanád. Budapest, MTA Régészeti Intézet. 1997, 3. tábla.

nak céljára állították össze, egyrészt atyja fejedelmi ajándékként kapott abroncskoronájából és egy ún. 'csillagból', amelyet a keleti egyházakban használtak..." (A „csillag" ötlet egyébként az orosz Kondakové!).

Csapodi Csaba elgondolásának egy része erősen cáfolható (a Dukász Mihály név, a baszileusz szó, az ún. csillag-elmélet, a 4 apostol kép „levágása", etc.[376]), az a felvetés azonban, hogy a korona István apja, Géza király (nagyfejedelem) számára készült s így a Geobitz-lemez valójában őt ábrázolja, alapvető fontosságú, még akkor is, ha ez a feltevés több, mint 200 éves, hiszen, amint már volt szó róla, Horányi Elek is erre gondolt 1790-ben![377]

Petneházy István szombathelyi mérnök is abból indult ki, hogy a magyar Szent Korona nem lehet mindenestől késői (XII. század utáni) alkotás. Ő arra gondol, hogy az alsó részt Zombor gyula-király kaphatta Bizáncból VII. Bíborbanszületett Konsztantinósztól s amikor Géza nagyfejedelem feleségül vette az erdélyi gyula (Zombor) leányát, Saroltot, „hozományként" megkapta az ún. görög koronát is. Géza tehát király volt és keresztény. Nézete szerint Istvánt már 1000 előtt királynak kell tekinteni, aki azután a pápától kapott egy koronát s ez azonos a felső ún. latin koronával. A két rész egyesítésének időpontját Kálmán király korára teszi, s azt gondolja, a Dukász-lemez és a kereszt a horvát király koronájáról kerülhetett a koronánkra, mégpedig a Dukász-lemez éppen a Szűz Máriás lemez helyére. A görög rész, véli Petneházy, eredetileg (talán a IX. század közepén) valószínűleg császárnéi koronának készült, s István király ezt a koronát küldhette ki Rómába, ahonnan azonban visszakapta. Ám ekkor már nem az eredetileg rajta szereplő Zoé császárnő képével díszített volt, hanem e kép helyére Géza a saját képmását tetette. Elismeri, hogy a három világi kép nem tartozott össze és eredetileg nem is lehetett rajta a koronán. A Konsztantin-lemez 914-ben, a Geobitzasz-lemez 992-996 között, a Dukász-lemez pedig 1071 után került a koronára (II. István idejében). A IX. századi bizánci koronán elöl a Pantokrator kép felett egyes kereszt lehetett, az abroncson nem voltak drágakövek, az aranylemezt textíliával vonták be, csak öt csüngő (pendilium)

---

[376] Ezen ellentmondások egy részére Berténvi Iván is felhívta a figyelmet: Magyar Tudomány 42 (1997) 367-368.

[377] Igen sajnálatos azonban, hogy Csapodi Csaba nemsokkal későbbi hozzászólásában: Ismét a Szent Koronáról. Magyar Tudomány 106 (1999) 1224-1225. a Dukász-lemez másodlagos voltának felfedezését Tóth Endrének tulajdonítja (?!), s ezzel negligálja sok kiváló kutató évtizedes kutatómunkáját, akik éppen Tóth Endrével és társaival szemben küzdöttek az igazukért! Ettől függetlenül, jelentős fejlemény az, hogy Csapodi Csaba is elismeri, hogy a magyar Szent Korona Szent István koronája volt.

volt rajta, a szentek és arkangyalok mellett viszont rajta volt Szűz Mária képe, felette pedig a Szentlélek galamb-szimbóluma. Az ún. latin koronáról az a véleménye, hogy a Rómában készített koronán eredetileg a 8 apostol alatt rajta volt a 4 evangélista alakja is, ám ez is abroncskoronára volt szerelve és négy egyes kereszttel díszítve. A két koronát István király egyesítette, mégpedig úgy, hogy a pápai koronát szétbontották és az abroncsot kicserélték a görög részre, a keresztpántokról pedig levágták az evangélistákat. Ezzel Szent István király megőrizte és egyesítette a keleti és a nyugati kereszténység hagyományait és értékeit. A Dukász-képet III. Béla vetette le s ez csak II. Mátyás korában, a XVII. században került vissza. Ugyancsak III. Béla király tetethette a koronára a drágaköveket.

1790 óta vallják, hogy a magyar korona két részből áll s a két rész különböző korú. Az ún. görög korona korhatározása vitathatatlannak tűnt a rajta lévő három világi uralkodó képe alapján, akiket Dukász Mihály bizánci császárral (1071-1078), a testvérével (vagy a fiával) Konsztantinoszszal és I. Géza magyar királlyal (1074-1077) azonosítottak. Közel kétszáz esztendőn át hivatkoztak arra, hogy a két rész abban is különbözik, hogy az ún. görög korona zöld aranyból készült (sok benne az ezüst!), míg az ún. latin korona aranya sokkal finomabb. Másrészt eltérő a használt nyelv s nem utolsó sorban a latin betűs lemezeknél a zománc egészen kitölti a teret, míg a görög betűsöknél a figurákon kívüli részen szabadon maradt az aranylemez. Amíg az alsó rész XI. századi keltezése szilárdnak tűnt és tűnik ma is, addig a felső, keresztboltozatos latin korona keltezése szokatlanul eltérő. 1880/86-ban Ipolyi Arnold még kitartott amellett a nézet mellett, hogy a felső rész Szent István kori,[378] és Rómában készült.[379] Ugyanezt vallotta Czobor Béla[380] és Varjú Elemér is.[381] Czobor már egy korábbi munkájában[382] felvetette azt, hogy a felső rész eredetileg abroncskorona volt és persze nem 8, hanem 12 apostol-lemezzel. Ez azt is jelentette, hogy ekkor először szétválasztották az apostol-lemezek készítési idejét és a felső pántokra szerelésének időpontját. Pauler Gyula 1893-ban eléggé nagy példányszámban megjelent

[378] Ipolyi Arnold, A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, MTA. 1886, 134 skk.

[379] Ugyanez jelent meg a Vasárnapi Újság 33 (1886) 45. szám, november 7-i számában.

[380] III. Béla magyar király emlékezete. Szerkesztette: Forster Gyula. Budapest, Hornyánszky könyvnyomda. 1900, 98 skk.

[381] Varjú Elemér, A Szent Korona. Archaeológiai Értesítő 39 (1920-1922) 56-70.

[382] Czobor Béla, A magyar koronázási jelvények. Budapest, 1896, 16-17.

összegző művében[383] azt fejtette ki, hogy az ún. latin korona nem lehetett soha Szent Istváné, mert a pápai koronát III. Henrik német császár Rómába küldte. Ez a feltevés mindmáig él, ám századunkban a felső rész egyre fiatalodott. Az orosz Kondakov az apostol-lemezeket XII. századiaknak határozta meg, s így eleve kizárta, hogy ősi relikviánk lehetne. Jean de Bonefon 1907-ben azonban még messzebb ment, amikor arról értekezett, hogy a magyar királyi korona tudatos hamisítvány és fel sem merülhet az ősisége![384]

96. kép – A kalocsai királyfej

Trianon után a hivatalos magyar történettudomány lényegében visszatért a pápai koronaküldés elméletéhez és azt vallotta, hogy a felső ún. latin korona Szent István kori.[385] Különösen fontos és kiemelkedő Moravcsik Gyula munkája,[386] aki azonban, amint maga is többször nyomatékosan hangsúlyozta, elsősorban a görög betűs lemezekkel foglalkozott, a felső rész értékelésekor a hagyományos nézeteket fogadta el. Az 1945 utáni marxi-lenini eszmeiségű történeti munkák kerülték a korona-kérdést, illetve semmi jelentőséget nem tulajdonítottak neki.

A külföldre került magyar Szent Korona vizsgálata először Patrick J. Kellehernek[387] és Albert Boecklernek[388] sikerült. Kelleher szerint a koronánk felső része eredetileg nem korona volt, hanem a rajta lévő lemezek egy evangéliumos könyv borítójának díszei voltak, a készítés helye Regensburg, ideje pedig 1000 körüli. Boeckler szerint a magyar korona apostol-lemezei feltétlen későiek, XII.

---

[383] Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Budapest, MTA. I 893, 542-543. 183. jegyzet

[384] Bertényi Iván id. mű (1996) 24.

[385] Hóman Bálint, Szent István. Budapest. M. K. Egyetemi Nyomda, 1938, 119. – Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Magyarország művészeti emlékei. Szerkeszti: Gerevich Tibor. Budapest, M. K. Egyetemi Nyomda. 1938, 237.

[386] Moravcsik Gyula, A magyar Szent Korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. In: Szent István Emlékkönyv III. Szerkeszti: Serédy Jusztinián. Budapest, 1938, 425-472.

[387] Patrick J. Kelleher, The Holy Crown of Hungary. Roma 1951.

[388] Albert Boeckler, Die „Stephanskrone". In: Percy Ernst Schramm, Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. III. Stuttgart, 1956.

századiak, a készítés helye azonban – minden bizonnyal – Magyarország lehetett. Az ugyancsak külföldre távozott Deér József 1966-ban hatalmas monográfiát szentelt a Szent Koronának,[389] szinte példátlan tudományos igényességgel és hatalmas irodalmi áttekintéssel elemezve a kérdéseket. Először áttekinti a kutatástörténetet, majd részletesen tárgyalja először az ún. görög koronát, azután az ún. latin koronát, kiemelve a korábbi elméletek helytelenségét. Végül arra a következtetésre jut, hogy a felső rész apostol-lemezei a XIII. században (!) készültek csak s eredetileg nem is koronán voltak. Ő is vallja a pántok megcsonkításának teóriáját. A korona a mai alakját, szerinte, V. István korában nyerte el 1270-1272 között. Deér nézete szerint a magyar korona egyik része sem volt eredetileg magyar királyi ékszer! Deér József professzor munkája példája annak, hogy a legnagyobb szorgalom és körültekintés is teljes tévútra vezetheti a kutatót és a kutatást, esetleg évtizedeken át.

Ugyancsak az emigrációban dolgozott Bárányné Oberschall Magda, aki munkájában[390] azt fejtette ki, hogy az ún. görög korona eredetileg bizánci női korona volt, amelyet I. Géza magyar király görög származású felesége, Synadéné viselt. III. Béla korában átszerelték a koronát, ekkor szerelték össze a két részt. „A corona graeca pontosan keltezhető bizánci zománclemezei másodlagosan kerültek az István-korona alsó pántjára, az azsúr-zománcozással előállított pinékkel együtt." A magyar Szent Korona tehát nem lehetett semmiképpen sem Szent István koronája. Kovács Éva sem tudott élete végéig megszabadulni a közhelyektől s így ő is azt vallotta, hogy az ún. görög abroncsra szerelték rá az 1160-as – 1180-as években készített latin zománcokat.[391] Lényegében hasonló álláspontot képviselt Vajay Szabolcs is, mondván a felső rész korona sem lehetett s a mai Szent Korona legkésőbben 1185-ben állhatott elő.[392]

A ma élő történészek általában azt vallják, hogy a magyar Szent Korona nem István király koronája, a „napjainkig fennmaradt emlékek közül semmi sem

---

[389] Josef Deér, Die Heilige Krone Ungarns. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil. – historische Klasse, Denkschriften 91. Wien, Herman Böhlaus. 1966.

[390] Bárány-Oberschall Magda, Die Sankt Stephans-Krone. Wien-München, Herold Verlag. 1974.

[391] Kovács Éva, A magyar korona 'latin' zománcai. In: Species, Modus, Ordo. Válogatott tanulmányok. Budapest, Szent István Társulat, 1998, 328-333.

[392] Vajay Szabolcs, Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerkesztette: Horváth János és Székely György. Memoria Saeculorum Hungariae I. Szerkesztette: V. Kovács Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974, 365.

kapcsolható biztosan a Rómából nyert ajándékokhoz",[393] de ez a nézet lényegében közel száz éve uralkodik.[394] Pierre Riché szerint a mai Szent Korona a II. Szilveszter pápa által küldött korona XI. századi másolata![395]

A magyar korona eredetét kutatva, a legelső kérdésünk az, hogy a Szent Korona valóban két részből állana, valóban két különböző eredetű részből rakták volna össze valakik, valamikor? Valóban lehetséges volna, hogy az ún. alsó rész eredetileg női korona lett volna?

97. kép – Piroska (Iréné) császárnői koronája

1860-ban és azt követő években Nyitra-ivánkán a földben találtak kilenc arany alapú zománc-lemezt, bizánci császár-alakokkal és más figurákkal díszítve, görög feliratokkal ellátva.[396] Konsztantinosz Monomachos (1042-1056), mellette Zoé és Theodóra császárnék, majd az alázat (Tapinószisz), az igazság (Alethea), a bölcsesség (Szófia) és a jövendölés (Profécia) allegorikus alakjai, angyalok (s nem táncosnők!).[397] Kisebb, kerek lemezeken Szent Péter és Szent András apostolok láthatók s ezeket régebben egy alsó abroncs koronára valóknak gondolták. Kö-

[393] Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 152. – vö. Bónis György, István király. Budapest, Művelt nép. 1956, 50.

[394] Bogyay Tamás, Stephanus rex. Budapest, Ecclesia. 1988, 48-50. – Engel Pál, Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Budapest Háttér Kiadó. 1990, 114. – Csorba Csaba, Árpád népe. Tudomány–Egyetem. Budapest, Kulturtrade Kiadó. 1997, 167. – Bertényi Iván, Szent István és öröksége. Magyarország története az államalapítástól a rendiség kialakulásáig (1000-1440). Tudomány – Egyetem. Budapest, Kulturtrade Kiadó. 1997, 12-13.

[395] Pierre Riché id. mű (1999) 210.

[396] Bárányné Oberschall Magdolna, Konstantinus Monomachos császár koronája. – The Crown of the Emperor Konstantinos Monomachos. Archaeologia Hungarica 22. Budapest, 1937. – Kádár Zoltán, Quelques observations sur la reconstitution de la couronne de l'empereur Constantin Monomaque. Folia Archaeologica 16 (1964) 113-124.

[397] Deér József id. mű (1966) 141. – Kiss Etele, Új eredmények a Monomachos-korona kutatásában? Folia Archaeologica 46 (1997) 155. kitart a táncosnő-meghatározás mellett mivel az ószövetségi diadalmenetek természetes kiegészítője a táncosnő.

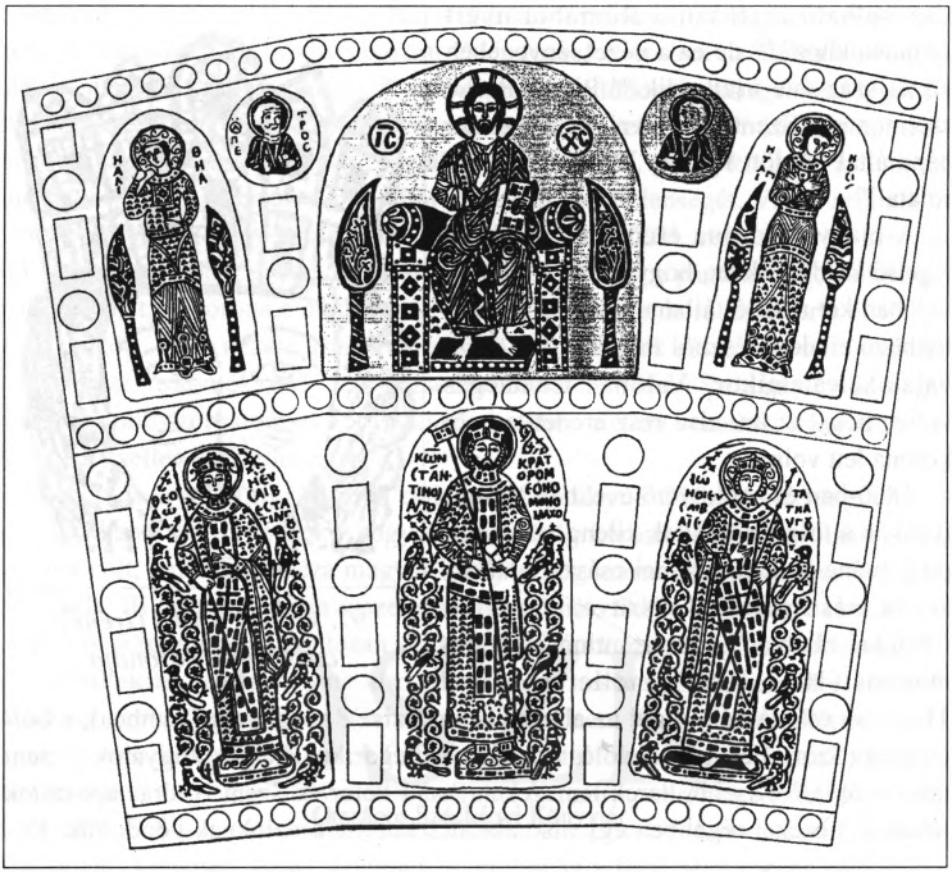

98. kép – Nyitraivánkai korona lemezei rekonstrukciós elrendezésben

zépen egykor talán Krisztus képe volt látható, illetve alatta Konsztantinosz császár képe, ezzel a felirattal: Konsztantinosz autokrator Romeion Monomachosz. A császár tunicában van, jobb kezében labarum, a baljában irattekercs, a tunica felett saccos, sötétkék alapon sárga szív-alakú diszítményekkel, fején stemma, lábán skarlátszínű lábbeli. A keretelő mezőben hat galamb. Mellette a két császárné: Zoé és Theodóra, sárga szívekkel díszes kék ruhában, kezükben kormánypálca, fejükön korona, feliratokkal. Krisztus balján az Alázat allegorikus alakja, jobbján az Igazságé, aki jobbjában keresztet tart, baljával az arcát törülgeti kendővel. A másik oldalon egykor a trónoló Dávid király képe lehetett, mellette a Bölcsesség (Sophia) és Prophetia alakja, alatta három különleges, táncosnőknek tűnő alak, ámde nimbuszuk van és furcsa jelképekkel vannak kö-

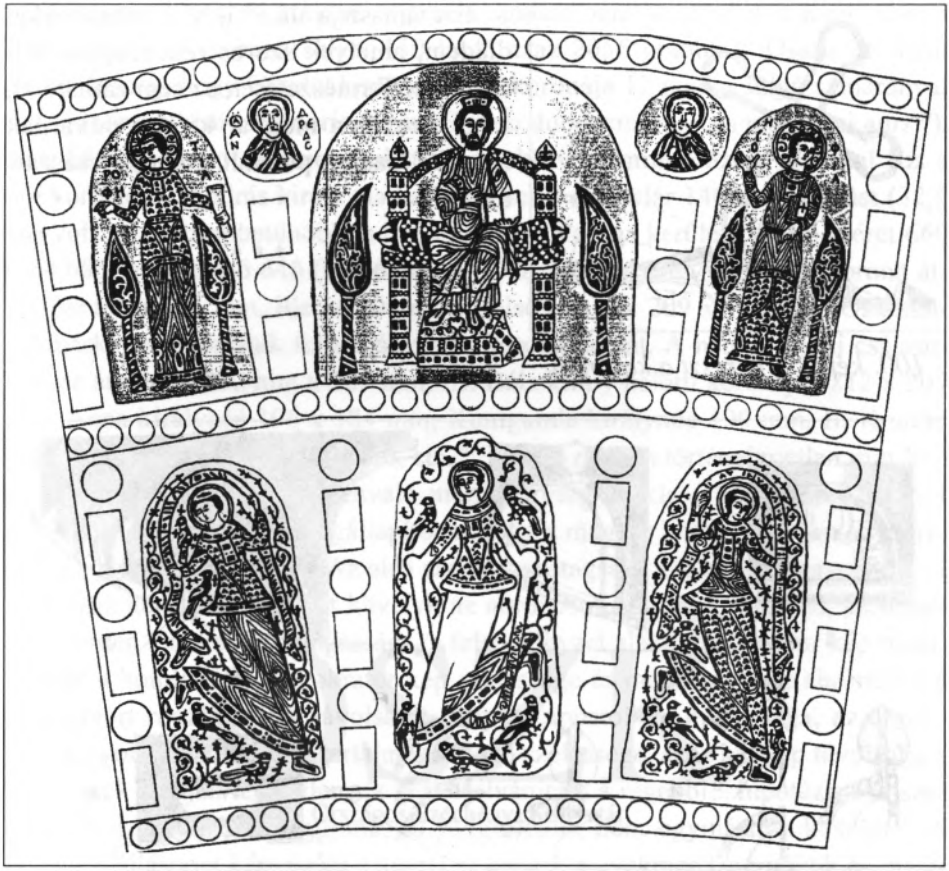

99. kép – Nyitraivánkai korona lemezei rekonstrukciós elrendezésben

rülvéve. Ők nem táncolnak, hanem térdelnek. Nyilvánvaló, hogy ez a korona hiányos s talán helyes Kádár Zoltán rekonstrukciós kísérlete, aki lényegében Ipolyi Arnold elgondolását követte.[398]

A monomachoszi korona lemezei azonban mélyzománcok, tehát az alakok formáját beleverték az aranylemezbe.

Sokáig azt gondolták a kutatók, hogy a nyitraivánkai Monomachos-koronát 1050 táján I. András magyar király (1046-1060) kaphatta, ám mára ez a feltevés már nem tartható, az azonban elképzelhető, hogy a felesége a kijevi Anasztázia kapta, esetleg nem is dél felől, hanem kelet felől!

[398] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 165 skk, – Kádár Zoltán id. mű.

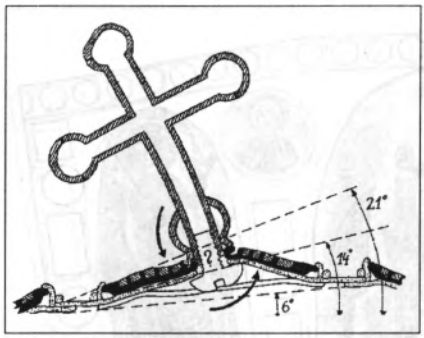

100. kép – A kereszt a koronán

Ezt támasztja alá a kijevi és a sahnovkai diadém, amelyek szoros rokonságban állnak vele. Természetesen az sem zárható ki, hogy nem is a magyar királyi udvarnak szánták, hanem például a német császárnak.[398/A]

* * *

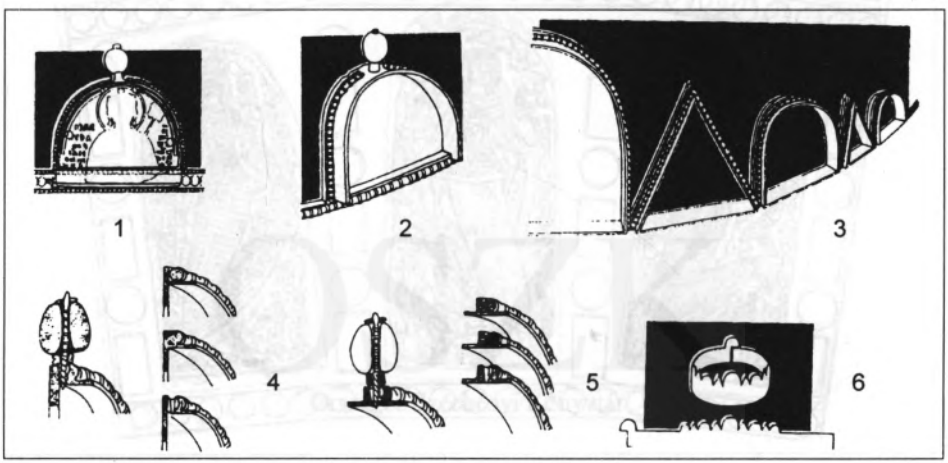

101. kép – A korona elemei:

1.) A Dukász-lemez, 2.) A párta és az abroncs egy lemezből készült. 3.) Az à jour zománclemezek egyetlen lemezből készültek. 4–5.) Gyöngytartó csapok elhelyezése. 6.) Az abroncsot egy lemezből vágták ki és átfedéssel forrasztották

[398/A] M. V. Vasziljenkó 1977, 279-283. – P. P. Tolocskó 1980, 42-43. – Kiss Etele id. mű (1997) 157.

A magyar Szent Korona részletes vizsgálata nem kezdődhet mással, mint a méretekkel.[399] A korona súlya: 150 lat,[400] azaz 2056 gramm.[401] Összevetésként említsük meg, hogy Gizella királyné a női koronája 12 márka súlyú színaranyat tett ki (corona beate memorie regine Gysele duodecim marcas purissimi auri[402]), azaz 2800 grammot nyomott, tehát súlyosabb volt, mint a Szent Korona! Ezt a női koronát II. András király eladta 1217-ben s a vételár 140 márka ezüst (32,5 kg) volt. A legszembetűnőbb méret azonban a korona kerülete: külső méret 660 (664,685) mm, belső 640 (635,636) mm.[403] Ez eléggé nagy méret. A korona átmérője tehát 216 mm, illetve 204 mm. Belső átmérő: 209 x 198 mm. Összehasonlításképpen soroljuk fel néhány más korona adatát. A német-római császári korona átmérője 222 mm x 209 mm, III. Béla király halotti koronájáé 212 x 207 mm, Anna királynéé 196 x 184 mm, Kunigunda királynőé 190 mm, II. Konrád császár halotti koronájáé 210 mm, etc.[404] Természetesen történelmietlen mm-ben és cm-ben számolni, a helyénvaló mértékegység csakis *a hüvelyk* lehet (25,4 mm). A mérnök-csoport megállapította, hogy a magyar korona minden fő mérete hüvelykben egész szám! Az alsó abroncs vastagsága 1,2 mm, magassága 51,2 mm, azaz két hüvelyk. „Két hüvelyk az abroncs magassága, a pántok szélessége, a ferdén álló kereszt magassága, a felső négyzet alakú Pantokrator kép oldalhossza, a homlokzati Pantokrator kép szélessége és magassága, az abroncson a gyöngysort rögzítő fülek távolsága, a nyolc apostolkép magassága, az abroncson a nyolc nagy ékkövet tartalmazó mező szélessége, azaz két kép távolsága... Már ennek alapján lehetetlennek kell nyilvánítani a régebbi ...hipotézist, miszerint a Korona két része egymástól függetlenül, nem egymáshoz készült!" A hivatalos álláspont képviselői azonnal nekiestek a „vakmerő mérnökök és matematikusok"[405] megállapításának, élen a három legortodoxabb kutatóval, Lovag

[399] Ferencz Csaba és Társai id. mű (1987) 128 skk.

[400] Fillértár 1834. április 26, 66. o.

[401] Ipolyi Arnold id. mű (1886) 155.

[402] Fejér György, Codex Diplomaticus IX/7. Budae 1842, 646. A magyar márka súlya: 233, 35 gr, a bécsi márkáé: 245, 53 gr.

[403] Csomor Lajos–Lantos Béla–Ludvig Rezső–Poór Magdolna id. mű (1985) 95-97. – Csomor Lajos id. mű (1986) 30-37.

[404] Deér József id. mű (1966) 64-65.

[405] Kovács Éva id. mű (1986) 29.

Zsuzsával, Kovács Évával és Marosi Ernővel,[406] akik a „Háry János történetek" közé sorolták ezen új eredményeket. Péri József ötvös sem osztja azonban a korona egységéről írottakat, mert nézete szerint két teljesen különböző rész lett összeillesztve, „ráadásul eme összeakasztás minősége messze elmarad bármely rész mesterségbeli színvonalától." Különösen a szegecseléseket minősíti nagyon kezdetlegesnek és durvának.[407] Ugyanakkor megállapítja, hogy a homlokzati és a hátulsó kép fenéklemeze, valamint a pártázat kontúr lemezei az abroncs aranylemezével egységet alkotnak, tehát azok nem utólag kerültek rá az 51,2 mm (2 hüvelyk) széles abroncsra, hanem egy lemezből vágta ki egykor az ötvös. Forrasztásnyom nincs! „Nem lehetséges tehát az abroncsban (pártázatok nélküli) nyugati, gyöngyös koronát látni, amelyre utólag forrasztották fel a képek foglalatát." Más szóval ez a tény egymagában is szertefoszlat mindenfajta spekulációt, mert az alsó rész mindenestül egyszerre készült! A pártázat azonban a maga áttört zománcaival *egészen* magyar sajátosság, nincs párja sehol a világon az ismert középkori koronák között! Az ismert középkori koronák a Kr. sz. utáni VI. századtól felfelé keltezhetőek.[408] Pártázat azonban nincsen a bizánci koronákon, ellenben van a japán ún. haniwa sámán koronákon.[409] S most ismét Péri József megállapítása következik: a koronán lévő 9 csüngő közül 5 eredetileg is rajta volt az abroncson, mivel a csüngőtartó ba-

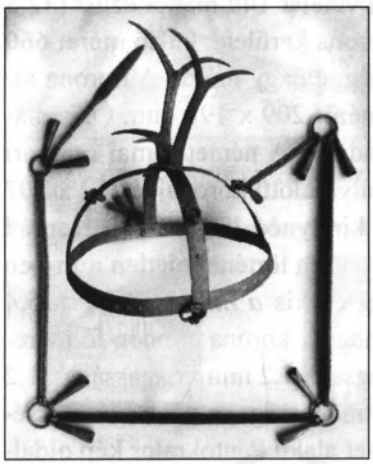

102. kép – Sámán korona

[406] Lovag Zsuzsa id. mű (1986) 37 skk. – Marosi Ernő, A magyar korona a jelenkori kutatásban és a populáris irodalomban. Megjegyzések a művészettörténet-tudomány jelenlegi helyzetéhez és megbecsüléséhez. Művészettörténeti Értesítő 35 (1986) 51.

[407] Péri József, Időszaki jelentés a Szent Korona ötvösvizsgálatáról I. Magyar Iparművészet 1 (1994) 2-6.

[408] Lord Twining, History of Crown Jewels of Europe. London 1960. – uő European Regalia. London 1967. – Prince Michael of Greece, Crown Jewels of Europe. New York 1983.

[409] Váralljai Csocsán Jenő, A Szent Korona eredete. c. tanulmányát kéziratban használhattam, mivel 1994-ben a Sacra Corona Hungariae kötetben szerettem volna megjelentetni, ám Pap Gábor lektori jelentése miatt erre nem került sor. Mint a kötet szerkesztője, rossz döntést hoztam, mert a tanulmány, noha eredményeivel magam sem értek egyet, igen értékes anyagot tartalmaz. A felhasznált adatokért ezúton is hálás köszönetet mondok.

kocskák keményforrasztással készültek, erre pedig utólag nem kerülhetett sor! A további négy csüngő átfúrt lyukakba beakasztott karikákon függ. Keményforrasztással készültek egyébként a korona hátsó ún. Dukász-lemez foglalatának lemezcsíkjai is,[410] amint erre alább visszatérünk. A 10-13 cm hosszú láncos csüngők végein, túlnyomórészt vörös gránátkövek vannak, foglalatban. Eredetileg talán az öt függő végén fehér kövek[411] voltak, jelenleg viszont több esetben kicserélték a vörös gránát köveket. Most az almandin gránát kövön kívül négy zafír, egy ametiszt és egy malachit kő látható a foglalatokban.[412] A vörös gránátkőnek vörös tüze van, kivált, ha a nap felé tartjuk. Nyilván azért került a két főangyal mellé is egy-egy nagy almandin gránátkő, a pántkoronás részre pedig további 64 kisebb kő. Az ékköveknek fontos jelképes tartalmuk volt: a sötétkék az égikirályi hatalmat hangsúlyozta, a vörös a vér és a tűz jelképe, ezért is gyakran, mint a koronán is, lángnyelv alakúak, a zöld pedig a földi szenvedések és az önzetlenség s egyben a virágzó fiatalság szimbóluma.[413]

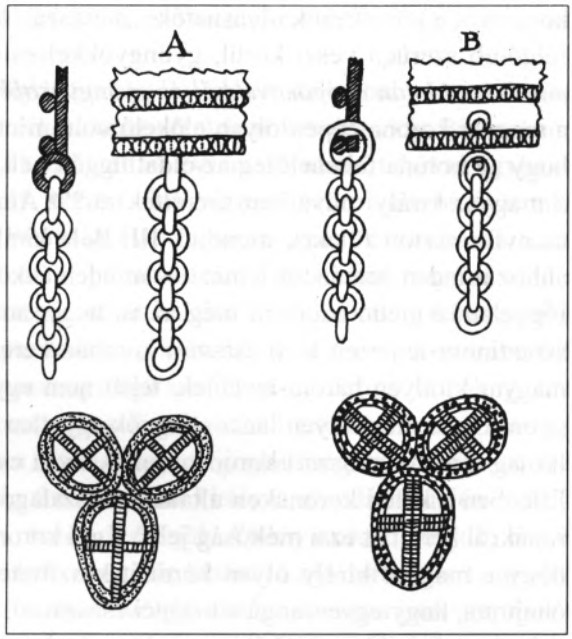

103. kép – A Szent Korona csüngői

A középkorban pendiliumos (csüngős vagy láncos függős) koronát csak a bizánci császár viselhetett.[414] Anna Komnene 1148-ban írt munkájában a császári

[410] Papp László, Időszaki jelentés a Szent Korona ötvösvizsgálatáról II. Magyar Iparművészet 1 (1994) 9.

[411] Révay Péter megjegyzése alapján gondolják ezt. Vö. Péri József, Időközi beszámoló a korona ötvös vizsgálatáról. Zománc 1989/1990, 7.

[412] Koch Sándor, Die Edelsteine der ungarischen Krone. In: Insignia Regni Hungariae I. Szerkesztette: Lovag Zsuzsa. Budapest, 1983, 145.

[413] Kádár Zoltán, Über die Symbolik der Edelsteine der ungarische Krone. In: Insignia Regni Hungariae I. Budapest, 1983, 147-152.

[414] Bárányné Oberschall Magda id. mű (1937) 34., 82. – uő (1974) 41 skk.

koronáról a következők olvashatók: „a császári koronát az jellemzi, hogy a fejet félgömb szerűen veszi körül, gyöngyökkel és drágakövekkel van ékesítve és *mindkét oldalán drágakövekből és gyöngyökből álló láncok lógnak le*",[415] tehát a magyar korona éppen olyan előkelő volt, mint a bizánci. Szó sem lehet arról, hogy „a korona feltehetőleg az oldalfüggők nélkül érkezett: azokat később, már a magyar királyi udvarban szerelték rá."[416] Aminthogy arról sem, hogy a keményforrasztott füleket, mondjuk III. Béla király rakatta rá az abroncsra, mert ahhoz minden zománcos lemezt és minden ékkövet le kellett volna szereltetnie. Figyelemre méltó azonban még az is, hogy, amíg az ún. Dukász- és ún. Konsztantinosz-lemezen lévő császári koronán kereszt-alakúak a köves csüngők, a magyar királyén három-levelűek, tehát nem egyformák! Ugyanakkor az is nagyon fontos, hogy ilyen láncos függők egyetlen nyugati koronán sincsenek! Állítólag a német császári koronán voltak ilyen csüngők, ámde leszerelték róla.[417] Ellenben a keleti koronákon általános a szalagos csüngő,[418] s nyilván a hún koronákról került át ez a méltóság jelző a gót koronákra.[419] Így tehát kimondhatjuk, hogy a magyar király olyan koronát készíttetett magának, amellyel kifejezni óhajtotta, hogy egyenrangú a bizánci császárral, ugyanakkor ragaszkodik a keleti hagyományokhoz is. Más szóval: a magyar király koronája is azt jelképezi, hogy fölötte nincsen evilági hatalom!

Ez természetesen azt is jelenti, hogy a korona alsó része sem készülhetett Bizáncban![420] Ugyanakkor nagyon sokat mondó lehet az az adat, amelyre Váralljai Csocsán Jenő hívta fel a figyelmet, hogy ti. 1502-ben Pierre Choque, a francia királyné heroldja, a magyar Szent Koronát kifejezetten császári koronának ne-

---

[415] Moravcsik Gyula id. mű (1938) 457. – vö. Kovács József, A Magyar Szent Korona. Ikononológiai megjegyzések. Életünk 21 (1984) 893.

[416] Tóth Endre, A magyar koronázási jelvények. Budapest, MNM. 1996, 11.

[417] Hansmartin Decker-Hauff–Percy Ernst Schramm, Die „Reichskrone" angefertigt für Kaiser Otto I. In: Herrschaftszeichnen und Staatssymbolik. II. Ed. P.E. Schramm. Stuttgart, 1955, 568-569.

[418] Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai I. Miskolc 1997. – Robert Göbl, Dokumente zur Geschichte der iranischen Hunnen in Baktrien und Indien. I-IV Wiesbaden 1967.

[419] Heinz Biehn, Die Krone Europas und ihre Schicksal. Wiesbaden 1957, 80 skk.

[420] Ezt képviseli Csomor Lajos is, Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, Regia Rex. 1996, 41-53., ám – különös módon, aranyműves létére – erre a döntő körülményre itt egyetlen szóval sem utal. Korábbi munkájában azonban tárgyalja ezt a kérdést: Csomor Lajos id. mű (1986) 39-43. – Csomor Lajos–Lantos Béla–Ludvig Rezső–Poór Magdolna, Egy vizsgálat eredményei a Koronán. Művészet 25 (1984) 30-31. – uők Fizikai Szemle 34 (1984) 37.

vezte: celle couronne et livrée entre les mains d'un empereur.[421] Tehát a külföldiek is elismerték kiemelkedő méltóságát.

Van azonban még egy igen súlyos körülmény, amely valójában eleve kizárja, hogy a magyar Szent Korona a XI. század derekánál később akár Bizáncban, akár Rómában készülhetett volna s ez az 1054. évi ún. schizma, tehát az egyházszakadás. A X. században és a XI. század első évtizedeiben még erős és hatalmas kelet-római birodalom az 1050-es évekre megroppant és a császár „az eunuchok szószólója lett",[422] a római pápák is csak 1048 után hagyták el az „Egyház sötét korszakát".[423] Így tehát semmi alapja nincs annak a feltevésnek, hogy az erős és független magyar király, alávetettséget kifejező koronakérést valósítson meg! Ma már jelentős mennyiségű adattal rendelkezünk annak igazolására, hogy a Kárpát-medencében már a X. században jelentős számú keresztény ember élt s ezek egy része a bizánci egyház joghatósága alá tartozott. Az ochridai metropolita például még Szent István király uralkodása idején is felügyelte Dél-Magyarország egy részét. Ismerjük Ajtony sorsát, tudjuk, hogy ritus Graecorum szerint keresztelték meg, sőt bizánci kolostorban is temették el.[424] Görög nyelven készült el a veszprémvölgyi apácák kolostorának alapítólevele,[425] talán Géza nagyfejedelem leánya számára, akit Gábriel Radomír elűzött. Ugyanakkor a XI. századtól nyomon követhető magyar jogéletre, legyen az a királyi törvénykezés vagy az egyházjog, szinte semmiféle hatása nem volt a bizánciaknak. E megállapítás ellen fel szokták említeni, hogy a coelibatus szigora helyett a magyar királyságban évszázadokon keresztül megengedett volt a papok, püspökök házassága, családi élete, sőt a gyermekeik számára az öröklés is, ugyanakkor az egyházi kifejezések között szinte nincsen bizánci (görög) eredetű

---

[421] Pierre Choque, dit Bretagne, Discours des cérémonies du mariage d' Anne de Foix, de la maison de france, avec Ladislas VI, Roi de Bohéme, de Pologne et de Hongrie. Paris, 1961, 430-432. (V. Csocsán Jenő nyomán idéztem.)

[422] Louis Bréhier, Bizánc tündöklése és hanyatlása. Varia Byzantina – Bizánc világa. Sorozatszerkesztő és fordító: Baán István. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány. 1997. I. 197., II. 285-297. – Peter Wirth, Grundzüge der byzantinischen Geschichte. WBG Darmstadt, 1997, 108-110.

[423] Pierre Pierrard, A katolikus egyház története. Fordította: Hámori Győző. Novi Sad (Újvidék), 1978, 73.

[424] Fehér Géza id. mű (1927) 11-12. Ajtony egykori rangját és szerepét a hivatalos kutatás is kezdi a helyére tenni s elismerik, hogy nem volt ő fejedelem, csak egy királyi ispán, aki megtagadta az engedelmességet. Vö. Engel Pál, A keresztény királyság megalapítása. Vigilia 64 (1999) 843.

[425] Czebe Gyula, A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Budapest, MTA 1916.

jövevényszavunk.[426] Ennek talán az is oka lehet, hogy a nyugatiak a görög nyelvet „a hazugság és az eretnekség nyelvének" tartották, mert minden hamisság a görögöktől származik. Graeca fides, nulla fides![427]

Eddig a korona-kutatás megingathatatlan talpkövének tekintették a korona hátsó oldalán látható három lemezt: az ún. Dukász-, az ún. Konsztantinosz- és az ún. Géza-lemezt. A lemezek méretei: m = 39 mm sz = 44 mm, m = 34 mm, sz = 34,5 mm, m = 34 mm, sz = 32,5. Mivel mindhárom személy időrendi szempontból pontosan keltezhető (1071-1078), megalkották azt a vélekedést, természetesen, mint megingathatatlan igazságot,[428] hogy az ún. alsó vagy görög korona csakis az 1070-es években készülhetett s csakis Bizáncban. E tekintetben 1979-ig nem lehet kivételt említeni. Ekkortól, elsősorban Pap Gábor kezdeményezésére, megindult egy új szemléletű kutatás, amely húsz év alatt tudott csak átütő eredményt elkönyvelni, mégpedig azáltal, hogy ma már a hivatalos kutatás is kénytelen elismerni, „eredetileg nem Mihály császár képe volt a foglalatban," „Dukász Mihály képe bizonyíthatóan utólagosan került a koronára, mert a foglalat kicsi számára. Eredetileg tehát más kép volt a helyén."[429] Ez a megállapítás rendkívül jelentős, hiszen a megfogalmazója, Tóth Endre még 1996 tavaszán a régi nótát fújta.[430]

A korona-kutatás egyik legnagyobb rejtélye, hogy mikor és miért került rá a magyar királyi koronára ennek a teljesen jelentéktelen bizánci uralkodónak (akit Lovag Zsuzsa „a földi halandók legnagyobbikának" nevezett 1979-ben!) a képe, akit a népe és kortársai csak „parapinakész"-nak (azaz egy tányérral kevesebbnek) neveztek, mivel a gabonaárak megemelése miatt, egy tányérnyi gabona egy aranygarasba került s a nép szinte éhezett.[431] A birodalom mind politikai, mind

---

[426] Szentirmai Sándor – Ma. Anzbach, Der Einfluss des byzantinischen Kirchenrechts auf die Gesetzgebung Ungarns im XI-XII. Jahrhundert. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 10 (1963) 73-83.

[427] Timkó Imre, Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest, Szent István Társulat. 1971, 54. – vö. Toldy István, A jezsuiták Magyarországon és egyebütt. Budapest, Atheneum. 1873, 52-55., 352., 368.

[428] Elkeserítő, hogy a fiatal Szabó Péter 1999. őszén szóról-szóra követi a régi közhelyeket és még csak említést sem tesz az új eredményekről, holott könyve elsősorban a fiatalok számára íródott. Szabó Péter, A magyar állam születése. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999, 14 skk.

[429] Tóth Endre–Szelényi Károly, A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. Budapest, MNM. 1996, 19. – Tóth Endre, A Szent Korona. Rubicon 9 (1998) 9-10. szám, 6.

[430] Tóth Endre, A magyar koronázási jelvények. Budapest, MNM. 1996.

[431] Louis Bréhier id. mű II. 293. – Moravcsik Gyula id. mű (1938) 435. oldalon megemlíti ugyan a csúfnevet, de sem le nem fordította, sem nem értelmezte!

katonai vonatkozásban romokban hevert! VII. Dukász Mihály „legnagyobb tette" volt, hogy befejezte a birodalom felbomlasztását és utat nyitott a szeldzsuk törökök előretörésének. Ugyanakkor kortársa volt VII. Gergely pápa, aki viszont jeleskedett a koronaküldésekben. 1076-ban Zvonimir, 1078-ban Bogiszláv Mihály kapott pápai koronát.

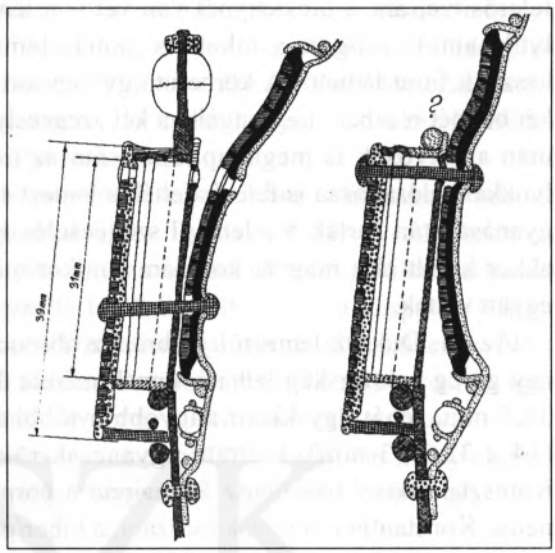

104. kép – A Dukász-lemez felerősítése

A lemez görög feliratában az a különös, hogy mind a Mihály szó, mind a Dukasz szó rövidítéssel szerepel, holott a khakuli (korábban gelatii) triptichon lemezén mind a Mihael, mind a feleség: Mária neve teljesen ki van írva. Moravcsik Gyula szerint sokat mondó, hogy a lemezen a betűk piros színűek, ez azonban nem áll, hiszen számos császárábrázolásnál kék színnel találkozunk, például a Konsztantínosz Monomachosz-koronán is, ahol viszont az apostolok neve piros színű! Az is figyelemre érdemes, hogy a görög szövegben, amely ortographiailag téves,[432] baszileusz szerepel és nem autokrator: X Mi/chael/ en XO /Chrisztosz/ pisztósz baszileu/s/ romaio/n/ o duk/ász/ = Mihály a rómaiak Krisztusban hívő császára, a Dukász. Noha a hivatalos koronakutatás mérvadó képviselői szerint „csakis VII. Mihályról lehet szó",[433] ez korántsem lezárt kérdés. Amint a felerősítés dolga sem. 1996 végéig az alábbi nézet volt az uralkodó: „Mihály császár zománclemeze kicsivel nagyobb (?), mint a foglalat és nem olyan módon rögzítették, mint a Pantokrator-lemezt, hanem a foglalat keretét kihajtogatták, és annak élére illesztették rá a zománcképet, majd szögekkel rögzítették. Mivel a császár lemeze sem nagyobb mérete, sem a hátlapjára forrasztott keret miatt nem illeszthető bele a foglalatba, aligha készült ehhez a tárgyhoz (?). Magyarázatul különféle téves (?!) elképzelések születtek, amelyek végkövetkeztetése az volt, hogy az eredeti (Szűz Máriát

[432] Henszlmann Imre id. mű (1870) 330.

[433] Kovács Éva–Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 18.

ábrázoló) lemezt kicserélték... Nem lehet indokot találni a magyarországi cserére, mert az értelmetlen és szükségtelen volt."[434] 1988-ban Bradák Károly alapos vizsgálat alá vette az ún. Dukász-lemezt,[435] s megállapította, hogy ennek a lemeznèk nincsen foglalata, mivel a lemez nagyobb annál 8 ill. 3 mm-rel! Minden más zománc-lemeznek van foglalata. A Dukász-lemez szegeccsel van felerősítve, ám a dicsfénynél van két – a lemezzel egyidős! – felperemezett lyuk, amely mögött a Jakab és Tamás-lemezeken szegecselésre sohasem használt furat látható! A körbefutó gyöngysort itt ez a lemez eltakarja, a felirat két betűjét részben megrongálta a két szegecslyuk. Mindezt természetesen 1983 után az ötvösök is megállapították, ám az ő véleményük szerint a felső két lyukkal valóságosan is felerősítették a lemezt s csak később, a korona megrogygyanása után fúrták a jelenlegi szegecselés lyukait. Vagyis: a Dukász-lemez akkor került rá a magyar koronára, amikor már az abroncs és a keresztpántok együtt voltak.

105. kép – A Konsztantin-lemez

Az ún. Dukász-lemeztől jobbra, az abroncson még egy görög császár-kép látható, ennek mérete 33,5-34 x 34,5 mm, tehát egy kicsit nagyobb a többi lemeznél (34 x 32,5-33 mm). Felirata ugyancsak rövidítéses: Kon/sztantinosz/ baszileusz Romaiono a porphyrogennétos. Konstantin a rómaiak császára, a bíbor/palotá/ban született. Ki ő? Korábban láttuk, a régiek elsősorban Nagy Konstantin császárra gondoltak, újabban VII. Mihály fiára vagy öccsére tippelnek, mivel a rövidítés Konsztantinosznak és Konsztanciosznak is olvasható. Természetesen abból indulnak ki, hogy az abroncs-koronát a bizánci császár adta I. Géza magyar királynak. Ámde: először is egyetlen forrásból sem tudunk arról, hogy a bizánci császár a magyar királynak valaha is koronát küldött volna! Ellenkezőleg! Számos forrásunk szól arról, hogy például 1038 és 1077 között is volt koronánk, hiszen azzal koronázák meg a magyar királyokat: Pétert, Abát, Andrást, Salamont, Bélát. 1060-ban még külön kiemeli a Képes Krónika, hogy in civitatem Albam, ibique regali dyademate ...feliciter est coronatus. Béla koro-

[434] Tóth Endre id. mű (1996) 13-14.

[435] Bradák Károly, A magyar korona hátsó ormának problematikája. Zománc 1987/88, 4-28. – uő The problem of the rear pinnacle of the Hungarian Crown. In: Sacra Corona Hungariae. Ed. K. Bakay. Kőszeg, 1994, 83-121.

106. kép – A Geobitz-lemez

názásáról Mügeln Henrik is beszámolt (lies sich kronen).[436] Ugyanakkor rendkívül fontos és vitathatatlan érv, hogy – a vitatott Szent István emlékpénzen kívül! – Salamon és Géza után, Szent Lászlónak a pénzein, boltozott (fedeles), drágakövekkel gazdagon díszített koronája (Caput Corona tribus unionibus distincta ornatum) van.[437] Másodjára: semmi, de semmi sem bizonyítja, hogy a 34 x 32,5 mm-es, tehát a többi lemezzel pontosan megegyező (!) méretű Geobitz-lemez I. Géza magyar királyt ábrázolná!

A Geobitz-lemezen kék színben a következő felirat olvasható: Geobitz ДС (dsz) pisztosz králész Turkiasz.[438] Moravcsik Gyula a dsz-t, amelyet régen egyértelműen deszpotész-nek (úr) olvastak,[439] elutasította és ehelyett a Geobitzász olvasatot vezette be.[440] Ez, eltekintve a despota (= úr!) szó[441] azon jelentésétől, hogy ez a cím közvetlenül a császár után következő királyi méltóságot jelentette,[442] igen súlyos következményekkel járt, hiszen így „megsemmisült" az a fontos történeti érv, hogy ti. kit neveztek a magyar történelemben magnus (senior) dominus-nak, nagyúrnak? Szent István király atyját, Géza nagyfejedelmet, aki, mint korábban tárgyaltuk, valóságos király volt. Ám-

[436] Mügeln Henrik, A húnok krónikája. XXXI. fejezet - SRH II. 172.

[437] Kovács László id. mű (1997) 7-9. tábla. Sajnálatos, hogy a szerző a koronával nem foglalkozik! (142-144.)

[438] Beliczay Jónás, Századok 21 (1887) 556. oldalon, Ipolyi 1886-os művének ismertetésekor felemlíti, hogy a Geobitz-lemezen a görög théta jelentése szent. Csakhogy ezen a lemezen théta nincs, ellenben van az abroncs szentképein. Berenik Anna id. mű (1999) 58: olvasata szerint a szöveg így hangoznék: „/G/Leó a bizánci, szövetsége a királyi törököknek." Ez az olvasat, számomra, egészen megalapozatlannak tűnik. E kérdésben helyes következtetésre jutott Pósfay Pongrácz, Adalékok a Szent Korona történetéhez. Córdoba, 1986, 97-98.

[439] Henszlmann Imre, Pécsnek középkori régiségei. II. A pécsi székesegyháznak domborművei. Pest, Atheneum. 1870, 330-331: Geobitz a hű despota, török király. – Darkó Jenő, A Dukász Mihály-féle korona célja és jelentősége. Archivum Philologicum 60 (1936) 114-116.

[440] Moravcsik Gyula id. mű (1938) 442-448. – vö. Fiók Károly, Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma Konstantinos Porphyrogenétosnál. Századok 41 (1907) 585-617.

[441] Kristó Gyula, A XI. század története. Magyar Századok. Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó. 1999, 43.: zsarnoknak értelmezi.

[442] Henszlmann Imre, A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest, Heckenast Gusztáv. 1864, 216-222. A deszpota hatalmi jelvényére nézve lásd: Vajay Szabolcs, Der Kamelaukion-Charakter der heiligen Krone Ungarns. Die typologische Rechtfertigung einer Benennung. In: Insignia Regni Hungariae I. Budapest 1983, 47.

bár maga a magnus és a supremus dux is úr-at jelentett,[443] s tudjuk, hogy I. Géza király másik neve Magnus volt, amely érméin is megjelent.[444] (Amennyiben valóban I. Géza képe volna a koronán, elvárható lenne, hogy ne Geobitz néven, hanem Magnusként szerepeljen, hiszen ez volt a keresztneve. Általános elnevezés volt ez a középkorban, a Martyrologium Romanum-ban nyolc Magnust sorolnak fel.) A szöveg tehát magyarul így hangzik: Gyevücsa nagyúr, Turkia hívő királya. Magyarországot Turkiának a bizánci források, Kedrénosz visszautaló részleteitől eltekintve, a X. század után elvétve nevezték, elsősorban egyházi vonatkozásoknál, például János, Turkia érseke (1028), Antal, Turkia püspöke egy 1010 körüli ólompecséten.[445] Vagyis: a korona Geobitz-lemeze csakis Géza nagyfejedelmet ábrázolhatja (972-997). Erre vonatkozóan nagyjelentőségű Károly Róbert király 1315. augusztus 1-én Lippán kelt levele, amelyet Tamás esztergomi érseknek írt: Quia **Corona Geizae** Regis Stephani progenitoris nostri, qua de more gentis Hungaricae Reges Hungariae solent coronari, per infideles – rapta detinebatur: nova corona – extitimus coronati,[446] azaz Mivel István király atyjának, Gézának a koronáját, amellyel Magyarország magyar királyait nemzeti szokás szerint koronázni szokták, hűtlenek zsákmányként /illetéktelenül/ elragadták, új koronával koronázta meg (Tamás érsek Károly királyt).

Ebből következően helyénvalónak látszik, ha a Konsztantin-lemez alakjában VII. Konsztantinosz császárt látjuk, aki 913 és 959 között uralkodott s gyermekként került a trónra. Ezek a fiatalkori vonások jól felismerhetők a képen.

Gyevücsa-Géza portréja feltűnően egyéni, egyben keleti típusú érett férfi keményvonású ábrázata, hosszan lecsüngő bajusszal, párthus-típusú kétágú nagy szakállal. Nem bizánci ruhában van, hiszen a nyakkivágás jól látszik. Jobbjában kormánypálca, bal kezével kétélű kardját tartja. (Lásd a kötet külső borítóját.)

---

[443] Kiss István, Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. Századok 62 (1928) 747.

[444] Luczenbacher János, Magyar pénztudományi ritkaság. Tudománytár 22 (1839) VII. 48-55. Kovács László, A kora-Árpád-kori pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000-1141) érméiről. Varia Archaeologica Hungarica VII. Szerkesztő: Bálint Csanád. Budapest MTA Régészeti Intézet. 1997, 224-226.

[445] N. Oikonomides, Á propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le métropolite de Turquie. Revue des Études Sud-Est Européennes 20 (1971) 527-533.

[446] Szombathy János id. mű (1821) 14. – Anjou-kori oklevéltár IV. 1315-1317. Szerkesztette: Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 1996, 56.-on Szent István király koronájáról beszélnek, holott a Geizae-t igen nehéz összetéveszteni a Sancti-val! A progenitor = atya szóról nem is beszélve. Vö. Fejér György, Codex Diplomaticus VIII/2. 64.

Maga a Geobitz név különös, hiszen ez a név-forma, más, későbbi görög szövegben nem fordul elő (Jatza szerepel általában, bár Géza neve a következő alakokban szerepel a forrásokban: Geusa, Geuse, Gevva, Gieuso, Deuca, Deucha, Deuvix, Goutso, Goutsco, Ioitsco, Gouz, Ioias, Jesse, Giezo, Gyesse, Giecha, Yecha, Jonatsa, Jeovics, Geitzász[447]), talán még nem kizáró ok. Hasonlóan a királész és a Turkia szavakhoz, amelyek még elfogadhatók a X. században (részben a XI. században is), ám a XII. századtól nem fordulnak elő, hiszen ekkortól már a görög szövegekben is a rex = király kifejezés található, Magyarország neve pedig Hungaria, Pannonia vagy Hunnia. Az abroncson elől a Pantokrator képe látható, amint a Mindenható Krisztus uralkodik a mennyei trónusán ülve. Jobb kezét különös ujjtartással áldásra emeli, baljában könyv van. A trónus mellett az élet fái,[448] a Mindenhatótól jobbra Mihály arkangyal, balra Gábor arkangyal.[449] Gábor arkangyal Isten főangyala, aki megjelent Szűz Máriának is az angyali üdvözlettel (Lukács ev. 1.19.) s ő az, aki a lengyel krónika szerint[450] megjelent a pápának is: pape per visum angelus Christi nuncius astitit. Mihály főangyal viszont az ördöggel harcolt s nyilván ezért lett a magyar seregek segítője is.[451] A főangyalok után következik két katonaszent: Szent György és Szent Döme (Demeter). Mindkettőnek jeles kultusza volt Magyarországon, amint a két orvos szentnek, Kozmának és Damjának is.[452] Ezek az alakok, szemállásukat tekintve, a mindenható Krisztus felé néznek.

---

[447] Nagy Géza, Az Árpád-ház. Turul 10 (1891) 42-45. – 11 (1892) 140. – Karácsonyi János, Még egyszer a Geythsa név kiejtése. Turul 12 (1892) 20-23. – Czeglédy Károly, Géza nevünk eredete. Magyar Nyelv 52 (1956) 325-333. – vö. Vajay Szabolcs, Großfürst Geysa von Ungarn. Familie und Verwandtschaft. Südost-Forschungen 21 (1962) 45-101.

[448] Újszövetségi Szentírás. Görög eredetiből fordította és magyarázta P. Békés Gellért és P. Dallas Patrik. Hatodik kiadás. Róma, 1971, 618-619.: Jelenések Könyve 22.1-2.: az élő vizek folyója az Isten és a Bárány trónjából fakadt ...a folyó két partján az élet fái álltak.

[449] Érdemes megemlíteni, hogy a nagytekintélyű Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938, 237. oldalán megdöbbentő figyelmetlenséggel azt írta: Mihály és Ráfáel főangyal látható a koronán. Ezt az „adatot" Pauler Gyulától vette át, mindenfajta ellenőrzés nélkül. Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Budapest, MTA. 1893, 172. A négy főangyal a következő: Gábriel, Mihály, Ráfáel és Uriel. Vö. Zajti Ferenc, Zsidó volt-e Krisztus? A semitizmus és a skythizmus nagy harca. /Reprint/ Budapest, Gede testvérek. 1999, 268.

[450] SRH II. Budapest, 1938, 308.

[451] Thuróczy János, A magyarok krónikája. Bibliotheca Historica. Szerkesztette: Katona Tamás. Fordította: Horváth János. Budapest, 1978, 355: Zsigmond korában az egyik ütközetben a magyar katonák ezt a jelszót kiáltották: Isten, Szent Mihály!

[452] Vida Mária, Szent Kozma és Damján magyarországi tiszteletének eredete és értelmezése (11-14. század) Századok 115 (1981) 340-367.

107. kép – A Pantokrator-lemez

A hátsó, ún. világi uralkodók képsorába Szűz Mária (Boldogasszony) sehogyan sem illeszkedik. Hiába igyekeznek ezt valószínűsíteni a korona-kutatók egyes csoportjai. Valójában ezt a feltevést Révay Péter megjegyzésén kívül az égvilágon semmi sem igazolja vagy indokolja! Révay Péter hibázott a Pantokrátor jellemzésénél, nem említi meg az arkangyalokat, a láncos csüngők köveit fehérnek mondja, tehát: meglehetősen megbízhatatlan leírást hagyott ránk!

Mit is keresett volna Szűz Mária Konsztantin császár és Gyevücsa között? Itt csakis egy **világi alak lehetett eredetileg.** Mégpedig egy magyar szent uralkodó és nagyon tisztelt jeles személyiség, akitől a későbbi magyar fejedelmek és királyok származtatták magukat.

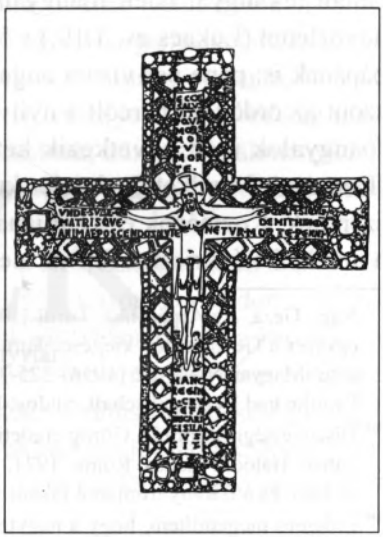

108. kép – A Gizella-kereszt

A magyar Szent Korona készítési ideje és helye már most jelezhető: a X. századi *magyar királyság udvari ötvösműhelye,* ahol – minden bizonnyal – különböző országokból származó ötvösmesterek dolgoztak, mintakönyvek alapján! Ezért fontos a Gizella-kereszt elemzése, mert biztosan és bizonyíthatóan 1006/8/-ban készült István király udvarában,[453] sőt rajta láthatjuk Gizella királynét és az édesanyja alakját is. A kereszt 403 mm hosszú és 32 mm széles, a fa keresztet aranylemezzel borították be. Az aranylemez azonban másodlagos felhasználású.[454] Előlapján a Megváltó öntött alakját láthatjuk, a feszület mellett a két félig térdeplő helyzetben ábrázolt királyné. A hátlapon Krisztus és a négy evangélista bekarcolt alak-

[453] Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Magyarország művészeti emlékei I. Budapest, M. kir. Egy. Nyomda. 1938, 238: „a királyi udvar szolgálatában álló ötvös készítette..." Legújabb feldolgozása: Trogmayer Ottó, Crux aurea reginae Giselae. (Talányok és bizonyosságok). Archaeologica. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 5 (1999) 431-452.

[454] Csomor Lajos id. mű (1996) 67-68.

ja. A kereszt szélén arany gyöngysor, ezen belül igazgyöngyökkel keretezett rombusz- és háromszög alakú rekesz-zománcos táblácskák, smaradg, zafir és rubin drágakövek, ugyanolyan befoglalással, mint a koronán. Ugyanakkor a kereszten hat, bekarcolt latin nyelvű felirat is olvasható,[455] mégpedig eléggé jó latinsággal fogalmazva, tehát a magyar király udvarában már 1000 körül kiváló és tudós mesterek dolgoztak. Gerevich Tibor 1938-ban elutasította, hogy ez a kereszt nem magyar munka. A Lothar-kereszt, a német császári ún. birodalmi kereszt ugyanis egészen más karakterű ötvösmű! Magyar ötvösök emlegetésével egyébként gyakran találkozunk az oklevelekben, például az 1075. évi garamszentbenedeki oklevélben egy Nesku (Nyeskü) nevű ötvöst adományoznak a bencés apátságnak. De biztosan magyar munka Szent László király feleségének, Adelhaidnak az ereklyetartó keresztje is, amely a XI. század végén készült, amely 1807-ben a Klagenfurt melletti Sankt Paul in Lavanttal bencés kolostorba került. Ez a kereszt más alakú, mert a végei négyzetesen kiszélesednek, de a díszítése ugyanolyan filigrán-technikás, mint a Gizella-keresztnél láttuk és ezen is drágakövek vannak (illetve voltak). A kereszt közepén, hegyikristály alatt Krisztus keresztfájának egy darabkája foglal helyet. Mielőtt a Dukász-lemez helyén egykor volt zománc-lemez képét nevesítenénk, vizsgáljuk meg a pántkorona lemezeit és jellegzetességeit.

A pántkoronán nyolc apostol képe látható, egész s alig sérült, illetve erősen sérült állapotban: Péter, Pál, János, Jakab, András, Fülöp, Tamás és Bertalan. A lemezek méretei: m = 47 mm, sz = 29-31 mm. Valamennyi lemez íves. Miért csak nyolc? Korábban az volt a magyarázat, hogy négyet levágtak róla. Az ötvösök alapos vizsgálata azonban bebizonyította, hogy a korona keresztpántjáról apostolképeket nem vágtak le, tehát eredetileg is csak nyolc apostol képe volt rajta! 1984-ben Kovács József ikonológiai magyarázatot adott erre a kérdésre

[455] Ecce salus vite, p/er/ qua/m/ mors mortua morte (Ime az élet üdve, amely által a halál halállal halt) – Unde suae matrisque animae poscendo salute/m/ (ahonnan saját és anyja lelki üdvét kérve) – Hanc regina cruce/m/ fabricari Gisila iussit (e keresztet Gizella királyné készíttette) – Quamsiquis demit hinc damnetur morte p/er/enni (amelyet, ha valaki innen elvesz, bünhődjék örök halállal). – A hátlapon: Hanc crucem Gisilia devota regina ad tumulum sue matris Gisile donare curavit (E keresztet Gizella ájtatos királyné, édesanyja Gizella sírjára ajándékozta) – /Cruc/em Domini Xpt sub honore sacratam angelici cives quam Xpt co/luut/ glorificant stipant venerantur adorant (Krisztus tiszteletével megszentelt kereszt, amelyet az angyalok dicsőítenek, követnek, tisztelnek és imádnak). Lásd: Czobor Béla, Egyházi szerelvények Szent István korában. In: Szent István király emlékezete. Szerkesztette: Nagy Gyula. Budapest, Atheneum. 1901, 154-156. – Gerevich Tibor id. mű (1938) 238 és CCLIII. tábla. – Trogmayer Ottó id. mű (1999) 433-435.

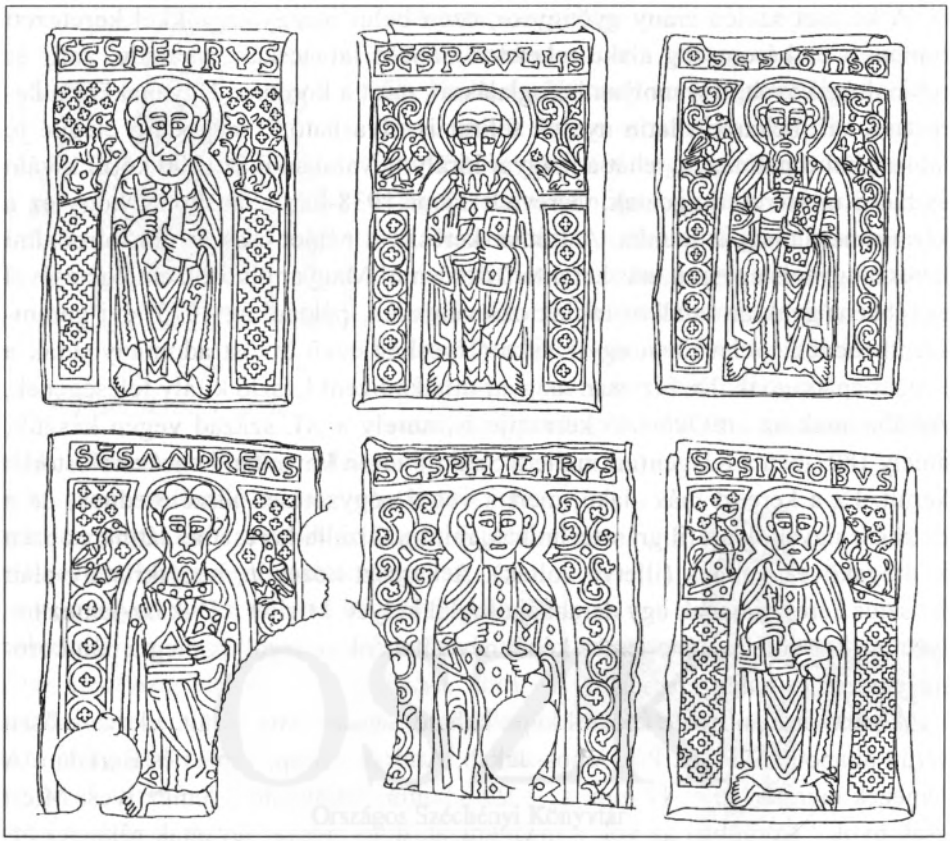

109. kép – Az apostol-lemezek

Péter, Pál és János apostol (fent), Jakab, András és Fülöp apostol (lent)

is,[456] valamint a kétnyelvűségre, a két Krisztus-képre és a kereszt ferdeségére is. Az apostolok névsorát régóta összekapcsolják az Apostoli Hitvallással, magyarán a Hiszekeggyel.

Péter és Pál – Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, Mennynek és földnek teremtőjében,
András – És a Jézus Krisztusban, az ő egy Fiában, a mi Urunkban,
Id. Jakab – aki fogantaték Szentlélektől, születék Szűz Máriától,

[456] Kovács József, A Magyar Szent Korona. Ikonológiai megjegyzések. Életünk 21 (1984) 885-904.

János	– kínzaték Pontius Pilatus alatt, megfeszítették, meghalt és eltemették,
Fülöp	– szállt alá poklokra, harmadnapon halottaiból feltámadott,
Bertalan	– fölment a Mennyekbe s ül a Mindenható Atyaistennek jobbja felől,
Tamás	– onnan lészen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat.

Máté, ifj. Jakab, Simon, Tádé és Mátyás apostol a Szentlélek rész megtestesítője (Hiszek Szentlélekben), míg Péter és Pál az Atyáé, a többiek pedig a Fiúé. A koronánk tehát csak az Atyát és a Fiút kívánták megjeleníteni, a Szentlelket nem.

Az Atyaistenhez közelebb találjuk Pétert, Pált, Jakabot és Jánost (belső kör), távolabb Andrást, Bertalant, Fülöpöt és Tamást (külső kör). Tehát Péter apostol az Úr jobbján, Pál a baloldalán látható a koronán, azaz éppen fordítva, mint az előírás s amint a pápai bullákon is szerepel. Ezért (is) vélik úgy, hogy valamikor a korona apostolképeit leszedték és más sorrendben rakták vissza. De nemcsak ezért, hanem azért is, mert a Bertalan-lemez igen erősen eltér a többitől. Egyrészt azáltal, hogy más a felirata (ARTHOLO, scs nélkül![457]), másrészt azáltal, hogy a lemez rendkívül csonka s ezt valamiképpen el kellett takarni.[458] Ha Pált tesszük jobbra, akkor a hátsó oromzat felé János és Bertalan kerül, ha a mai állapotot tekintjük eredetinek, akkor a hátsó oromzat felé Jakab és Tamás apostol tekint. Amikor a Dukász-lemezt felrakták, minden bizonnyal a Bertalan-lemez volt hátul s a zománc átfúrásakor roncsolódhatott annyira, amint most látható.[459] Az ószövetségi Habakuk próféta szerint az Isten Támán, azaz dél felől közeledik,[460] tehát e szerint a korona Pantokrátora a déli irányt jelentené. A Nap kelte irányát így most Fülöp képviseli, míg a keleti térítő apostol, a „szkíta" András van nyugaton. Elfordítás esetén e két hely megcserélődik. Van azonban olyan szabály is, hogy Krisztus mindig keletről néz nyugat felé, s ha ezt vesszük figyelembe, akkor a Pantokrátor képezi nyugatot és Tamás apostol a keletet. Ez

[457] Ipolyi és Moravcsik ezt nem vette észre!

[458] Ezt a képcserét ma már a „mérvadó kutatók" is elismerik: Tóth Endre id. mű (1996) 16.

[459] Csomor Lajos id. mű (1986) 72-73.

[460] Biblia. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat. 1976, 1069. Ugyanakkor Mani tanaiban a Dél a Sötétség, a gonosz Sátán birodalma. Vö. History of civilisations of Central Asia. III. The crossroads of civilisations A. D. 250 to 750. Editor B. A. Litvinsky. Paris, Unesco. 1998, 423.: In the south it borders on the kingdom of the Prince of Darkness.

110. kép – Szent Péter apostol

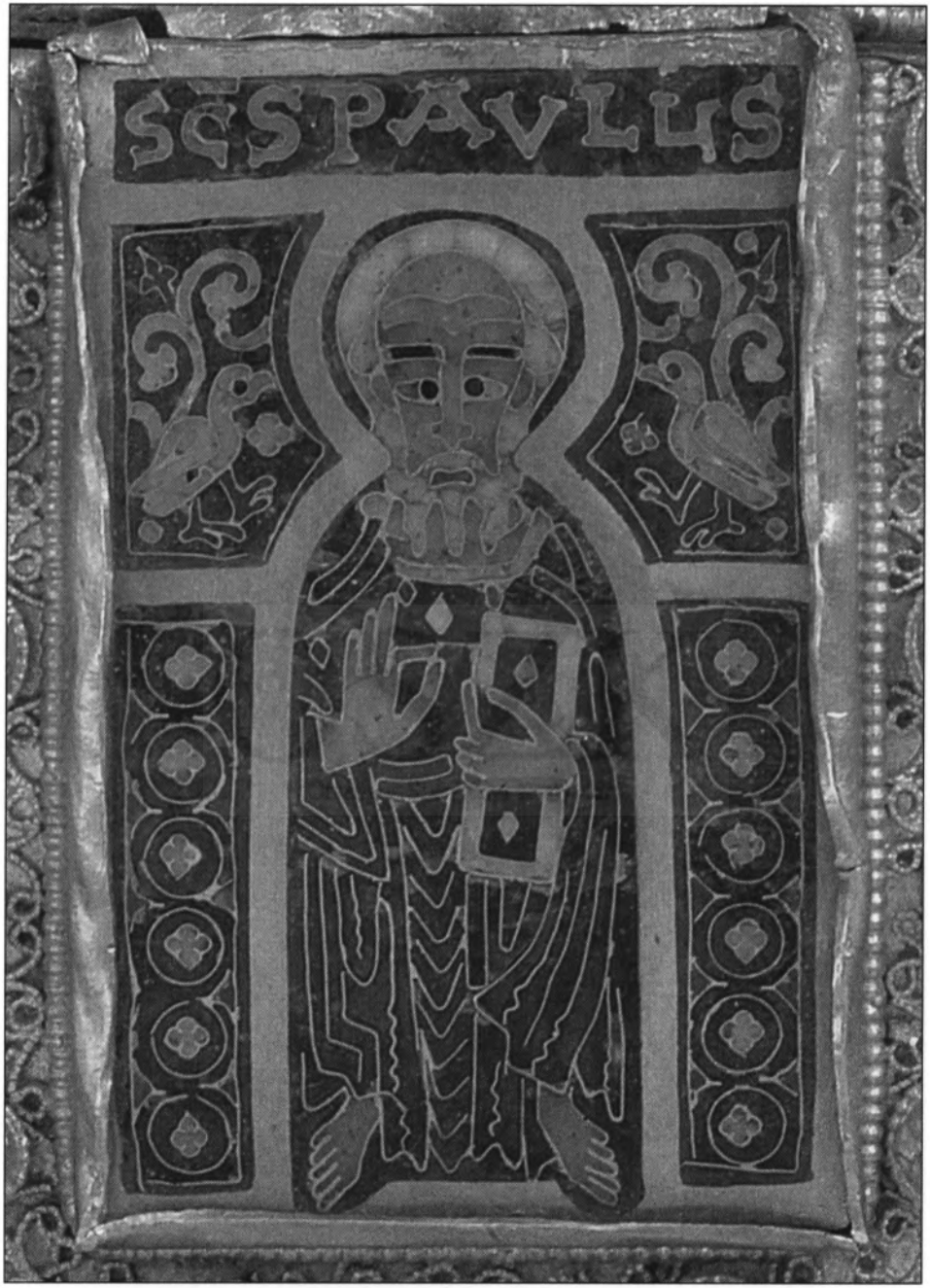

111. kép – Szent Pál apostol

112. kép – Szent János apostol

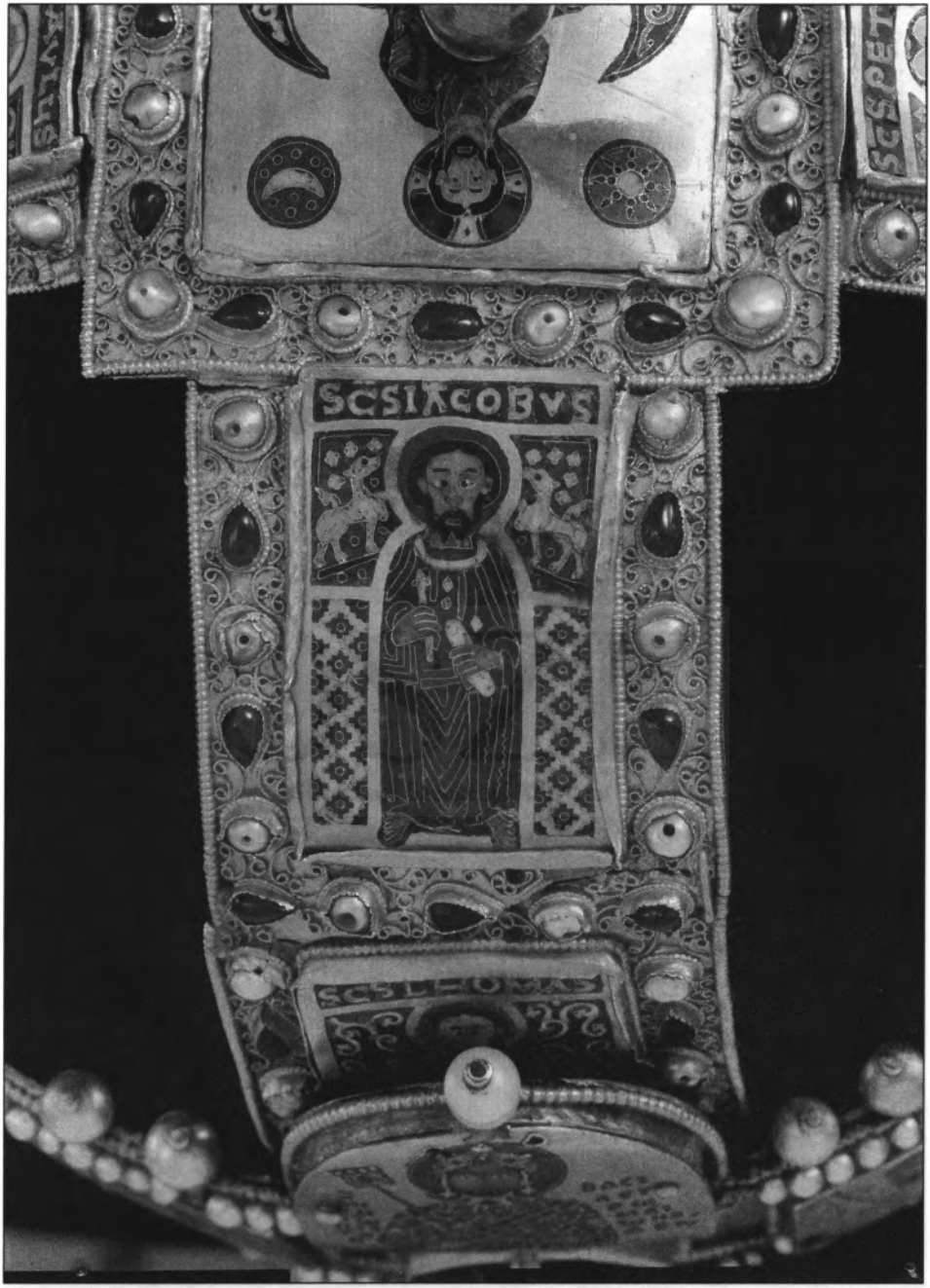

113. kép – Szent Jakab apostol

114. kép – Szent András apostol

esetben a világiak csoportja is a helyén van, természetesen **nem Szűz Mária** képét képzelve a Dukász-lemez helyére.[461] Nagyon nehéz ugyanis elfogadható magyarázatot találni arra, hogy egy Szent István király által feltetetett Szűz Mária lemezt, az utódok bármelyike le merte volna vetetni, akkor, amikor teljesen közismert volt – s nemcsak a királyi udvar írástudói között! – hogy István király koronáját és országát felajánlotta a Boldogasszonynak, Szűz Máriának.[462] Ennek a ténynek a közismertségét bizonyítja, hogy III. Béla király az esztergomi Porta speciosa timpanonján márvány és fehér mészkőből készített berakással ezt a jelenetet örökíttette meg s ez a mű 1190 táján már készen volt.[463] A kaput, az átépítéskor, a Szent Adalbert székesegyházzal együtt elpusztították, ám a XVIII. században lefestették az ábrázolást. A Szent István által felajánlott Szent Koronát egy angyal viszi fel a Nagyboldogasszonynak, aki a timpanon csúcsában ül, ölében a kis Jézus. Balján István király, akinek a mondatszalagján ez állt: Suscipe virgo pia mea regna regenda Maria, azaz: Kegyes Szűz Mária, fogadd oltalmadba országomat és uralkodj rajta.[464] Szűz Mária térdén fekvő felirat szövege a következő: „Elfogadom tiéidnek gondozását s a szent dolgok jogait elvállalja Adalbert, amint kéred."[465] A Szent Korona joghatósága is általánosan ismert volt a korai időben is, amit igazol III. Ince pápa 1204. évi levele: terram Serviae (Szerbia) *tuae coronae* subjectam.[466] Ugyanakkor nagyon figyelemre méltó a kapuzat felső ívén elhelyezett nagybetűs felirat: Mentem sanctam spontaneam honorem Deo et Patria liberacionem, azaz: Szent és szabadakaratú elmét, tiszteletet Istennek és szabadságot a hazának!

A korona keresztpántján látható belső körös négy apostol mindegyike (az Újszövetségben) hivatkozik az élet, a dicsőség koronájára,[467] tehát koronajelképeknek is felfoghatjuk őket. Valamennyi apostol-lemez eltér az abroncs lemezeitől abban, hogy a háttér is zománcozott és latin nyelvű feliratok vannak raj-

---

[461] Csomor Lajos id. mű (1986) 89-90. – uő (1996) 40., 159-163., 293-310.

[462] Bakay Kornél, Szent István király. Turán Új folyam 1 (1998) 4. szám, 3. – vö. Csordás Eörs, Boldogasszony Anyánk, régi nagy patrónánk. In: Magyar egyháztörténeti vázlatok. 1. Budapest, 1989, 209-219.

[463] Marosi Ernő, Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran (Esztergom). Acta Archaeologica ASH 17 (1971) 172-173.

[464] Bogyay Tamás, L' iconographie de la porta speciosa d' Esztergom et sus sources d'inspiration. Revue des Études Byzantines 8 (1950) 88-89.

[465] Gerevich Tibor id. mű (1938) 55.

[466] Fejér György, Codex Diplomaticus II. Budae, 1829, 437.

[467] Jelenések könyve 2. 10. – Jakab 1 . 12. – Szent Pál, 2 Timoteushoz 4. 8. – Váralljai Csocsán Jenő figyelmeztet erre.

tuk, mégpedig olyan betűtípusokkal, amelyek némelyike biztosan nem volt használatos a XI. század első felénél később.[468] Az ilyen típusú rekesz-zománcok nem jellemzőek a X. század utáni időkre sem Nyugat-Európában, sem Bizáncban. Ugyanakkor feltűnő még, hogy az alsó abroncs félalakjaival szemben az apostolok egész alakosak, bár aránytalanul kicsik és tömzsik. Az apostolokat nem a szokásos attribútumokkal ábrázolták, Pétert kivéve, akinél kulcs van. Így Pál képén nincs kard, (jobb kezében liliomos kormánypálcát tart), Andrásén ferde kereszt, Jakabén kagylós bot, Tamásén lándzsa, Jánosén kehely.[469] Van azonban még egy nagyon különös jellemzőjük is az apostol-figuráknak s ezt már 1897-ben észrevette Hampel József,[470] illetve 1904-ben Karácsonyi János,[471] hogy minden apostol erősen bandzsa![472] Sajátságos, hogy az újabb kutatók közül csak Deér József figyelt fel erre,[473] az orvoscsoporton kívül.[474] Az apostolok tehát bandzsák, azaz mindkét szemgolyójuk közvetlenül az orrtőnél van. Ez az ún. konvergáló szemállás, amelyet „meditáló szemállásnak" is neveznek. Enyhén kancsal az Atyaisten is, erősebben az apostolok. Valamennyit, tehát az abroncs görög feliratos alakjait is! – tágult pupillákkal ábrázolták. Mivel sem a bizánci, sem a nyugati, sem az angolszász miniatúrákon, képeken, sem pedig a magyar Árpád-kori ábrázolásokon (pecsétek, szobrok, falképek, reliefek, ér-

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

[468] Tóth Endre id. mű (1996) 17.

[469] Rómer Flóris, A pozsonyi káptalan újabban talált egyházi ékszerei. Századok 2 (1868) 96-97. A Bertalan-kép annyira rongált, hogy a szokásos kés jelenléte vagy hiánya nem dönthető el.

[470] Hampel József, A magyar koronázási jelvények. Czobor Béla könyvének recenziója. Archaeológiai Értesítő 17 (1897) 174.

[471] Karácsonyi János, Szent István király élete. Budapest, Szent István Társulat. 1904, 77.

[472] Jellemző, hogy erről a szemállásról sem Moravcsik Gyula id. mű (1938), sem Kovács Éva, Lovag Zsuzsa (1980) még csak említést sem tesz. Tóth Endre id. mű (1996) 17. is csak „szemkiképzést" említ.

[473] Deér József id. mű (1966) 139-170.

[474] Óváry Imre–Donáth Tibor–Adeghate Ernest–Kenéz József–Nemes Nagy József–Kiszely István, Szimbólumában él... A magyar korona funkcionális-morfológiai aspektusa. In: Magyarság és műveltség. Nyelvében él? Rétegződések a magyar műveltségben. Budapest, Inart 1987, 98-99. – Óváry Imre–Donáth Tibor–Adeghate Ernest–Ferencz Csaba–Gondola Gyula, Still and Again: New Morphological Revelations about the Holy Crown of Hungary. In: Sacra Corona Hungariae. Ed. Bakay Kornél. Kőszeg, 1994, 331-342.

mek) a bandzsa szemállás *nem jellemző* a X. század után,[475] kijelenthetjük, hogy a magyar Szent Korona apostol-lemezei sem készülhettek István király koronázása utáni időben! Ezt vallotta egyébként Pulszky Ferenc már 1880-ban,[476] majd 1929-ben Otto von Falke is. De magán a koronázási palástón sem figyelhettünk meg egyetlen egy ilyen szemállású figurát sem. Megfigyelhettünk azonban ilyen szemállásokat a nagyszentmiklósi kincs edényein (3. és 4. számú korsó).

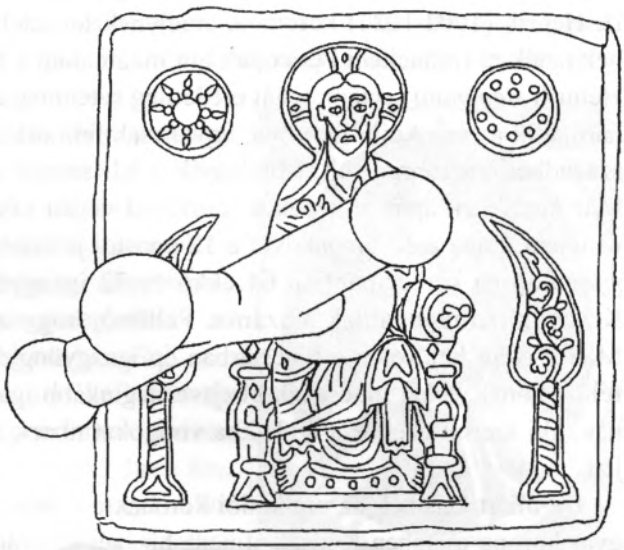

115. kép – Az Atyaisten-lemez

Mit akarhattak kifejezni a bandzsa (kancsal) szemállással? Talán azt, hogy ezek a szentek nem a földi világból valók, tehát nem néznek senkire sem. Hasonlóképpen a „semmibe" néznek a bizánci arcok. Az apostolok némelyike mellett madarak, illetve négylábú állatok (sas-turul? – oroszlán) vannak.

Az apostolokkal díszített keresztpántok találkozásánál, a boltozat tetején a 72 x 72 mm-es lemezen található az 50 x 50 mm-es Atyaisten-kép, a Nappal és a Holddal. Ez a lemez nincs „barbár módon" átfúrva, hanem gondosan felperemezett lyukkal látták el a kereszt számára. A keresztpántok eredeti rögzítése és forrasztása sértetlen, tehát ott nem bontották meg a koronát. Ezért csak képcserét, illetve elforgatást lehet feltételezni. Nagyon fontos tény, hogy az európai ko-

[475] Váralljai Csocsán Jenő igen nagy bizonyító anyagot sorol fel kéziratos munkájában. Az általa használt irodalom: Janet Backhouse (et alii, The Golden Age of Anglo-Saxon Art, 966-1066. London 1984. – John Beckwith, Early Medieval Art. London, 1964. – Manolis Chatzidakis–Andre Grabar, Byzantine and Early Medieval Painting. London, 1965. – Jacues Fontaine, L'art préroman hispanique. L'art mozarabe. 1977. – Otto Demus, Romanesque Mural Painting. London, 1970. Georg Zarnecki (et alü), English Romanesque Art 1066-1200. London, 1984.

[476] Pulszky Ferenc, Archaeológiai Értesítő 14 (1880) 192.: nem készülhettek később, mint a X. század vége.

ronák között csak három olyat ismerünk, amelyeken apostolok képei voltak láthatók: VII. Konsztantinosz gyermekkori koronája, amelyen Pál, András, Bertalan, János, valamint Márk és Lukács evangélista látható, a X. század elejéről, – II. Henrik (1002-1024) koronája, amelynek lemezeit később egy könyvfedélre helyezték rá (müncheni Pericopa), ám megmaradt a felirat: Ornat perfectam rex Heinrih *stemmata* sectam, tehát eredetileg sztemma, azaz bizánci korona volt. A harmadik az ún. Agilulf korona, ugyancsak felirattal. Ez utóbbi azonban a XIX. században megsemmisült. Mindegyik a XI. század előtt készült korona volt.[477] Már nincsenek apostol-képek a X. század végén készített német császári koronán sem, noha a 12 drágakövet a 12 apostol jelképének szokták tartani. A magyar korona keresztpántján 64 ékkő és 72 igazgyöngy található s ez utóbbi Krisztus tanítványainak a száma. Feltűnő, hogy az igazgyöngyök átfúrtak. Miért? Nem lett volna a kincstárban ép igazgyöngy? Mivel általában a lyukak felül vannak, tehát nincsenek elrejtve, leginkább igazat adhatunk Kovács Évának, aki szerint ezekbe a lyukakba virágokat tűztek a koronázási szertartás idején.

De miért kerültek az uralkodói koronákra világi személyek képei is? A magyar korona esetében Konsztantinosz bizánci császár, Geobitz magyar király és még valaki, aki az uralkodó Krisztussal csaknem egyenrangú helyre került a korona hátsó oldalán? Nyilván azért, mert egyrészt a készíttető (Géza-Gyevücsa) meg akarta örökíttetni saját magát, mint például Bölcs VI. Leó császár a fiának készíttetett 13 cm átmérőjű gyermekkorona esetében. Másrészt azért, mert a bizánci császárok magukat az apostolokkal egyenrangúnak tartották, ugyanakkor

115/a. kép – VI. Bölcs Leó császár által készíttetett gyermekkorona

[477] Klaus Wessel, Byzanthine Enemals: from the 5th to the 13th century. Shannon 1969, 56-58, 85.

mindazok, akik császári koronát viseltek, hatalmukat közvetlenül az Ég urától, az Atyaistentől és egyszülött Fiától, Jézus Krisztustól nyerték, azaz nincsenek senkinek e földi világban alávetve. Ezt kívánták, feltevésem szerint, kifejezni a magyar Szent Koronán azzal, hogy a hátsó oromlemezre a dinasztia alapítójának, **Álmos nagyfejedelemnek** a képét tetette fel Géza nagyfejedelem. S ezért szerepel a keresztboltozaton csak nyolc apostol (Atya és Fiú jelképe!). Mindez természetesen azt is jelenti, hogy a magyar Szent Korona **hazai** ötvösműhelyben készült a X. században, mind az abroncs, mind pedig a keresztpántok.[478]

116. kép – János Zsigmond

E feltevés nagy ellenpróbája az, hogy képesek vagyunk-é történetileg megmagyarázni az Álmos-kép kicserélését a Dukász-képre?

Előbb azonban magyarázatát kell adnunk annak, miért nem Árpádra gondolunk, hiszen ma Árpádházi királyokat mondunk? Igen ám, de ez a kifejezés a középkorban egyáltalán nem dívott! A dinasztia-alapító pedig vitathatatlanul Álmos volt („mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük"), akinek a nevét általában török nyelvből próbálták „magyarázni",[479] holott Anonymus világosan utal arra, hogy ő szent volt. Maga a név a bolgároknál királycím volt,[480] tehát sokkal többet jelentett, mint egy puszta személynév. *Elvetjük* tehát a Szűz Mária-képes rekonstrukciót, azt meg különösen, hogy az „eredeti lemez" Grúziába került volna „vissza". Mint már fennebb kifejtettük, e feltevésnek a legfőbb alapja Révay Péter 1613. évi kijelentése s ezért „egészen biztosan"[481] így volt. Sőt, „okunk van rá, hogy higgyünk Révay Péternek ...évek óta valóságos kampány folyik Révay Péter hiteltelenítésére ...ez valami hihetetlen arcátlanság".[482]

---

[478] Lényegében ugyanerre a következtetésre jutott Visy Zoltán, A magyar Szent korona formájáról és tartalmáról. Történelmi Szemle 32 (1991) 107-115.

[479] Gombocz Zoltán, Árpád-kori török személyneveink. Magyar Nyelv 10 (1914) 241-249. – 11 (1915) 146. – Ligeti Lajos, Álmos. Magyar Nyelv 22 (1926) 80-82.

[480] Fiók Károly, Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál. Századok 41 (1907) 607.

[481] Pap Gábor id. mű (1987) 40.

[482] Pap Gábor id. mű 1996) 18.

Megértem Pap Gábor indulatát, („bárki lehet, csak Szűz Mária ne legyen hátul!"), mégsem hiszem, hogy ez elégséges érv, hiszen Révay Péter állításainak egész sora hibás.[483] A Nagyboldogasszony-kép megléte mellett hevesen kiáll Csomor Lajos is,[484] s a bizonyítékok közé sorolja – Vajay Szabolcs ötlete nyomán – a korona egykori „liliomos keresztjét", amelyet – állítólag – 1551-ben Izabella királyné kisfia, János Zsigmond számára egyszerűen letört, levett![485] Itt tehát lényegében arról volna szó, hogy a korona felső, ferde[486] keresztjét vette le a királyné, amely kereszt azután János Zsigmond halála után Báthory Zsigmondhoz került. Már a XIX. század elején tisztázták ezt a kérdést, amikor Kassai József közzé tette János Zsigmond 1566. évi a török szultán előtti tisztelgésének leírását. A fejedelem nyakában függött „egy gyémántokkal és szépséges karbunkuluokkal tsudálatosan tündöklő" kereszt, „amelyet régen az ötvösek száz ezer aranyra becsülttenek."[487] A múlt század elején további súlyos ellenérveket vonultatott fel Bagyary Simon,[488] s kimutatta, hogy az 1566-ban János Zsigmond nyakában függő aurea crux 9 gyémánttal és 4 rubinnal volt ékítve, tehát aligha lehetett a koronán. De az is képtelenség lett volna, hogy a koronát átvevő Castaldo és társai ne vették volna észre a hiányt.[489] Későbbi források részletesen leírják János Zsigmond híres arany keresztjét,[490] s ennek alapján talán helyénvalóbb egy halotti korona ékítményének tartani ezt a drágakövekkel teli arany keresztet.[491]

---

[483] Szilágyi Sándor, Révay Péter és a szent korona. Értekezések a történettudomány köréből 5/l, 1898.

[484] Csomor Lajos id. mű (1996) 159 skk.

[485] Veress Endre, Izabella királyné (1519-1559). Magyar Történeti Életrajzok. Szerkeszti: Schönherr Gyula. Budapest, Atheneum. 1901, 332-333: A királyné azonban előzőleg titkon levette a korona keresztjét, hogy megtartsa ereklyeként fia számára. S ezt a keresztet János Zsigmond haláláig talizmánként viselte. – vö. Veres Endre, Szent koronánk keresztje kérdéséhez. Századok 43 (1909) 143-146.

[486] Rómer Flóris Ferenc, Miért és mióta ferde irányú a kereszt a magyar szent koronán? Magyarország és a Nagyvilág 1873, 513.

[487] Kassai József, Egy Magyar Fejedelmi pompás látogatásról. Tudományos Gyüjtemény 5 (1821) IV. 62.

[488] Bagyary Simon, János Zsigmond aranykeresztje azonos volt-e a Szent Korona keresztjével? Századok 43 (1909) 53–57.

[489] Erdélyi országgyűlési emlékek. I. Szerkeszti: Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Emlékek. Budapest MTA. 1875, 290., 336–338, 340.

[490] Erdélyi országgyűlési emlékek II. Szerkeszti: Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Emlékek. Budapest, MTA. 1876, 401., 476–477.

[491] Bertényi Iván, A magyar korona története. Budapest, 1986, 51–52.

A nem hivatalos korona-kutatás képviselői, általában, úgy vélik, hogy a Szűz Mária lemezt a Dukász-lemezzel vagy Bethlen Gábor idejében (1621-22),[492] vagy II. József korában cserélhették ki. E hipotézisnek egyik legsúlyosabb fogyatékossága, hogy honnan vették volna az 1075 táján készített bizánci császárlemezt, amely még a tetejében a többivel erős rokonságot is mutat?

Amint korábban már rámutattam, teljesen elképzelhetetlen, hogy egy magyar király levetette volna a Szűz Máriás zománclemezt a koronájáról. Egészen más azonban a helyzet, ha a X. századi magyar fejedelmi udvar ötvösei a hátsó oromzatra Álmos alakját helyezték. Álmos nagyfejedelem legitimizálta az egész dinasztiát, ezt mutatja Anonymus gesztája is. I. Géza királynak kisebbik fia viselte a nagy ős nevét (sem előtte, sem utána senki más!), akit Szent László király utódául szemelt ki s miután elfoglalta Horvátországot, annak királyává tette 1091-ben.[493] A trónörökös elsőszülött, Kálmánt azáltal kívánta kizárni az uralkodásból, hogy pappá akarta szenteltetni (váradi püspök lett, állítólag). Kálmán herceg azonban 1094-ben Lengyelországba menekült és sereget gyűjtött. Amikor 1095. július 29-én László király elhunyt, zavar támadt a trónutódlásban. Ilyen eddig még nem volt. Legalább egy félévig, de lehetséges, hogy tovább, nem volt Magyarországnak koronás királya! S amikor 1096-ban lett, amint a Pozsonyi Évkönyvek feljegyezték, nemcsak Kálmán királyt koronázták meg, de diadémával övezték Álmos fejét is.[494] A két testvér között eleinte harmonikus volt a kapcsolat, Álmos, mint ifjabb király, Horvátország után megkapta a nyitrai és a bihari dukátust (egyesek úgy vélik, Álmos kaphatta Dukásztól az ún. görög koronát), amikor azonban Kálmánnak fia született, kiéleződött az ellentét, mivel 1105-ben fiát, II. Istvánt meg is koronáztatta. Feltevésem szerint *ekkor szedette le Kálmán király* a magyar koronáról a nagy ős, Álmos képét, mivel Álmos herceg számára az is mintegy jogcímet jelenthetett az uralkodásra. Ugyan-

---

[492] Komáromy András, A Szent Korona és Bethlen Gábor. Századok 32 (1898) 876–883.

[493] Pauler Gyula, Horvát- Dalmátország elfoglalásáról (1091-1111). Századok 22 (1888) 197 215. – uő A magyar nemzet története az Árpád-házi az királyok alatt. I. – uő Párhuzam Szent László és Kálmán közt. Századok 27 (1893) 771–777. – Ferdinándy Mihály, id. mű (1943) 140: így lett Álmos is ősivé nemcsak az Árpádháznak, hanem az egész magyarságnak. – Makk Ferenc, Magyarország a 12. században. Magyar História. Szerkesztő: Heckenast Gusztáv. Budapest, Gondolat. 1986, 56. – Kristó Gyula, Magyarország története 895–1301. Budapest, Nemzeti Könyvkiadó. 1996, 105 skk.

[494] Kiss István, Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. Századok 62 (1928) 748. – Kristó Gyula, A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974, 106 skk.

akkor ez az első időszak, amikor a magyar királyság nem hadi állapotban van Bizánccal, hanem ellenkezőleg: szövetséget kötnek egymással. 1104-ben kérte meg Szent László király szépséges leányának, Piroskának a kezét I. Alexiósz császár János fia számára. 1105-ben fényes bizánci küldöttség jött el Piroskáért[495] s ez lehetett a legkitűnőbb alkalom arra, hogy a koronáról levett Álmos-lemez helyére egy hasonló stílusú, de közömbös tartalmú képet tegyenek Dukász Mihályét. Ezáltal Kálmán király „megtisztította" a koronát nagy vetélytársának névadó ősétől. Majd 1107-ben Kálmán elvette Álmostól a hercegséget, 1113-ban pedig – merényletre hivatkozva – mind Álmos herceget, mind kiskorú fiát, Bélát megvakíttatta.

S ne feledjük, Kálmán elkötelezett híve volt a pápának, ellentétben László királlyal és Álmos herceggel, így tehát a pogánynak tartott ős levétele nem esett nehezére, ellenben Szűz Mária képének levételére gondolni sem lehetett volna. Álmos később Bizáncba menekült, ott is halt meg 1127-ben és 1137-ben hozták haza a holttestét. Székesfehérvárott temették el Kálmán király mellé.[496]

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

[495] Makk Ferenc id. mű (1986) 84.
[496] Kristó Gyula id. mű (1994) 162.

A MAGYAR TÁRSADALOM A KIRÁLYSÁG ELSŐ SZÁZADÁBAN

Királysírok*

A magyar honfoglalás Álmos és Árpád nagyfejedelem nevéhez fűződik, így egészen érthető, hogy évszázadok óta foglalkoztatja az embereket, hol lehet e két uralkodó sírja? Az írott források szerint Álmos Erdélyben halt meg,[1] ám a krónikák semmit sem mondanak arról, hogy hol és hogyan temették el. Történt kísérlet arra, hogy Álmos fejedelem sírját azonosítsák a zempléni előkelő férfi temetkezésével, ám ez az azonosítási kísérlet nem volt szerencsés.[2]

Más a helyzet a „honszerző Árpád" sírjával, akiről Anonymus, kétségtelenül meglepő módon, nemcsak azt mondja el, mikor halt meg, hanem részletesen jellemzi a temetkezési helyet is, igaz roppant kétértelműen[3] és homályosan:„Ezután az Úr megtestesülésének 907. esztendejében Árpád vezér (dux Arpad) is elköltözött ebből a világból. Tisztességgel temették el (honorifice sepultus est), egy kis folyónak a forrása felett (supra caput unius parvi fluminis), amely kőmederben (per alveum lapideum in civitatem Atthile regis) folyik Atil-

---

* E fejezet-rész megjelent a Századok Tanácsa 2000. Budapest, Trikolor. 2000, 30-39.

[1] Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, MBE. 199R, 297-301.

[2] Legutóbb Révész László, Emlékezzetek utatok kezdetére.. Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest, Timp Kiadó. 1999, 135-142. - vö. Bakay Kornél, Fettich Nándor emlékére. Életünk 18 (1981) 55-62. és uő. A történész hivatása. Előadások, ünnepi beszédek az elmúlt évtizedekből. Budapest, 2000, 10-27.

[3] Vértessy György, Gondolatok Árpád fejedelem sírjáról. Országépítő 90/2, 33: Anonymus... szándékosan homályos, megtévesztő adatokat közöl, azért, hogy ne találhassák meg a sírt!

la király városába, ahol is (ubi etiam)[4] a magyarok megtérése után (post conversionem Hungarorum) a boldogságos Szűz Mária tiszteletére ecclesia épült, amelyet Alba-nak neveznek."[5]

Mivel a többi krónika lényegében hallgat Árpád temetéséről, az első kérdés természetesen az: hiteles-é Anonymus adata? A könnyű válasz kézenfekvő: Anonymus megbízhatatlan és alaptalanul össze-vissza regél mindenfélét.[6] Sem Árpád halálának évet, sem a temetéséről írottakat lényegében és általában nem is tárgyalják az újabb történeti munkák.[7] Pedig így nem bánthatunk egyetlen magyar történeti forrással sem![8]

Árpád temetkezése rendkívül szövevényes kérdéskör, mivel szerepel itt 1/ Atilla városa, 2/ Fehéregyház, 3/ egy kőmedrű patak. Valójában negyedévezrede nem jutott nyugvópontra: hol lehetett Atilla városa? Atilla városának (Etele) neve: Ecilburg, Sicambria, de miért? Sicambria neve másként Budavára, amely latinul Vetus Buda-ként jelenik meg? Hol lehetett Alba ecclesia? Van-e köze Civi-

---

[4] Régóta vita tárgya, hogy az ubi etiam hogyan értendő és mire vonatkozik? Ab, Wekerle László: Árpád sírja meghatározásának sommája. Archaeológiai Értesítő 14 (1894) 80. szerint az ubi szó a civitasra vonatkozik, tehát Atilla városában épült a Fehéregyház és a városon kívül volt Árpád sírja. Ezt az értelmezést Wekerle László, uott 181. és Árpád sírjának helye Anonymus szerint. Uott 221-230. teljes egészében visszautasította. Általános nézet szerint Fehéregyház temploma a sír fölé épült volna.

[5] SRH I. Bp. 1937, 106.

[6] Másfélszáz éve uralkodik ez a nézet. Például Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája. Budapest, MTA. 1876, 283: „a magyar krónikák egy mese-világban élnek, ...nem tudnak semmit a magyarok történeteirül." Salamon Ferenc Anonymust egyenesen félkegyelműnek (!) nevezte: Nemzet c. újság 1882. október 4. számában. Wekerle László id. mű (1894) 225. találóan jellemezte ezt az állapotot: „Anonymusnak a hitelessége már minálunk is meg van mételyezve azon gyanúsítások és támadások mérgétől, melyet a csehek-németek nem átallottak reá mocskolni, s mely nemes vetélkedésükben részt vettek – restellem, hogy fölhozni vagyok kénytelen – sőt kiméletlenségben túl tettek azon idegeneken magyar emberek is, akik ...nem illetékesek." Vö. Bakay Kornél, Castrum Kwszug. Kőszeg, 1996, 13-14.

[4] Egyetlen példa: Az Árpád előtt és után c. gyűjteményes kötetben (Szeged, 1996) egyetlen mondat sem szól Árpád sírjáról. Kivételt képez Györffy György, Kurszán és Kurszán vára. A magyar fejedelemség kialakulása és Óbuda honfoglaláskori története. In: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1959, 127-160. Legújabban Vékony Gábor, Komárom-Esztergom megye a honfoglalás korában. In: Magyarok térben és időben. Tudományos Füzetek, 11. Tata, 1999., 198-204. oldalakon a banai sírt Árpád sírjának véli.

[8] Az Anonymus-kutatás sok új eredményét és szempontját olvashatjuk: Váczy Péter, Anonymus és kora. – Karsai Géza, Ki volt Anonymus? – Horváth János, Anonymus és a Kassai Kódex. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerkesztette: Horváth János és Székely György. Memoria Saeculorum Hungariae 1. Szerkesztette: V. Kovács Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974, 13-110.

tas Alba-hoz (a későbbi Alba Regia-hoz), hiszen a Képes Krónikában az áll, hogy Árpád Alba közelében, a Noe hegyen (monte Noe prope Albam) ütötte fel a táborát (castra). Ezt a helyet választotta *először* Árpád Pannóniában (ille locus est primus...in Pannonia) s István szent király, aki tőle származott, *ezért* alapította később ennek közelében Alba városát (civitas Alba...fundata est ibi prope)? De ha Árpádnak ez volt az első székhelye, feltehetően itt is temették el? Hogyan temették el Árpád nagyfejedelmet? Nyugati keresztény módra? Keleti rítusok szerint avagy – úgymond – pogány szertartással?

117/a. kép – Oláh Miklós

Oláh Miklós 1536-ban azt írta, hogy a Budai hegyek északi oldalán „más hegyek is emelkednek, amelyeknek tövében a Fehéregyház (Alba Maria) nevű kolostor áll. Ettől délre a Duna felé van Ó-Buda, hol társas káptalan és prépostság létezik, a város közelében pedig melegforrások fakadnak....Fehéregyháza közelében Sicambria romjai láthatók."[9]

Ezen, hatalmas irodalmi anyagot felölelő kérdések azonban jóval túlmutatnak önmagukon, mivel választ kell adnunk arra a fő kérdésre is: hol volt a X. századi magyar állam központja, székhelye és hol volt a magyar keresztény királyság központja és székhelye a XI-XIII. században?[10] Ugyanott? Más és más helyen? Netán egészen új helyeket kell feltételeznünk? Az Árpád-sír kérdésköre azonban nem tárgyalható anélkül, hogy ne vegyük figyelembe: mit jelentett évszázadokon keresztül a magyarok számára első nagy uralkodójuk sírhelye és kultusza. 1848-ban Horvát István egyetemi előadásai annyira feltüzelték az ifjúságot, hogy Vasvári Pál vezetésével kivonultak Óbudára megkeresni a sírt és Fehéregyházát. A forradalom és szabadságharc utáni Habsburg diktatúra

[9] Oláh Miklós, Hungaria et Atila. Vienna, 1763. – Szamota István, Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten (1054-1717). Olcsó Könyvtár. Budapest, Franklin. 1891, 522.

[10] A legújabb összefoglalás: Altmann Julianna-Biczó Piroska-Buzás Gergely-Horváth István-Kovács Annamária-Siklósi Gyula-Végh András, Medium Regni. Szerkesztette: Buzás Gergely. Budapest, Nap Kiadó. 1996.

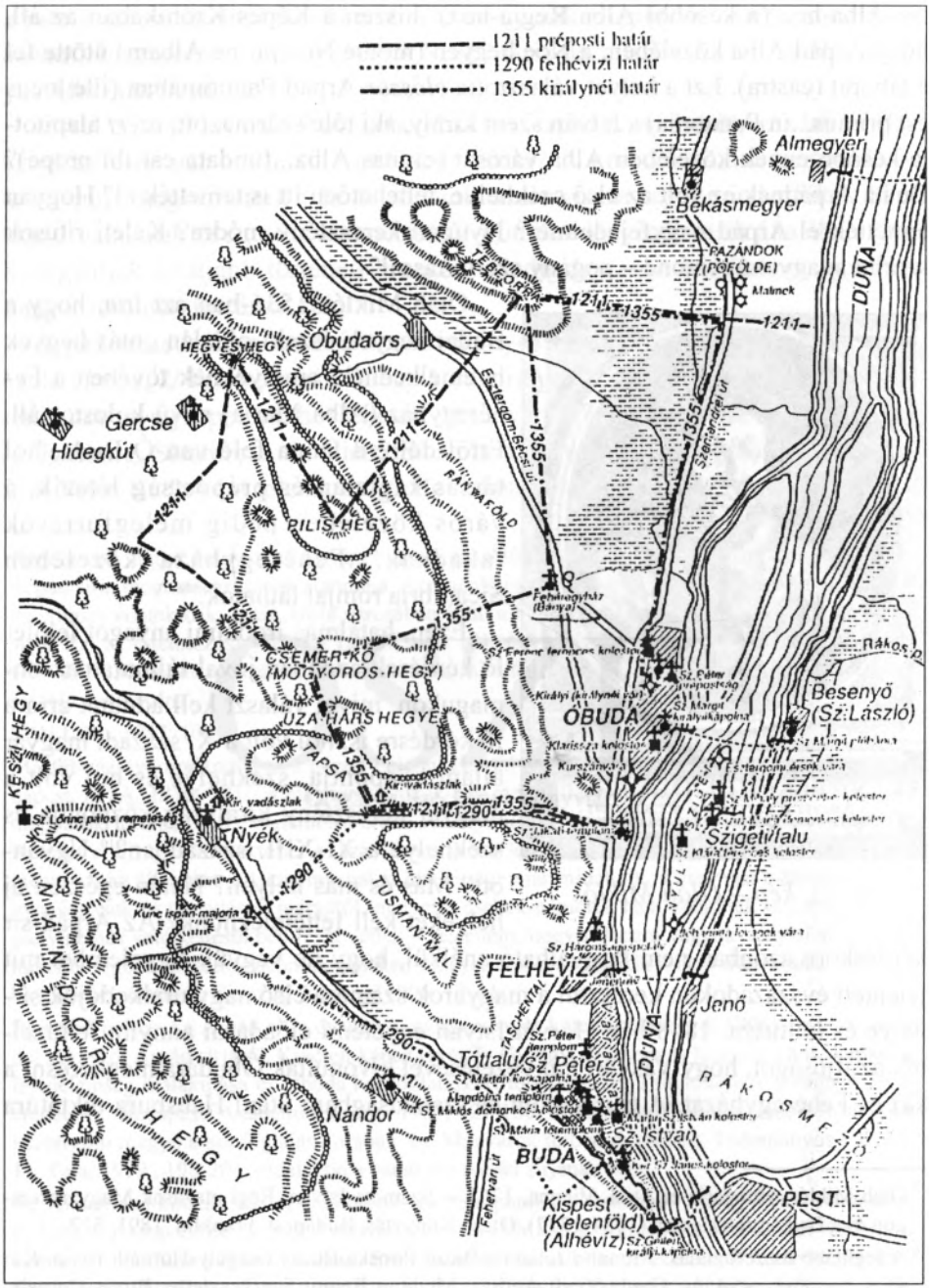

117. kép – Óbuda kiterjedése a XII–XIV. században

megtiltott mindenfajta Árpád-kutatást (1851-ben[11]). Később sem nélkülözte e témakör a nemzeti felbuzdulás okozta hevületet, egészen napjainkig. Gondoljunk Pap Gábor, Szörényi Levente és Bradák Károly vonatkozó munkáira.[12]

Természetesen közvetlenül kapcsolódik ehhez a többi fejedelem és király nyughelyének kérdése. Zsoltról és Fajszról semmit sem tudunk, Taksonyt a róla elnevezett Duna-menti faluban temették el, Géza nagyfejedelmet pedig talán Fehérváron, talán Esztergomban. István királyt Fehérváron, Pétert Pécsett, Aba királyt a sári monostorban, majd Feldebrőn, Andrást , Tihanyban, Bélát Szekszárdon, Salamont ismeretlen helyen, Gézát Vácott, Szent Lászlót Somogyváron, Kálmánt ismét Fehérváron.

A közvélemény úgy tudja, úgy hiszi, hogy a magyar királyok többsége a fehérvári templomban temetkezett. De ez egyáltalán nincs így![13] Sőt, a királysírok kérdése teljesen zavaros és tisztázatlan! Nem kis mértékben azért, mert megdöbbentő felelőtlenség, trehányság, hozzá nem értés és talán – tudatos rombolási célok jellemezték a kutatókat 1848-tói napjainkig.

Kezdjük mindjárt azzal, hogy mit írt Anonymus Árpádról: „Mikor odaát voltak (ti. a Dunántúlon), tábort ütöttek a Duna mellett a felhévizekig (Aqu/as/[14] Calidas Superiores) ...másnap pedig Árpád vezér, meg minden főembere, Magyarország valamennyi vitézével együtt bevonult Atilla király városába (intraverunt in civitatem Atthile regis). Ott látták a királyi palotákat (omnia palatia regalia), egyeseket az alapokig lerombolva (quedam destructa usque ad fundamentum), másokat nem (tehát épen álltak! quedam non)....ott lakomáztak Atilla király palotájában egymás mellett ülve (in palatio Atthile regis collateraliter sedendo)....Ugynazon a helyen Kendnek (Cundunec), Curzan apjának földet adományozott Atilla király városától Százhalomig (ad Centum Montes) és Diódig (ad Gyoyg), a fiának meg egy várat (castrum) népe őrizetére. Curzan aztán ezt a várat a maga nevéről nevezte el s ez a név a mai napig sem merült feledésbe."[15] Kurszán vára volna tehát Atilla király városa?

[11] Kiss Károly, Hol van Árpád sírja? Magyar Nemzet 1970. augusztus 20.

[12] Pap Gábor, Pilis-szindróma. I. és II. Őshagyomány 16 (1994) 2-I l., 17 (1994) 2-17. – uő Pilisszindróma. Országépítő 90/2, 2-11. – Szörényi Levente, Az eltűnt Ősbuda nyomában. Budapest, Design and Quality. 1996. – Bradák Károly, Fehérvár – fehér folt. Budapest, Püski. 1999.

[13] Bakay Kornél, Feltárul a múlt? A múlt jövője. Budapest, Múzsák. 1989, 278. – Csak 9 Árpádházi személy nyugodott itt. – v.ö. Hankó Ildikó, Királyok tömegsírban. Magyar Demokrata 4 (2000) 40. szám, 16-19.

[14] Berenik Anna felveti, nem lehetséges ez Aqu/incum/ rövidítése Anonymusnál?

[15] Anonymus Gesta Hungarorum. Fordította: Pais Dezső. Budapest, Magyar Helikon. 1977, 120-121. – SRH I. 1937, 94-95.

A Bach-korszak végén a közérdeklődés szinte azonnal az ősmúlt felé fordult: „Örvendetes tanúbizonyságul szolgál nemzetünk öntudatra ébredésének s a magyar szellem fáradhatatlanságának azon körülmény, hogy – különösen a legközelebb lefolyt tíz, tizenkét év alatt – általános érdekeltség kezd gerjedni fényes múltunk iránt, mintha belátták volna Árpád unokái hogy csak oly nemzet méltó nagy jövőre, mely önnönmúltja iránt tisztelettel viseltetik."[16] Mások így fogalmaztak: „Nekünk a múltnak dicső emlékeit össze kell szednünk, úgyis kevés az, ami ránk maradt. Szellemi kincseinket fel kell tárnunk és oda állítanunk a jövő nemzedékek szemei elé hogy pillanatra se feledjék el, mikép e hazát nagyon, de nagyon kell szeretniök, hogy Árpád örökségét gyarapítva megtarthassuk, amíg tart a világ."[17]

Elsőként 1851-ben Érdy János (eredeti nevén: Luczenbacher) kezdett hozzá e nagy feladathoz, majd Thaly Kálmán és Ensel Sándor folytatta a kutatást. Ők abból indultak ki, hogy az Óbuda feletti térséget már III. Béla kora óta Árpád völgyének hívták (vallis Arpad) s itt, a Péterhegy oldalában emeltetett Szent István király egy kis templomot Árpád őse sírja fölé. 1869-ben Rómer Flórist is foglalkoztatta Árpád sírjának dolga.

Tholt Titusz ügyvéd az 1880-as években lelkesülten folytatta a kutató munkát és arra az eredményre jutott, hogy Árpád sírja a mai Óbudán, a jelenlegi Bécsi út nyugati oldalán, a Malomdűlőnél (Rádl-malom) volt.[18] „Fehéregyháza maradványainak felkeresése szempontjából a főváros költségén több rendbeli régészeti ásatások eszközöltettek, így...1884-ben az óbudai Kapuczinus-domb tetején (Wekerle László vezetésével), s 1885. év elején az óbudai régi római vízvezeték pillérfal-maradványai mentén és a kiscelli magaslat keleti tövében (Havas Sándor vezetésével). Ez ásatásokat, siker bizony nem koronázta."[19]

Az óbudai Viktória-téglagyár telepén Henszlmann Imre ásatott s feltárt egy templomocskát,[20] amelyet elsőként 1869-ben Rómer Flóris Ferenc talált meg, ez azonban gótikus stílusban épült és klastrom is tartozott hozzá. Erről kiderült, hogy a budai pálosok kolostorának maradványairól van szó (nem pedig a budai

[16] Nádasdy Ferenc-Thaly Kálmán, Az ó-budai Fejéregyház mint Árpád temetkezési helye. Pest, Pfeifer Ferdinánd. 1860, 3.

[17] Gömöri Havas Sándor, Az ó-budai Fehéregyház. Budapest Régiségei 2 (1890) 45.

[18] Tholt Titusz, Fehéregyház és Árpád sírjának holfekvése s kutatásaim. Budapest, Pallas Nyomda. 1886.

[19] Uott 66.

[20] Henszlmann Imre, Ásatások a Victoria téglagyár telkén Ó-Budán. Budapest, 1886.

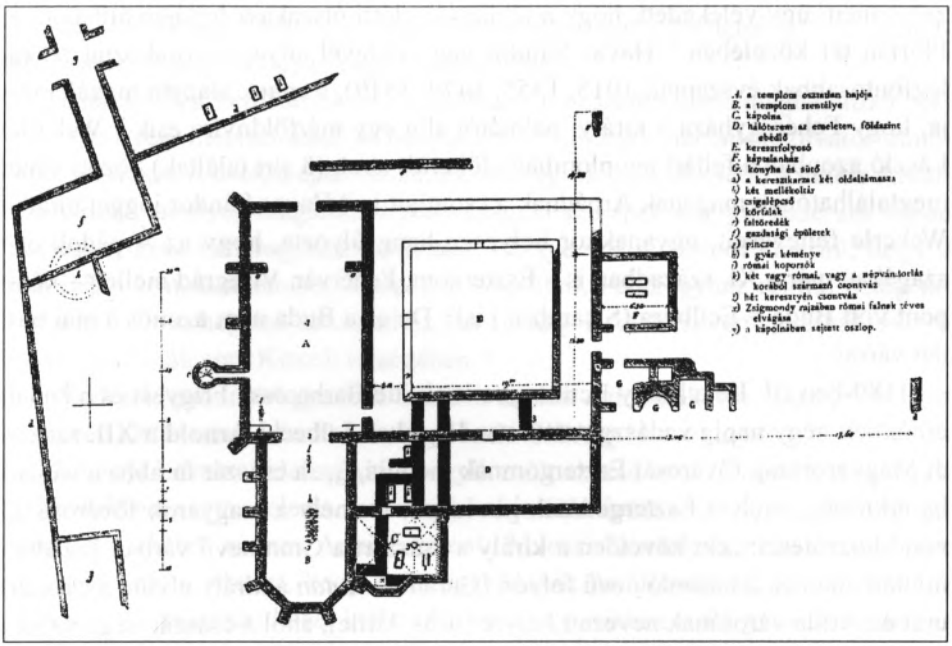

118. kép – A Viktória téglagyár telkén feltárt templom

119. kép – Óbuda

klarisszák klastromáról).[21] A nehézséget úgy vélték áthidalhatónak, hogy a korai Alba ecclesiat (amelyet már 1015-ben a pécsváradi alapító levél említ!) később (a XV-XVI. században) a pálosok valóban újraépítették. Mindezek alapján Gömöri Havas Sándor nem hitt abban, hogy a Viktória-téglagyárnál megtalált épületegyüttes azonos Fehéregyház-

[21] Bertalan Vilmosné, Óbuda középkori topográfiája. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. Budapest, 1985, 259-261. ill. 253.

zal, hanem úgy vélekedett, hogy a téglagyár előtti útszakasz lejtőjén állhatott, a Flórián tér közelében.[22] Havas Sándor nagy oklevél anyagot sorakoztat fel (a legfontosabbak évszámai: 1015, 1355, 1479, 1519), s ennek alapján megállapítja, hogy Fehéregyháza a királyi palotától alig egy mérföldnyire esik.[23] Wekerle László azonban a feltárt templomban előkerült sírok (8 sírt találtak) között vélte megtalálhatónak magának Árpádnak a csontjait is.[24] Havas Sándor joggal bírálta Wekerle feltevéseit, ugyanakkor helyesen hangsúlyozta, hogy az Árpádok országában már a XI. században is – Esztergom, Fehérvár, Visegrád mellett – központ volt Buda = Ecilburg (Sicambria) is![25] De ez a Buda nem azonos a mai budai várral.

1189-ben III. Béla király Ecilburgba is elvitte Barbarossa Frigyest és a budai erdőkben négy napig vadászgatott a vendégekkel. Lübecki Arnold a XII. századi Magyarország fővárosát Esztergomnak mondja, („...a császár úr abba a városba érkezett, amelyet Esztergomnak neveznek, s amely a magyarok fővárosa"), majd hozzáteszi: „ezt követően a király a császárt a Gran nevű várban fogadta, miután átkeltek a hasonló nevű folyón (Garam). *Azután* a király elvitte a császár urat az Atilla városának nevezett helyre (urbs Attile), ahol a császár négy napon át vadászattal töltötte az idejét."[26]

Hetényi Imre és Szombathelyi György 1911-ben végzett kutatásokat, Bártfai Szabó László a 30-as években,[27] ezt követően pedig Simonyi Dezső szólt hozzá

---

[22] Gömöri Havas Sándor, Az ó-budai Fehéregyház. Budapest Régiségei 2 (1890) 5-50.

[23] Az óbudai várakkal foglalkozik még: Budapest múltja és a királyi várak Ó-Budán. Budapest Régiségei 3 (1891) 5-46: Ecilburg kérdését taglalja.

[24] Wekerle László, Alba Mária, mint Árpád sírja. Budapest, 1884. – uő id. mű (1890).

[25] Több marxista szerző szerint az Ecilburg azonosítása Óbudával német szerzők hatására következett be. Például: Simon V. Péter, A Nibelungének magyar vonatkozásai. Századok 112 (1978) 272, 298. A szerző dühödten támadja Hóman Bálintot, majd megemlíti, hogy a Nibelungének Ecilburgot azonosítja Esztergommal (299.o.) Általános vélekedés szerint a mi hún-hagyományainkat a XII. században, III. Béla korában „hozták be" a német lovagok, tehát azt szeretnék elhitetni, hogy nem a magyaroktól került a németekhez, hanem éppen fordítva!

[26] Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény) Kiadta: Nagy Gábor. Budapest, Könyves Kálmán Kiadó. 1995, 167-168.

[27] Bártfai Szabó László, Mit várhatunk a Fehéregyház körül folyó ásatásoktól? Budapest, 1936. Vö. Honéczy Aladár, Árpád sírjának kutatása. Budapest, Németh József könyvkereskedése. 1912, 46 skk.

e fontos kérdéshez.[28] Mindannyian a Victoria-téglagyár területén valószínűsítették Fehéregyházát és Árpád nagyfejedelem sírját.[29]

Fehéregyháza kérdésének tisztázásában a régészeten kívül meghatározó szerepe van a régi metszeteknek és térképeknek,[30] hiszen a manapság divatos elméletek javarésze is ezekre épül. Számunkra az egyik legértékesebb a Felkis Antal-féle térkép, amelyen meglehetős pontossággal szerepel Vestigia ruderum Albae Ecclesiae, azaz Fehéregyház romjainak a helye.[31] E térképből kiderült, hogy a mai Bécsi út nem azonos a középkori Nagyúttal, Fehéregyház romjai pedig talán a mai Ürömhegyen keresendők, nem pedig a Victoria-téglagyárnál, sem a Rádl-malomnál, sem Kiscell térségében.[32]

Mindezek után mérlegre kell tennünk azokat a munkákat is, amelyeket nem kiképzett történészek készítettek, legelőször Szörényi Levente könyvét.[33]

Szörényi Levente feleleveníti az egyik múlt századi szerző nézetét, hogy ti. a Fehér-nek nevezett ecclesia nem Árpád sírja fölé épült s azt is, hogy Atilla városa nem lehetett azonos Aquincummal. Átveszi Németh Pétertől és Vértessy Györgytől azt a nézetet, hogy Fehéregyházának és Ősbudának, (Vetus Buda – Ecilburg – Sicambria) közel kellett feküdnie egymáshoz – a legvalószínűbben – Pilismaróton a pálosok hajdani temploma jöhetne szóba, a fenti szerzők szerint.[34] Szörényi ezután a pomázi Sashegyi Sándor munkáját taglalja,[35] aki Atilla városát Pomázon kereste s akinek hinnünk kell, mert „küldetéses ember" volt.

---

[28] Simonyi Dezső, Árpád sírjának problémája. Protestáns Szemle 46 (1937) 167-172.

[29] Gárdonyi Albert, A középkori Buda határai. Budapest Régiségei 14 (1945) 381-392. – uő Óbuda és környéke a középkorban. Uott 573-588. Fehéregyháza helyét a Perényi útnál vélte.

[30] Kremmer Dezső, Pest-Budát ábrázoló német metszetek. Budapest Régiségei 10 (1923) 84-215.

[31] Berlász Jenő, Vestigia ruderum Albae Eclesiae. Fehéregyház egy XVIII. századi térképen. Budapest Régiségei 18 (1958) 601-607.

[32] Berlász Jenő hipotézisét Zolnay László téves utánmérés miatt, elhibázottnak tartotta! Vö. Zolnay László, Az elátkozott Buda. Buda aranykora. Budapest, Magvető. 1982, 90.

[33] Szörényi Levente id. mű (1996).

[34] Noszlopi Németh Péter, Az Árpád-kori Buda nyomai a Pilisben. Budapest, Püski. 1998.

[35] Sashegyi Sándor, Holdvilágárok – holtvilágárok. Sashegyi Sándor 1955. év végén készített tanulmányának szerkesztett változata. Szerkesztette: Csathó Pál és Szörényi Levente. Budapest, Design and Quality. 1998. – uő A szentkereszti pálos kolostor a Pilisben. Turán Új f. 1 (1998) 5. szám, 79-86. Szörényi Levente bevezetőjével. Mint szerkesztő azt a megjegyzést fűztem e cikkhez: a szerző iránti tiszteletből közöljük az írást. Szörényi Levente oly erősen nehezményezte ezt, hogy bejelentette: azonnal kilép a Turán szerkesztő bizottságából. Több más ok mellett ez is közrejátszott abban, hogy a Turán szerkesztését tovább nem vállaltam 1998. decemberében.

Sashegyi Sándor Árpád sírját is a pomázi Holdvilágároknál kereste, azonosnak véve Anonymus kőmedrét a Holdvilágárokkal. Hihetetlen elszántsággal és tiszteletre méltó igyekezettel kutatott, ásatásokat végzett, dacolva a hivatalos kutatók gáncsoskodásával és lenézésével. Talált is egy „sziklasírt", benne ló- és marhacsontokkal és emberi váz maradványaival. Mellékletként csak egy későközépkori vas fáklyatartó, egy vas karika, egy vas csat és egy fekete kis üvegpohár került elő.[36]

Szörényi Levente ezzel a sírral nem foglalkozik, amely a nem-szakember előtt sem jelenhetik meg úgy, mint Árpád sírja. Ő metszetek és térképek segítségével kíván eredményre jutni. Zolnay Lászlónak tulajdonítja annak a XVII. század-végi (Tollius, 1700) metszetnek a felfedezését, amely könyve címlapján is díszlik, holott a kutatás száz év óta jól ismeri.[37] E metszet alapján a Budakalász-Ezüsthegyet nevezi meg, mint Ős-Buda egykori helyét, pontosabban a Budakalász fölötti és melletti, Pomáz felé is terjedő területet. Szörényi elgondolásait Bradák Károly gyorsan megcáfolta,[38] ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar történet kutatóinak ne kellene állást foglalniuk abban a kérdésben: megengedhető-e az amatőr kutatóknak a magyar történelem vizsgálata?

A leghatározottabb igennel kell válaszolnunk. Ám ahhoz, hogy valóban az elérhető legnagyobb mértékben megalapozott legyen a feltevésünk, együtt kell dolgoznia a kiképzett régésznek, a források nyelvét valóban jól értő történésznek, a lelőhelyeket kiválóan ismerő természetjárónak és a geológusnak. Ne pusztán hazafiúi lelkesedés vagy csupán szereplési vágy hozzon létre kiadványokat és előadásokat.[39] Elvégre attól nem leszünk sikeresebbek, ha – mint 1860-ban például – zeneszó mellett, hazafias dalokat énekelve vonulunk fel Árpád fejedelem sírját keresendő. De a mindent tagadás sem jó vezető a históriában. Érdemesebb és hasznosabb az elődök által felismert és összegyűjtött adatokat nagyon is megbecsülni és felhasználni.

Árpád sírjának kérdése lezáratlan s nagyon lehetséges, hogy ma már nem is oldható meg. Mégpedig azért nem, mert az emlékek javarésze elpusztult, helyesebben fogalmazva: elpusztították. A Victoria-téglagyárnál előkerült templom és kolostor sorsa is ez lett. Így azután, amikor 1977/78-ban Csorba Csaba régész

[36] Sashegyi Sándor id. mű (1998) 59-62.

[37] Például közli Gömöri Havas Sándor id. mű (1891) 42.

[38] Bradák Károly, Megjegyzések Szörényi Levente: Eltűnt Ősbuda nyomában című tanulmányához. In: Fehérvár – fehér folt. Budapest, Püski. 1999, 85-102.

[39] A szabadon szárnyaló fantasztikus mesék egyik népszerű alakja manapság Szántai Lajos.

ebben a térségben ásatásokat kezdett, sajnos, semmit sem talált. Az Anonymusnál emlegetett Felhévíz a mai Lukács- és Császár-fürdővel azonosítható, Fehéregyháza a mai III. kerületi Bécsi út, Farkastoroki út és a Táborhegyi út térségében volna keresendő, mivel az Anonymus-féle forrás (1896 óta Árpád-forrás) is a Bécsi út 267. szám alatt lelhető fel, bár az Alhévíznél (a mai Rudas-fürdő), Kelenföld-Kispesttől délre is volt Kőér-patak.[40]

Fehéregyháza neve a középkorban Bana /= Bánya?/ néven is szerepel, ahol Nagyboldogaszszony tiszteletére szentelt templom is állt,[41] a templomot azonban mindeddig nem sikerült megtalálni. Vékony Gábor szerint elvégezhető az azonosítás.[41/A] Erősen bonyolítja a helyzetet az Ecilburg – Sicambria – Civitas Athile regis – Vetus Buda–Pest - Ofen helynevek kérdésköre is, mivel valójában azt sem tudjuk az ősi Buda eredetileg Visegrád megyéhez vagy Pest megyéhez tartozott-e? A XIII. század után Pilis megyéhez sorolták, bár a Várhegyen felépült Budavár jogilag önálló volt. A Pest elnevezés[42] viszont a legrégibb időkben mind a Duna bal, mind pedig a jobb partján létesült településre vonatkozott s különféle neveken tűnt fel a forrásokban: Ó-Pest, Nagy Pest, Kétpest, Maior Pest, Vetus Pest, Ofen, Alt-Ofen.[43] Az aquincumi katonai amfiteátrum azonosítása Kurszán várával, megalapozatlan feltevés.[44] Amikor a XIII. században felépült a várhegyi Budavár, az addig Budavárnak nevezett Óbudától megkülön-

---

[40] Györffy György, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1998, 502. – Zolnay László id. mű (1982) 92.

[41] Györffy György id. mű (1998) 634. – Zolnay László id. mű (1982) 192., 203.

[41/A] Vékony Gábor id. mű (1999) 198.

[42] A Pest elnevezést ma is általában a szláv kemence szóval hozzák kapcsolatba. Én azonban Gömöri Havas Sándorral értek egyet, aki erősen tiltakozik ez ellen: Gömöri Havas Sándor, Budapest múltja és a királyi várak Ó-Budán. Budapest Régiségei 3 (1891) 14-28: „Nos, ahelyett, hogy történetírással foglalkozó főembereink komoly és igazságosan szigorú bírálat által véget vetnének a történelem köpenyébe bújt hazugságok és `tudományos' cselszövények gaz játékának, azzal, hogy mikép hamisítják a magyar történelmet, vagy nem törődnek vagy egész gondtalanul, hitelt adva a szláv íróknak, ezek nyomán olyanokat írnak össze, a mikre a történelemben nincs cadentia... Hazánkról ne mondjunk, ne írjunk, de ne is tűrjünk semmit, a mi nem igaz! Ne mondjuk és ne tanítsuk az iskolákban, hogy Magyarországot azelőtt a szlávok bírták..."

[43] Györffy György id. mű (1998) 538., 584. – S. Münster, Cosmographia c. művében megemlíti, hogy az V. században Magyarországon egy hatalmas város épült, amelynek a neve: Ofen (Und die mächtige Stadt Ofen in Ungern erbaut worden). Az adatot Berenik Anna munkájából idézem.

[44] Györffy György id. mű (1998) 587., 676. ma is ragaszkodik a 30 esztendővel ezelőtti nézetéhez.

böztetendő, Új Budának (Novus Mons Budensis, Novus Mons Pestiensis, Castrum Budense, Castrum Novi Montis Pestiensis) nevezték el, és lett Óbuda, Vetus Buda, illetve Alt Ofen. Az új Buda lakosságát IV. Béla király telepítette át a Duna jobbpartjára (1246), ahol a vár főtemploma a Szűz Mária tiszteletére szentelt plébániatemplom lett. (Ez nem azonos a később felépített Boldogasszony-templommal.) Buda-Váralja (Újbuda, Nova Buda) Budavár és a Duna közé esett.

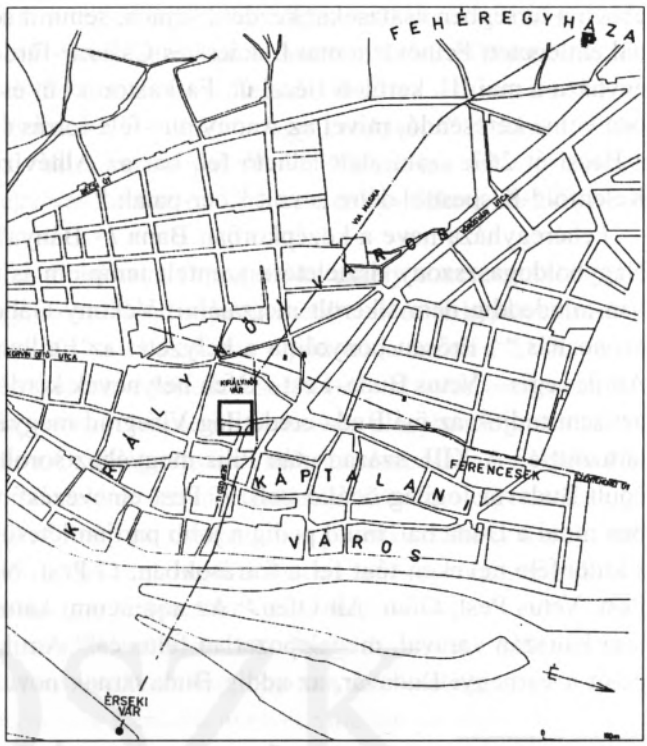

120. kép – Fehéregyháza

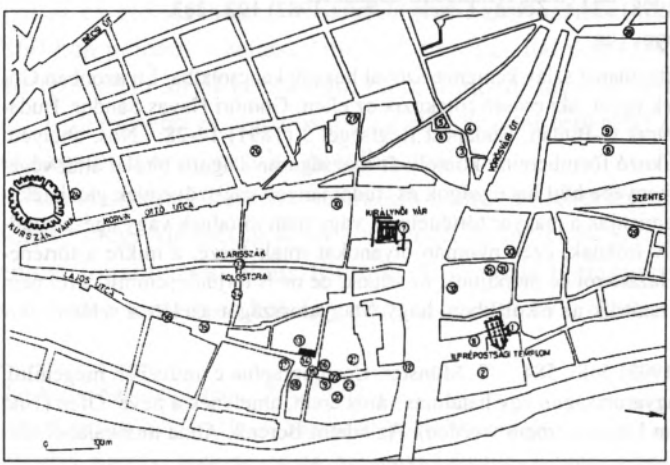

121. kép – Az óbudai Királynői vár és a római amphiteatrum

Persze úgy is feltehető a kérdés: egyáltalán Óbudán keresendő-é Buda és Fehéregyház avagy egészen másutt?[45] Hasonlóképpen legutóbb felmerült az is: vajon Fehérvár azonos-é Székesfehérvárral? S

[45] Legutóbb: Berenik Anna, Nem oda Buda! Turán Új f. 1 (1998) 4. szám, 69-74.

e felvetés mellett nem mehetünk el szó nélkül, amint ezt a hivatalos történetkutató gárda rendre teszi, mert kétségtelenül alapvető problémáról van szó.[46]

Székesfehérvár igen jelentős szerepe és nagy jelentősége az írott források alapján nem vonható kétségbe! Ha viszont ez igaz, ennek a korai és kiemelten fontos városnak és nevezetes épületeinek a földben nyoma kell legyen. A régészet most is perdöntő.[47]

Az első kérdés mindjárt a névvel kapcsolatosan feltehető. Fehérvár, Alba Regia, Civitas Alba, Alba Regalis, Castrum Albense, mitől kapta ezt a nevet? Eleinte azt gondolták, nyilván a falak fehér színe alapján neveztek Fehér-várnak,[48] ez azonban téves magyarázat, hiszen ismert Székesfehérvár mellett Gyulafehérvár, Tengerfehérvár, Dnyeszterfehérvár is.[49] Többen azt gondolták, talán István király híres templomának színe adta az elnevezést, ám ekkor nem Fehérvárnak, hanem Fehéregyháznak nevezték volna a települést. Forrásaink alapján bizonyított, hogy a fehér és fekete színelnevezéseknek egészen más az eredetük és az értelmük. Egyes népeket neveztek fehérnek, illetve feketének: fehér magyarok, fekete magyarok, fehér kazárok, fekete kazárok, fehér bolgárok, fekete bolgárok, fehér kúnok, fekete kúnok, fehér ugorok, fekete ugorok, fehér kalmükök, fekete kalmükök.[50] A fehér szín a szabadság és függetlenség, az uralkodás színe míg a fekete az alávetettség jelzése. Általában a nyugati oldal a fehér, az északi a fekete, a keleti kék és a déli a vörös.[51] De ugyanezt láthatjuk egyes királyaink melléknevénél is. I. András királyt ugyanis Fehérnek (Albus)

---

[46] Pap Gábor, Hazatalálás. Művelődéstörténeti írások. Budapest, Püski. 1999, 522-523.

[47] Kralovánszky Alán a fehérvári földvárat is megtalálni vélte, számított mérete 160 x 180 m lehetett. Kralovánszky Alán, Az ispánsági várak kérdéséhez. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. Budapest, 1985, 129.

[48] Fejér György, Igaz-e, hogy Székes Fejérvár fejér színétől vette nevezetét? Tudományos Gyüjtemény 24 (1840) I. 96. Evlia Cselebi jegyezte fel, hogy Kanizsa várfalát „cementmésszel bevonták... úgy hogy a vár fehér hattyú gyanánt „áll." – Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Fordította: Karácson Imre. Török-magyarkori történelmi emlékek. Budapest, MTA. 1904, 506.

[49] Fejér György, Igaz-e, hogy Székes Fejérvár fejér színétől vette nevezetét? Tudományos Gyüjtemény 24 (1840) I. 92-102.

[50] Ismerünk azonban vörös jelzőt is: Vörös Horvátország – Croatia Rubea. Vörös ruszok. Sőt: sárga és fekete türkök megnevezés is ismert. Vö. László Ferenc, A kagán és családja. Kőrösi Csoma Archívum 3 (1940) 1. füzet, 20.

[51] Klima László, Fehér és fekete. Duális társadalmi struktúrák a népvándorláskori népeknél. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 30/31 (1992-1993) 115.

és Katolikusnak (Catholicus) hívták,[52] holott ő is és öccse, Béla is barna hajú ember volt, s mégis, ő is a Benin (= fehér?) jelzőt kapta.[53]

András király Katolikus jelzőjét meg tudjuk magyarázni azzal, hogy szembefordult az ősi szkíta vallással: „Minden magyar (Ungarus) vagy jövevény (peregrinus) Magyarországon, aki a szkíta nemzeti/ősi pogány szokást (Scythico, gentili et ethnico ritu) nem hagyja el és nem tér vissza Jézus Krisztus igaz hitére (ad veram Jesu Christi fidem) és az isteni István király szent törvényeit (sacram legem) nem tartja be, fej és jószágvesztéssel bűnhődjék (capite et bonis mulctaretur),"[54] a Fehér jelző azonban mást kellett jelentsen s talán valóban összevonható a kopasz (calvus) = szár kifejezéssel is.[55] Aligha hihető, amit Brúnó püspök szájába adtak, hogy ti. Ungria Nigra lakói oly sötét bőrűek, mint az etiópok (populus est colore fusco velut Etiopes). S nem feledhetjük, hogy a magyar Fehérvár már 1055-ből ismert.[56] A kazár főváros Itil neve is fehéret jelentett,[57] tehát megalapozottan állíthatjuk, hogy a királyi székváros mivoltát fejezte ki a név. Azonban az téves vélekedés, hogy magát a várost Szent István király alapította volna. Erről egyetlen forrás sem beszél. Ő a bazilikát alapította és építtette, mégpedig csak a koronázása után (1004-1015), tehát őt még biztosan nem itt, hanem Esztergomban koronázták meg.[58]

Hosszú ideig, vérzivataros történelmünk ellenére, megvolt az esélye annak, hogy ha nem is eredeti fényében és pompájában, de megmarad legalább romjaiban Szent István király temploma, hiszen 1715-ben még egy angol utazó dícséri szépségét,[59] 1793/95-ben Jankovich Miklós még saját szemével látta a maradványokat: „láttam dicsőült szt. István apostoli buzgósága világszerte híres marad-

---

[52] SRH I. Budapest, 1937, 344.

[53] Képes Krónika: Hic enim Bela erat calvus et in colore brunus... SRH I. 1 80.

[54] Corpus Juris Hungarici seu Decretum generale inclyti Regni Hungariae. Tomus primus. Budae, Typis Regiae Universitatis. 1779, 133.

[55] Horváth János, Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. Székesfehérvár Évszázadai 1. Főszerkesztő: Fitz Jenő. Szerkesztette: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967, 104.

[56] Bárczi Géza, A tihanyi alapítólevél. Budapest 1951, 40-41. - Megdöbbentő, hogy Kristó Gyula ebben az esetben is ősi névnek a Belgrádot tartja. (id. mű /2000/ 400)

[57] Györffy György, Székesfehérvár feltűnése a történelmi forrásokban. Székesfehérvár Évszázadai 1. Székesfehérvár, 1967, 20.

[58] Erről egy 1274-ben kelt oklevél emlékezik meg: Ipsa sedes Strigoniensis Sanctissimi Stephani ortu... regalisque nostri diadematis impositione exstitit redimita. Y., Régi Székes Fejérvárról Jegyzetek. Tudományos Gyüjtemény 2 (1818) VI. 45.

[59] Kropf Lajos, Clements Simon utazása hazánkban. Történelmi Szemle 10 (1921) 124.

ványát a magyarok nagy asszonya gazdag templomának északi oldalát, ahoz ragasztott bálványkövekből ékesen faragott, sudaras oszlopokat és ezekből kihajtott különféle állatoknak s képzeleteknek kimetszéseivel ékesített boltozatoknak karjait."[60] Mátyás király csodálatos pompájú kápolnája 1800-ban még állt, sőt 1851-ben is miséztek a bazilika egyik kápolnájában.

„Balfelől állott Corvinus Mátyás Király kápolnája, a mostani Püspöki Udvarban: hajó formájú és ékes készületű volt, fenn állott 1800. esztendeig Boldogult Milassin Miklós Püspöktől rész szerént öszvedűlésének veszedelmére nézve, rész szerént, hogy a Püspöki Háznak köveket szerezzen, lerontatott a föld szinéig. Fundamentumi maiglag a földben vannak. 1789. esztendei Isteni szolgálat tartatott benne a német hívek számára. Belől azon bolt-hajtáson, melly a Sanctuariumot a templom derekától elválasztá, egy vas rúdon lefüggött Mátyás király hollós czímere, igen díszesen. Láttam ezt több ízben ennen szemeimmel. Kár volt legalább azt a pusztítástól meg nem menteni!"[61]

S még leírni is elborzasztó, hogy legféltettebb emlékeinket végromlásba nem a török, nem a német megszállók taszították, hanem a magyar katolikus egyház főpapjai! Székesfehérváron Nagy Ignác, Barkóczy László Milassin Miklós, Farkas Imre említhető, akik egyszerűen elbontatták a magasan álló romokat, sőt a csaknem teljesen ép déli Nagy Lajos kápolnát is![62] A törökök a XVI. században (1543 után) mecsetté alakították át, a németek a királysírokat felrobbantották és kifosztották (1601), de a kegyelemdöfést a püspöki palota megépítése adta meg, amelyet nemcsak a legfontosabb helyre építettek, de a kőanyagot a bazilikából „bányásztatják", egészen az alapfalakig. Sőt, ez a kőrablás még akkor is zavartalanul folytatódik, amikor már ásatásokat végeznek a templom területen, a XIX. század második felében! S a püspökök (s ez alól Schwoj Lajos sem volt kivétel 1936-ban), mindmáig, elzárkóztak attól, hogy a palotájuk alatt kutatások

[60] Jankovich Miklós, Budai Várban talált régi gazdag sírboltról, és benne hihetőleg helyheztetett Katalin Királyné, Podiebard leánya teteméről. Tudományos Gyüjtemény 11 (1827) II. 46.

[61] Y. id. mű (1818) 42.

[62] Dercsényi Dezső, A székesfehérvári királyi bazilika. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága. 1943, 61-64.

folyhassanak.[63] Ma pedig, készülvén a 2000. esztendővel induló millenniumra, a fehérvári Romkertben rémísztő betontető alá szorítják a romokat![64]

Ezért következett be az a helyzet, hogy 1803-ban, a vad kőhordás közben úgy került napvilágra egy gazdagon díszített szarkofág; hogy azt sem, tudjuk, eredetileg hol állt.[65] Állítólag itató vályúnak használták hosszú időn át s talán ezért épségben maradt meg, a fedél kivételével! Ez azért különös és hiányos magyarázatnak látszik. Lássuk ezt a nevezetes darabot, amelyet ma már a közvélemény is, a szakma is, csak úgy emleget, mint Szent István király szarkofágját.

122. kép – A szarkofág

A finomszemcsés budai fehér mészkőből készített szarkofág hossza 230 cm szélessége 111 cm, magassága 83 cm. A kőláda három oldala díszített, a negyedik díszítetlen, a fedél hiányzik. Az nyilvánvaló, hogy a díszítetlen oldalát eredetileg falhoz szorították s nagyon valószínű, hogy cibóriumos (sátoros) oltár előtt állhatott. Közhelyként ismételgetik, hogy „római szarkofágból átfaragott

[63] Kétségtelen tény, hogy a középkorban, egészen a XIX. századig nemigen becsülték meg a múlt emlékeit, bár akkora pusztítás, mint Magyarországon, másutt nem történt.

[64] Sinkovics Ferenc, Vásárcsarnok a bazilika fölött. Egy megbízható pályázó története. Magyar Demokrata 1999/ 48. szám, 18-21. – Tihanyi T., Emlékhely: mi lesz a tető alatt? Fejér Megyei Hírlap, 2000. március 10. – Fekete Judit, Mi legyen a fehérvári Romkert tetőjével? Magyar Nemzet 2000. március 25. – Inkább parkjellegű romkertet. Fejér Megyei Hírlap, 2000. aug. 20.

[65] Henszlmann Imre, A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest, Heckenast Gusztáv. 1864, 123. szerint a szarkofág Óbudáról származik! Különös pongyolaság, hogy Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Magyarország művészeti emlékei. I. Budapest, Egyetemi Nyomda. 1938, 157. szerint „még a múlt századi ásatásokból (!?) került a Nemzeti Múzeumba".

kő sírláda".[66] Ugyan miért és mi bizonyítja ezt? Rövid oldalán szárnyas angyalt látunk, aki a kezében egy pólyás babát tart. A hosszanti oldalon korinthizáló oszlopok között hatszárnyú kerub, helyesebben: szeráf,[67] egy-egy szalagfonatos keretbe foglalt nyolc levelű/szirmú rozetta és a széleken egy-egy dús kiképzésű, háromlevelű tobozos életfa (arbor vitae). A másik hosszanti oldalon is szalagfonatos keretelés látható, ám itt nincsenek életfák, viszont két-két stilizált rozetta díszlik. Az itteni kerub (vagy szeráf) jobb szárnyán rombikus szem-alakot vésett be a

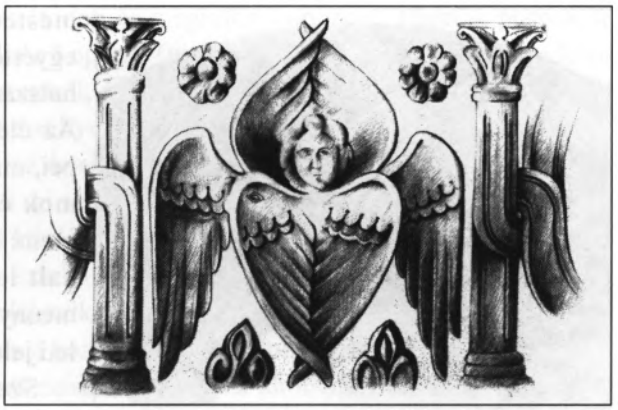

123. kép – Szeráf alakja a szarkofágon

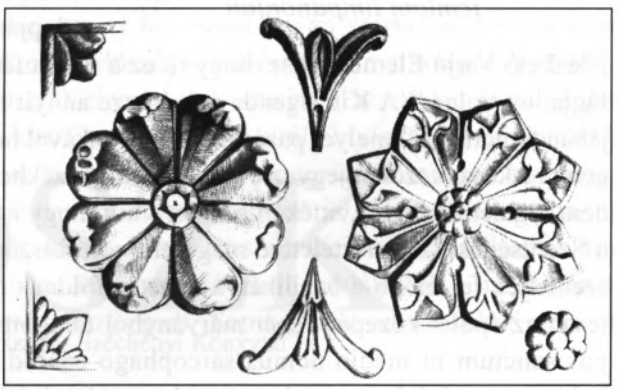

124. kép – Stilizált rozetták

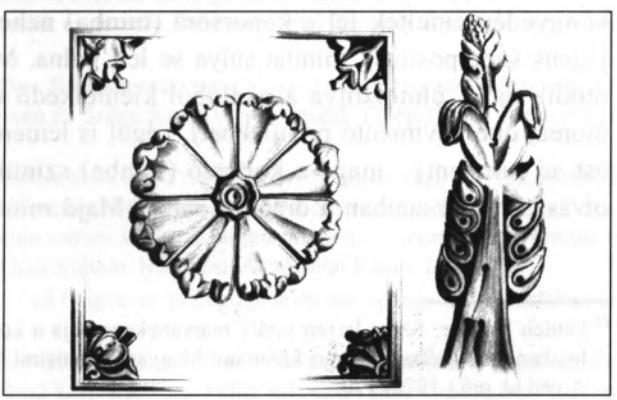

125. kép – Rozetta és tobozos életfa a szarkofágon

[66] Marosi Ernő-Wehli Tünde, Az Árpád-kor művészeti emlékei. Képes atlasz. Budapest, Balassi Kiadó. 1997, 21. Nagy Emese ötlete volt. Lásd: Nagy Emese, A székesfehérvári István koporsó keltezése. Művészettörténeti Értesítő 3 (1954) 101-106.

[67] Nagy Árpád, A székesfehérvári XI. századi szarkofág eredete és ikonográfája. Művészettörténeti Értesítő 21 (1972) 168: nem kerubok, hanem szeráfok, mert a kerubok négyszárnyúak, a szeráfok viszont hatszárnyúak.

126. kép – Életfa a fonyód-várhegyi temlom timpanonján

mester.[68] A pólyást tartó angyal egyértelműen: lélekvivő angyal, a hatszárnyú angyalok az Úr őrzői. Az életfák esetleg Krisztus jelképei, míg a rózsák Mária-szimbólumok és az örök élet jelképei. A szem: bajelhárító, óvó jel. A meghalt lelkének az Úr színe elé, a mennybe vitele, valójában ősi keleti jelenet.

Szent István temetéséről és a szentté avatás szertartásáról megmaradt írott források elemzése alapján, kétségtelenül, megkérdőjelezhető Varjú Elemér ötlete, hogy ti. ez a szarkofág Szent István király szarkofágja lett volna.[69] A Kis legenda mindössze annyit mond: „Szűz Mária bazilikájában temették el, melyet pazar (drága) munkával hozott tető alá." A Hartvik-legenda a következőket jegyezte fel: „a királyi székhelyre, azaz Fehérvárra (ad sedem regalem Albam) vitték el a testet s minthogy a tőle épített egyház (ecclesia) a Szentséges Szűz tiszteletere még nem volt felszentelve....azt határozták, hogy szenteljék fel előbb a bazilikát, a testet a földnek csak azután adják át.....szent testét az épület közepén fehér márványból faragott szarkofágba helyezték (corpus sanctum in medio domus sarcophago candidi marmoris imponitur). Itt a boldog test 45 évig nyugodott...majd szent testét három napig teljes erőből próbálták felemelni, semmi módon sem lehetett a helyéről kimozdítani... majd könnyedén emelték fel a koporsóra (tumba) nehezedő hatalmas követ (lapis ingens superpositus), mintha súlya se lett volna. Mária mennybevitele után az ötödik nap....elmozdítva a padlóból kiemelkedő márványtáblát (tabula marmorea, que pavimento preminebat), végül is lementek a koporsóig (perventum est ad tumbam)....maga a koporsó (tumba) színültig volt vízzel, benne mint olvasztott balzsamban a drága csontok. Majd miután kiürítették a szarkofágot

[68] Fettich Nándor, Szent István király márványkoporsója a középkori krónikás és legendairodalomban és a székesfehérvári kőtárban. Magyar Történelmi Szemle 2 (1971) 491-515. – Nagy Árpád id. mű (1972) 170.

[69] Varjú Elemér, Szent István koporsója. Magyar Művészet 10 (1930) 372-379.

(sarcophagum), a víz visszatöltődött és megtelt a koporsó.[70] Hartvik püspök tehát következetlenül használja a koporsó (tumba) és a szarkofág szót, de a leírás egyértelmű abból a szempontból, hogy István sírja a földben, a padló alatt volt."[71] Valószínűleg a földbe süllyesztett sír is kőlapokból készült s ezért használta Hartvik olykor, ebben az értelemben jogosan, a szarkofág szót is. De ez a kőládasír nem lehet azonos a mi szarkofágunkkal.

Mindebből nyomban két kérdés adódik: a/ hol volt akkor Szent István király sírja? b/ kié lehetett a díszes szarkofág ?

Petrus Ranzanus így emlékezik meg István király haláláról és temetéséről: Fehérváron temették el abban a bazilikában (sepultus est in Albensi illa basilica) amelyet...ugyanannak a szent szűznek emelt, és ahol fiát, Szent Imrét (beatum Emericum eum filium) eltemettette *a számára épített királyi művű síremlékben* (sepeliri fecerat structo illi regii operis sepulchro), ahol nyugszik."[72] Ez a részlet feljogosít bennünket arra, hogy ezt az un. Szent István szarkofágot Szent Imre herceg síremlékének tartsuk. Erre először a fiatalon elhúnyt Nagy Árpád gondolt,[73] teljesen megalapozottan. Véleményünk szerint a szarkofág Imre herceg meggyilkolása (1031)[74] után készült, éppenúgy a király kívánságára és utasítására, amint a koronázási palást is. A szarkofág ikonográfiája minden bizonnyal Gellért püspök alkotása, aki talán a kőfaragó mestert is Velencéből hozatta, de nyilván Magyarországon dolgoztatta. Erre mutat a budai mészkő felhasználása. A szarkofág motívumai azonban teljes egészében megtalálhatók a hazai kőemlékeken (Pécs, Székesfehérvár, Esztergom, Somogyvár), ugyanakkor egészen

---

[70] Árpád-kori legendák és intelmek. Gondozta: Érszegi Géza. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1983, 21., 49-52. – Magyar legendák és geszták. Fordította: Bíró Bertalan. Budapest, Argumentum. 1997, 39., 71-75.

[71] Bradák Károly id. mű (1999) 43. – Kralovánszky Alán, Szent István király székesfehérvári sírja és kultuszhelye. In: Szent István és Székesfehérvár. Szerkesztő: Fülöp Gyula. Székesfehérvár, 1996, 13-24.

[72] Petrus Ranzanus, A magyarok történetének rövid foglalata. Közreadja: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Bibliotheca Historica. Budapest, Európa Könyvkiadó. 1985, 119. – Petrus Ransanus, Epithoma rerum Hungaricarum id est annalium omnium temporum liber primus el sexagesimus. Curam gerebat: Petrus Kulcsár. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977, 106.

[73] Nagy Árpád id. mű (1972) 172. – uő Origine et iconographie du sarcophage de Székesfehérvár. Alba Regia 13 (1974) 157-184.

[74] Bakay Kornél, Szent István király. Turán Új f. 1 (1998) 4. szám, 12. Pontatlanul fogalmaztam, mert a szarkofágján helyett az által készíttetett szarkofág kifejezést kellett volna írnom. Szent Imre halálára vonatkozóan lásd: Simon V. Péter, id. mű (1978).

127. kép – Gyöngykeretben rozették. Somogyvár, XI-XII. század

128. kép – IX-X. századi dalmáciai kőláda

129. kép – X. századi márvány relief a bulgáriai Pliszkából

130. kép – IX-XI. századi dalmáciai szarkofágok

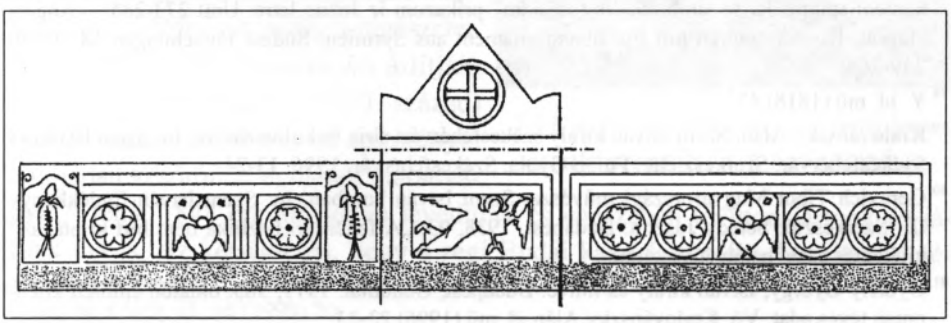

131. kép – Szent Imre-szarkofág rekonstrukciója (Nagy Á.)

mások, mint például a meroving[75] vagy a lombárd VIII-IX. századi szarkofágok.[76] Szoros rokonság mutatható ki az Adria-vidéki emlékekkel, mind az itáliai, mind a horvát oldalon.[77]

1734-ben előkerült Székesfehérvárott egy töredékes sírkő, amelyet 1470-ben Domonkos fehérvári prépost újíttatott fel, ezzel a szöveggel: Reveren... Patr...Domini Praepositi, Hic Divi Stephani C....a....stissima Proles Dux Emericus ....ur esse situs.[78]

Nos, akkor hol volt István király temetkezési helye?

Kralovánszky Alán kutatásai erre egyértelmű választ adnak.[79] A templom főtengelyében 1988-ban előkerült egy 210 x 270 x 155 cm-es padlószint alatti építmény, ahová lépcső vezetett le. Az ásató ezt kriptának határozta meg, de ez nem azonos az altemplommal.[80] Altemploma ugyanis a korai templomainknak nem épült. Ezt tapasztaltuk Somogyváron is. Ez a kripta és kultuszhely azonban, Kralovánszky nézete szerint, csak 1083-ban, a szentté avatáskor épült meg.[81]

Mindez természetesen akkor értelmezhető így, ha a Székesfehérvárott feltárt templom valóban a Szent István által alapított és építtetett Nagyboldogasszony templom. Újabban egyre erőteljesebben hangoztatják,[82] hogy a fehérvári maradványok nem lehetnek azonosak a Szent István-féle bazilikával. A későközépkori

---

[75] Patrick Périn, Collections Mérovingiennes. Catalogues d'art et d'histoire du musée Carnavalet II. Paris. 1985, 707-761.

[76] Ente Friuli nel Mondo, Longobardi. Udine, 1991, 114-122.

[77] Radovan Ivančevič, Die Kunstschätze Kroatiens. Beograd, Revija. 1986, 50-69. (különösen a zárai Sz. Domonkos templom oltára). – Branko Marisič, Prilog poznavanju kasnoantiškog nezakcija. Starohrvatska prosvjeta III,l/16 (1986) 51-76. – Tonči Burič, Ranosrednjovjekovna skulptura s Bribira. Uott 107-123. – Miljenko Jurkevič, Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom jadranu. Uott III./20 (1990) 191-211. – Željko Ujčič, Ranosrednjovjekovni kameni spomenici se simboličkim „rajskim" prikazom iz Južne Istre. Uott 273-285. – Angela Horvat, Die Skulpturen mit Flechbandornament aus Syrmien. Südost Forschungen 18 (1959) 249-264.

[78] Y. id. mű (1818) 47.

[79] Kralovánszky Alán, Szent István király székesfehérvári sírja és kultuszhelye. In: Szent István és Székesfehérvár. Szerkesztette: Fülöp Gyula. Székesfehérvár, 1996, 13-24.

[80] Gerevich Tibor Magyarországi művészet Szent István korában. In: Szent István Emlékkönyv III. Szerkesztő: Serédy Jusztin. Budapest, 1938, 93: „A fehérvári bazilika nem bírt kriptával." kijelentés ezzel hatályát vesztette.

[81] Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 385. oldalon említett kőkoporsó téves adat. Vö. Kralovánszky Alán id. mű (1996) 22-23.

[82] Pap Gábor és Bradák Károly id. mű (1999).

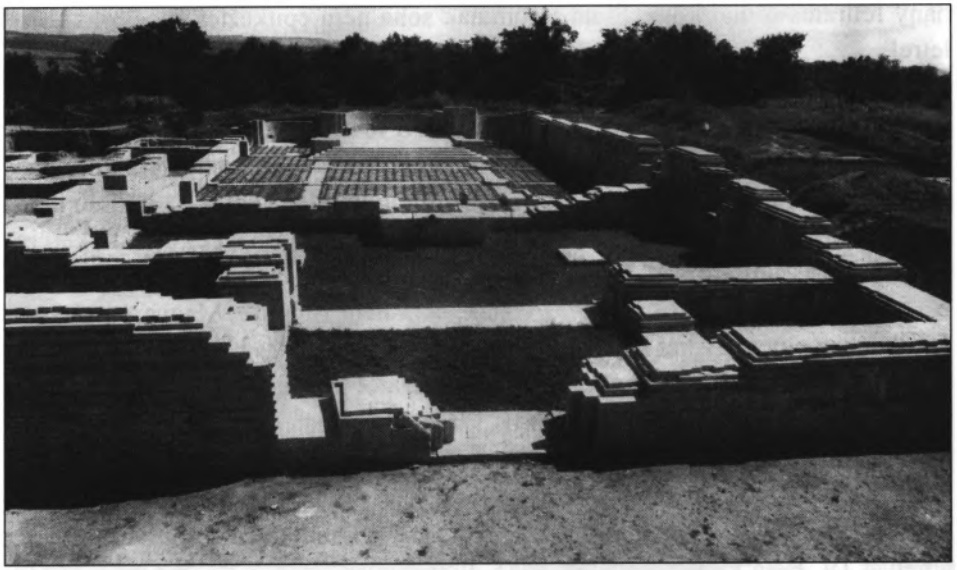

132. kép – A somogyvári templom nyugat felől

metszetek alapján Bradák Károly így fogalmaz: „...a kép nem a mai Székesfehérvár helyén épült ‚Albaregale'-t ábrázolja. Ez azt jelenti, hogy van egy másik Alba Regale nevű város, amely nem a mocsár közepén fekszik, hanem a hegyek között, a Duna folyó ölelésében. Az egyetlen kapujából induló úton pedig Budára lehet jutni."[83]

133. kép – A somogyvári templom északi szentélyének temetkezései

E kérdés már a történetkutatás alapjait érinti, különösen pedig a régészetét. Bradák és elődei ugyanis azt állítják, hogy a középkorinak (XI-XVI. század) meghatározott templom és építményei valójában későrómai épületek maradványai,[84] tehát 1848 óta állandóan tévedtünk és egészében tévúton jártunk és járunk ma is. Az kétségtelen, hogy a régi Budai kapu falazatába beépítettek né-

[83] Bradák Károly id. mű (1999) 20.

[84] Uott 42.

hány feliratos római követ,[85] ám a rómaiak soha nem építkeztek mocsaras területre!

Világossá szeretném tenni, hogy az ilyesfajta spekuláció megengedhető ugyan, mint nemes agytorna-mutatvány, de el nem fogadható, kivált azon, az alapon, hogy létezik egy XVII. század-végi (1685) metszet, amelyen, kétségtelenül hibásan, Fehérvár felett a Duna folyót tüntették fel, illetve ha a többi metszeten sem fedezhető fel a királyi bazilika képe,[86] valamint van egy olyan kép is, ahol Vácot is feliratozták, talán Vázsony helyett. Mindezen rézmetszetek szerzői idegenek (németek és olaszok) voltak, akik nem ismerték Magyarországot,[87] és általában egy vagy két képtipust variáltak.

Az az észrevétel azonban komoly magyarázatot kíván, hogy mi volt az a kéttornyú nagy templom, amely a XVII. századi metszeteken kitűnően látható s nem a mai Romkert helyénél? Berenik Anna felveti,[88] hogy a képen látható dóm, amely a mai püspöki székesegyházzal azonos, s amelyről kiderítették, hogy a középkori Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt templomra épült rá, amelyet IV. Béla király építtetett 1235 előtt,[89] talán azonos Szent István király bazilikájával?[90] Ez a feltételezés nem helytálló, mivel a városi nagytemplomot, amely a Nagyboldogasszony templomtól 200 lépésnyire állott, az egykori Fekete Sas vendégfogadó szomszédságában, a középkori oklevelek kéttornyú

---

[85] Y. Id. mű (1818) 33.

[86] Cs. Dobrovits Dorottya, Székesfehérvár. Székesegyház. In: Magyar székesegyházak. Budapest, TKM Egyesület. 1989, 102.: a XVII. századi metszetek legnagyobb része a városképen uralkodó templomot azonosítja a híres Nagyboldogasszony-bazilikával, mely azonban alacsony fekvése miatt a falakon kívül alig volt észlelhető... (Ez a megállapítás felettébb különös, de figyelembe veendő.)

[87] Példaként említem meg, hogy az egyik neves metszetkészítő, Wilhelm Dilich (1600-as években) úgy alkotta meg a magyar várak metszeteit, hogy soha életében nem járt Magyarországon! Vö. Magyarország régészeti topográfiája 9. Főszerkesztő: Gerevich László. Pest megye régészeti topográfiája. Szerkesztő: Torma István. Dinnyés István, Kővári Klára, Kvassay Judit, Miklós Zsuzsa, Tettamanti Sarolta, Torma István, A szobi és a váci járás. XIII/2. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993, 383. és 67. t.

[88] Berenik Anna, Nem oda Buda! Kézirat. Itt köszönöm meg, hogy tanulmányát használhattam.

[89] Siklósi Gyula, Neuere Forschungen in Árpádenzeitlichen Székesfehérvár. Acta Archaeologica ASH 44 (1992) 375. – uő Die Siedlungsgeschichte der Stadt Székesfehérvár (Stuhlweissenburg) von der Regierungszeit der Árpádkönige bis zum Ende der Türkenherrschaft. Acta Archaeologica ASH 48 (1996) 375-398.

[90] A 15 x 15 m-es négykarélyos, centrális X. századi templomot a mai székesegyház előtti útburkolat alatt tárták fel. A lengyel Dlugos-féle krónika szerint itt temették volna el Géza nagyfejedelmet.

134. kép – Székesfehérvár látképe a XVII. században

cathedralisnak emlegetik, tehát valóban hatalmas méretei kellett legyenek. Ezért is lett belőle a török időkben dzsámi és minaret.[91] Persze nagyon is lehetséges, hogy ez a nagy templom is sokszor csak dekoráció, bár Wilhelm Dillich 1600. évi metszete hitelesnek látszik. 1693-ból ismerjük Barnabeisz János Bódog fehérvári prépost-jelölt levelét, amelyet a pápának írt s amelyben a Szűz Mária tiszteletére szentelt bazilikát teljesen rombadőltnek mondja, amelyet ő szeretne helyreállítani![92] De Bél Mátyás is azt írta, hogy a templomnak a romjait is alig lehet megtalálni. A két templom tehát egyértelműen megkülönböztethető és vitán felül áll, hogy mindkettő Székesfehérváron volt!

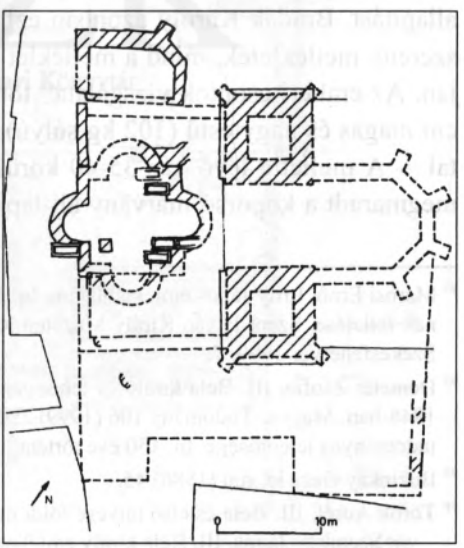

135. kép – A székesfehérvári Szent Péter és Pál templom alaprajza

[91] Dobrovits Dorottya id. mű (1989) 100.

[92] Buzinkay Géza, Kő sem mutatja helyét. A királysírok pusztulása. Budapest, Corvina. 1986, 35.

Székesfehérvárnak a középkorban 11 temploma volt s e közül a városi erődítmény falain belül állt hat. A várat 1702-ben robbantatta fel Lipót király.

Ugyanakkor alapkérdéssé válik: hol ásattak hát 1848-ban, 1862-ben 1874-ben, 1882-ben, 1936-ban, 1965-ben, 1970-ben, 1985-ben és manapság? S kiknek a sírját találták meg voltaképpen?

1848. decemberében (1839-es súlyos bolygatási előzmények után, amikor is ivóvizet keresve szétromboltak fontos emlékeket, – s amelyről Marosi Ernő úgy emlékezett meg, hogy „ott ahol egészséges ivóvizet reméltek, a történeti ismeretek *tiszta* (?) forrása fakadt",[93] valójában ekkor semmisítették meg a déli oldalon Nagy Lajos király kápolnáját, benne öt érintetlen sírral, köztük Károly Róbert, Nagy Lajos, Mária, Erzsébet anyakirályné temetkezésével (!), – került sor az első és egyben az utolsó bolygatatlan magyar királysír feltárására. Ekkor is „közhasználatú csatorna" építése folyt s a földmunkások ekkor is súlyosan megrongálták az első útjukba kerülő sírt. (Antiochiai Anna sírját). Csak három nap múlva érkezett meg Érdy János Pestről, aki azután példamutató gondossággal tárta fel az érintetlen királysírt.[94] A munkálatokat nem az szakította, meg, hogy „közeledtek Jellačič csapatai", hiszen 1848. december derekán már régen kiűzték őket az országból, hanem „a zordon tél".[95] Elsőként Pauer János ismertette az ásatás eredményét és ő volt, aki kimondta: III. Béla és Antiochiai Anna sírját találták meg s a közelmúltig valóban még senki sem vonta kétségbe ezt a megállapítást. Bradák Károly azonban ezt is vitatja, mind a sírok helyzete, mind a szerény mellékletek, mind a melléklet nélküli további három sír jellemzői alapján. Az emberi csontok vizsgálata[96] többször megerősítette,[97] hogy egy 186-195 cm magas és nagytestű (102 kg súlyú) 50 év körüli férfi váza, AB-s vércsoporttal. – A mellette lévő váz 35-40 körüli gracilis nőé volt, akinek testlenyomata megmaradt a koporsó márvány alj-lapján. Noha az antropológus szakma egyet-

---

[93] Marosi Ernő, Érdy János emléktáblájára. In: 150 éve történt... III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése. Szent István Király Múzeum Közleményei B/49. Szerkesztette: Cserményi Vajk. Székesfehérvár 1999, 7.

[94] Demeter Zsófia, III. Béla király és feleségének sírja. A felfedezés körülményei és visszhangja 1848-ban. Magyar Tudomány 106 (1999) 220-229. - Biczó Piroska, Érdy János leletmentésének tudományos jelentősége. In: 150 éve történt... Székesfehérvár, 1999, 16.

[95] Buzinkay Géza id. mű (1986) 45.

[96] Török Aurél, III. Béla és első hitvese földi maradványai. Forster Gyula id. mű (1900) 199-206. – vö. Szendrey János, III. Béla király emlékezete. Archaeológiai Értesítő 21 (1901) 81-88.

[97] Éry Kinga, Marcsik Antónia, +Nemeskéri János, Szalai Ferenc, Embertani vizsgálatok III. Béla és Antiochiai Anna földi maradványain. In: 150 éve történt... Székesfehérvár 1999, 9-15.

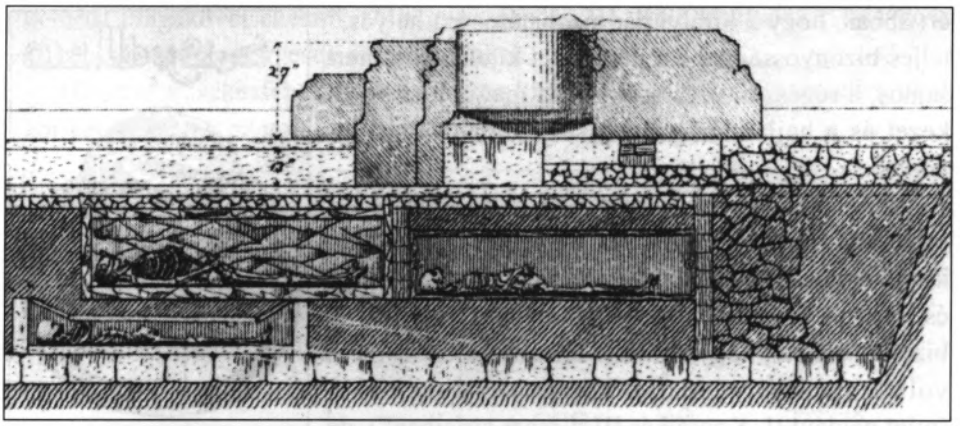

136–137. kép – A székesfehérvári királysírok (III. Béla) helyzete

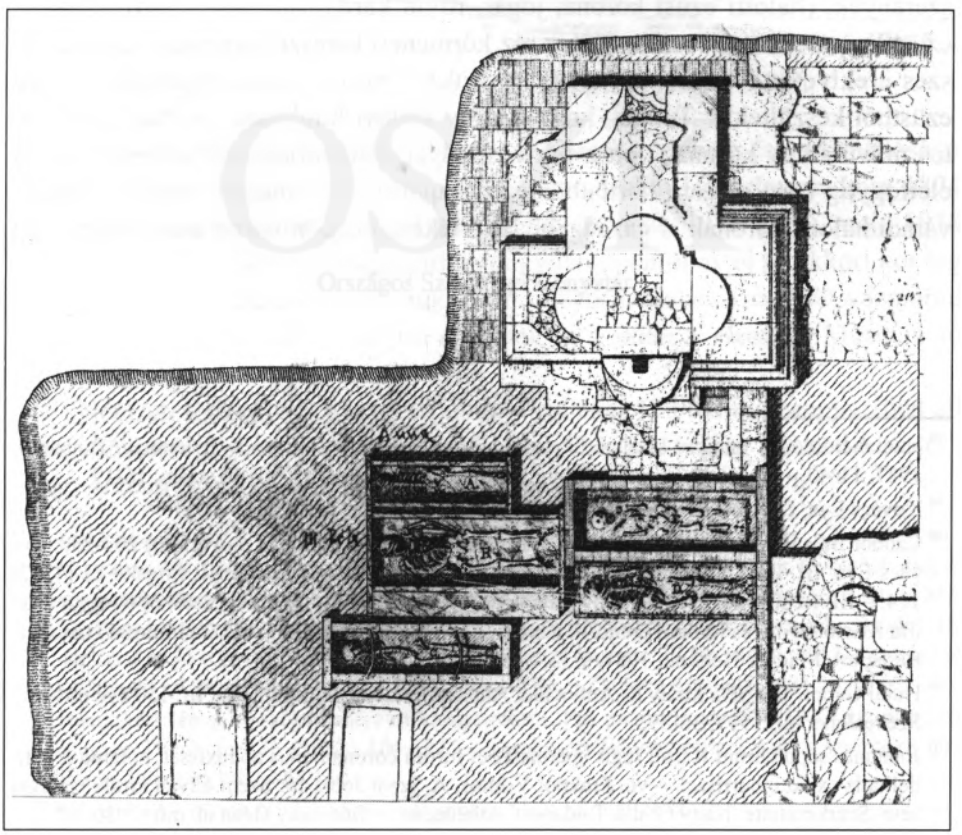

ért abban, hogy a királyi pár meghatározása helyes,[98] teljes bizonyossággal ezt nem lehet kijelenteni, mert sajnos, a régészeti feltárások, noha megvolt az igyekezet és a hajlandóság, mégis igen gyarlóan folytak le.

138. kép – III. Béla király arany gyűrűje

Amíg egy nagyobb szabású feltáráson ezrével kerülnek elő faragott kövek és tízezrével leletek, Székesfehérvárott 1965 előttről néhány tucat faragott kő és nagyon kevés kis lelet maradt meg. Nagyon is biztosra vehető, hogy a királyi temetkezésekben itt is voltak az elhúnyt adatait tartalmazó ólomtáblák (mint például II. Konrád és III. Lothar sírjaiban[99]), de nem vették észre őket, mint ahogy az ezernyi leletet sem. A megmaradt sírmellékletek egyrészt nagyon szerények, (halotti ezüst korona, jogar, rövid kard, ezüst karperec, ezüst sarkantyúpár réz körmeneti kereszt corpussal, zománc díszes ereklyetartó, láncon és arany gyűrűk),[100] másrészt meglehetősen gyenge ezüstből készültek.[101] Tudjuk, hogy Károly Róbert királynak a sírban „csodálatos művű arany korona" volt a fején, amelyet János őrkanonok ellopott s ezért életfogytig tartó szigorú börtönbüntetést kapott,[102] de a margitszigeti és a nagyváradi halotti koronák is gazdagabbak, értékesebbek, mivel az aranyozott ezüst

[98] Hankó Ildikó, A magyar királysírok sorsa. Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. Budapest, 1987, 11-40. - uő. Királyok tömegsírban. Magyar Demokrata 4 (2000) 40. szám, 16-19.

[99] Kovács Éva, Species, Modus, Ordo. Budapest, 1998, 122.

[100] Czobor Béla, III. Béla és hitvese halotti ékszerei. In: Forster Gyula id. mű (1900) 207-230. Kovács Éva, III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei. Művészettörténeti Értesítő 21 (1972) 114. – III. Béla emlékezete. A szöveganyagot válogatta, fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 9-13. kép.

[101] Hutai Gábor, III. Béla király és Antiochiai Anna sírleleteinek restaurálása. In: 150 éve történt... Székesfehérvár, 1999, 36-59.

[102] Johannes sepulchrum Karoli regis aperuisset et furtim coronam eius abduxisset, notamque infidelitatis ex eo incurrisset. – vö. Fraknói Vilmos, A Szent Jobb. In: Szent István király emlékezete. Szerkesztette: Nagy Gyula. Budapest, Athenaeun. - Buzinkay Géza id. mű (1986) 27.

koronát drágakövet ékesítik. A nagyon gazdag III. Béla királynak[103] túlságosan szerények, sőt szegényesek ezek a kellékek.

Ha tehát a székesfehérvári bazilikában királyokat, királynékat temettek el akkor kétségtelenül ez volt Szent István király bazilikája.

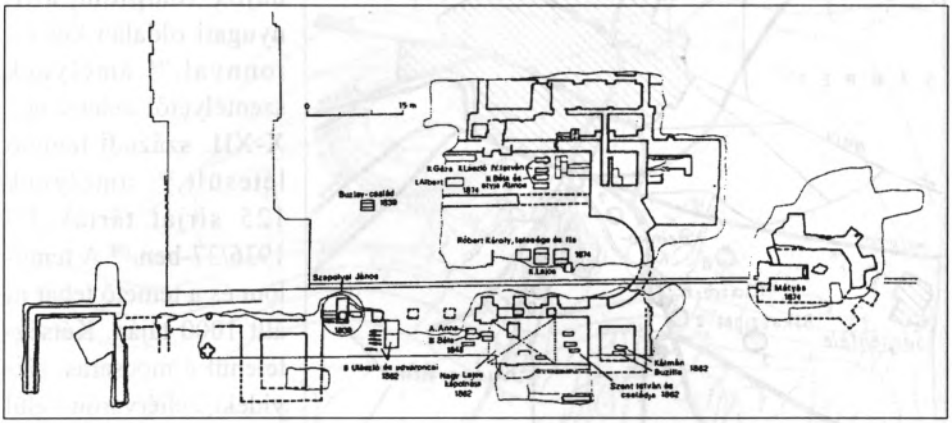

139. kép – A székesfehérvári templom temetkezései

Az más kérdés, hogy a fehérvári temetkezések története és sorsa valóságos tragédia, hiszen az ásatások során feltárt csontvázakat Henszlmann Imre 1874-ben egy kriptába hordatta össze (min. 28 egyén vázáról van szó!), majd 1938-ban 83 ócska faládában, újságpapírba göngyölve, hantoltak el az akkori kor legnevesebb szakemberei (!) a Romkert un. díszkriptájában cca. 370 vázmaradványt![104] Ezt a sírhelyet 1984-ben nyitották ki s akkor a Nemzeti Múzeum főigazgatója az alábbi nyilatkozatot tette:

„Nemzeti történetünk kézzel tapintható emlékei 120 cm-es szennyvízben álltak. ...A tömegsírban beszakadt ládák, összetört csontvázak zűrzavara volt. A négy sorban egymásra rakott ládákból két sor teljesen a vízben állt."[105]

---

[103] Vagyonát 241 000 ezüst márkára, azaz 450 q ezüstre becsülték. – Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Budapest, MTA. 1893, 435-436. – Kring Miklós, A gazdasági élet. Magyar Művelődéstörténet II. Szerkesztette: Domanovszky Sándor. Budapest, é.n. 231. A jövedelem összetevői: pénzverési haszon: 37 %, vámok: 19 %, megyei jövedelmek: 16 %, sóforgalmazás: 10 %, egyéb: 18 %. – Zsoldos Atttila id. mű (1997) 60.

[104] Nemeskéri János, A székesfehérvári királysírokról. Pro memoria az 1936/1937. évi ásatásról. Magyar Tudomány 25 (1983) 104-121. – Nemeskéri (Kurzenreiter) valódi szerepére lásd: Hankó Ildikó id. mű (2000) 18.

[105] Hankó Ildikó id. mű (1987) 55-66. – Buzinkay Géza id. mű (1986) 7.

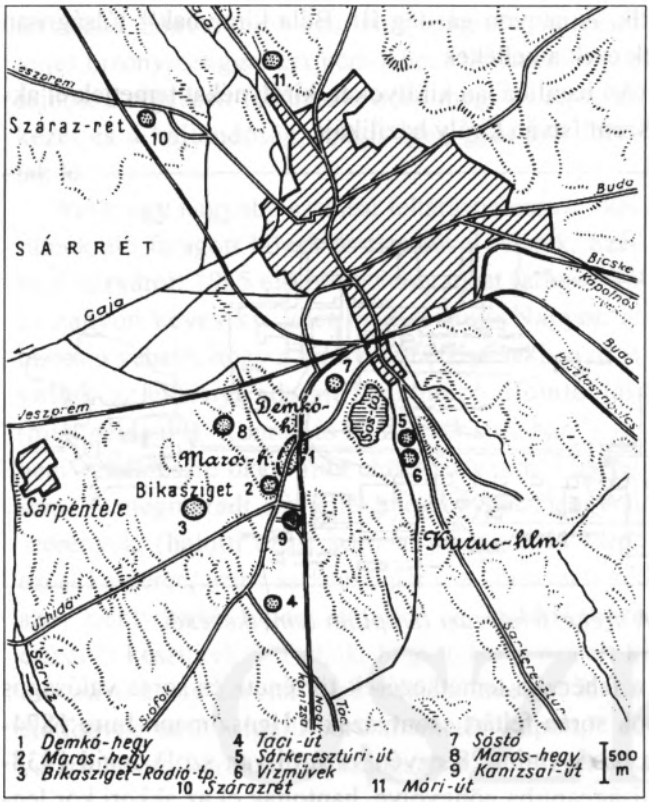

140. kép – X-XII. századi temetők Székesfehérvárott

A Szent István által építtetett bazilika helyén nyilván egy félköríves szentélyű három hajós templom állt, nyugati oldalán két toronnyal,[106] amelynek szentélyétől keletre egy X-XII. századi temető létesült,[107] amelynek 125 sírját tárták fel 1936/37-ben.[108] A templom és a temető tehát itt állt 1000 táján. Kétségtelenül a mocsaras, síkvidéki Fehérváron belül sem ez a legmagasabb pont, ezért azt kell feltételeznünk, hogy azért esett erre a helyre István király választása, mert a legmagasabb ponton már állt egy

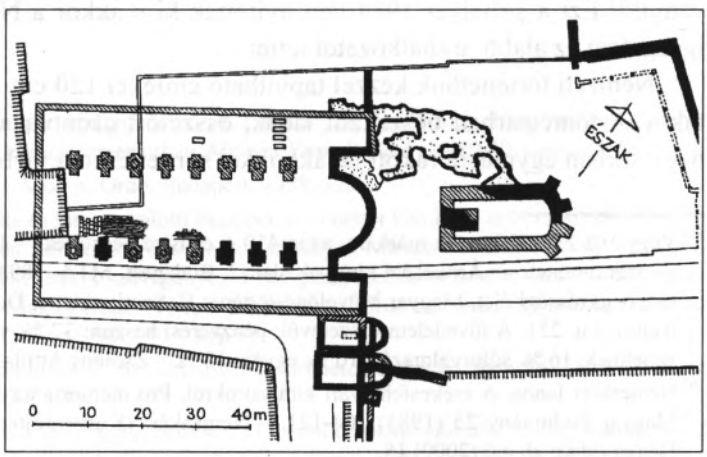

141. kép – A legújabb feltárások eredményei

[106] Kozák Károly, A székesfehérvári királyi bazilika legkorábbi építési korszaka. Székesfehérvár Évszázadai 1. Székesfehérvár 1967, 141 skk.

[107] Dercsényi Dezső id. mű (1943) 20.

[108] Nemeskéri János id. mű (1983) 118.

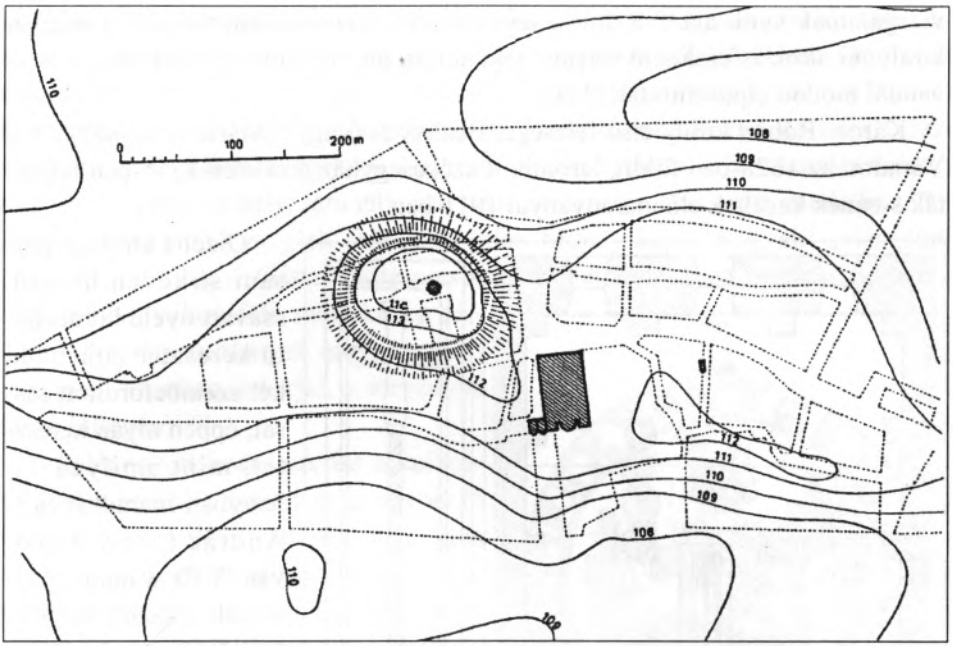

142. kép – A korai fehérvári templomok topográfiai fekvése

fontos templom, Szent Péter és Pál egyháza.[109] Szent István király 1015-1038 között bővíttette a templomot, kijelölve a sírhelyet, amelyet sikerült megtalálni, fiának, Imre hercegnek a szarkofágja pedig egy oltár előtt állhatott. Feleségét, Gizellát Passauban temették el, Veszprémben csak emlékköve volt.[110] S ez a sír ma is megvan, mert a földbe süllyesztett koporsó fölé a XV. században egy gótikus kenotáfiumot építettek és felirattal is ellátták. Megmaradt egyébként Mátyás király és II. Lajos sírfelirata is.[111] Gizella sírját 1999-ben ismét felbontották. A helyszínen járt Trogmayer Ottó szerint Gizella nem koporsóban volt eltemetve, hanem gyolcsba burkolva került a szűk sírba. A csontmaradványokat

[109] Fügedi Erik, Székesfehérvár korai története a város alaprajzában. Székesfehérvár Évszázadai 1. Székesfehérvár, 1967, 29. – Annak a Jan Dlugosz által közölt híradásnak, hogy ti. Géza nagyfejedelmet a Szent Péter és Pál templomban temették volna el 997-ben, semmi alapja sincs. Vö. Zsoldos Attila, Visegrád vármegye és utódai. Történelmi Szemle 40 (1998) 14., 74. jegyzet

[110] Uzsoki András, Az első magyar királyné, Gizella sírja. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 16 (1982) 125-165.

[111] Y. id. mű (1818) 47.

vizsgálatnak vetik alá.[112] S ami a legfontosabb: nem pusztították el! A magyar királynéi sírok is csaknem ugyanolyan sorsra jutottak, mint a királysírok: azaz vandál módon elpusztították őket.

Károly Róbert király első felesége, Beatrix és (vagy[113] Mária királynő?) sírját Váradon az 1628-ban földig lerombolt székesegyház területén 1755-ben feldúlták s ennek kerültek elő maradványai 1911-ben.[114]

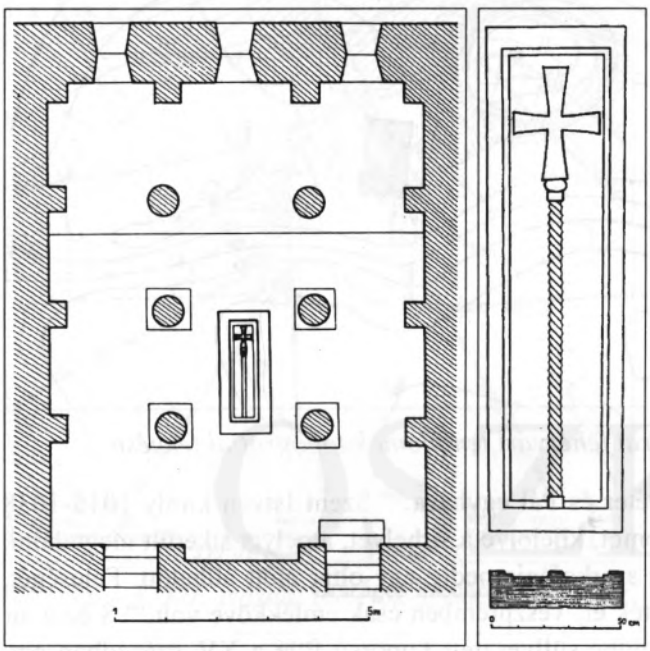

143. kép – A tihanyi templom alaprajza I. András király sírkövével

Gizella királyné passaui sírkövén hosszú, csavart nyelű hordozható keresztet láthatunk, két szembefordított sassal, éppen olyan keresztet, mint amilyen Tihanyban maradt meg I. András király sírkövén.[115] Ez a magyar királyok apostoli keresztjét jelképezte. A kibővített templom két oldalhajója egyenes szentélyzáródású volt, hosszúsága 54 m, szélessége 37,5 m. A templomban 1889-ben végeztek felújítási munkálatokat, ekkor csináltak belőle

[112] Trogmayer Ottó, Crux aurea reginae Giselae. (Talányok és bizonyosságok.) Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica 5 (1999) 431452. – uő Az első magyar királyné, Gizella magas, karcsú asszony volt. Élet és Tudomány 54 (1999) 40. szám, 1257-1259. – Visy Lilla, A Gizella-kereszt ötvösszemmel. Studia Archaeologica 5 (1999) 453-466.

[113] Halasi Fekete Péter, Mária királynő sírjáról. Archaeológiai Értesítő 32 (1912) 90-92.

[114] Gyalókay Jenö, Beátrix királyné sírjáról. Archaeológiai Értesítő 32 (1912) 8390. Vakolt téglasír volt s innen került elő a liliomos halotti korona, országalma és karperec. 1883-ban Rómer Flóris Ferenc is ásatott itt.

[115] Uzsoki András, I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 17 (1987) 145-184.

altemplomot s ekkor dúlták fel András király sírját is. Két kőkoporsót találtak csontvázzal, de nem törődtek vele, amint nem törődtek különösebben 1953-ban sem, amikor az OMF végzett helyreállítási munkákat a templomban. Ekkor a hitelesítő ásatást László Gyula vezette (az egész munka irányítója Entz Géza volt), ám „a kriptában a régészeti ásatás lényegében leletmentésre korlátozódott, mert sem megfelelő hely, sem idő, sem pénz nem volt a szakszerű munkához."[116] András király ismét meglelt csontjait Malán Mihály kapta meg, aki „vizsgálat után"[117] – állítólag – visszaküldte a csontokat Tihanyba s ott eltemették. Azt, hogy volt-e valamiféle melléklet a sírban, soha sem tudhatjuk meg, hatalmi jelvényeit azonban ismerjük a törvénybe idéző billogáról.[118]

144. kép – I. András király idéző billoga

Általános vélekedés szerint a székesfehérvári bazilika a magyar királyok fő temetkezési helye volt. Ez az állítás azonban csak részben igaz, mivel Kálmán királyig az uralkodók egyenesen kerültek, hogy Fehérvárott nyugodjanak. Nyilván súlyos oka volt ennek, amint erre kiválóan mutatott rá Kozák Károly.[119] Nem kívántak, bármennyire is követték a nagy elődöt, ugyanott temetkezni, ahol a dédnagyapjukat meggyalázó és meggyilkoló István király sírja volt. Ezért temetkezett a sári (Abasár) monostorba Aba király, Vácott Géza, Tihanyban András, Szekszárdon Béla és Somogyvárott László király.[120] És nemcsak a fehérvári ba-

[116] Uzsoki András id. mű (1984) 159.

[117] Ennek eredményét egyáltalán nem ismerjük!

[118] Uzsoki András id. mű (1987) 176-177. – Lovag Zsuzsa, I. András király idézőbillogának második példánya. Archaeológiai Értesítő 117 (1990) 189-199.

[119] Kozák Károly, Közép-Európa centrális templomai (IX-XI. század). Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17 (1984) 137.

[120] Amint a Bevezetésben is hangsúlyoztam, a jelenlegi álláspontom lényegesen különbözik a két évtizeddel korábbitól, amikor is a Magyar államalapítás c. könyvem napvilágot látott. (Első kiadása 1978-ban volt.) Akkoriban mindenben követtem a hivatalos vonalat, mert még kevés ismeretem volt. A hazai tudományos életre jellemző, hogy ezt a munkámat lelkesen fogadta a szakma.

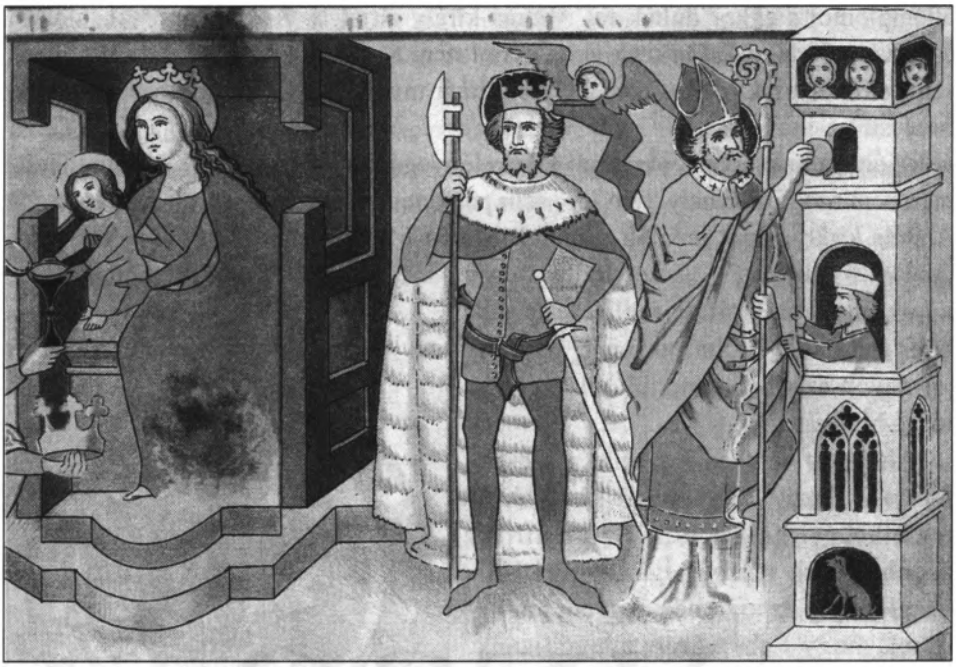

145. kép – Szent László király a veleméri templom falfestményén

zilikában semmisültek meg a királysírok, lényegében nyomtalanul tűnt el a váci Szűz Mária tiszteletére szentelt székesegyház (1628-bon bontották le szinte az utolsó tégláig![121]) a királysírral együtt. A tihanyi Szent Ányos tiszteletére szentelt templomban eltemetett András király sírját 1889-ben minden bizonnyal megtalálták, de sem a vörösmárvány sírládát, sem a csontvázat sem akkor, sem 1953-ban (!) nem mentették meg, nem vizsgálták meg![122] Aba Sámuel tetemét – állítólag – a sári monostor helyén épült boros pince sziklaüregében találták meg, ám 1829-ben a szüretelők a csontokat kidobálták.[123] Az ásatások egy körtemplomot tártak fel, Aba király sírját nem találták meg. Egyesek szerint a feldebrői templom volt az eredeti sírhelye.[124]

---

[121] MRT 9. Pest megye régészeti topográfiája. XIII/2 Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993, 383.

[122] Hankó Ildikó id. mű (1987) 79. – Uzsoki András id. mű (1984)

[123] Gorove László, Sámuel Aba Királynak Sáron (Tettes Ns. Heves Vármegyében) lévő Temetkező-Helye. Tudományos Gyüjtemény 14 (1830) V. 4.

[124] Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 27.

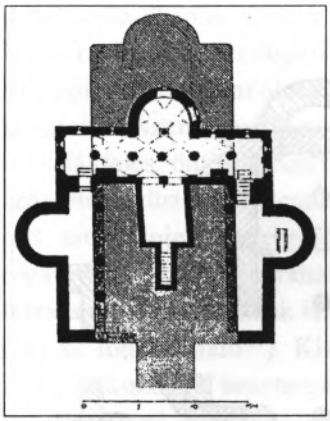

146. kép – A feldebrői templom alaprajza

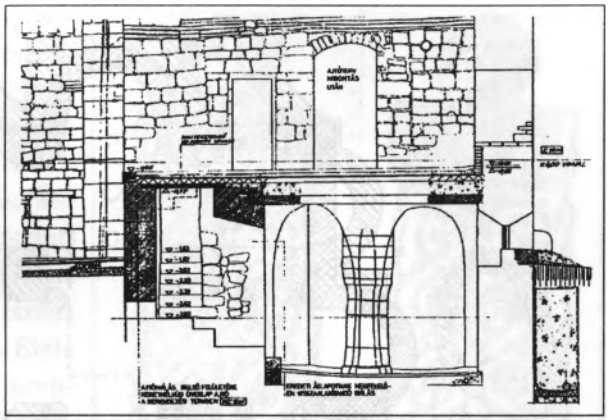

147. kép – Az altemplom déli lejárat metszete

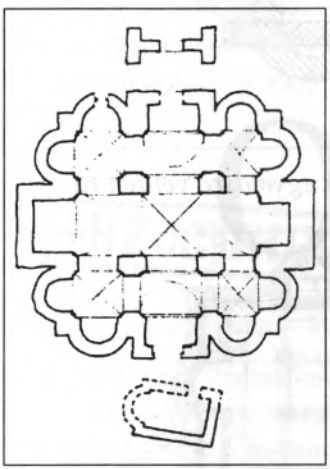

148. kép – A szekszárdi templom

I. Béla király szekszárdi sírja teljesen ismeretlen, mert bár a megyeháza udvarán feltárták a bencés kolostor és a templom egy részét (32 sírt találtak), a királysír felett – talán ez volna a jobbik eset – minden bizonnyal ott magasodik a megyeháza épülettömbje.[125]

Mindazon által a szekszárdi apátsági templom rendkívül jelentős, mivel ez a Szent Megváltó tiszteletére szentelt, centrális elrendezésű korai templomunk vitathatlanul jelzi a közvetlen kaukázusi hatást, a grúz és örmény templomokkal való szoros kapcsolatot. Kitűnő párhuzamai között említhetjük a zvartnoci, a jecsmiadzinai, az isháni, az osk-banki és az ani templomokat.[126]

A kaukázusi kapcsolatok szempontjából jelentős bizonyíték még a besztereci aspersorium, azaz szenteltviztartó, („kiben szentelt vizet hordoznak"[127]), amelyet Fettich Nándor elemzett s kimutatta, hogy még

[125] Kozák Károly, A szekszárdi bencés apátság feltárása I. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1 (1970) 155-180. - uő A szekszárdi bencés apátság feltárása II. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 2-3 (1971/72) 229-265.

[126] Tiran Marturján (1989) 16, 72, 156, 205, 242.

[127] 1581. évből. Történeti Tár 1892, 560.

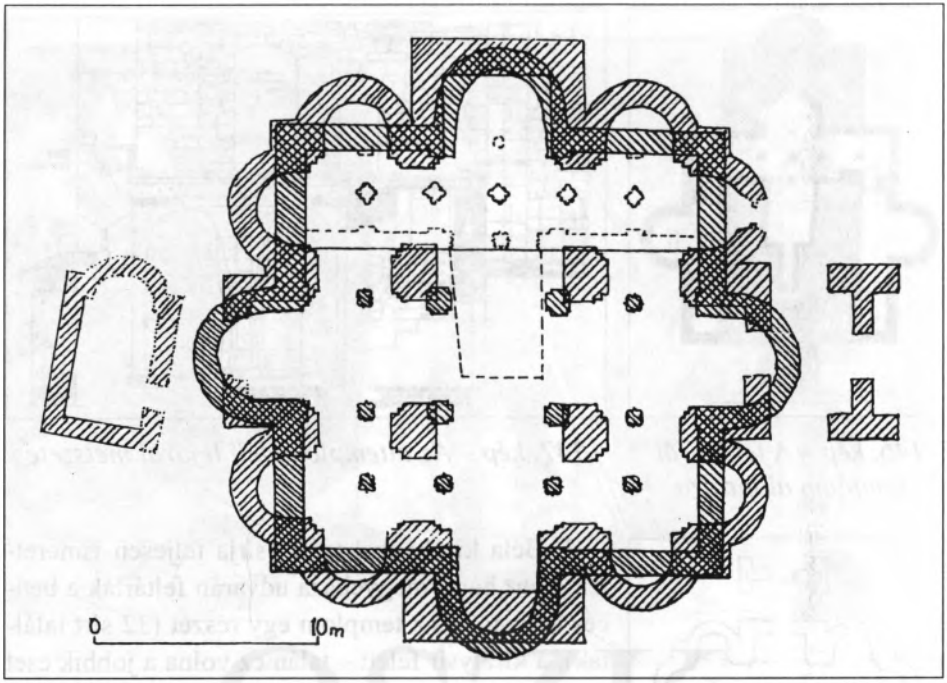

149. kép – A feldebrői és a szekszárdi templomok egymásra vetített rajza

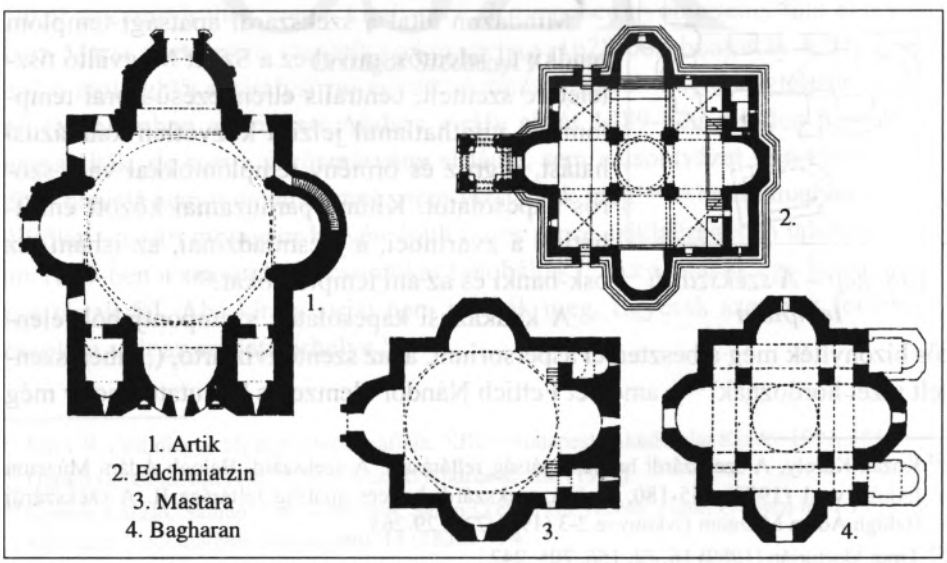

150. kép – Korai örmény templomok

a XII. században is „szoros kapcsolat volt a Kaukázus mögötti részekkel (ottani magyarokkal)"[128] A besztereci szenteltvíztartó három oroszlánfejes, öntött lábon álló hatszögletes ezüst edény, csuklós öntött, emberfejes fülekbe illesztett fogantyúval, görög felirattal: Jézus forrása a gyógyításoknak is. (Iszosz pigi ke ton niamato[129]). Kiss Etele is foglalkozott a besztereci szenteltvíztartóval.[130] Az edényke oldalán két tunikás szent mellképe és szárnyas (illetve szárnyatlan) oroszlánok alakja látszik. A többi oldal közepén nagy palmetta díszlik. A tunikás alakok vagy Kozma

151. kép – Részletek a besztereci aspersoriumról

és Damján, vagy Pantaleion és Hermolaosz vagy Kirosz és Joannesz, mindannyian a keleti kereszténység szentjei. A technikai jellemzők alapján, Fettich professzor hazai királyi ötvösműhelyre gondol, mint készítési hely, a készítő mester azonban kaukázusi származású kellett legyen.

---

[128] Fettich Nándor, A besztereci románkori aspersorium. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 2 (1961) 33-48.

[129] Rossz görögséggel, nyilvánvalóan az ötvös nem tudott görögül.

[130] Kiss Etele, A besztereci szenteltvíztartó és a bizánci fémművesség egyes datálási problémái. Folia Archaeologica 45 (1996) 203-222. A szerző foggal-körömmel erőlködik annak kimutatására, hogy a besztereci aspersorium nem kaukázusi hatásokat mutat, hanem bizánci munka. Nem szentek vannak rajta s a feliratot is rosszul olvasták el, mert inkább: „Krisztus a gyógyulások élő forrása" a helyes olvasat. Csaknem minden kérdésben Fettich Nándor ellen nyilatkozik a szerző, bár elismeri „az esetleges távol-keleti összetevők" hatását is.

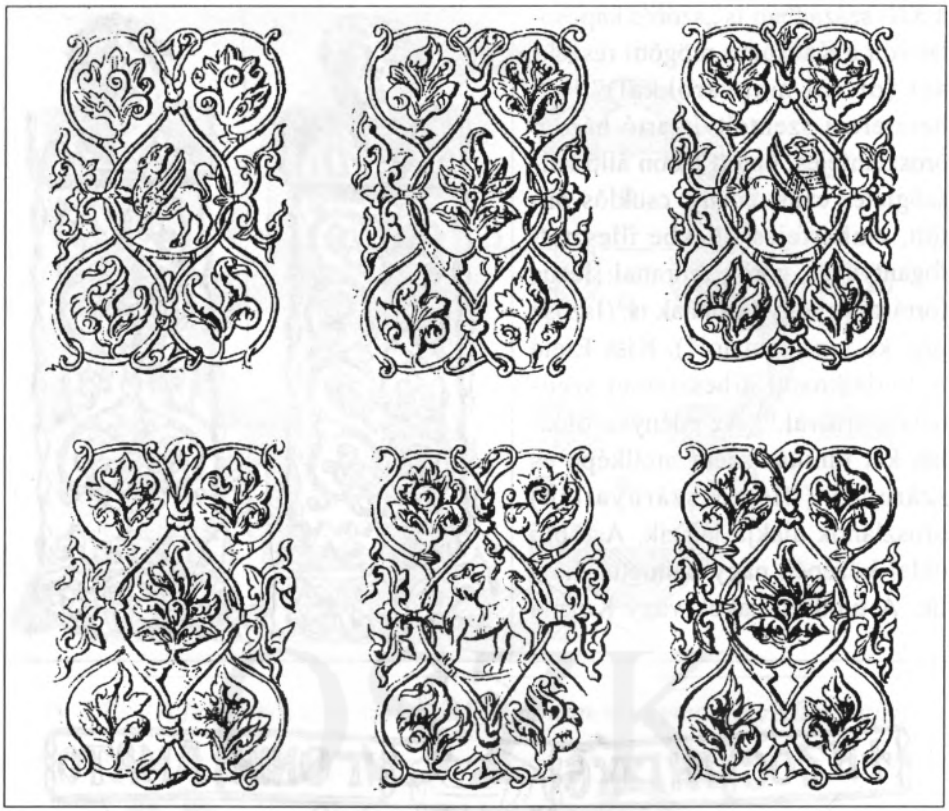

152. kép – Részletek a besztereci aspersoriumról

A Kárpát-medence népeinek korai kereszténységére és a kaukázusi kapcsolatokra vonatkozóan van még két nagyon fontos és jelentős emlékünk: az aracsi kősztélé és a szekszárdi vállkő. Manapság mindkettőt a XI. század elejére keltezik,[131] ám bizonyíthatóan sokkal korábbiak, az aracsi VIII-IX. századi, a szekszárdi X. századi.[132]

[131] Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Magyarország művészeti emlékei 1. Budapest, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1938, 169-170. – Dercsényi Dezső, Románkori építészet Magyarországon. Budapest, Magyar Helikon. 1972, 9. – Az Árpád-kor művészeti emlékei. Képes atlasz. Összeállította: Marosi Ernő és Wehli Tünde. Budapest, Balassi Kiadó. 1997, 22.

[132] A korai keltezést már Hampel József felvetette: A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. Budapest 1897, 507. – uő Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig, 1905, 429-431.

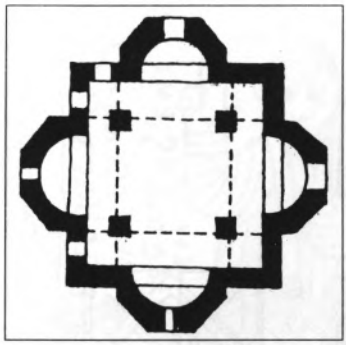

153. kép – Korai örmény templom (Ecsmiadzina I.)

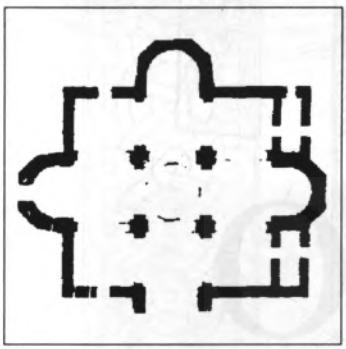

154. kép – Centrális kaukázusi templom (Ecsmiadzina II.)

* * *

Az aracsi faragott kő ajtóküszöbként volt befalazva és a felhasználók durván megcsonkították. A kemény mészkőből faragott dombormű eredetileg lényegesen nagyobb volt (most 62 x 52 x 15/22 cm) és sztéléként volt felállítva.[133] Előlapján egy világi pap félalakja látható, aki jobb kezét áldásra emeli, baljában könyvet (?) vagy ostyatartó edényt tart. Világi pap, nem bencés szerzetes.

155. kép – A besztereci szenteltvíztartó

Testét alba fedi, nyakában stola. A félalakot az alsó résztől egy jellegzetes fonatdísz választja el. Alatta, feltehetően egy férfi-nő pár félalakját faragta ki a készítő jellegzetes keleti sapkával. A keretelő kötéldísz is nagyon hiányos. Rövidebb oldalán egy egyhajós, tornyos templom képe látszik, két hosszanti oldalán kéteres szalagokból kiképzett fonatnégyszögekben állatábrázolások, illetve háromerű szalagból egymásba fonódó körmustrák sorakoznak.

A négyzetes első mezőben kiterjesztett szárnyú sas mellette, töredékes állapotban, felszerszámozott ló. A kősztélén meglehetősen gyenge latinsággal írt

[133] Csemegi József, Az aracsi kő. Archaeológiai Értesítő 85 (1958) 177. szerint vízszintesen helyezték el.

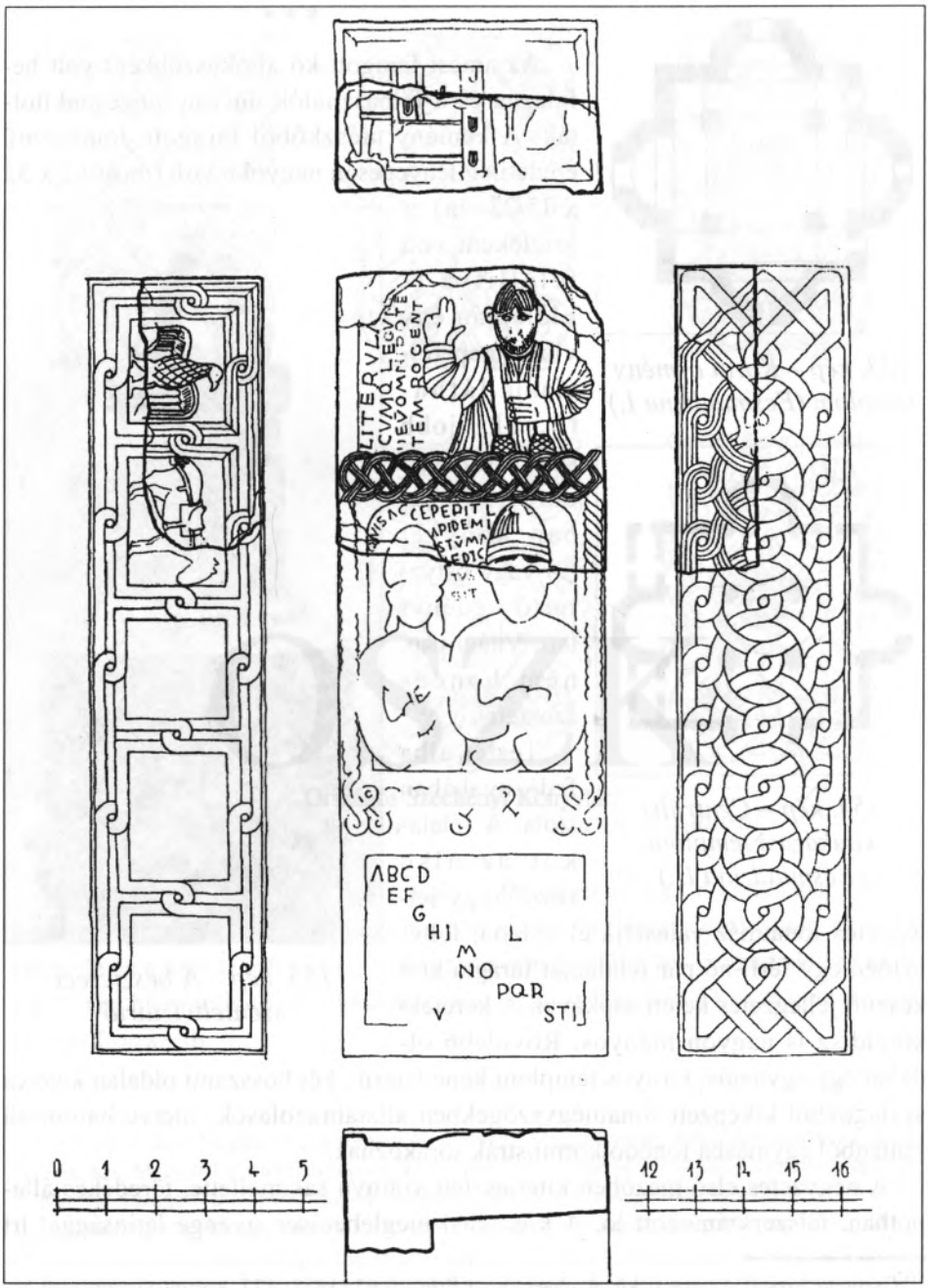

156. kép – Az aracsi kő nézetei

157. kép – Az aracsi kő fő nézeti képe

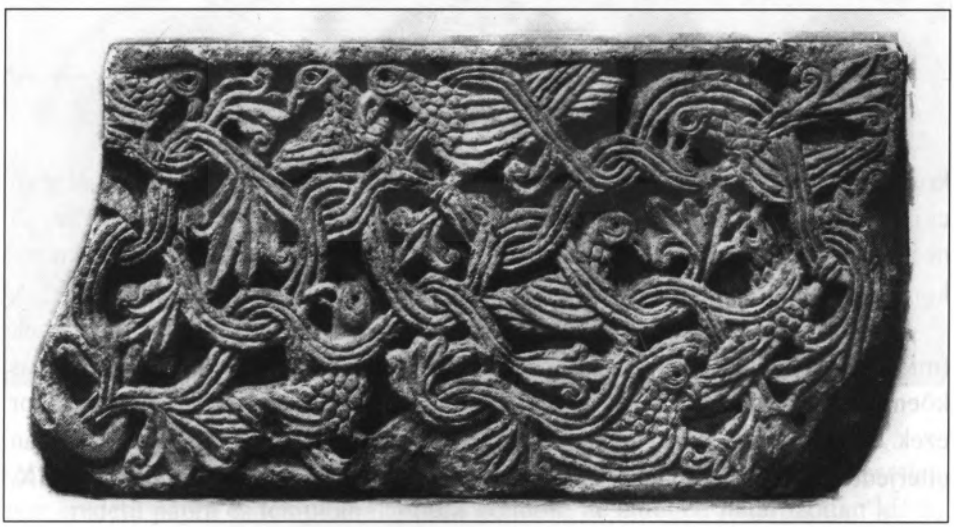

158. kép – Szalagfonatos kő Somogyvárról

feliratok maradtak meg: LITERVLA/s/ qui CUMQ /que/ LEGVNT DEV/m/ OMNI/poten/TEM ROGENT azaz: Akik ezeket a betűket olvassák, könyörögjenek a Mindenható Istenhez. Alább: /Si/ QUIS ACCEPERIT LAPI/de/M IST/v/M MALEDICTVS SIT, azaz: Ha valaki ezt a követ elveszi a helyéről, át-

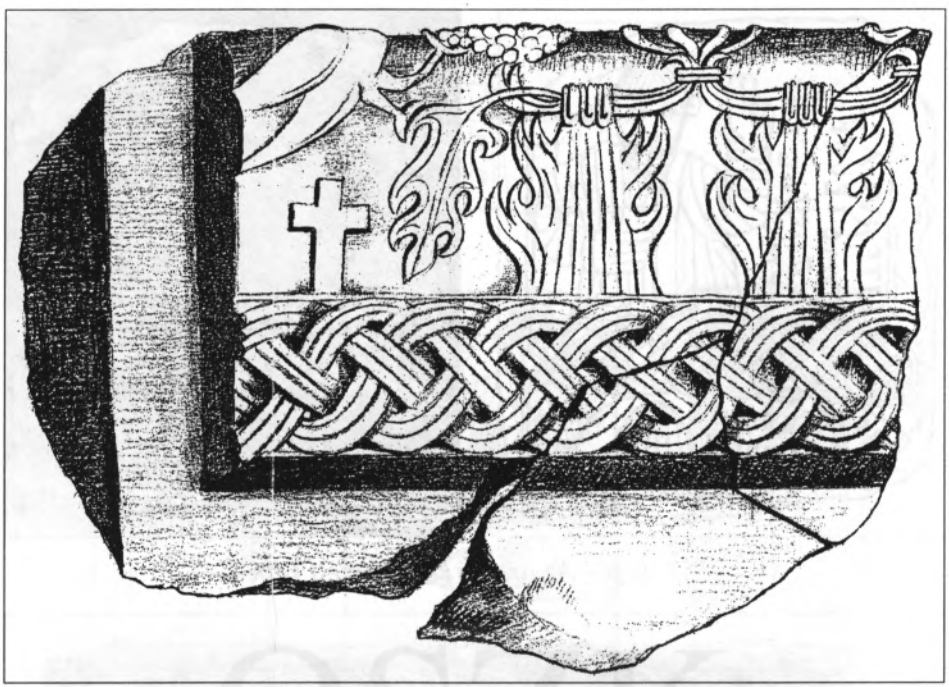

159. kép – Szalagfonatos kő Monostorszegről

kozott legyen![134] Az aracsi kősztélé – feltehetően – a legrégibb templomalapító emlékére készülhetett valamikor a 800-as évek derekán. Csemegi József jó négy évtizeddel ezelőtt helyesen ismerte fel,[135] hogy az aracsi kő közvetlen rokonságban áll az örmény és a grúz VI-VII-VIII. századi emlékekkel.[136]

Nagyon sokat jelent az aracsi kő korai keltezése, elvégre a díszítőelemek (mint a fonat, a kötéldísz, a felszerszámozott ló, etc.) megtalálhatók számos más kőemléken is (Monostorszeg, Pécs, Székesfehérvár, Somogyvár), ugyanakkor ezek egyértelműen keleti jelképek (szimbolumok), amelyek a IX. század után elterjedtek egész Európában. Arra már Gerecze Péter rámutatott, hogy VIII-IX.

[134] Mezey László, Az aracsi kő olvasásához. Archaeológiai Értesítő 85 (1958) 189-190. - Megdöbbentő feliratot eszelt ki Gerevich Tibor (id. mű /1938/ 170): Peritus ibidem Stephanus. Hasonló durva tévedést nem egyszer elkövetett, például a Szent Koronával kapcsolatban is.

[135] Csemegi József id. mű (1958) 174-187.

[136] Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. II. Miskolc, 1998, 47-49. – vö. Nagy Sándor 1971, 177 skk. – uő Paralellen des Steines von Aracs in der Wojwodina. Alba Regia 17 (1979) 95-103.

160. kép – Háromeres fonatos keretben állatábrázolások. Somogyvár

századi keresztény emlékről van szó, ő azonban germán vagy szarmata, esetleg avar eredetű papra és templomalapítóra gondolt, de amellett határozottan kiállt, hogy votívkőről van szó.[137] E tekintetben rendkívül sokat köszönhetünk Fettich Nándor régészprofesszornak,[138] aki kimutatta, hogy a szalagfonat a férfi-, az

[137] Gerecze Péter, Az aracsi dombormű. Archaeológiai Értesítő 17 (1897) 204-212.

[138] Kéziratban maradt munkáját Falvay Károlytól kaptam kölcsön, aki az abban foglalt adatok felhasználásához is hozzájárulását adta, mivel szoros szálak fűztek Fettich Nándorhoz. Köszönetem Falvay Károlynak.

161. kép – Korakeresztény kereszt-ábrázolás

élet, a Nap, – Krisztus jelképe, ugyanúgy, amint a griff, az életfa és a dőlt kereszt is Napistenjelkép,[139] amíg viszont a ferde meander (rombusz) a nő – a halál és a Föld szimbóluma. Ugyanakkor a színek is fontos jelentések hordozói: a fekete észak jele, egyben a rossz megtestesítője, az Ószövetség megjelenítésének a helye, vörös dél jele s egyben a tűz, a fény, a Nap, az üdvösség és a jóság jelképe, Jézus földi életének helye, fehér nyugat jele, a halál, az utolsó ítélet, a megtisztulás, a levegő jelképe s egyben Krisztus feltámadása és a Maiestas Domini helye a kék kelet jele, az eukarisztia helye.

Fettich Nándor, Gerecze Péter jelzése nyomán,[140] kutatta ki és mutatta be, hogy az Árpád-kori kőfaragványainkat **kifestették!** Sajátságos és jellemző, hogy az Árpád-kori kőemlékek művészettörténész vizsgálói rögzítik, ugyan a kőfestés tényét,[141] ám semmi különösebbet nem fűznek hozzá.[142]

---

[139] David Ulansey, Die Ursprünge des Mithraskults. Kosmologie und Erlösung in der Antike. Angolból fordította: Gabriele Schulte-Holtey. Darmsadt, WBG. 1998, 37, 45, 85, 99.

[140] Gerecze Péter, A pécsi székesegyház egykori oltársátra és többi szobrászati maradványa. Archaeológiai Közlemények 20 (1897) 78., 126.: kék alapról kiemelkedő dús aranyozás volt a köveken!

[141] Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. Szerkesztette: Tóth Melinda és Marosi Ernő. A székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei D. sorozat 121. Budapest–Székesfehérvár. 1978, 70: Zalavár 1.sz. kő = a háttér színes masszával kitöltve, Zalavár 2.sz. kő: a héttér színes masszával kitöltve, 140: Pécs, 61/a.sz. kő = a piros és zöld festéknyomok..a hajdani színes összhatást sejtetik, 61/b. sz. kő: a háttérben vörös festés nyomai láthatók, Pécs, 63.sz. kő = a vörös és kék festéknyomok alapján a kapuzat festve volt, 142.: Pécs, 64.sz. kő =faragott felületén kék festés nyomai figyelhetők meg, 144: Pécs, 66.sz. kő = a háttér és a díszítés vörös, ill. kék festése nagyrészt fennmaradt, 145: Pécs, 67.sz. kő = kék és vörös festéknyomok, 146: Pécs, 68.sz. kő = kék és vörös festéknyomok, 150: Pécs, 72/c. sz. kő = meglepő épségben megmaradt eredeti festése is: az arc rózsaszín, az arccsontnál sötétebb színű, a szemöldök vörösesbarnás, feketével meghúzva, és fekete a szem, a szemgolyó és a haj, 158: Pécs, 80.sz. kő = az ívet élénk színű festés díszítette, a keretléc zöld , a palmetták vörös színűek voltak. 189: Esztergom, 114.sz. kő = a töredéken festés nyomai maradtak meg, etc.

[142] Gerevich Tibor, Dercsényi Dezső, Marosi Ernő, Tóth Melinda, etc.

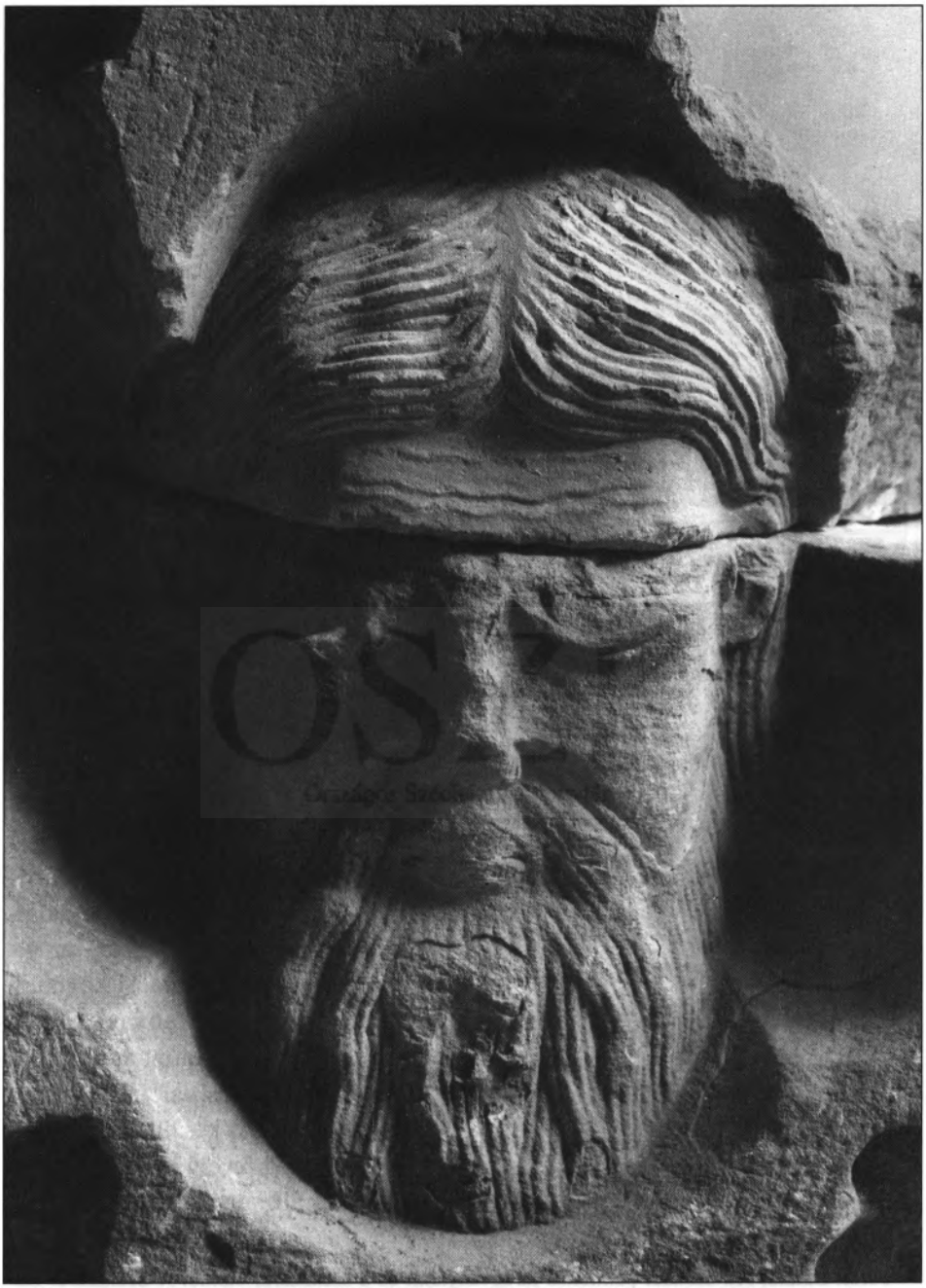

162. kép – Krisztus-fej Somogyvárról

163. kép – Oroszlános kő Pécsről

164. kép – Életfás díszű faragvány Somogyvárról

Ez lényegében egészen új felismerés volt és érthetetlen, hogy negyven éven keresztül senki sem figyelt fel a jelentőségére, amint Kelet hatásának igazi jelentőségére sem. Az ugyanis egészen világos és egyértelmű, hogy a faragott kövek befestése keleti örökségünk!

Erre kiváló példa a szekszárdi vállkő, amelyen éppenúgy megtalálható a fonatköteg, a palmetta, az állatábrázolás, mint az aracsi kövön.[143] A szekszárdi vállkő anyaga éppen olyan fehér mészkő, mint amilyenből az ún. Szent István (valójában: Szent Imre) szarkofág is készült. A növényi minta öt és hét levelű szőlő és pálma levelekből áll, amely kaukázusi ere-

[143] Török László, XI. századi palmettás faragványaink és a szekszárdi vállkő. A Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1 (1970) 96-154.

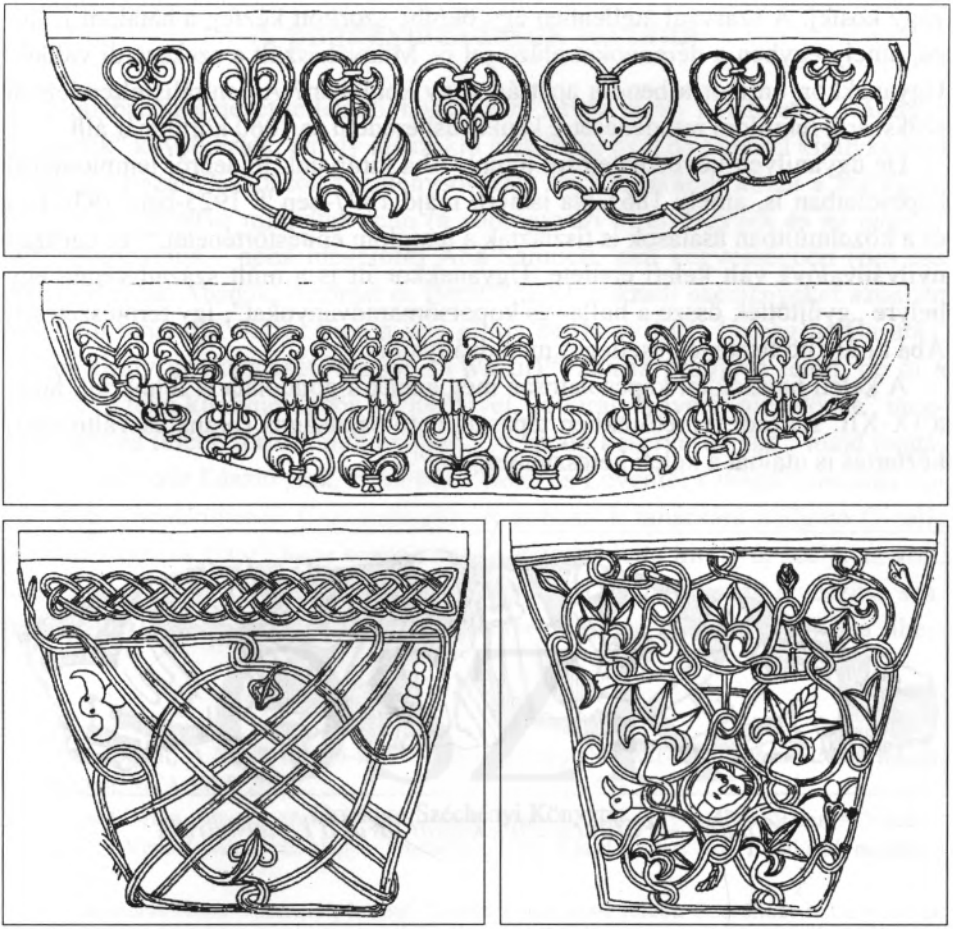

165/a-b-c-d. kép – A szekszárdi vállkő

detű, Bizáncba is onnan került, és életfát jelent, illetve a szőlő az örökkévalóságot, a halhatatlanságot. A levelek között ott találjuk a spirálist (Nap = Krisztus), a Holdat, a dőlt kereszteket, a griff-fejet és egy emberfejet. A griff is Kelet jelképvilágából származik, eredetileg Napisten-szimbólum, majd Krisztus-jelkép, amint arra utalhat a fiatal férfi-fej is. A másik „rövid" oldalon bajelhárító jelképek sorakoznak: legfelül a motringfonat, amely eredendően két kigyótestből jött létre,[144] alatta hurkos kereszt, amelynek szárai között jelenik meg egy bivaly-

[144] Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, 1998, 195-202.

vagy kosfej. A szarvval átellenben egy ökölbe szorított kézfej, a hatalom jelképe, amely egyben a démonokat elűző jel is. Mikor készült a szekszárdi vállkő? Ugyanakkor, amikor a bencés apátság vagy korábban? A centrális elrendezésű szekszárdi templom mindenesetre kaukázusi eredetű és 1060 körül már állt.

De ugyanilyen következtetésre jutunk Aba királyunk feldebrői templomával kapcsolatban is, amely 1865 óta ismert, majd 1897-ben,[145] 1925-ben, 1936-ban és a közelmúltban ásatások is tisztázták a templom építéstörténetét,[146] és egészen nyilvánvalóvá vált keleti eredete. Ugyanakkor itt is a múlt század végén egy helyre „gyűjtötték össze a hulla- és koporsómaradványokat", így természetesen Aba király holttestének esetleges maradványait is.

A keleti hatásokkal kapcsolatosan még annak a gondolata is felmerült, hogy a IX-XII. századi temetőinkben tapasztalható sajátságos (orans és változatai) kéztartás is utalhat a keleti kereszténységre.[147]

166. kép – Párducgriffek között turul a Lehel-kürtön

[145] Gerecze Péter, A debrői altemplom. Archaeológiai Értesítő 17 (1897) 405-414.

[146] Kampis Antal, Feldebrő. Műemlékeink. Budapest, Képzőművészeti Kiadó. 1955. – Legutóbb: Tóth Sándor, Pillér és ív a magyar romanikában. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Művészettörténet–műemlékvédelem X. Budapest, OMH. 1998, 50-54.

[147] Szabó János Győző, A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 28 (1983) 83-95. A keleti kereszténység különleges és csodálatos emlékanyaga alig ismert, például Vlagyimir és Szuzdál templomai. Vö.: Victor Lazarev, Regard sur l'art de la Russie prémongol l'architecture et la sculpture de Vladimir et Souzdal. Cahiers 13 (1970) 195-208. 14 (1971) 221-238., 15 (1972) 1-15. – Ferdinándy, Mihály (id. mű /1943/.) mutatott rá arra, hogy az Álmos-Árpád dinasztia tagjai főleg keleti neveket kaptak.

A pogánylázadások tévtana

Általában az a nézet jellemző, hogy Szent István király halála után „válságos évtizedek" következtek, amely időszakra esik Péter és Aba Sámuel királykodása és az ún. pogánylázadások eseménysorozata is. Krónikáink közül a legrégebbiek csak közvetve maradtak fenn (a somogyvári királyjegyzék és az ősgeszta[148]), Anonymus – noha megemlíti Aba Sámuelt, akit kegyességéért (pro sua pietate) hívtak Abának, Andrást és Bélát – a XI. századi eseményeket azonban már nem tárgyalja. Kézai Simon úgy állítja be, hogy Imre herceg halála után, István király unokaöccsét Vászolyt (Wazul)[149] akarta utódjává tenni, de őt a gonosz Gizella királyné Sebös segítségével, „a király követét megelőzve" megvakíttatta és fülébe forró ólmot öntetett. „A király keservesen sírt", majd magához hivatta Szár László fiait,[150] Andrást, Bélát és Leventét s megparancsolta nekik, hogy meneküljenek Csehországba. A gonoszok tanácsára hallgató Gizella (Kysla) hugának fiát (filium sororis sue[151]) Pétert[152] tette királlyá, „célja az volt, hogy kénye-kedve szerint tehesse akaratát s hogy Magyarország elveszítse szabadságát és *a németek alattvalója* legyen (regnumque Hungariae amissa liber-

[148] Hóman Bálint, A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII. századi leszármazói. Budapest, MTA 1925, 20-32.

[149] Mátyás Flórián, Magyar történeti problémák. Századok 28 (1894) 406.: Vazul = Vacul = Vacláv = Vencel. Mindezek alapján lehetséges, hogy Vazul azonos Szár Lászlóval, mondja a szerző.

[150] Zar Ladislaus Kopasz Lászlót, latinul Calvus Ladislaus-t jelent. Szöréndet is Calvus-nak mondják a krónikák, akinek fia Koppány. Nézetünk szerint Tar Szörénd fia Szár vagy Tar László azonos Koppánnyal. – Ugyanakkor különös okfejtésre vall, hogy egyesek, például Makk Ferenc, Magyar külpolitika (896-1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Szerkesztő: Kristó Gyula. Szeged, 1996, 66. e névből ítélve „egyértelműen pogánynak" nevezi Szár Lászlót. Ennek semmi alapja sincs! Vö. Bátky Zsigmond, A csimbók-hajviselet Tolnamegyében. Ethnographia mellékletében MNM Néprajzi Osztály Értesítője 5 (1904) 146. – Györffy István, Adatok a tar viselethez. Ethnographia mellékleteként MNM NO Értesítője 18 (1926) 29-30.

[151] Némely szerző szerint a frater és a soror atyafit is jelenthet?! A montecassinói barátok vélték Pétert Szent István fiának, ámbár ők Salamonnak nevezik: Salomon filius eius. Lásd: Gombos F. Albin, Történetünk első századából. Észrevételek az „Ostarrichi" 976-iki keleti határvonalához az 1030-iki német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához. Századok 44 (1911) 573-574.

[152] Mahmud Terdzsümán Pétert ugyancsak István király fiának mondja: A magyarok története. Léva, Erdem. 1996, 105.

tate Teutonicis subderetur)".[153] Péter német dühvel dúlt-fúlt (furore Teutonico), a föld javait (bona terrae) a svábokkal és olaszokkal (Alemannis et Latinis) együtt felfuvalkodottan és telhetetlen szívvel falta. A magyar királyi udvar német-ellenes szellemére rámutatott Fehér Géza is.[154] Kézait követi a Képes Krónika is, Gizella, Buda és fia Sebös[155] gonoszságának ecsetelését illetően, de abban is, hogy András, Béla és Levente Kopasz László fiai! Még drámaibban emeli ki a „vadállat módjára üvöltő teutonokat" és a „csacsogó fecskék módjára fecsegő" olaszokat. Thuróczy János is osztja a fentieket, ámbár ő megmondja azt is, hogy Vászolyt „ifjúkori kicsapongásáért és dőre magatartásáért csukatta be a király Nyitrán".[156] Thuróczy szerint Péter Gizella testvére volt.[157] A királylista és Johaniss de Utino világosan megmondja, hogy Péter Szent István nővérének a fia volt, apja a germán Vilhelm.[158] Ez, mai ismereteink szerint, talán téves állítás, mert Vilmos mostohaatyja volt csak Orseolo Péternek. Mátyás Flórián ugyanis azt bizonygatta, hogy Orseoló Ottó magtalan volt, így Péter nem lehetett a fia![159] Ranzanus és Bonfini már az olasz származást rögzítette,[160] de mindketten kiemelik: azt akarta, hogy csak az övéié legyen a hatalom és „kitartóan gondoskodni fog arról, hogy ezután a magyarok közül senki, csak a teutonok emelkedjenek méltóságra és tisztségekre."[161] Saját népét megvetette.[162] Kézai Simon ezt így fogalmazta meg: „Magyarország földjét (terram Hungariae regni) telerakom kül-

---

[153] Kézai Simon mester Magyar krónikája. Fordította: Szabó Károly. Pest, 1862, 60. – Magyar legendák és geszták. Fordította Bíró Bertalan. Budapest, Argumentum. 1997, 214. – Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyüjtemény). Válogatta és részben fordította: Nagy Gábor. Budapest, Könyves Kálmán Kiadó – Nodus Kiadó. 1995, 58.

[154] Fehér Géza, A bolgár egyház kisérletei és sikerei hazánkban. Századok 61 (1927) 12.

[155] Valószínűleg ők is német származásúak voltak.

[156] Ugyanígy a Pozsonyi Krónika. In: Analecta monumentorum Hungariae historicorum litterariorum maximum inedita. Collegit: Toldy Ferenc. Pest 1872. Reprint: Érszegi Géza jegyzeteivel. Budapest, 1986, 48.

[157] Thuróczy János, A magyarok krónikája. Fordította: Horváth János. Budapest, Magyar Helikon. 1978, 112-113.

[158] Analecta id. mű (1986) 66, 77.

[159] Mátyás Flórián, Magyar történeti problémák. Századok 28 (1894) 296.

[160] III. Orseolo Péter velencei dozsének és Gizella nevű feleségének gyermeke volt Péter magyar király, aki 1010-ben született és 1046-ben halt meg.

[161] Petrus Ranzanus, A magyarok történetének rövid foglalata. Fordította:Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Bibliotheca Historica. Budapest, Európa Könyvkiadó. 1985, 120.

[162] Antonio Bonfini, A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, Balassi. 1995, 267.

földi telepesekkel és a németek hatalma alá vetem!" „Ez a név: Magyarország ebből a szóból származik: nyomorúság, ezért legyen a sorsuk nyomorúság!"[163] Nem lehet nem észrevenni, hogy Péter uralkodása alatt a feszültséget *az idegenek* uralomra jutása és önkényeskedése okozta, nem pedig a királyi Magyarország társadalmi rendje. Ezt tükrözi az új király megválasztása is.[164]

Ekkor (1041-ben) az ország nagyjai (Viske, Pécel és Toyszláv vezetésével[165]) és nemesei (principes et nobiles) a püspökök tanácsára (consilio episcoporum) elűzték Pétert és megválasztották István király másik nőtestvérének fiát, Aba Sámuelt. (Ranzanus szerint Gizella testvérét). A források és ennek nyomán a történettudomány és a közvélemény mégis Aba Sámuelt trónbitorló, rossz királynak tartotta,[166] ez a beállítás azonban egyértelműen az elfogult nyugati íróknak köszönhető, noha a kisebb Gellért-legendában, amely XI. századi, az olvasható, hogy Aba a királyi trónt jogtalanul elbitorolta (regalem cathedram iniuria sua *usurpavit),* a nagyobb Gellért legenda[167] szerzője pedig (végső alakjában ez az írásmű a XIV. században készült!) azt írja: „a királyi koronát és a királyi palotát /udvart/ bitroló módon szerezte meg (Alba comes palacii...regalem coronam et aulam regiam sibi *usurpavit)".*[168] A Chronicon Bernoldi például egyenesen tirannusnak nevezi őt (Ovo Ungariorum tyrannus),[169] majd azt állítja, hogy a vesztes ménfői csata után a menekülő Abát családjával együtt (egyes források szerint az idegenek) elfogták (cum uxore et filiis comprehensum) s őt lefejezték

---

[163] Thuróczy id. mű (1978) 114.

[164] Kiválóan látta ezt a problémát Salamon Ferenc, A magyar hadi történethez a vezérek korában. Budapest, Atheneum. 1877, 43: csak egy nép-forradalom volt képes... megmenteni az ország létét és függetlenségét. – Gombos F. Albin igyekszik minden vád alól felmenteni Péter királyt és befeketíteni Aba Sámuelt. Lásd: Történetünk első századaiból. Századok 44 (1911) 575. Minderre: Bakay Kornél, A nemzeti királyeszme az Árpád-korban. Dunaújváros, Dunaferr. 2000. – Ősi Gyökér 27 (1999) 3-4. szám, 75-76.

[165] Szabó Károly, Péter és Aba. Értekezések a történettudományok köréből 2 (1872) 13.

[166] Kristó Gyula, XI-XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. Ethnographia 83 (1972) 53.

[167] Müller Frigyes, A Nagyobb Gellért legenda forrásai és keletkezése. Századok 47 (1913) 355-374. – Madzsar Imre, Szent Gellért nagyobb legendájáról. Századok 47 (1913) 502-517. – Csóka J. Lajos, Szent Gellért kisebb és nagyobb legendájának keletkezéstörténete. – Horváth János, A Gellért-legendák keletkezése és kora. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerkesztette: Horváth János és Székely György. Memoria Saeculorum Hungariae I. Szerkesztette: V. Kovács Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974, 137-163.

[168] Magyar legendák és geszták. 103. – Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1983, 88. – SRH II. 500.

[169] MGH SS V. Hannoverae 1894, 125.

(Ovonem decollavit). A Pozsonyi évkönyvek szerint : megölték (Abba rex interficitur).[170] Hóman Bálint szerint Aba Sámuel felett Péter bírósága ítélkezett és így királyi ítélettel fejezték le,[171] s ez példátlan tett volt a magyar uralkodók addigi történetében.[172] A krónikák szerint egy Tisza melletti faluban egy „régi veremben (in scrobe veteri)"[173] gyilkolták meg. Kovács Béla ezt a latin kifejezést Debrő szláv nevével magyarázta,[174] Major Jenő azonban elutasította ezt a feltevést.[175]

Aba Sámuelt szerette a nép és készséggel szolgálta.[176] Ezért tudott hatalmas hadsereget felállítani és III. Henrik német császárt két ízben is súlyosan megverni.[177] Ménfőnél is győzelemre állt, ám egyes nagyurak elárulták és cserben hagyták. A krónikák úgy állítják be, hogy hirtelen elgőgösödött „és a magyarokkal szemben durván kegyetlenkedni kezdett. Úgy vélekedett, hogy az uraknak minden közös a szolgákkal (omnia communia essent *dominis* cum *servis*[178]), ... megvetette az ország nemeseit és mindíg a parasztokkal és a nemtelenekkel (habens semper cum *rusticis et ignobilibus* commune) tartott." Ez a jellemzés nyilvánvalóan arra mutat, hogy Aba király a **szabad** magyarok tömegeire támaszkodott, az ő kedvükben járt, ám annak a kijelentésnek nincs igazolható alapja, hogy „elnézte, hogy körükben erősödött a pogányság és terjedt az eretnekség".[179] E kérdésnél általában Gellért püspök legendáira és a Deliberatio c. munkájára szoktak hivatkozni. Itt azonban vitába szállunk az elterjedt nézetekkel, csatlakozva Pap Gábor nézetéhez, különösen ami a pogányság fogalmának tisz-

---

[170] MGH SS XVIII. Hannoverae, 1866, 572.

[171] Hóman Bálint, Magyar történet. I. Budapest, 1935, 247-250. – Ugyanez Makk Ferenc id. mű (1996) 77.

[172] Bakay Kornél, A nemzeti királyeszme az Árpád-korban. Előadás Miskolcon 1999. szeptember 6-án. Megjelent: Ősi Gyökér 1999/3-4. számában.

[173] Bonfini szerint a falu neve Scoeba = Szob? id. mű 271.

[174] Kovács Béla, Adatok Feldebrő történetéhez. Művészettörténeti Értesítő 17 (1968) 124-125.

[175] Major Jenő, Adatok a feldebrői templom keletkezésének település- és birtoktörténeti hátteréhez. Építés- Építészettudomány 8 (1976) 193-226. – vö. Gyurkó János, Hozzászólás Feldebrő kérdéséhez. Műemlékvédelem 26 (1982) 64-66.

[176] Kandra Kabos, Aba Samu király. Budapest, 1891.

[177] Egészen hamis képet rajzol Gombos Albin id. mű (1911) 578. oldalon Aba hadvezéri képességéről.

[178] SRH I. 329.

[179] Makk Ferenc id. mű (1996) 76. – Kristó Gyula id. mű (1996) 80. – uő (1994) 129-130.

tázását illeti.[180] A korábbi szakirodalomban is vitatott volt Gellért püspök munkájának forrásai,[181] s az újabb kutatások[182] sem tették vitathatatlanná, hogy Gellért az eretnekek 29 illetve 32 fajtájának felsorolásakor vajon a saját korának viszonyaira utalt vagy egyszerűen kimásolta forrásaiból: Szevillai Izidor, Szent Ágoston és Tertullianus műveiből az eretnekekre (haeresis) vonatkozó szövegeket?

Minden jel szerint Aba király egyáltalán nem volt pogány, sőt inkább az őskereszténység tisztaságára törekedhetett, ugyanakkor lehetségesnek tartjuk, hogy elvetette az egyházi tized szedését és a Szentháromság dogmáját sem fogadta el. Gondoljunk a Szent Korona Atya és Fiú problematikájára! Gellért gyakran manicheusoknak nevezi még a híveit is, ám ez egyáltalán nem bizonyíték arra, hogy Mani tanai éltek volna a XI. századi magyar királyság területén.[183] Különösen zavarossá teszi Gellért fejtegetését, hogy forrásai alapján azt állítja a manicheusok tagadták a test feltámadását, holott Mani tanítása szerint a halál utáni megtisztulás során az elhúnyt lelke *újra* testet ölt.[184] Az új-manicheizmusnak nevezett bogumil eretnekség[185] sem lehetett számottevő a XI. században, hiszen jelentéktelen volt a bolgár és a délszláv lakosság.[186] A görög kereszténység

---

[180] Deliberatio. Gerardi Moresanae aecclesiae episcopi. Supra hymnum trium puerorum. – Elmélkedés. Gellért, a marosi egyház püspöke, A három fiú himnuszáról. Kiadta: Karácsonyi Béla és Szegfű László. Szeged, Scriptum Kiadó. 1999. – Pap Gábor, „Angyali korona, szent csillag". Beszélgetések a magyar Szent Koronáról. Jászberény, 1996, 41 skk. /Függelék: Rasdi mesél/

[181] Müller Frigyes, A nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése. Századok 47 (1913) 354-374. – uő. A nagyobb Gellértlegenda keletkezése és forrásai. Századok 49 (1915) 387-411. Madzsar Imre, Szent Gellért nagyobb legendájáról. Századok 47 (1913) 502-517. – Karácsonyi János, Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887. – Ivánka Endre, Szent Gellért Deliberatio-ja. Problémák és feladatok. Századok 76 (1942) 499-500. - Ibrányi Ferenc, Szent Gellért teológiája. Szent István Emlékkönyv. Szerkeszti: Serédi Jusztinián. Budapest, 1938. I. 506 skk. – Bodor András, Szent Gellért Deliberatio-jának fő forrása. Századok 77 (1943) 173-227.

[182] Gerics József id. mű (1982) 186-197., 299-313. – Kristó Gyula id. mű (1983) 159 skk. -uő id. mű (1984) 285 skk. – Szegfű László, Néhány XI. századi `liber portabilis' nyomában (Gellért püspök kézikönyvei). Acta Universitatis Szegediensis, Acta Bibliothecaria 8. Szeged 1979, 1-52. – uő Szent Gellért prédikációi. Acta Univ. Szegediensis 72 (1985) 19-28. – uő Adalékok Szent Gellért püspök görög műveltségének kutatásához. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1986, 43-48.

[183] Vö. History of Civilisations of Central Asia. III. Paris, Unesco. 1998, 412 skk.

[184] Reallexion für Theologie und Kirche. Red. Michael Buchberger. VI. Freiburg, 1934, 851.

[185] Révai Nagy Lexikon. 13. Budapest, Révai. 1915, 359.

[186] Általánosan elterjedt, nyilván Fehér Géza munkássága nyomán, hogy a IX-X-XI. században Kelet-Magyarország és Erdély a bolgárok fennhatósága alatt állt.

azonban igenis elterjedt és elfogadott volt már a X. században s joggal vonzódhatott ez iránt a magyarság, amikor a római katolikus klérus, élen a pápákkal, még ekkor is erősen romlott és züllött volt, másrészt súlyos teherként nehezedett a népre az egyházi tized, amelyet a keleti egyházak nem vetettek ki.[187] Gellért is ostorozza a kapzsi, nyerészkedő, Isten törvényeivel mit sem törődő papokat, akik még a rablástól, hatalmaskodástól sem riadnak vissza, akik bujálkodnak, ágyasok seregét tartják, zabálnak, a világi hatalmasok, szajhák, gonoszok talpát nyalják, szakértelem híján vannak, dőzsölnek, ringyókkal élnek, hivatalt vezetnek. Csúfsággá lesz a papság, tarkán öltöznek a szerzetesek, szerteszét fognak lakni, elhagyják a vadonokat s kerülik a magányos életet.[188] De idézhetjük IX. Benedek pápát, a botrányosan erkölcstelen embert, aki III. Henrik császár utasítására 1044-ben készséggel kiátkozta Aba királyt és a magyar népet (!) s zászlós szent lándzsát küldött a császárnak, hogy a hadjárata „szent háború" legyen a gonosz magyarok ellen.

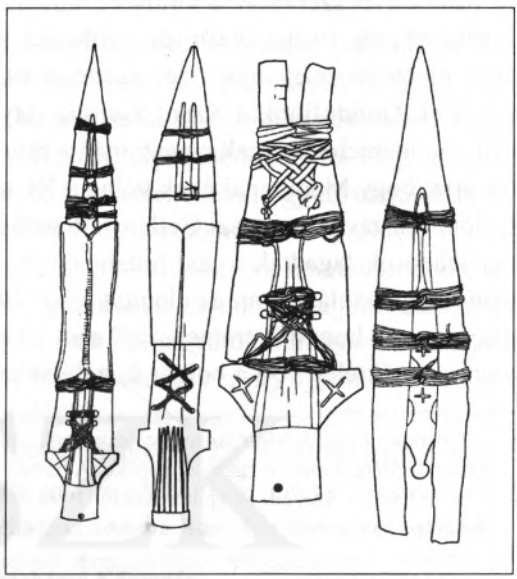

167. kép – A Szent Mór lándzsa

Abát „rejtélyes emlékűnek" nevezi Györffy György,[189] s joggal, mivel uralkodása és életútja egyáltalán nem arra mutat, mintha ő pogány lett volna vagy vonzódott volna a királyi hatalomra törő lázadókhoz, sőt – egyesek szerint – a bogumil eretnekekhez is![190] Ellenkezőleg: Aba Sámuel **nemzeti** király volt, ám-

[187] Erre a körülményre általában nem utalnak a feldolgozások. Kivétel: Acsády Ignác, A magyar birodalom története. I. Budapest, 1903, 172. Legutóbb Kristó Gyula, A tizenegyedik század története. Magyar Századok. Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó. 1999, 104. megemlíti.

[188] Szegfű László id. mű (1979) 33.

[189] Magyarország története tíz kötetben. I/1. Főszerkesztő: Székely György. Szerkesztő: Bartha Antal. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 835.

[190] Kristó Gyula id. mű (1999) 44. szerint „Aba Sámuel már egyenesen az István-féle alapok lerombolásához fogott". Állításának semmiféle alapja nincs!

bár Péter sem annyira fekete, mint ahogyan a krónikák beállítják. 1039-ben és 1040-ben ugyanis még hadakozott a németekkel,[191] sőt a nyugati korabeli forrásokból az is egyértelműen kitűnik, hogy Gizella királyné is Péter ellen lépett fel.[192] Péter király magyar-ellenessége azonban kétségen kívül áll, hiszen éppen ezért fordult szembe vele mind a világi, mind az egyházi vezető réteg. Johannes Diaconus szerint[193] Péter meg akarta ölni István királyt. A Szent István legendákban szereplő négy előkelő összeesküvő neve és tisztsége, sajnos, nincs megemlítve, így ez az adat nem ellenőrizhető. Péter király bevezette a bajor jogot és ezzel végképp letért a szentistváni útról. Majd amikor, látva mit tettek főemberével Budával és két kisgyermekével, elhagyta népét és országát, ezután Abát választották királlyá.[194]

Aba Sámuel királysága idején (1041-1044) tehát a magyarság felkelt az idegenek ellen és, véleményem szerint, Aba király elárulása és ménfői csatavesztése készítette elő a lázadást (seditio), amelyet általában pogánylázadásnak neveznek, ámde nagyon *helytelenül!*

A nép, elsősorban a szabad magyarok tömegei, szentként tisztelték Abát és féltve őrízték emlékét. Maguk a krónikák írják, hogy halála után „néhány esztendő múlva, amikor testét sírjából kiásták, szemfedőjét (sudarium) és ruházatát (vestimenta) romlatlanul, sebhelyeit (loca vulnerum) pedig begyógyulva találták."[195] Előbb egy templomban, majd Sárosban (Abasár) temették el. Az más kérdés, ámbár nagyon jellemző, hogy az osztrák Haller Sámuel tábornok, a sári birtok későbbi gazdája az alábbi feliratot helyzetette el a sári monostorban meglelt sírhely fölé: Ebbe az üregbe (in taverna) helyezték el Aba Sámuelt, Magyarország harmadik királyát, vagy inkább az ország istentelen pusztítóját (potius impius regni vastator), őt a bálványozással (idololatria) és kegyetlenkedéssel bűnös királyt, akit a saját népe a Tiszánál megölt. Bámuljátok a dolognak nagy változását, a királyi sírhely (ex regio mausoleo) miképpen lett pince (cellaria). Ahol egykor a halálnak véres maradványai voltak, ott vidám hordók duzzadnak,

---

[191] Herimannus Augiensis, anno 1039: MGH SS V 123. – Annales Altahensis maior anno 1041 : MGH SS XX Hannoverae 1868, 794. – vö. Gombos Albin id. mű (1911) 577.

[192] Gerics József, Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. Magyar Könyvszemle 98 (1982) 186 skk. – MGH SS XX. 794-795.

[193] Podhradczky József, Péter magyar király csakugyan III. Urseolus Péter, Otto velencei doge fia volt. Századok 3 (1869) 147.

[194] Kristó Gyula, Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar törénetére vonatkozóan II. Magyar Könyvszemle 100 (1984) 293. vö. Andrássy Gyula id. mű (1920) 5.

[195] Kovács Béla szerint /id. mű (1968) 125./ a test a kriptában mumifikálódott.

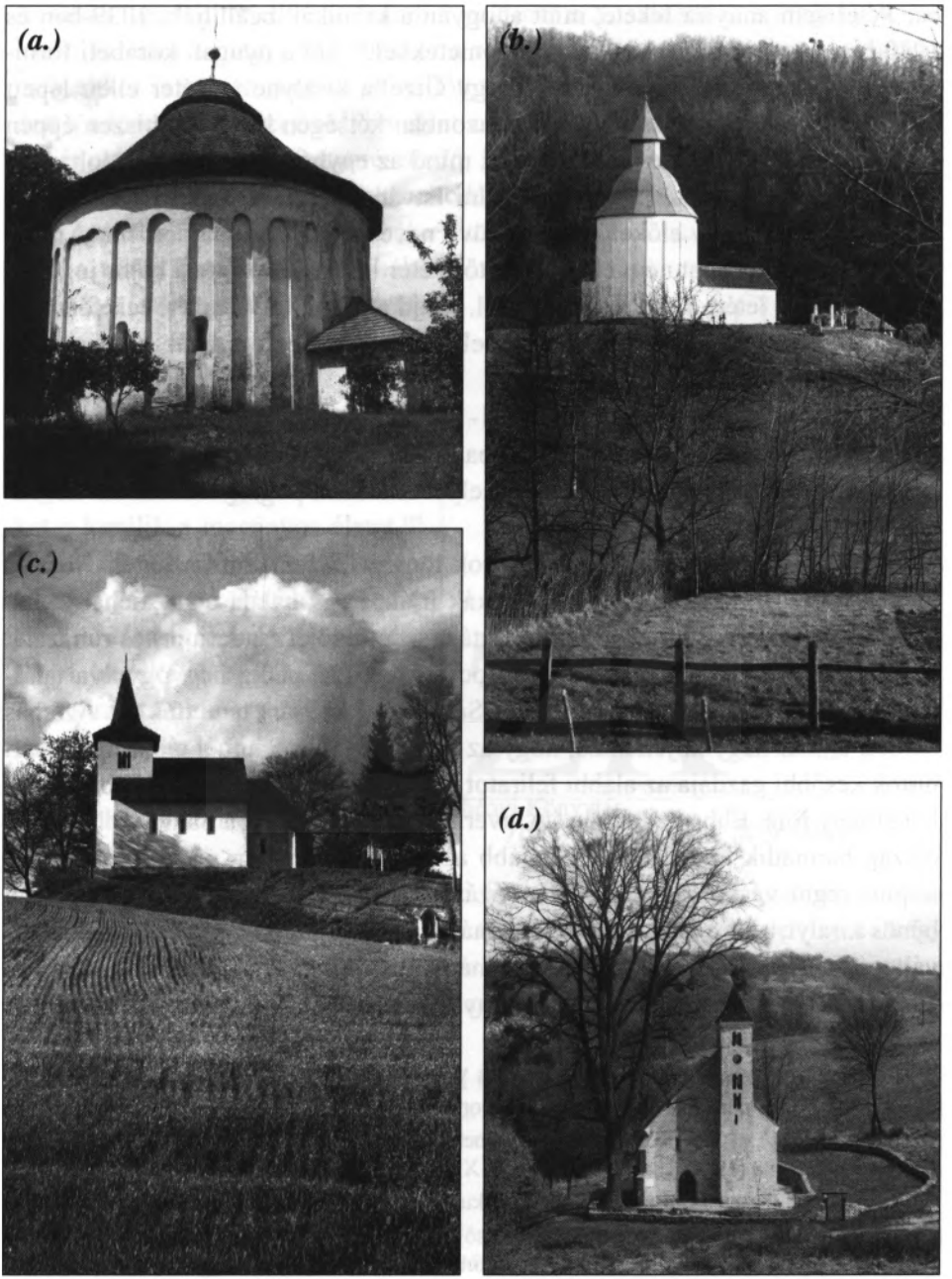

168. kép – A süvétei (a.), a kallósdi (b.), a bödei (c.) és a mánfai (d.) templomok

Bachus vereslik a falernoinál jobb sári borokban, amelyből igyál te is, hogy kipirosodjál.[196]

A gyilkos pogányok vajon miért temették volna el őt egy templomban, miért öltöztették volna fel és borították volna be szemfedővel? A sírhely ismert, a feldebrői négykarélyos centrális templomban volt a sírja, amely templom biztosan kaukázusi eredetű,[197] és állt már a X. században, akárcsak a tarnaszentmáriai templom.[198]

A feldebrői templom görög ritusú építmény, amint az volt a közeli tarnaszentmáriai templom is,[199] amelynek egy része biztosan IX-X. századi. A faloszlopok és a padka kövek faragásai nagyon ősi motívumokat mutatnak.[200] Az altemplomot és a templombővítést később hajtották végre a bencés szerzetesek korában.[201] Vannak kutatók, akik Feldebrő korai keltezését elvetik,[202] s azt vallják, hogy az altemplom, a centrális templom és a faltemplom lényegében egykorú, sőt: e templomtipus is nyugati eredetű (itáliai). Ezen vélekedés azonban alaptalan, noha az altemplomok kialakításában döntő szerepe volt a X. századi clunyi reformnak, amely az ekkor bevezetett Halottak napi szertartás keretében a síroknál végeztette el a halotti liturgiát s ehhez tér kellett: földalatti kápolnák.[203] Természetesen nemcsak Feldebrő és Tarnaszentmária esetében kell a fe-

[196] Gorove László id. mű (1830) 5-6.

[197] Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc 1998, 39. – Kozák Károly id. mű (1984) 135-136.

[198] Kozák Károly, Félköríves templomok a XI. században. Archaeológiai Értesítő 93 (1966) 47-63. – uő Églises à abside en hémicycle dans la Hongrie du XI[e]s. Acta Archaeologica ASH 23 (1973) 177-204.

[199] Sápi Lajos, A tarnaszentmáriai templom. Műemlékvédelem 24 (1980) 107-117.

[200] Levárdy Ferenc, Magyar templomok művészete. Budapest, Szent István Társulat. 1982, 52-53.

[201] Levárdy Ferenc, Feldebrő Kelet vagy Róma? Műemlékvédelem 20 (1976) 145-151. – Korábbi irodalom: Kampis Antal, A feldebrői altemplom. Művészettörténeti Értesítő 4 (1955) 178-194. Csemegi József-Dercsényi Dezső, Hozzászólások Feldebrő kérdéséhez. Művészettörténeti Értesítő 5 (1956) 54-59. – Vacláv Mencl, Két ősi építészeti emlék Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő 8 (1959) 217-220.

[202] Tóth Sándor, Feldebrőről, hipotézisek nélkül. Műemlékvédelem 21 (1977) 29-39. – vö. Erdei Ferenc, Hipotézis a feldebrői templommal kapcsolatban. Műemlékvédelem 19 (1975) 196-203.

[203] Levárdy Ferenc, A „feldebrői feltevések" értelme. (Válasz Tóth Sándornak). Műemlékvédelem (1977) 130-131.

lülvizsgálatot elvégezni a kerek templomok keltezését és jellegét illetően, hanem sok más esetben is (pl. Kallósd,[204] Öskü, Karcsa, Csempeszkopacs[205] etc.).

Az Aba Sámuelt legyőző német császár visszahelyezte Pétert a magyar trónra, ám az idegenek elleni harag nőttön-nőtt. 1045-ben III. Henrik formálisan is hűbérura lett Magyarországnak, miután átadta Péternek az aranyozott lándzsát. Ekkor történik említés arról, hogy III. Henrik császár Rómába küldte Szent István király lándzsáját és koronáját.[206] Mostmár a korábban független ország ténylegesen is alávetetté vált, így mind az előkelők, mind a szabadok tömegei Péter bábkirály ellen fordultak és haza hívták Szár László (Koppány herceg?) fiait: Andrást és Leventét. „Abban az időben néhány magyar főember országának pusztulásán sóhajtozott, és meg akarta szabadítani Hungariát Péter zsarnokságától. Megőrizték rendíthetetlen hűségüket Endre, Béla és Levente iránt, akik Szent István király nemzetségéből származtak." Azt akkoriban fel sem merték tételezni, hogy maga István király fosztotta meg a tróntól az Árpád-házi hercegeket! A felháborodás oly nagy volt, hogy Pétert, a koronás királyt Fehérvár népe nem engedte be a városba, sőt később amikor elfogták, haragjukban megvakították. A nyugati évkönyvek is megdöbbentek ezen, „mert soha nem hallották, hogy királyi méltósággal ilyen történt."[206/A] Kónikáink egyházi szerzői csaknem egyhangúan hangoztatják, hogy a hercegeket hazahívó tömeg „pogány" volt: az egész magyarság (universa multitudo Hungarorum) ördögi sugallattól felajzva azt követelte Endrétől és Leventétől, hogy engedjék meg, hogy az egész nép (universum populum) *pogány szokás* szerint éljen (ritu paganorum vivere), megölhesse a püspököket meg a klerikusokat, lerombolhassa a templomokat, elvethesse a krisztusi hitet (fidem Christianam) és bálványokat (ydola) imádhasson. Ezek a kitételek azonban szokásos egyházi túlzások, hiszen Julianus barától tudjuk, hogy még a Volga-vidéki magyarok sem imádtak bálványokat![207] A lázadók egyik vezére, Vata, aki a démonoknak szentelte magát, leborotváltatta a

---

[204] Bogyay Tamás, A kallósdi kerek templom. Dunántúli Szemle 7 (1940) 267-277. – Káldi Gyula, A kallósdi temetőkápolna helyreállítása. Műemlékvédelem 39 (1995) 3-11.

[205] Hell Géza, Régi vasi templomok. 1. A csempeszkopácsi róm. kat. templom. Vasi Szemle 3 (1936) 99-108. – Gervers-Molnár Vera, A középkori Magyarország rotundái. Művészettörténeti Füzetek 4. Budapest, 1972, 46 skk.

[206] Makk Ferenc id. mű (1996) 78.

[206/A] Mivel Péter király elhagyta az országát, joggal fosztották meg királyi méltóságától, amiként tették ezt 1688-ben II. Jakab angol királlyal. Vö. Andrássy Gyula gr., A királykérdés jogi szempontból. Budapest, Pfifer. 1920, 5.

[207] Szegfű László id. mű (1980) 11.

fejét és pogány szokás szerint csak három varkocsot hagyott meg,[208] ...de az egész nép a démonoknak adta át magát, lóhúst kezdett (equinas pulpas) enni. Látszólag itt valóban azt mondják a források, hogy a krisztusi hit ellen lázadtak fel, ám gondosabb elemzés után kiderül, erről nem lehet szó, mivel sem a varkocsos hajviseletet, sem a lóhúsevést egyáltalán nem tiltotta semmiféle egyházi szabály, hanem elsősorban a németeket és az olaszokat ölték meg a lázadók, a polgárháborúk (civilia bella) résztvevői, legyenek azok világiak vagy egyháziak. Külön ügyeltek a tizedszedőkre, s követelték: töröljék el az adókat, amint Aba király tette! Vesszen Péter emléke teutonjaival és latinjaival együtt mindörökre és még azon is túl.[209] Gellért püspökre is azért támadtak vad dühvel, mert ő is megvetette és sanyargatta a magyart s a nyelvünket sem tudta! A nagyobbik Gellért legenda elmondja, hogy Gellért püspök a vétkes embert azon nyomban megkorbácsoltatta, bilincsbe verette és karóhoz köttette. Gellért Péter király híve volt, és Aba Sámuel ellen tüzelt. Nem akarta elfogadni a magyarok ősi hagyományait s minden eltérőt eretnekségnek nyilvánított. Holott Aba király is keresztény eszméket vallott és hirdetett, de nem a római pápa kereszténységét,[210] ugyanakkor tisztelte és megbecsülte nemzeti hagyományainkat. Ezt egyik lázadó, a kisebbik Gellért legenda szavai szerint, így fogalmazta meg: „úgy gondolta (ti. Gellért), hogy minket ősi hagyományainkból ki tud forgatni (nos evertere a paternis traditionibus se posse existimabat)".[211] A krónikák is megemlítik a „pogány hagyományt" (traditio paganisma), ez a kifejezés azonban nem feltétlen jelent samanizmust.[212]

A nemzeti függetlenség visszaállítása a fő cél s I. András király uralkodása éppen azt igazolja, hogy az ország népe a lázadás után királya mellé állt s visszaverték minden német támadást 1046 után, noha András nem ok nélkül kapta meg, egyetlenként az Árpádháziak között, a Katolikus jelzőt, mint fentebb láttuk. Az újabb lázadás (1061-ben) pontosan ugyanazon okból robbant ki, mint először. Ekkor Salamon akarta eladni a magyar királyság szuverenitását. Ezért

---

[208] A hajviselettel kapcsolatosan érdekes Eduard Brown útleírása (1669-1670): „A magyarok egész fejüket leborotváltatják és csupán a homlok fölött hagynak némi hajat." Szamota István id. mű (1891) 365.

[209] Képes Krónika id. mű 23. c .

[210] Nincs igaza Kristónak /id. mű (1985) 180., 34. jegyzet/, amikor Gerics Józsefet ezért bírálja!

[211] SRH II. 478.

[212] Ugyanakkor nem feltétlen jelent manicheizmust sem, amint Pap Gábor vélelmezi.

169. kép – Szent László király

támadtak ellene Béla király fiai: Géza és László.[213] Az idegen szívű és akaratú Péter királyt, a krónikás hagyományok szerint, az állítólag általa építtetett pécsi székesegyházban temették el.[214]

A pécsi püspökséget azonban bizonyosan Szent István király alapította[215] s így nyilvánvaló, hogy Péter király legfeljebb bővíttethette, ámbár Karácsonyi János szerint[216] nem is Pécsett temették el Pétert, hanem az óbudai Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt templomban, amelyet valóban ő, alapított.[217] Ez utóbbi templom helyét a mai Árpád-híd táján gyanítjuk, nyoma nincs, a pécsi székesegyházban sem találtak soha királyi temetkezésre utaló nyomokat, igaz ugyan, hogy valójában alapos régészeti kutatás nem is folyt itt sem.

[213] Lambert ispán volt a neve I. Béla vőjének is, tehát a leányának a férje is erre a névre hallgatott. Lásd: Wertner Mór, Lambert ispán I. Béla király veje. Századok 25 (1891) 824-828.

[214] Kézai Simon: „életét bevégezvén Quinqueeclesiae temették el, amelyet állítólag ő alapított (quam fundasse perhibetur)". SRH I. 178. – Képes Krónika: „Quinqueeclesiae-ben temették el, abban a bazilikában (in basilica), amelyet ő alapított (fundaverat) Szent Péter apostol tiszteletére, másodszori uralmának harmadik esztendejében." SRH I. 343. – Petrus Ranzanus és Antonio Bonfini is ugyanezt mondják. Heltai Gáspár szerint is: „elvivék őt Péccsé s ott eltemeték a monostorba, mellyet ő építtetett vala nagy költségével Szent Péter és Pál nevében". Heltai Gáspár, Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rendezte: Kulcsár Margit. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 100.

[215] Gerevich Tibor id. mű (1938) 51. – Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 182-183. – G. Sándor Mária, Újabb adatok Pécs középkori topográfiájához. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. Budapest, 1985, 235.

[216] Karácsonyi János, Péter király és az ó-budai prépostság. Századok 21 (1897) 291-297.

[217] Thuróczy János, A magyarok krónikája. Fordította: Horváth János. Budapest, Magyar Helikon. 1978, 108-109.

Ábrázoló művészetünk eredete

A pécsi székesegyház az egyetlen ma is működő XI. századi alapítású templomunk, noha eredeti formájából – az altemplom kivételével – kegyetlenül kiforgatták.[218] Mégis, rendkívül nagy jelentősége van a pécsi székesegyháznak, elsősorban a fellelt és megmaradt kőemlékek révén. A pécsi faragott kövek egy önálló iskolát, egy sajátságos magyar királyi kőfaragó műhelyt jelentenek, de valójában ennél is többet. Talán itt érhető tetten leginkább a magyar koraközépkori ábrázoló- és díszítőművészet eredete. A hagyományos és hivatalos állásponttól eltérően ugyanis sem a növényi ornamentika, sem a figurális szobrászat döntően *nem* nyugati eredetű, hanem nagy mértékben **keleti** örökségünkre épül. Igaz, nem oly módon, mint régebben, sőt mai is, nem kevesen, képzelték, képzelik, hogy ti. a keresztény templomokba „becsempészték" a honfoglaláskori ötvös művészet palmettásnak nevezett formavilágát [219], hanem úgy, hogy mind a templomformák, mind a díszítmények kaukázusi jegyeket hordoznak, amint láthattuk fentebb is. A korai templomaink palmettás kődíszítményeit ugyanis egyáltalán nem vezethetjük le a honfoglaláskori tarsolylemeze-

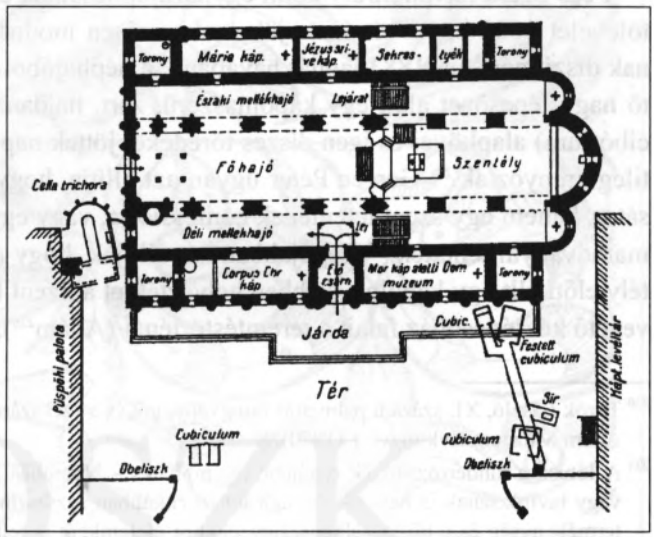

170. kép – A pécsi székesegyház alaprajza

[218] Gerecze Péter id. mű (1897) 412: a pécsi kubiculum európai nevezetességű falképei éppenséggel nem a török időkben, hanem úgyszólván napjainkban mentek tönkre s az orrunk előtt pusztult el utolsó maradványuk is. - Szőnyi Ottó, Pécs. Útmutató a városban, a környéken és a Mecsekben. Pécs, Danubia Kiadó. é.n. 47. skk.

[219] Bakay Kornél, Feltárul a múlt? A múlt jövője. Budapest, Múzsák. 1989, 175-176. – R.Sz. Orlov 1984, 32-52. – Marosi Ernő, A magyar középkor művészete a Nemzeti Múzeumban a millecentenáriumi év kiállításain. Buksz 8 (1997) 2. szám, 163.

ink mintakincséből,[220] és nemcsak azért nem, mert azok elsősorban szászánida lótusz-motívumok,[221] hanem azért sem, mert az iszlám és a kereszténység nem ugyanazt az utat járta, még ha erős volt is a kölcsönhatás.[222] Erre mutat a faragott kövek festése is vörössel kékkel, zölddel, arannyal. (Általában kék alapon vörös aláfestés és felül, a vörös alapra felvitt aranyozás.)

Pécs Szent István király korai egyházalapításainak egyike, ismerjük az alapítólevelét 1009-ből,[223] és ismerjük, noha erősen módosulva, a korai templomának díszítményeit. 1883 január havában ...a néphajóból a felső templomba vezető nagy lépcsőzet alatt egy kápolnaszerű, zárt, hajdani kősátor (oltársátor azaz cibórium) alapkövei és igen díszes töredékei jöttek napfényre, amelyeket eredetileg aranyoztak.[224] Gerece Péter ugyan azt állítja, hogy ezek egykor nem oltársátor, hanem egy szent tetemének confessio-ja, vagy egy keresztelő kápolnácska maradványai lehettek.[225] Legújabban azt állítják, hogy a kripta felett épült szentély előtt állt egy kápolna, s ebben helyezték el a Szent Kereszt oltárt. A kriptába vezető két lépcsőház falait a teremtéstörténet (Ádám[226]), Sámson és Jézus tettei s

---

[220] Török László, XI. századi palmettás faragványaink és a szekszárdi vállkő. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1 (1970) 97.

[221] A lótusz a tündérrózsafélék rendjébe (Nymphates – Nymphea lotus) tartozik, liliomrózsának vagy tavirózsának is nevezik. Virága fehér, ritkábban rózsaszín. Indiai eredetű. Ősi időktől a termékenység és a bőség jelképe, ugyanakkor élelemként is felhasználták, mert magjából kenyérlisztet őröltek. Vö. Pallas Nagylexikon XI. Budapest, 1895, 667. – Magyar Larousse Encyklopédia 2. Budapest, Akadémiai Kiadó 1992, 726. – F. Nigel Hepper, Pharaoh's Flowers. The Botanical Treasures of Tutankhamun. Royal Botanic Gardens. Kew. London, HMSO. 1990, 11, 16. – vö. Andreas Bärtels, Farbatlas Tropenpflanzen. Zier- und Nutzpflanzen. Stuttgart, Ulmer. 1993, 245-246.

[222] Erre már száz évvel ezelőtt rámutattak: nyugaton „szórványosan előjönnek ugyan a mi motívumaink, pl. a hármas indaszalag és a 3-5-7 ujjú palmetta....a gyöngyös diszítmények egész sora, de ezekben egyebet, mint a román stílus egyetemes közös vonásait nem kereshetünk." Gerecze Péter id. mű (1897) 119. – vö. Mesterházy Károly, Die Kunst der landnahmenden Ungarn und die Abbasidisch-irakische Kunst. Acta Archaeologica ASH 49 (1997) 385-418.

[223] Az államalapítás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999, 92-94.

[224] Gerecze Péter, A pécsi székesegyház egykori oltársátra és a többi szobrászati maradványa. Archaeológiai Közlemények 20 (1897) 75.

[225] Uott 82. és 111. Gerevich Tibor id. mű (1938) 52: a három hajós altemplomban a szentély elején emelt baldachinos népoltárról beszél. Dercsényi Dezső id. mű (1972) 10. szentélyrekesztő díszítményeinek véli, s azon sajnálkozik, hogy „közvetlen mintaképet egyelőre nem lehet kimutatni".

[226] Zádor Mihály, A pécsi székesegyház un. Ádám és Éva oszlopfőjéről. Archaeológiai Értesítő 90 (1963) 195-203.

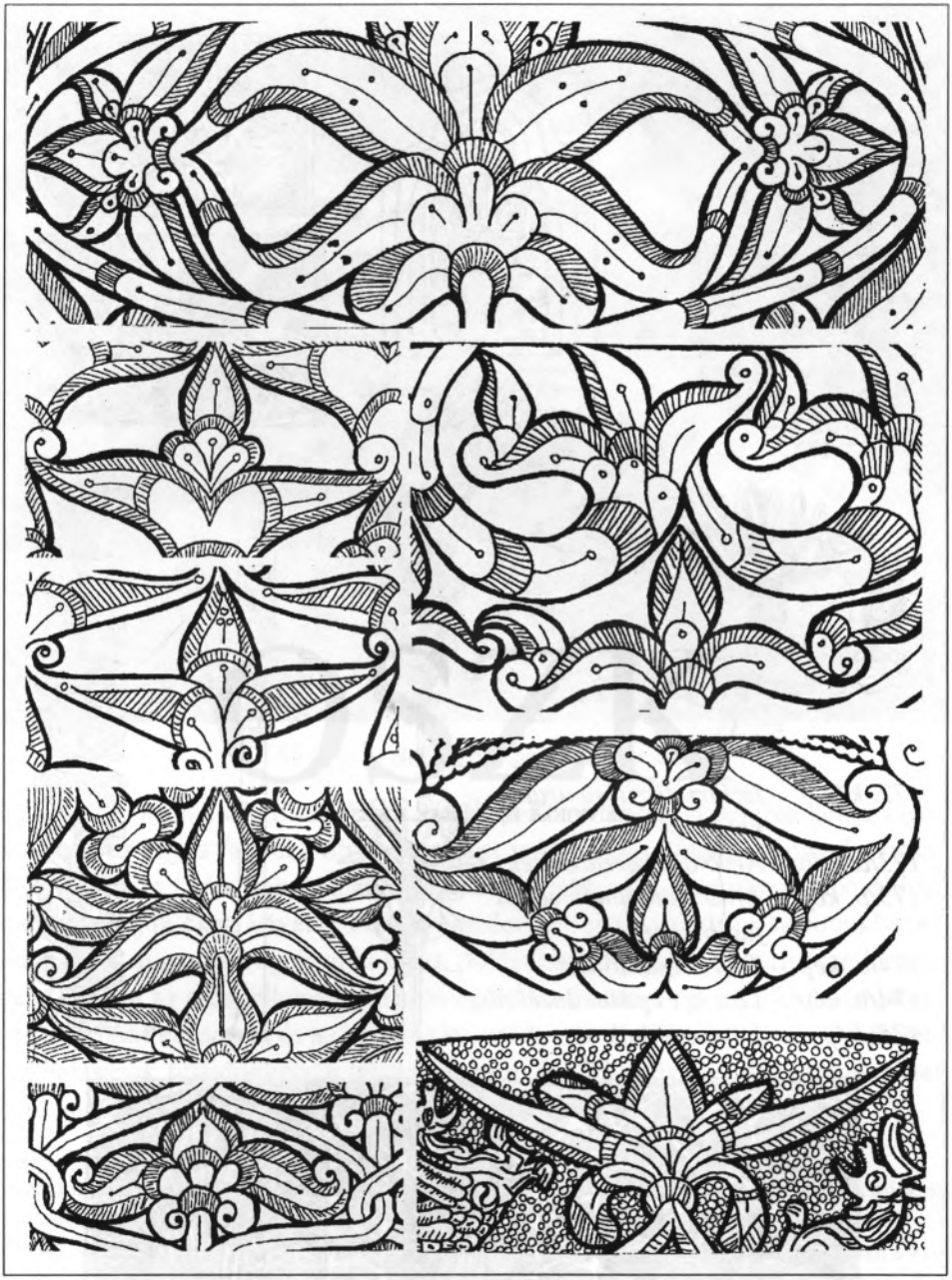

171. kép – A tarcali, az eperjeskei, a szolyvai, a fehéregyházi, a túrkevei, a galgóci és a bezdédi tarsolylemez növényi mintái

172

173/a

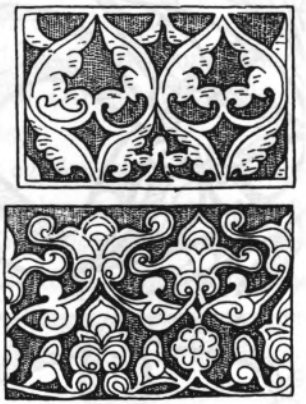

173/b

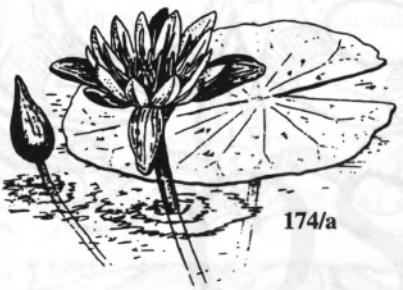

174/a

174/b

172. kép – Iszlám díszítésű arany korsó
173/a. kép – Arab ajtókeretdíszítés
173/b. kép – Arab motívumok vésett fatáblákon
174/a. kép – Tavi rózsa: lótusz
174/b. kép – Lótusz és pálmalevél dísz
175. kép – Lótuszminták

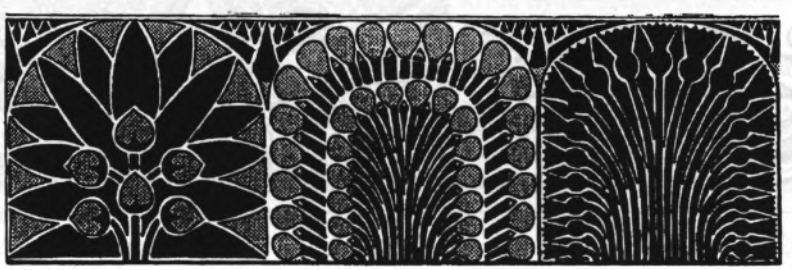

175

176. kép – Boltozati zárókő Pécsről

a kapuzat jelenetei díszítik.[227] Gazdagon kifestették az oszlopfejezeteket, a záróköveket, az egyes falmező díszítményeket is.[228] A faragványok témaválasztása, első pillanatra talán, nem mutat sajátos keleti jelleget, ha azonban alaposabban megszemléljük őket, követve Fettich Nándor útmutatásait, akkor szemünkbe tűnik az erős avar, örmény és grúz hatás, például a nyugaton dívó természethűséggel szemben az erős jelképes stilizálás szokása, de tetten érhető a keleti sajátosság az Ádám-képsornál és az Agnus Dei jelképben is. Az avar művészet közvetlen hatásának tulajdonítom a magyarországi X-XIII. századi kőfaragóművészet és a dalmáciai IX-XIII. századi kőemlékek közötti igen szoros rokonságot.

---

[227] Marosi Ernő–Tóth Melinda id. mű (1997) 36. Keltezésük teljesen légből kapott! A kőemlékek festéséről egy szót sem ejtenek.

[228] Uott 75, 78, 80, 85, 101, 126. – Külföldi emlékeken is megfigyeltek kőfestést, elsősorban a keleti hatásokat tükröző észak-európai emlékeken, például a XI. századi lundi székesegyház főkapuján: An dem Portal erkennt man schwache Reste einer Farbauflage. Vö. Eiler Graebe, Der Dom zu Lund. Lund 1975, 16.

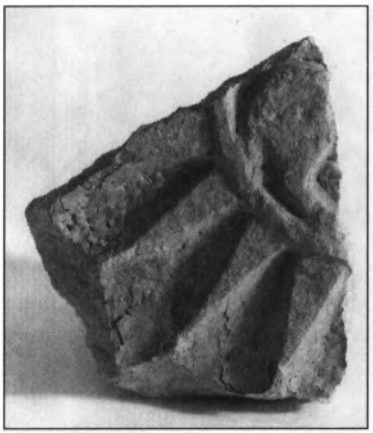

177. kép – Agnus Dei Somogyvárról

A pécsi székesegyház biztosan állt már a XI. század elején, hiszen ebben a templomban koronázták meg Salamont 1064-ben, mégpedig „Géza herceg tiszteletteljesen maga koronázta meg Salamon királyt, és vezette be dicsőséggel Szent Péternek, az apostolok fejedelmének királyi bazilikájába. A következő éjszaka azonban....egy hirtelen támadt tűzvész elborította az egész templomot (ecclesiam), *a palotákat* (omnia pallacia ceteraque edificia) és az összes többi épületet..."[229] Tehát már a korai időben paloták is álltak a városainkban!

A pécsi székesegyházat szeretik az itáliai (lombard) hatás szép példájaként emleget-

178. kép – Sámson története Pécsről

[229] SRH I. 363. – Képes Krónika. Budapest, Helikon. 1987, 27-28.

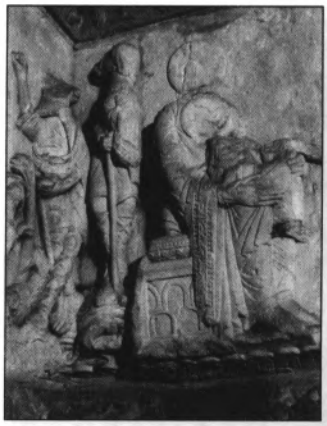

179. kép – A kis Jézus köszöntése

180. kép – Sámson az oroszlánnal. Somogyvár

181. kép – Angyal Pécsről

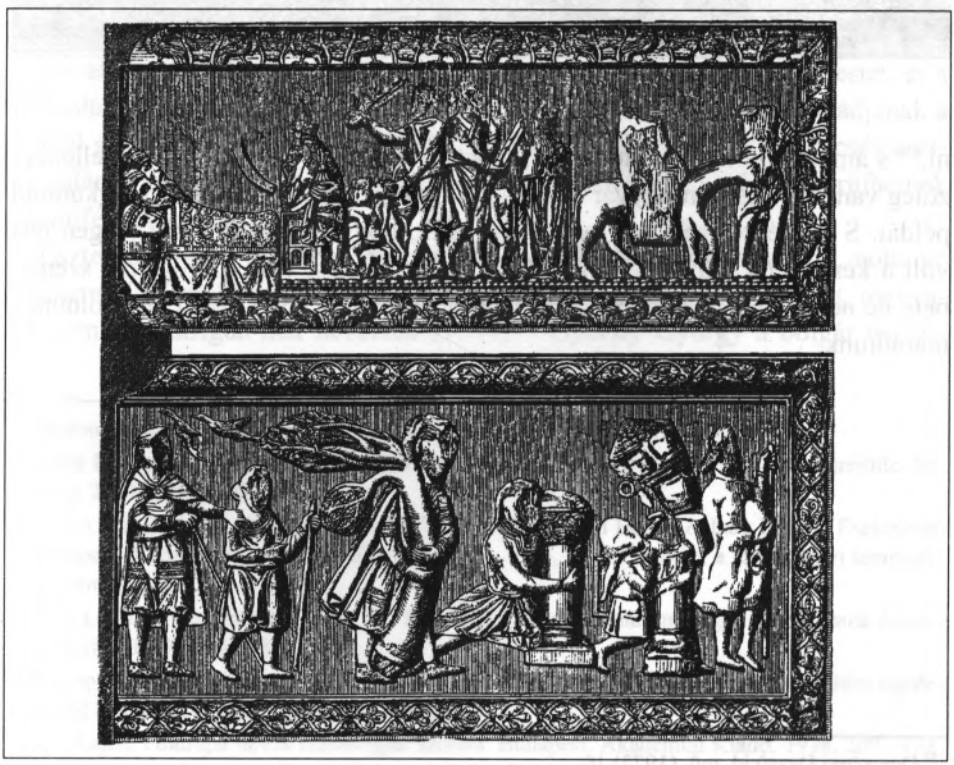

182. kép – A Háromkirályok, a betlehemi gyermekgyilkosság, menekülés Egyiptomba és Sámson tettei. Pécsi kőtár

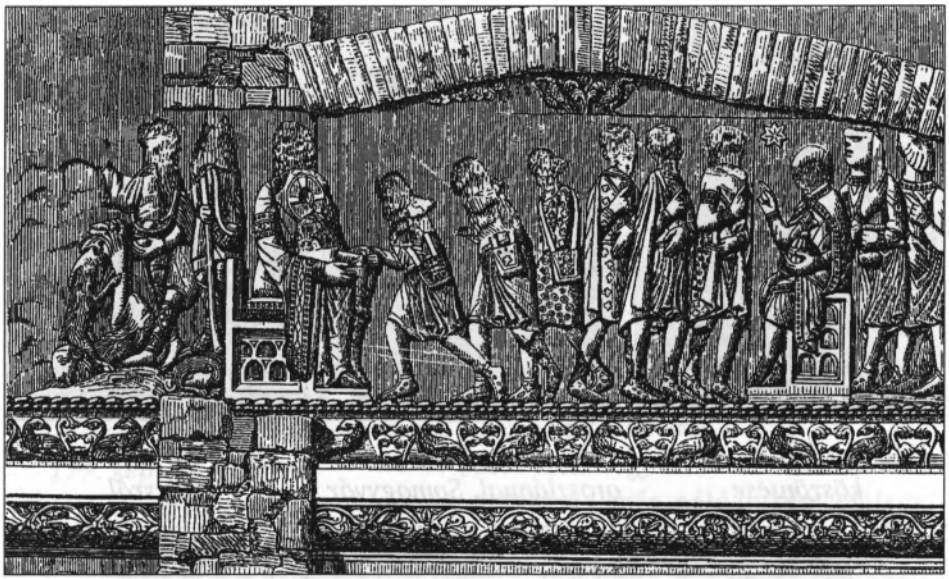

183. kép – A kis Jézus köszöntése. Pécsi kőtár

ni,[230] s amennyire lehet „fiatalítani", tehát 1200 utánra keltezni. Éppen ellenkezőleg van. Pécs és Somogyvár is a magyarországi kőfaragóművészet legkorábbi példái. S természetesen az a nézet is elavult, hogy „Magyarország idegen test volt a keresztény műveltség világában".[231] Idegen test volt a nyugatiak szemében, de nem azért, mert műveletlen volt, hanem azért, mert keleti nép voltunk s maradtunk.

[230] Dercsényi Dezső id. mű (1972) 10.

[231] Kampis Antal, Régi magyar művészet. In: Magyar Művelődéstörténet I. Szerkesztette: Domanovszky Sándor. Budapest, é.n. 475.

Királyi székhelyek

Mind az írott forrásokból, mind a régészeti ásatásokból biztosan tudjuk, hogy a X-XIII. századi magyar állam székhelye, fő központja, fővárosa: **Esztergom** volt.[232] Különös, hogy abban a városban, ahol már 963-ban püspökség volt,[233] ahol az ezredfordulón már érsek székelt, mindössze két királyunkat temették el: 1172-ben a Szent Adalbert székesegyházban III. Istvánt,[234] aki 27 évesen váratlanul húnyt el és 1270-ben IV Bélát a ferencesek templomában, a Mária oltár előtt, amelyről a Képes Krónika így számolt be: „A király a budai szigeten halt meg és testét Esztergomban temették el, a minoriták egyházában, amely a dicsőséges Szűz tiszteletére épült és amelyet maga Béla király kezdett építeni, szépen és sok költséggel. Itt nyugszik feleségével, Mária királynéval, a görög császár leányával és Béla herceggel, legkedvesebb fiával együtt. Fülöp esztergomi érsek a király testét jogellenesen (contra iura) elvitette ebből a templomból, és saját székesegyházában temette el. Emiatt hosszabb pereskedés folyt a pápa előtt, végül is a minorita testvéreknek sikerült visszakapniuk a testet, és a Szűz oltára előtt ünnepélyesen eltemették."[235] IV Béla királynak és családjának a sírjáról sem tudunk semmi bizonyosat, ámbár lehetséges, hogy szerencsés esetben talán – az elpusztított egykori ferences templom helyén még előkerülhetnek valamiféle maradványok.[236]

Esztergom nevét általában a szláv nyelvekből szeretik „levezetni", noha ez csaknem biztosan kizárt.[237] A Strigonensis alak először 1079-ből ismert, magyarul azonban Estrigun-nak nevezték (1146).[238] Györffy György a bolgár esztro-

---

[232] Gárdonyi Albert, Magyarország középkori fővárosa. Századok 78 (1944) 219-231.

[233] Fodor István, Györffy György, Püspöki Nagy Péter, Az önálló magyar királyság létrejötte. Somogy 27 (1999) 6. szám, 555.

[234] Hankó Ildikó id. mű (1987) 90. - MRT 5. 101. – Dercsényi Dezső-Zolnay László, Esztergom. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 1956, 23: III. Istvánt a szentkirályi templomban temették el.

[235] SRH I. 470. – vö. Prokop Gyula, IV. Béla király sírja. Komárom megyei Múzeumok Közleményei 1 (1968) 197-198.

[236] Prokop Gyula id. mű (1968) 200-205. – Hankó Ildikó, A magyar királysírok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. Budapest, 1987, 90-91.

[237] Kiss Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1978, 209.: vitatott eredetű. – Dercsényi Dezső-Zolnay László, Esztergom. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat. 1956, 8.: e kérdésben állást nem foglalhatunk.

[238] Györffy György, Esztergom Árpádkori kezdetei. Esztergom Évlapjai 1979, 8.

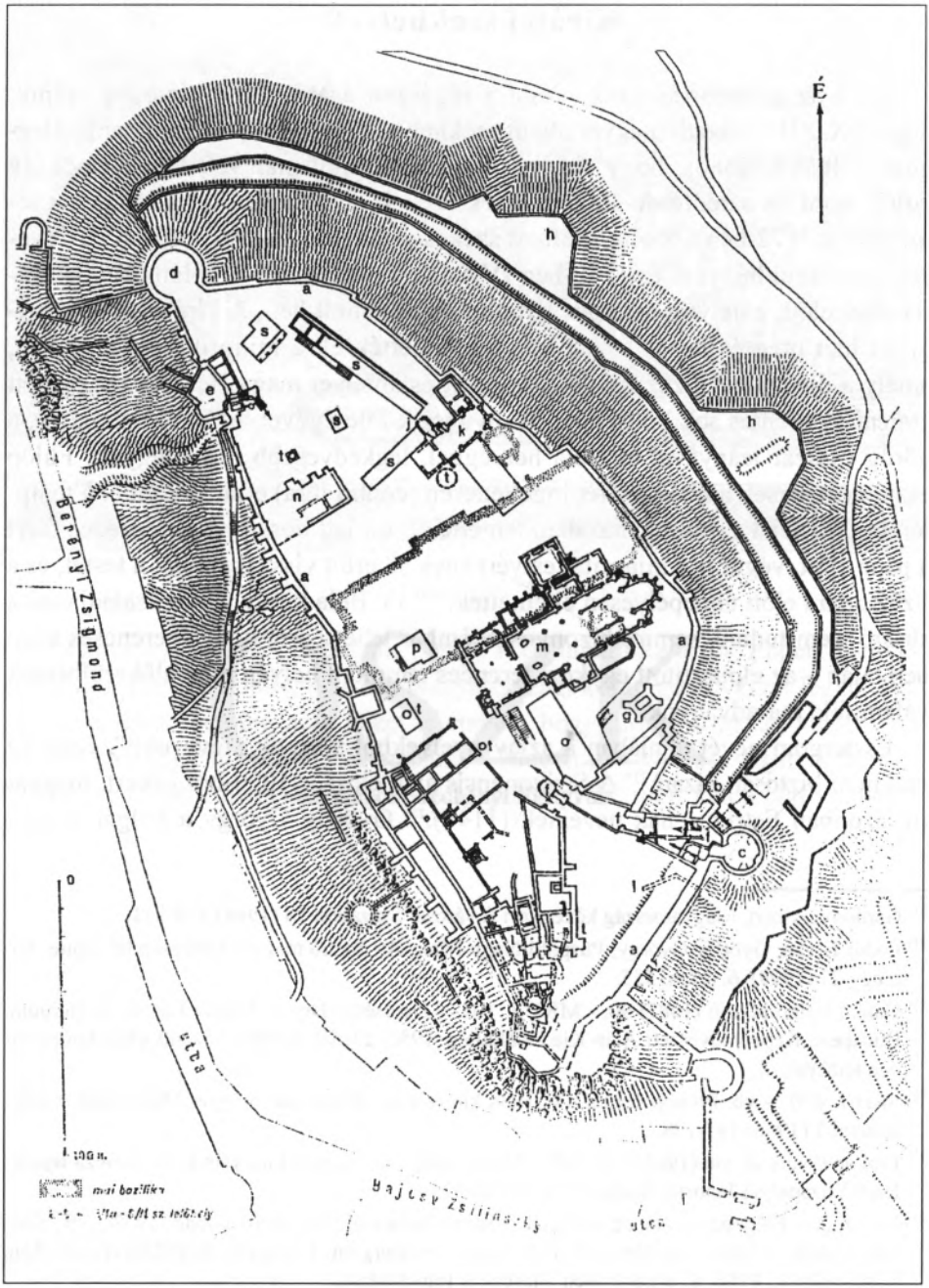

184. kép – Az esztergomi Várhegy építményei

gén, esztrügén, esztrogin, esztrigin szóból igyekszik megmagyarázni a város nevét és ez bőrműves páncélt jelentene, így – vélekedése szerint – azért lett a város neve Esztergom, mert Taksony vagy Géza nagyfejedelem bőrpáncélkészítőket telepített ide.[239] Ezt a teóriát nagyon erőltetettnek véljük, ezért sokkal inkább a régiek álláspontját fogadjuk el, hogy ti. a Duna (Iszter) és a bizonytalan eredetű (talán kanyart jelentő) Gam [240] szóösszetételből keletkezett. A Garam (Gran, Granum) nevéből eredeztetés logikus ugyan, de bizonytalan: Isztergranum-Esztergranum, ebből nehezen lehet Esztergom. Arról nem is szólva, hogy Lübecki Arnold leírásában[241] nem egyértelmű, hogy milyen folyóról beszél: „A király /III. Béla/ a császárt /Barbarossa Frigyest/ a Grane nevű várba vezette, miután átkeltek a hasonló nevű folyón, amelyről a város, ahol korábban voltak, és maga vár is a nevét kapta." A Garam folyó messze esik a várostól, így sokkal inkább a Kis-Duna-ágról vagy a Szent Lőrinc-híd árkáról lehet szó.[242] Ez a látszólag jelentéktelen kérdés nagyon is fontos lehet számunkra, mivel a Gran elnevezés torzulás is lehet, s a Garam neve nyomán kerülhetett a névbe az r betű! Egyébként is furcsa, hogy a város nevének első része nem szerepel a forrásban, ugyanakkor feltűnik olykor a Sobotin elnevezés is.[243]

A város nevét már a X. századból ismerjük,[244] s ekkor már biztosan metropolis, azaz fejedelmi székhely volt. (civitas, quae Gran dicitur, quae Ungarorum

---

[239] Györffy György id. mű (1979) 9. - Ugyanezt vette át: Zolnay László, A középkori Esztergom Budapest, Gondolat. 1983, 36. - Medium Regni. Budapest, Nap Kiadó. 1996, 12.

[240] A város nevét még száz évvel ezelőtt is Esztergam-nak mondták. Vö. Pór Antal, Keszi Miklós. Magyar történeti életrajzok (MTE). Szerkesztette: Dézsi Lajos, Budapest, Franklin T. 1904, 9. – Rimay János Epicediona-ban Eztergam-ot írt: Erdélyi Pál, Balassa Bálint (1551-1594). MTE Szerk. Schönherr Gyula. Budapest, Franklin. 1899, 220. Az egyik fő finnugrista, Budenz József Esztergom nevét az Ister és Gum szavakból származtatta. Vö. Jancsó Benedek, Magyar nyelvtudomány-történeti tanulmányok a XVII-XVIII. századból. Budapest, Aigner Lajos, 1881. 34. – Badiny Jós Ferenc, Mah-Gar a Magyar. Buenos Aires 1976, 153 skk. – uő Káldeától Ister-Gamig. III. A sumir-magyar hitvilág.Budapest, 1997, 102.

[241] Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyüjtemény). Szerkesztette: Nagy Gábor. Budapest, Könyves Kálmán-Nodus Kiadó. 1995, 168.

[242] Dercsényi Dezső-Zolnay László id. mű (1956) 18. jegyzetben.

[243] Esztergom és a pilisi terület kapcsolatára lásd: Encyclopedia Hungarica III. Főszerkesztő Bagossy László. Calgary, Hungarian Ethnic Lexicon Foundation. 1995, 103-104. Újabb szempontokat vetett fel Zsoldos Attila, Visegrád vármegye és utódai. Történelmi Szemle 40 (1998) 10 skk.

[244] Horváth István–Kelemen Márta–Torma István, Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Szerkesztő: Torma István. MRT 5. Főszerkesztő: Gerevich László. Sorozatszerkesztő: Patek Erzsébet. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979, 83.

est metropolis). Az érméken olvasható Regia Civitas, azaz királyi vár, nem saját név, csak uralmi központ jelző. Nem igazolható, hogy a IX-X. század folyamán az Árpádok székhelye Fehérvár lett volna,[245] s Esztergomot csak Géza nagyfejedelem (972-997) tette volna székhelyévé, hiszen a 963. évben alapított püspökség Taksony nagyfejedelem műve volt. Esztergom környékén nagy sírszámú, gazdag és ki nem rabolt avar temetők (Pilismarót-Basaharc, Szob-Homokdűlő, etc.) és fontos X-XI. századi magyar temetők (Esztergom, Dömös, Bajót, Szob, Neszmély, Letkés, Ipolytölgyes, Dorog, Bátorkeszi, etc.) találhatók, tehát kezdettől kiemelt területe az Árpádoknak.

A X. századtól 1895-ig Esztergom a következő részekből állt: Várhegy, Esztergom királyi város, Víziváros, Szentkirály, Szenttamás, Szentgyörgymező, valamint a külvárosok: Szent Pál, Szent István, Szent Lázár, Kovácsi, Újfalu, Örmény, Szent Anna, Hévíz, Libád, Petény és Sziget. Ezekhez csatlakozott még nagyszámú település, s így e vidéken összesen 11 rendházról és 38 templomról tudunk.[246]

Az esztergomi királyi **vár** építéstörténetéről 1934-ig lényegében semmit sem tudtunk, ám az 1960-as évek végére derült csak ki valójában, milyen rendkívül korai és jelentős helyről van szó. Az első nagyszabású ásatásra 1934-1938 között került sor, majd hosszú szünet után 1958-tól váltak rendszeressé a kutatások,[247] a legjelentősebb feltárásokat azonban Nagy Emese végezte 1964-1969 között.[248] A hetvenes évektől Horváth István végez fontos kutatásokat.[249]

A Várhegy 350 m hosszú és a legnagyobb szélessége mindössze 130 m. Ezen a nem túl nagy területen épült fel már a X. században a magyar állam székvára, várfalakkal, palotákkal, egyházakkal. Ám 1180 táján nagy tűzvész pusztított a Várhegyen, ezért III. Béla király új palota építését rendelte el és megújították a Szent Adalbert tiszteletére szentelt székesegyházat is. Hatalmas szenzáció volt 1934 után a III. Béla-kori palota kiszabadítása a sokméteres törmelék-feltöltés alól, csodálták az építészeti maradványokat, a szépséges falfest-

[245] Többek szerint Szent István király 1018 után áttette volna a székhelyét Székesfehérvárra, tehát két székváros lett volna. Vö. Zsoldos Attila id. mű (1998) 15.

[246] Medium Regni. Budapest, Nap Kiadó. 1996, 13., 15.

[247] MRT 5. 95.

[248] Nagy Emese, Rapport préliminaire des fouilles d'Esztergom 1964-1969. Acta Archaeologica ASH 23 (1971) 181-198.

[249] Horváth István, Das mittelalterliche Esztergom (Gran) und seine Sakralbauten. Acta Archaeologica ASH 49 (1997) 79-90. – uő. Esztergom. In: Medium Regni. Szerkesztette: Buzás Gergely. Budapest, Nap Kiadó. 1996, 11-42.

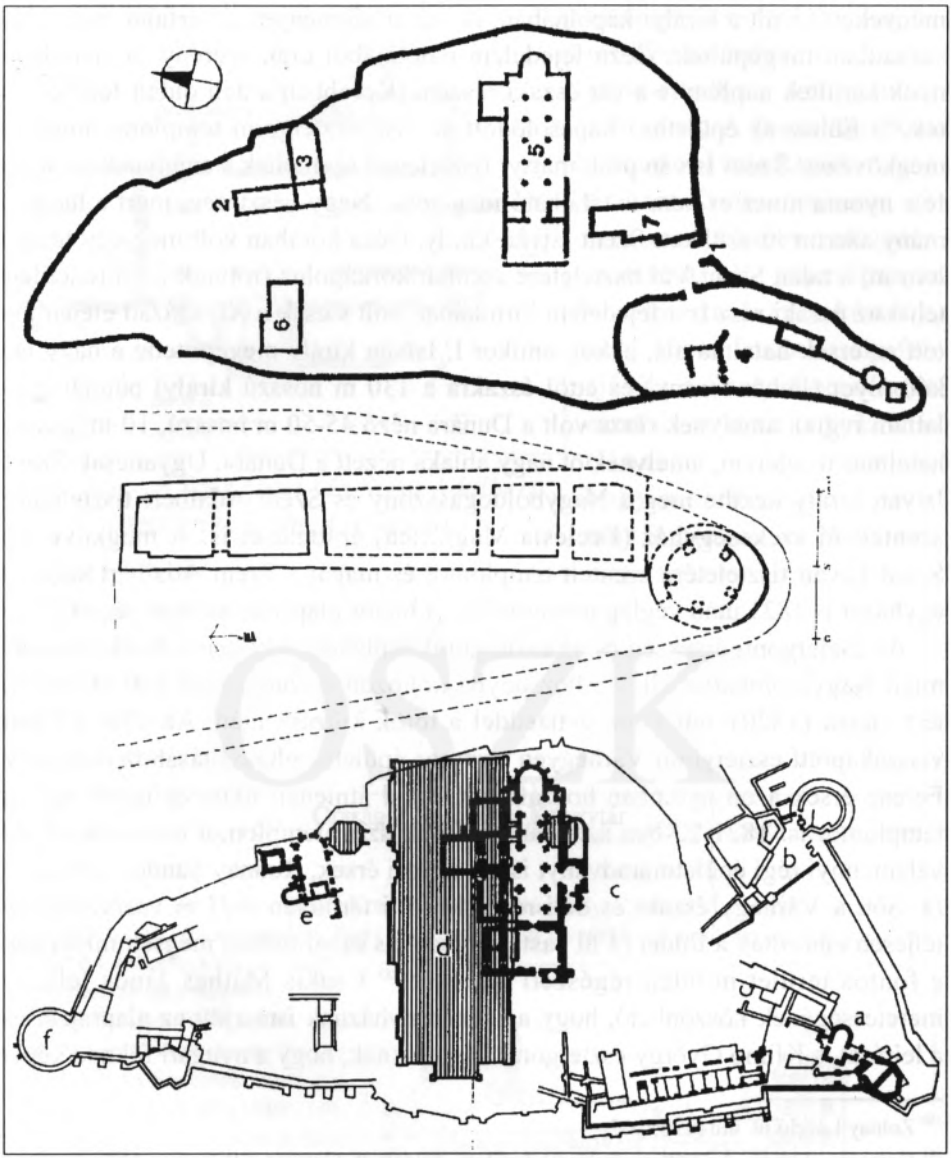

185. kép – Esztergom vára a XI. században.

1: Várkapu, 2: Géza palotája, 3: Sz. István protomártír temploma, 4: I. István palotája, 5: Sz. Adalbert székesegyház, 6: Érseki palota, 7: Kanonokok háza

186. kép – Az esztergomi rotunda és palotaszárny

187. kép – Az esztergomi várhegy a mai bazilika tömbjével

ményeket, kivált a királyi kápolnában. A vár erődítményei, a várfalak már a X. században megépültek. Géza fejedelem palotájából csak szerény falmaradványok kerültek napfényre a vár északi részén. (Korábban a déli oldalt feltételezték.[250]) Ehhez az épülethez kapcsolódott az első esztergomi templom, amelyet megkövezett Szent István protomartyr tiszteletére szenteltek s amelynek semmiféle nyoma nincs és nem is található meg soha. Nagy veszteség, mert a hagyomány szerint itt született Szent István király. Géza korában volt még egy templom itt, a talán Szent Vid tiszteletére szentelt körkápolna (rotunda).[251] Eredetileg tehát az északi rész is a fejedelem birtokában volt s csak a XI. század elején jutott az érsek hatalma alá, akkor, amikor I. István király megépíttette a nagy lakótornyot (Fehér torony) és ettől északra a 130 m hosszú királyi palotát (palatium regis), amelynek része volt a Dunára néző 45-50 m hosszú, 10 m széles, hatalmas trónterem, amelynek öt nagy ablaka nézett a Dunára. Ugyancsak Szent István király kezdte meg a Nagyboldogasszony és Szent Adalbert tiszteletére szentelt új székesegyház (Ecclesia Magnifica) építtetését is. A megkövezett Szent István tiszteletére szentelt templomot és magát a Szent Adalbert székesegyházat is 1821 után végleg lebontották, „a biztos alapszint elérése végett".[252]

Az esztergomi érsekség és az esztergomi káptalan 1530-ban a török támadás miatt Nagyszombatba, illetve Pozsonyba költözött s onnan csak 140 év múlva tért vissza (1820), tehát sok évtizeddel a török kiűzése után. Az 1761/63-ban visszakapottt esztergomi Várhegyen a romos épületek eltakarításához Barkóczy Ferenc érsek azon nyomban hozzáfogott, majd átmeneti időre építettek egy új templomot is. 1821-22-ben azonban nemcsak az új templomot bontották el, de valamennyi régi épületmaradványt is, az ekkori érsek, Rudnay Sándor parancsára. Sőt, a Várhegy északi és déli része közötti területen *8-11 m vastagságban* teljesen elhordták a földet (4 öl vastagságban!) s ezzel örökre megsemmisítették e fontos terület minden régészeti emlékét![253] Csakis Máthes János lelkiismeretességének köszönhető, hogy a székesegyháznak ismerjük az alaprajzát és a leírását, s Klimó György esztergomi kanonoknak, hogy a nyugati főkapu képét

---

[250] Zolnay László id. mű (1983) 67.

[251] Dercsényi Dezső, Az esztergomi királyi palota. Budapest, Corvina. 1975, 5. – MRT 5. 92.: a Sz. István protomartyr templom kápolnáját véli körkápolnának.

[252] Cséfalvay Pál, Esztergom. Főszékesegyház. In: Magyar székesegyházak. Budapest, TKM Egyesület. Szerkesztette: Éri István. 1989, 19.

[253] Nagy Emese, Reconstruction de la topographie de la colline d'Esztergom a la haute époque Árpádienne. Acta Archaeologica ASH 34 (1982) 41-69. – Zolnay László id. mű (1987) 74. – Cséfalvay Pál id mű. (1989) 19.

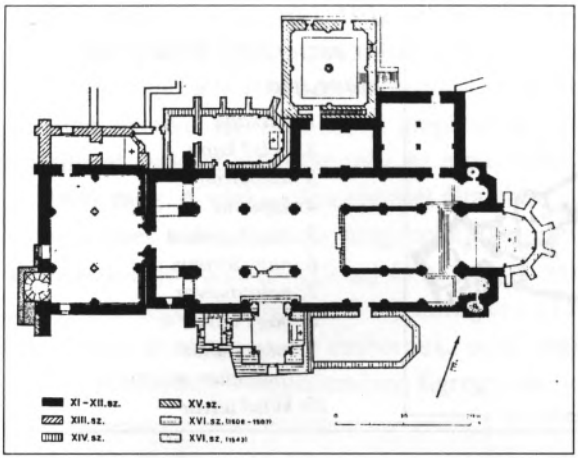

188. kép – A Szűz Mária és Szent Adalbert tiszteletére szentelt templom

is magunk elé képzelhetjük, mivel a csodaszép Porta Speciosa-t (a Szép Kaput) hűen lefestette. A Porta Speciosa kérdésével már foglalkoztunk a Szent Korona kapcsán, hiszen ezen a kapun volt látható már a XII. században is közismertnek számító tény, hogy Szent István király felajánlja a Szent Koronát (és ezzel az országát) a Szűz Máriának.[254] Az kétségtelen, hogy a székesegyház is, s más emlékek is súlyosan megsérültek a török háborúk alatt, de – amint megmentették a Bakócz-kápolnát, igaz csak kövekre bontva és új helyen 11 m-rel mé-

189. kép – Az esztergomi vár ny–k-i metszete észak felől

[254] IV. fejezet 341. oldal. – vö. Bakay Kornél, Szent István király. Turán Uj f. 1 (1998) 4. szám, 3-4. Horváth István, Az esztergomi Porta Speciosa újabb töredéke. (Adatok az esztergomi Szent Adalbert székesegyház építéstörténetéhez és pusztulásához.) Esztergom Évlapjai 1979, 13-37. – vő Ein weiteres Fragment der Esztergomer Porta Speciosa. Acta Archaeologica ASH 32 (1980) 345-362. Makk Ferenc szerint a Szűz Máriának szóló felajánlás Szent László király tette volt: Szent István és utódai In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerkesztette: Kristó Gyula és Makk Ferenc. Dél-Alföldi Évszázadok 12. Szeged, 2000, 324.

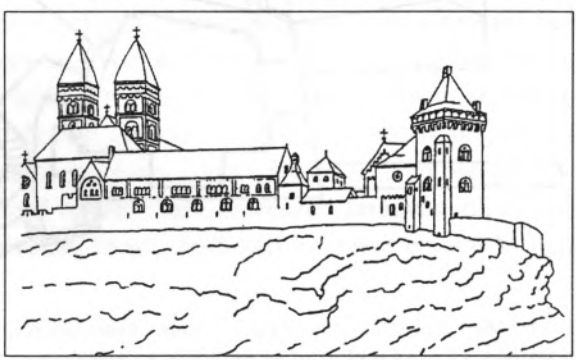

190. kép – A királyi palota tömbje nyugat felől

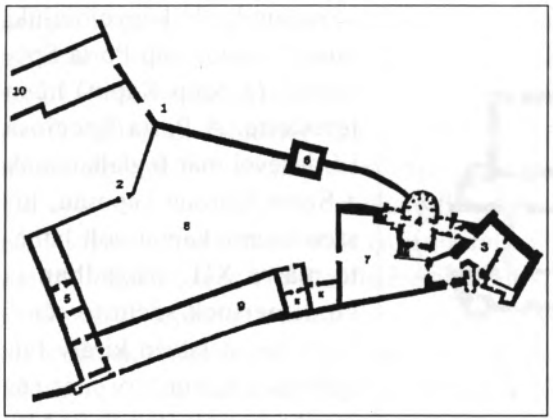

191. kép –
Az esztergomi királyi vár alaprajza

1: várkapu
2: belső kapu
3: lakótorony
4: kápolna
5: északi palota
6: nagy torony
7: palotaudvar
8: nagy udvar
9: nagy palota (palacium magnum)
10: külső udvar

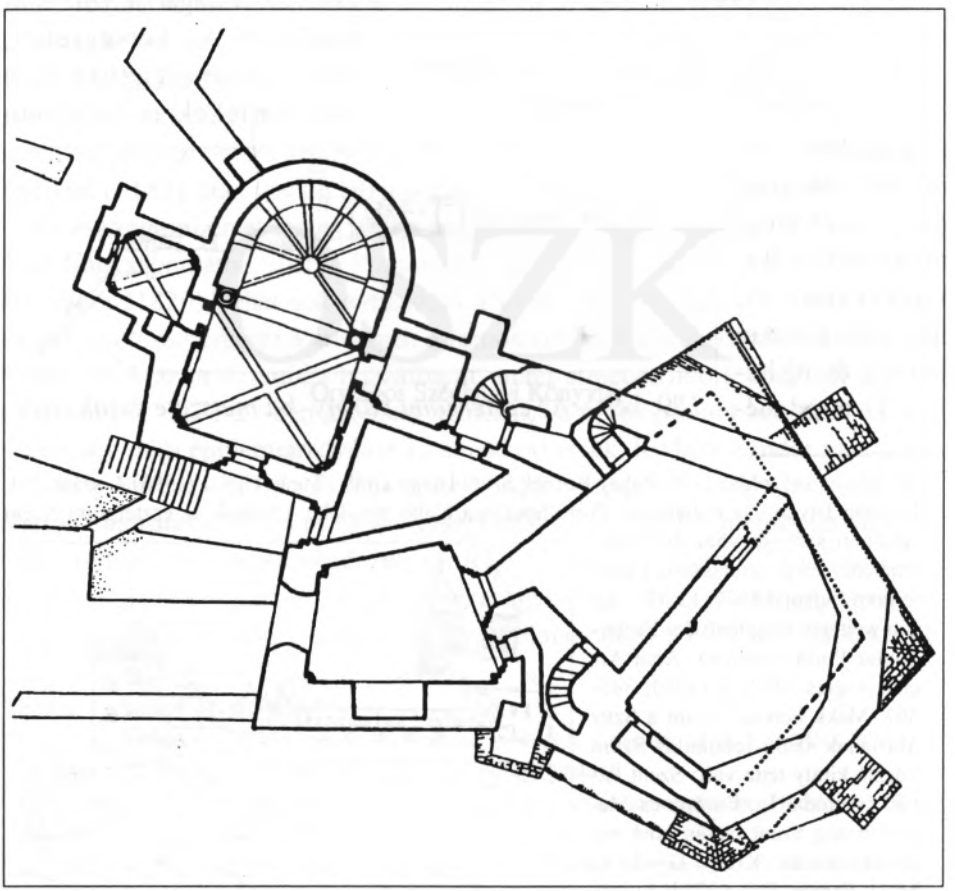

192. kép – Az esztergomi Fehér-torony és a királyi kápolna

lyebb szinten (!) összerakva[255] úgyanúgy meg kellett volna menteni a magyar állam Árpád-kori központjának minden emlékét.

A Várhegy déli végében állt egykor, a királyi lakótorony mellett, a királyi kápolna, amelyet III. Béla király átépíttetett, egy 1180 körüli tűzvész miatt. Ezt a területet csak az mentette meg az elpusztítástól, hogy a prímási palotát nem építették meg. A várkápolna építését általában a XII. század végére keltezik, ám valószínűnek kell tartanunk, hogy sokkal korábbi az alapépület. Ezt jelzi az igen kisméretű hajó (6,25 x 5,15 m) és az ugyancsak szerény méretű félköríves apszis (szélessége 6,75, hossza 6 m), amelyet a két lépcsőzettel magasabbra építettek. Olyan érzése van az embernek, mint amikor kis falusi templomainkba (Csempeszkopács, Nagybörzsöny, Egregy, etc.) lép be. Ugyanakkor a belső tér

193. kép – A veleméri és a csempeszkopácsi templom

monumentális hatást kelt, mert a belvilága magas és csúcsíves boltozat zárja le. A hajót kétoldalt ülőfülkék tagolják, előttük, hasonlóképpen, mint a szentélyben gazdagon díszített kettős oszlopok sorakoznak. Az esztergomi várkápolnában is megmaradt a magas színvonalú kőfestés! Érdekes, hogy az esztergomi kőfaragványok festésével hosszan foglalkozik Gerevich Tibor, még azt is megemlíti, hogy Európában ennek nincs párja, mégsem ismeri fel igazi jelentőségét. (Az építőmester) „Az első, az építéssel egyidős és a szerkezeti faragványokat, oszlopfőket, gyámköveket és záróíveket, meg a boltozati bordákat emelte ki igen

[255] Evlia Cselebi id. mű (1904) 275-276. A különálló kápolnát Packh János 1823-ban 1600 számozott darabra szedte szét és tájolását megváltoztatva beépítette az új székesegyházba. Cséfalvay Pál id. mű (1989) 25.

élénk, tüzes *bíborvörös,* meleg *sárga* és *kék* színekkel. A két fejalakú oszlopfőn, a franciás fej haja és szakálla élénk *barnásvörös,* a magyaré *okkersárga.*[256] A megmaradt oszloptörzsek közül hármon igen ügyes, *sötétzöld* márványozást ta-

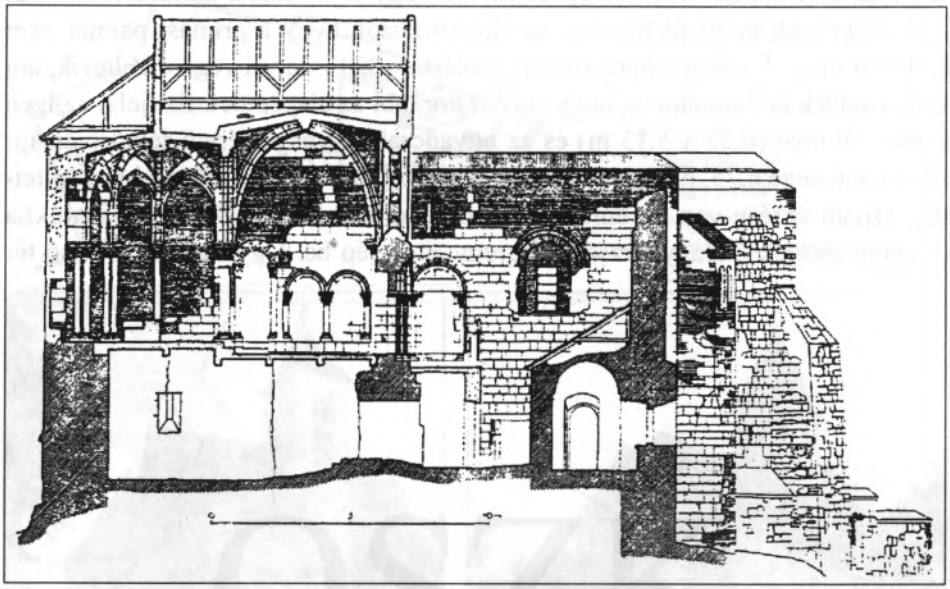

194. kép – Az esztergomi palota metszetrajza

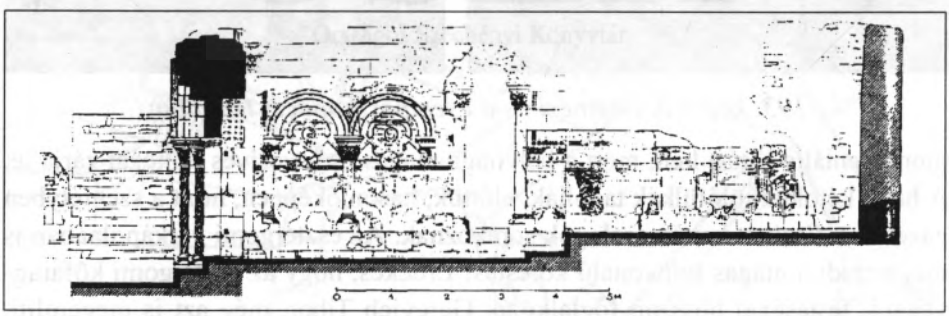

195. kép – A királyi kápolna keresztmetszete észak felől

[256] A művészettörténészek szerint az esztergomi két fej a kőfaragó „önarcképe" volna. Badiny Jós Ferenc id. mű (1976) 158-160. joggal veti el ezt az ötletet, mert valóban hihetetlen és abszurd, hogy egy királyi kápolnában ilyen profán ábrázolást megtűrtek volna. A magyar király is Isten kiválasztottja volt, aki mellett nem szerepelhetett egy kézműves mester. A szent dinasztia (beata strips) kérdéskörével legutóbb Klaniczay Gábor foglalkozott: Az uralkodók szentsége a középkorban. Budapest, Balassi Kiadó. 2000.

lálunk. Ma már elhalványodott világos színezéssel élénkítették a rózsaablak finoman faragott bélletét. A kapu belső ívmezejét *barnás okker* márványozással vonták be, bélletét pedig ívszelvényekből és négyzetekből alakított geometrikus mustrák díszítik, fekete alapon élénk vörös, világoskék és olajzöld színezéssel. A királyi trón fülkéjének két oldalát balról téglavörös, jobbról sötétzöld márványozással festették ki, ívét pedig vörössel szegett aranysárga alapon egymásba fonódó s feketén kontúrozott fehér ágak díszitik...[257]"

A belső tér színes világát azonban itt falfestmények is fokozzák. A leghíresebbek a kápolna szentélyében, a lábazathoz közel eső oroszlánok. Növénymintás kerek medaillonokban egymás felé tekintő, életfa előtt lépkedő, különleges jelekkel ellátott oroszlánok sorakoznak, eredetileg mindkét oldalon hét-hét darab. „A szentély alsó részét sávszerűen sorakozó címerkorongokkal díszítették, melyek az új királyi címer állatját, a lépő oroszlánt foglalják magukban. Ma csak kettőnek a töredéke látszik, eredetileg oldalanként hét volt, akként elhelyezve, hogy az oroszlánok a szentély két végétől számítva, egymással szemben haladtak az apszisfal közepén elhelyezett királyi trón felé s azt mintegy védel-

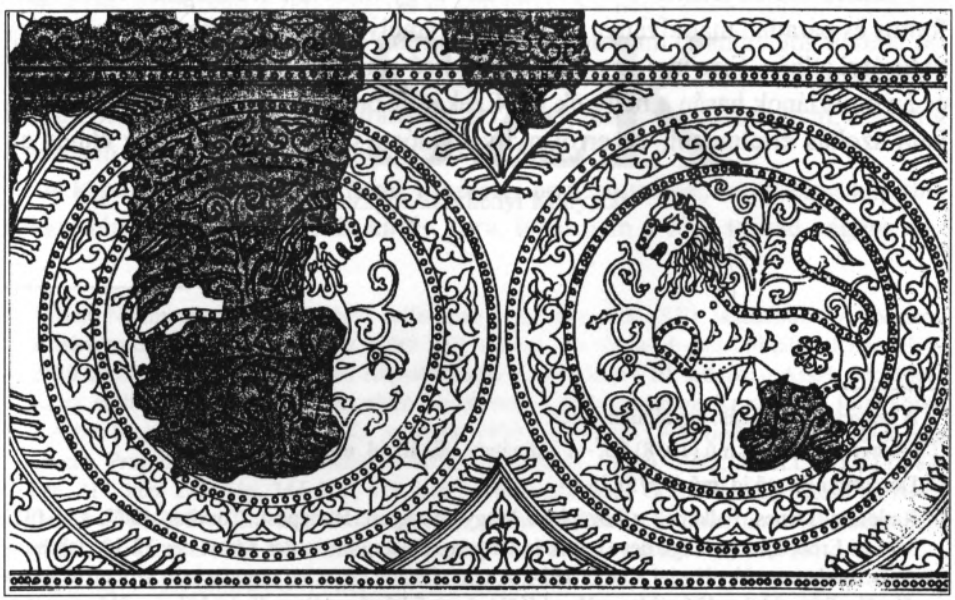

196. kép – A kápolna oroszlános falfestményei

[257] Gerevich Tibor id. mű (1938) 94-95.

mezték. Alig van Európa-szerte[258] román építmény, amely eredeti polycromiáját az esztergomi kápolnához hasonlóan megőrizte volna."[259] A művészettörténész és történész szerzők azon igyekeznek 60 esztendeje, hogy a királyi székhez vezető oroszlános freskót nyugati hatásra keletkezett dekorációnak minősítsék, hiszen nekünk, ilyen szinten, keleti ősi hagyományaink nem lehetnek. Legjobb esetben is, azt feltételezik, hogy esetleg, talán „szimbolikus jelentőségük is volt"?[260] Igen jellemző a mai magyar történetszemléletre, hogy ezzel az Európában teljesen magában álló kápolnával jóformán alig foglalkoznak. Radocsay Dénes például mindössze ennyit írt: „a szentély alsó sávjában oroszlános címerkorongok sorakoztak, közülük két korong töredéke az északi falon maradt meg. Vörös, zöld, fekete színek."[261] Súlyának megfelelően csak Kádár Zoltán méltatta az esztergomi oroszlános freskókat: „egyik lábukat felemelve lépkedő, dekoratív megoldású *olivazöld* oroszlánok lépkednek, mögöttük *vörös* alapon stilizált *okkersárga* életfa látható, amelynek ágai úgy szertekanyarognak, hogy a körben semmi üres hely ne maradjon. A keretdísz *vörös,* ugyanilyen színű a külső szegélye is, míg *a fehér* pontozásokkal díszített gyöngysorszerű két belső sávja s az oroszlánok szeme *fekete.* "[262] Nyilvánvaló, hogy itt keleti örökségünk egyik igen fontos és páratlan maradványa áll előttünk, amely igen ősi, mezopotámiai eredetű királyi jelkép. Erre utal az oroszlánok hátsó combján látható tízleveleű rozetta és az oroszlánok hasán a négy ék jel. Ezeket az oroszlánok izmainak stilizálásaként szokás értelmezni, de erről nyilvánvalóan szó sem lehet. Elég ehhez az

[258] A helyes fogalmazás: egyáltalán nincs!

[259] Gerevich Tibor id. mű (1938) 95. – Ferdinándy Mihály id. mű (1943) 140.

[260] Dercsényi Dezső id. mű (1975) 25.

[261] Radocsay Dénes, Falképek a középkori Magyarországon. Budapest, Corvina. 1977, 131-132. Marosi Ernő, Die Anfänge der Gothik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12-13. Jahrhunderts. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984. A cím ellenére egyetlen mondat sem szól erről a kérdésről a 276 oldal + 436 tábla, műben! Különösen feltűnő az ókori Kelet kék és zöld oroszlánjaival való egyezés. Pl. Chorsabad, Babilon, Szúza. Vö. Paolo Matthiae, Geschichte der Kunst im Alten Orient 1000-330 v. Chr. Darmstadt, 1996, 20., 167., 256.

[262] Kádár Zoltán, Az esztergomi oroszlános freskók eredetéről. Komárom megyei Múzeumok Közleményei 1 (1968) 133-154.

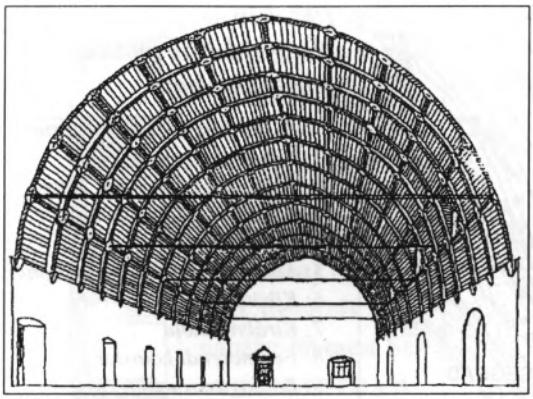

197. kép – Vitéz J. palotájának ebédlője

ókori keleti emlékeket csak futólag áttekinteni.[263] Mivel hasonló oroszlánok maradványait találták meg Vitéz János palotájának lépcsőházában is,[264] legelőször is utalnunk kell Antonio Bonfini leírására a Vitéz-i palota ebédlőnagyteréről: „A várban építtetett egy tágas ebédlőtermet, elébe csináltatott vörös márványból egy hosszan nyúló gyönyörűséges kerengőt kettős pódiummal. Az ebédlő fejénél felállította a Szibillák csúcsíves boltozatú szentélyét, amelyben valamennyi Szibilla ott sorakozik. A teremben nemcsak Magyarország összes királya látható,de a **szkíta elődök** is."[265] Az esztergomi oroszlánok a királyi kápolnában sorakoznak,tehát nem a trónteremben! Ezért nagyon is helyénvaló a négy éket babilóniai írásjelnek felfogni és EA-nak, azaz a tudás istenének fordítani (Badiny Jós Ferenc olvasata). Az még külön fájdalom, hogy az 1934-ben előkerült falfestmények mellett olvasható bekarcolt feliratokat 1952-ben, restaurálás címszóval, a sokáig Kőszegen élt Bartha László egyszerűen eltüntette.[266]

A kápolna rendkívül kis (szűk) méretei arra mutatnak, hogy ez a kápolna sokkal régebbi, mint III. Béla király kora, tehát nem a XII. század végére, ha-

[263] Tukulti Ninmurta asszír palotájának falfestménye, a Kr.sz. előtti XIII. századból. – Az örmény irepúni palota falfestménye, Kr.sz. előtti VIII. század, – a Girsu-i fogadalmi tábla, Kr.sz. előtti 2430 körül. – Az arslan tasi asszír istenábrázolás, Kr.sz. előtti VIII. század. – Asszír pecsétlők, Kr.sz. előtti IX-VIII. század. – Az alača höyüki hettita kőfaragványok, Kr.sz. előtti 1400 körül. – A bet Seani asszír kőreliefek, Kr. sz. előtti 1400 körül. Lásd: Winfried Orthmann, Der Alte Orient. Propyläen Kunstgeschichte in achtzähn Bänden. Berlin, 1985, XVII.t., XLVI.t., 88. kép, 217. kép, 273. kép, 344. kép, 418. kép. – Paolo Matthiae, Geschichte der Kunst im Alten Orient 1000-330 v. Ch. Die Großreiche der Assyrer, Neu Babylonier und Achämehinden. WBG, Darmstadt. 1999, 104., 254. – vö. Badiny Jós Ferenc id. mű (1976) 152-161.

[264] Dercsényi Dezső id. mű (1975) 26.

[265] Antonio Bonfini, A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, Balassi Kiadó. 1994, 783-784. Ez a palota fennállt még a XVI. század végén is. Lásd: Br. Vratiszláv utazása 1591-ben. In: Szamota István id. mű (1891) 189: A kápolna mellett nagy palota állott, ahol a magyar uralkodók képei voltak láthatók.

[266] Radocsay Dénes id. mű (1977) 132.

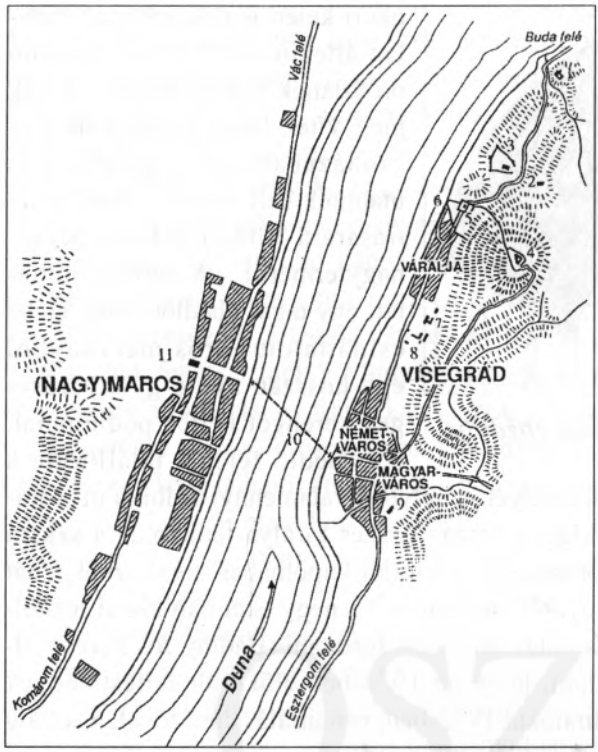

198. kép – Visegrád-Nagymaros a középkorban

1: Sz. András bazilita monostor
2: Esperesi kápolna
3: Kora Árpád-kori vár, benne udvarház (Sibrik-domb)
4: Fellegvár
5: Alsóvár (vélt Salamon-torony)
6: Kikötő
7: Királyi palota
8: Ferencrendi kolostor
9: Boldogasszony-plébániatemplom (Visegrád)
10: Visegrág-Nagymaros rév
11: Sz. Márton plébániatemplom (Nagymaros)

nem a XI. század elejére keltezendő. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy az oroszlánok rajta vannak a X. századi jogar kristálygömbjén is, sőt a mellső combjukon ott az ék-jel is. Az Árpádoknak tehát igenis a címerállatuk volt az oroszlán.

Királyi székhely volt egykor **Visegrád** is, ispáni várral, palotakápolnával,[267] sőt a XI. században létezett Visegrád vármegye,[268] hiszen 1009-ben szerepel a veszprémi püspökség alapítólevelében. Az ispáni várban egy nagyméretű, földszintjén két helyiségre osztott kőpalota épült, amely lakóhelyéül szolgált Salamon királynak is 1077 után. De volt itt korai kolostor is, amelyet I. András király alapított a bazilita szerzetesek számára. Visegrád a XII. században, mai ismereteink szerint, nem játszott komoly szerepet a magyar királyok életében, a tatárjárás utáni pusztítást pedig csak az Anjouk idejében heverte ki. IV Béla király görög felesége, Mária királyné 1249-ben a Duna-parti Visegrád felett, a sziklás hegyormon egy új vár építésébe kezdett, ez lett a fellegvár, amelyet az

[267] Buzás Gergely, A visegrádi királyi palotakápolna ásatása. Archaeologiai Értesítő 89 (1991) 63-83.

[268] Zsoldos Attila id. mű (1998) 1-32.

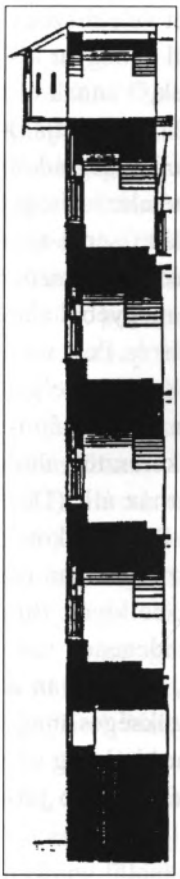

199. kép – Visegrád, lakótorony

alsóvárral egy hatalmas, őrtornyokkal tagolt fal kötött össze. Az országútnál egy nagyméretű, hatszögletes lakótornyot (toronyvárat) emeltek (ezt nevezik manapság tévesen Salamontornyának).[269] Ez a lakótorony hat szintes volt, tehát a teljes magassága meghaladta a 25 métert. Maga a visegrádi ispáni vár a római castrumra épült rá, tehát itt a kontinuitás ilyen értelemben igazolható. Ugyanezt feltételezik újabban Sa-

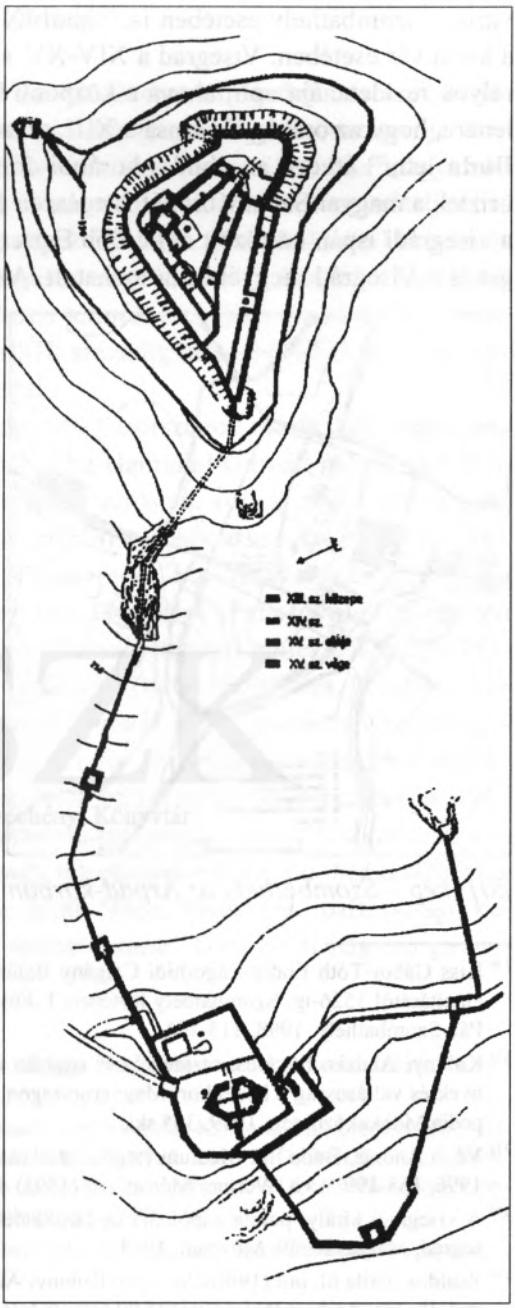

200. kép – Visegrád, vár és lakótorony

[269] Szőke Mátyás-Buzás Gergely, A visegrádi Alsóvár a XIII. században. In: Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora. Szerkesztő: Horváth László. Gyöngyös, 1990, 121-134. – vö. Wertner Mór, Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán. Történeti, nép- és földrajzi könyvtár. 55. kötet. Kiadja: Szabó Ferencz. Temesvár, 1893, 152. Itt 1259 szerepel.

varia – Szombathely esetében is,[270] ahol IX. századi előzményeket vélelmeznek a korai vár esetében. Visegrád a XIV-XV. században kétségtelenül a magyar királyok rezidenciája volt, ahová a központi bíróságok is átköltöztek,[271] annak ellenére, hogy az ország fővárosa a XIII. század második felétől (1241. húsvétján) **Buda** lett,[272] átvéve az óbudai korábbi domus regia funkcióit is.[273] Visegrádon őrizték a magyar Szent Koronát is egészen 1526-ig. Van olyan feltételezés, hogy a visegrádi ispán költözött át később Esztergomba s eredetileg talán Csepel-szigetet is a Visegrád megyéhez tartozhatott. Az megalapozott véleménynek látszik, hogy az ősi Visegrád megyéből alakult ki a későbbi Pilis és Pest vármegye. A Pilisi erdők (silva Pelys) királyi erdőnek (silva regis) számítottak évszázadokon keresztül, ahol számos királyi udvarház állt (Dömös, Csepel, Óbuda, Pest, Cinkota, budai Várhegy)[274] Esztergomban is, Székesfehérvárott is, de kivált Budán, szembetűnő az idegenek szerepe és jelentősége, elsősorban a németeké.[275] Ezért szükséges megvizsgálnunk a magyar királyság városainak keletkezését és főbb jellemzőit.

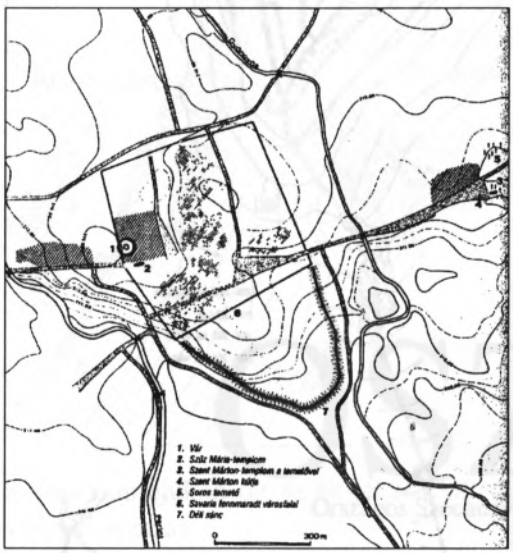

201. kép – Szombathely az Árpád-korban

[270] Kiss Gábor-Tóth Endre-Zágorhidi Czigány Balázs, Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely története I. Főszerkesztő: Feiszt György. Szerkesztő: Engel Pál. Szombathely, 1998, 115-121.

[271] Kubinyi András, Főváros, rezidencia és egyházi intézmények. In: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 1999, 305 skk.

[272] Végh András, Buda. In: Medium Regni. Szerkesztette: Buzás Gergely. Budapest, Nap Kiadó. 1996, 165-199. – vö. Wertner Mór id. mű (1893) 47.

[273] A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. Szerkesztette: Buzás Gergely. Visegrád, Mátyás Király Múzeum. 1994.

[274] Zsoldos Attila id. mű (1998) 28. – vö. Kubinyi András, A király és királyné kúriái a XIII. századi Budán. Archaeológiai Értesítő 89 (1962) 160-169.

[275] Szalay József, Városaink nemzetiségi viszonyai. Századok 14 (1880) 533-557.

Városok

A XX. századi magyar történetírásban általánosan elfogadott nézetnek tekintették, hogy a keletről érkezett magyarság kultúrájának négy fő összetevője volt: a/ a nyugat-európai készen kapott latin-keresztény formavilág, b/ a magyarság saját, ősi formakincse és műveltsége, c/ az ortodox bizánci kultúra erőteljes hatása és d/ a Kárpát-medencében talált népek (szlávok, germánok, etc.) helyi műveltsége.[276] Mivel eleinket egyetemlegesen nagyállattartó, állandó települések nélküli, pusztai népnek tartották, egészen természetes, hogy várakat, városokat, tartós anyagokból épített épületeket a XII. századig nem építhettek, mert az építési technikákhoz egyáltalán nem értettek.

Ugyanakkor az írott források szerint Magyarországon már a XII. század derekán számos város volt. Az arab utazó, Abu-Hamid al-Garnáti szerint 1150 körül 78 városa volt Unkuríjának,[277] mindegyik városnak voltak erődítményei, körzete, falvai, hegyei, erdői, kertjei. Megemlíti – többek között – Sopront, Pozsonyt, Nyitrát, Budát, Győrt, Pécset, Pécsváradot, Siklóst, Nagyolaszit, Csongrádot, Szolnokot, Bácsot, Titelt, Kevét és Páncsélyt (Pancsova).[278] A szintén arab Idriszi geográfus[279] ugyancsak sok magyar városról emlékezik meg 1154-ben: Bács, Sopron, Esztergom, Székesfehérvár, Budavára, Nyitra, Pozsony, Siklós, Titel, Nagyolaszi, Csongrád, Csanád, Ungvár, Keve, Barancs, Gyulafehérvár, Temesvár emelhető ki. Bácsnak dícséri piacait, vásárait, a gabona alacsony árát, Sopron városa pompás, nagy város, sok vízzel és kerttel, forgalmas piacokkal és utcákkal. Házai magasak (!), sétányai pompásak, de a többi várost is termékeny földeken elterülő, népes és nagy településeknek nevezi. Székesfehérvár szép és pompás, sok épülettel és erős fallal. Népes városokat, ipart, pezsgő kereskedelmet és számos intézményt találni benne. Titel lakói nagyon gazda-

---

[276] Kampis Antal, Régi magyar művészet. In: Magyar Művelődéstörténet I. Szerkesztette: Domanovszky Sándor. Budapest, é.n. 475 skk.

[277] Korai magyar történeti lexikon. (9-14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Szerkesztette: Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 28. – O.G. Bolsakov-A.L. Mongajt, Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában. 1131-1153. Budapest, Gondolat, 1985. – uők (1971) 38. – G. F. Korzuhina 1978, 187-194.

[278] Acsády Ignác, A magyar birodalom története a kútfők alapján a művelt közönség számára I. (996-1490). Budapest, Atheneum. 1903, 250.

[279] Elter István, Magyarország Idriszi földrajzi művében /1154/. Acta Universitatis Szegediensis AJN. Acta Historica 82 (1985) 50-62.

gok.[280] Ugyancsak a XII. században jegyezte le Odo de Deogilo (1147), hogy a Duna számos vidék gazdagságát szállítja a nemes Esztergom (Estrigun) városába.[281] Nyilvánvaló – amint a korábbi elemzésekből is kitűnt –, hogy nemcsak a királyi székhelyeken jöttek létre igazi városok, de a magyar királyság más fontos pontjain is, mégpedig már a X. század második felétől folyamatosan.[282] A bizonytalanságot mindmáig az okozza, hogy a történelmi Magyarország elszakított területein, ahol nagy és fontos korai városaink létrejöttek, egészen megakadt a régészeti kutatás 1920 után, a mai csonka országunk földjén pedig Esztergom, Visegrád, Székesfehérvár, és Buda mellett lényegében csak Pécs, Győr, Veszprém és Sopron volna számba vehető. E helyeken folytak és folynak is régészeti ásatások,[283] ám az élő városokban igen komoly akadályok merülnek fel az ásatásokkal kapcsolatosan, elsősorban azáltal, hogy a mai szintek alatt gyakran kettő-négy, esetleg még több méter mélységben rejtőzködik a városok legősibb része.[284]

A közvélemény úgy tartja (mert így tanították és tanítják legtöbb helyütt ma is), hogy a városok az „érett és fejlett Nyugat-Európa" találmányai, amelyek, azután lassan elterjedtek széles e világon. Ámde egyáltalán nem így van!

Őstörténeti áttekintésünk kapcsán[285] láttuk, hogy az emberi települések igen ősi formája: a város. (Jerikó, Mohendzsodáró, Ur, etc.) A város tartós anyagokból épített épületek sokasága, amelynek lakói számos, korábban szétszórt tevékenység végzésére egyesülnek. A városnak körülhatárolt területe van, amelyet

---

[280] Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerkesztő: Székely György. Szerkesztő: Bartha Antal. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 1116-1117.

[281] Gombos, Catalogus III. 1720: excepto Danubio, qui hanc satis in directum preterfluit et multarum regionum divitas nobili **civitati Estrigun** navigio convenit.

[282] Gerő László, Történelmi városmagok. Budapest, Corvina 1978, 15.

[283] Például: Gömöri János, Die Entwicklung des mittelalterlichen Städtebaus in Sopron (Ödenburg). Acta Archaeologica ASH 48 (1996) 437-441. – G. Sándor Mária, The Town of Pécs in the Middle Ages. Uott 443-453. – Gutheil Jenő, Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. – Holl Imre, Sopron középkori városfalai. I-IV Archaeológiai Értesítő 94 (1967) 155-183. – 95 (1968) 188-204. – 98 (1971) 24-42. – 100 (1973) 180-206. – uő Markplätze und Handwerker Entwicklungstendenzen in Sopron im Spätmittelalter. Archaeológiai Értesítő 123-124 (1996-1997) 7-15. – Tomka Péter, Erforschung der Gespanschaftsburgen im Komitat Győr-Sopron. Acta Archaeologica ASH 28 (1976) 391–410.

[284] Bakay Kornél, Feltárul a múlt? A múlt jövője Budapest, Múzsák. 1989, 319 skk. – uő Castrum Kwszug. A kőszegi felsővár és a millenniumi kilátó. Kőszeg, 1996. – uő A középkori Kőszeg. (sajtó alatt)

[285] Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai I-II. Miskolc, 1997, 1998.

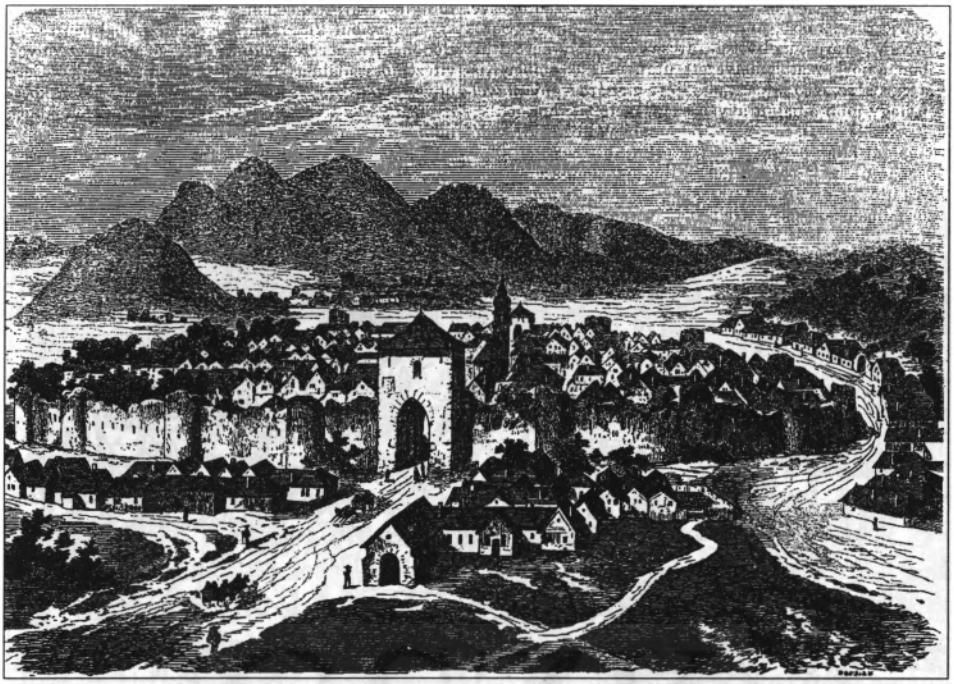

202. kép – Kis-Szeben

többnyire falak vettek körül, ám ez nem törvényszerű. A városban élők ellátása megkívánta a közlekedés fejlesztését (tehát az áruk szállítását), a munkamegosztás magasabb fokú kifejlesztését, többlettermékek előállítását és eladását, valamint a zárt térbe szorított lakosság feletti uralmat, vagyis a törvényes rendet. A falakkal körülvett város védelmet nyújtott akkor is, ha nem állt rendelkezésre hatalmas hadsereg. Ez fontos szempont. Ezért nem vették körül falak a kínai, a spártai és a római városokat a III. század végéig![286]

Az ókori világ leghíresebb városai voltak: Jerikó (Kr.sz. előtti VI. évezred), Ur (V-IV. évezred), Uruk (V-IV. évezred, 4,5 négyzetkilométeren százezer lakossal), Szúza (IV-III. évezred), Kis (IV. évezred), Nippur (IV. évezred), Lagas (IV-III. évezred), Mohendzsodáró (III. évezred), Ninive (I. évezred, 6,7 négyzetkilométeren százhúszezer lakossal), Babilon (I. évezred, 300 négyzetkilométeren háromszázötvenezer lakossal), Róma (Kr. sz. előtti I. és utáni I. évezred

[286] Lewis Mumford, A város a történelemben. Létrejötte, változásai és jövőjének kilátásai. Fordította: Félix Pál. Budapest, Gondolat. 1985, 68.

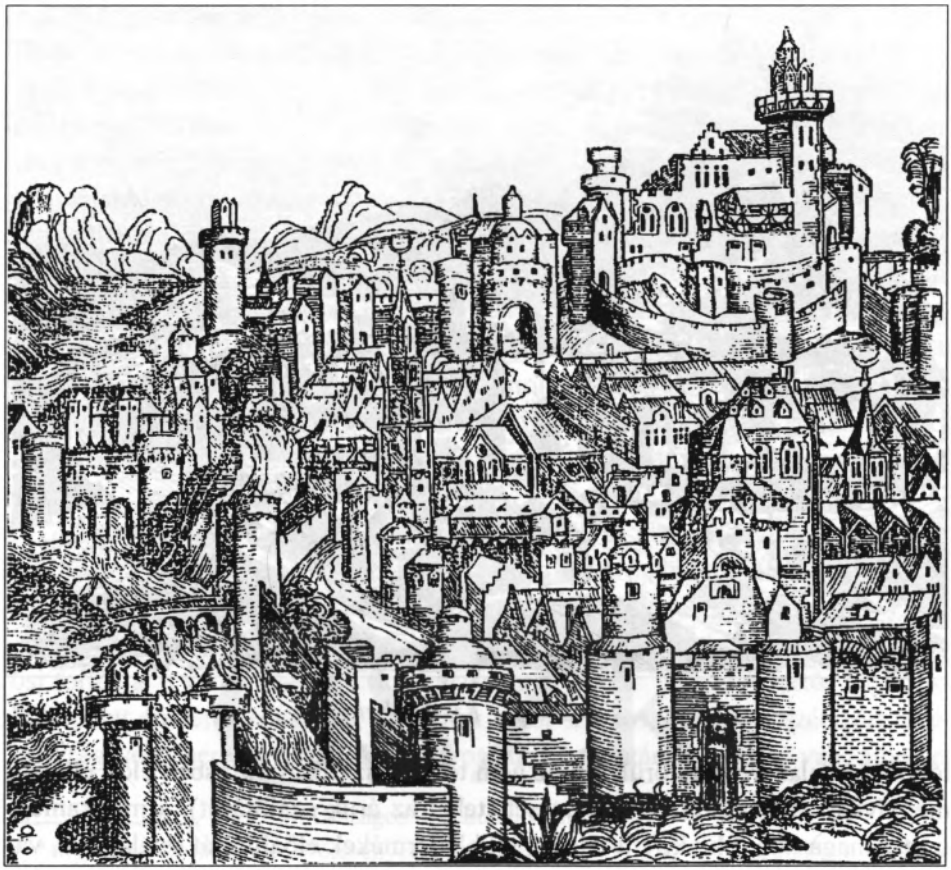

203. kép – Verona

első fele, 14 négyzetkilométeren egy millió lakossal), etc.[287] Hogyan jöttek létre a városok? Régebben megkülönböztettek természetes úton kialakult városokat és alapított városokat s az előzőeknél különösen fontosnak tartották a szárazföldi és a vízi utak jelentőségét. Az adatok azt mutatják: a kereskedelmi utaknak nem nagy szerepe volt sem az ókorban, sem a középkorban. A városok legtöbbjét az uralkodó, a király vagy a terület valamiféle kisebb hatalmú ura alapította.

Ez nem is lehetett másként, ha megvizsgáljuk, mitől város egy település? Nyilvánvalóan az embereket érdekeltté kellett tenni abban, hogy érdemes le-

[287] Schneider Wolf, Városok Urtól Utópiáig. Fordította: T. Tedeschi Mária. Budapest, Gondolat. 1973, 43, 106. – Csató Pál, Kelet és középkor. Tudománytár 4 (1834) 72-77.

gyen nékik egy viszonylag szűk és zárt térben, meglehetősen zsúfoltan és szigorú előírások szerint élni, mégpedig olyan építményekben, amelyek – kivált a középkorban – igen egészségtelenek és kényelmetlenek voltak. Bár az ókori nagy városokban már működtek vízvezetékek, szennyvízcsatornák, sőt Krétán az ablakos hálótermekhez vízöblítéses vécék is tartoztak, az elmúlt másfél évezred európai városait, egészen a XIX. századig, hasonlóan a keleti városokhoz, elsősorban a mérhetetlen szemét, a szenny, a bűz és a higiénia csaknem teljes hiánya jellemezte. A rómaiaktól eltérően, ahol már Kr. sz. előtt 500 évvel megépítették a Cloaca Maximát, amely ma is működik, kövezett utak szelték át a birodalmat, vízvezetéken hömpölygött a friss ivóvíz, a civis romanus közfürdőkben áztathatta ki magát s kéjeleghetett a vele együtt lubickoló nőkkel, a középkorban a kövezetlen utcákat elborította a por vagy a sártenger, az ürüleket egyszerűen kidobták az ablakon az utcákra (garde à l'eau = vigyázz a vízre! kiáltás mellett), az emberek a szükségletüket nem tudták utcai latrinákon elvégezni, mert ilyenek nem voltak a városokban, a szennyvízcsatornák és az emésztőgödrök nyitottan álltak (Berlinben még 1873-ban is így volt!) és ontották a bűzt magukból sőt – járványok idején – a holttestek tömegét nyitott sírgödrökbe dobálták, ám a rendes temetők is a XV-XVII. századig, jószerével mindenütt, a város központjában álló templomok körül voltak. Alkonyat után tömör sötétség borult a városokra s csak az imitt-amott imbolygó fáklyafények jeleztek mozgást.[287/A]

Hiába változott meg az eszmerendszer a kereszténység elterjedésével, az első ezredfordulóig a változásoknak alig volt nyoma, eltekintve attól, hogy elhagyták a cirkuszi gladiátor-játékoknak nevezett tömeges gyilkolásokat s a közfürdők élvezetét. Az emberek jó időben igyekeztek ki a szabadba a jó levegőre,

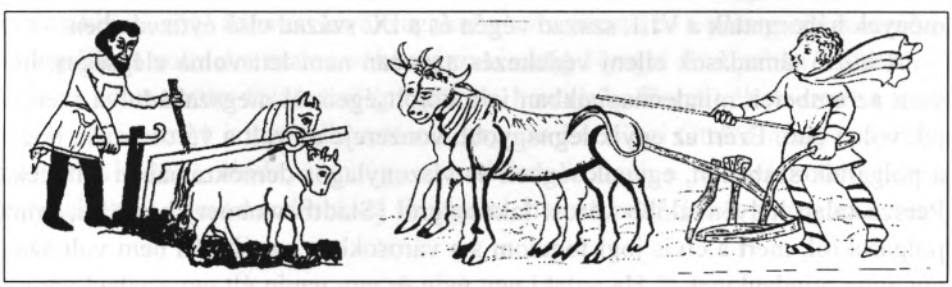

204. kép – Középkori eketípusok

[287/A] Demkó Kálmán, A felső-magyarországi városok életéről a XV-XVII. században. Budapest, MTA. 1890, 47-48.

a jó ivóvíz közelébe. S persze művelték a földjeiket is, mert a városokhoz nagy szántók és erdők is tartoztak, különösen a magyar királyság területén.

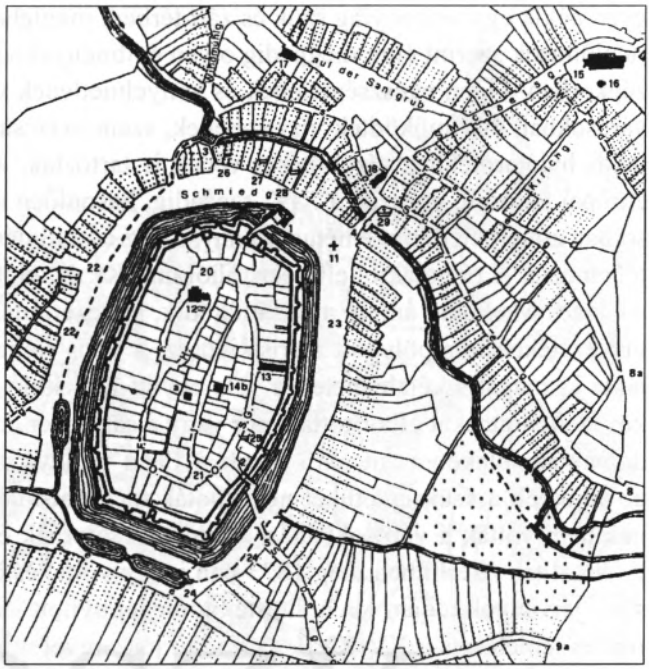

205. kép – Sopron

Az emberek mégis tömegesen özönlöttek a városokba, mégpedig elsősorban a védelem, a védettség miatt, hiszen a városfalak és a fellegvárak oltalmat nyújtottak. Kezdetben nem volt ritka, hogy a római amphiteátrumokat (például Arles-ban) rendezték be városként, vagy helyreállították a római falakat (például Mainzban, Visegrádon és Sopronban). Különösen felfokozódott a veszélyeztetettség a Kr. sz. utáni IV. századtól, előbb a húnok, majd az avarok, azután az arabok, a vikingek és a magyarok támadásai következtében. Érdemes itt megjegyezni, hogy a Kárpát-medencét nem érintette a vikingek támadása. 568 és 1030 között ezt a földet mindösszesen csak a frank-kori háborús cselekmények háborgatták a VIII. század végén és a IX. század első évtizedeiben.

A külső támadások elleni védekezés azonban nem lett volna elégséges, hiszen az emberek mindennapjaikban is a kötöttségeiktől megszabadulva szerettek volna élni. Ezért az egyik legnagyobb vonzereje az volt a városoknak, hogy a polgáraik szabadon, egyenlőségben és viszonylagos demokráciában élhettek. Persze talán helyénvalóbb városi lakosságról (Stadtbewohner) beszélni, mint polgárokról, mert a civis jogi fogalom s a városokban egyáltalán nem volt azonos joga mindenkinek.[288] Ha valaki egy évig és egy napig élt egy szabad város-

[288] Hartmut Brockmann, Einfiihrung in die Geschichte des Mittelalters. München, Beck Verlag. 1978, 46.

ban, az megszabadult mindenfajta jobbágyi kötöttségtől, arra egykori ura már nem támaszthatott jogot.[289] A városi lakósoknak is voltak terhei telekadót és vámot néki is kellett fizetnie, de a gazdag a szegényt nem vethette szolgasorba. A városi polgárok szabadok és egyenlőek annyiban, hogy választhatnak és választhatók. Aki azonban csak átmenetileg lakott a városban vagy nem volt ott ingatlanja, nem részesült a városi kiváltságokban.

Ezt szolgálták a városok kiváltságai is, amelyek közül a legfontosabb volt *a piactartás* (vásártartás) joga, az *árúmegállító* jog, a szabad *bíróválasztás,* a szabad *plébánosválasztás* joga, *a fegyverviselési* jog, a saját *törvénykezési* jog, *a gyülekezési* /társulási/ jog, valamint az, hogy a városnak lehetett *közösségi tulajdona,* (harang, börtön, bírósági épülete /domus iudicialis/, közössségi háza /domus universitatis/, kereskedők csarnoka és legfőképpen városfala) és *pecsétje.* Mindezeket azonban csakis a király adhatta meg, ezért a legfőbb városalapító erő: maga az uralkodó volt, mind az ókorban mind a középkorban. Még a szabad bíróválasztáskor is legtöbbször a megválasztott bírót be kellett mutatniuk a királynak. A király egy személyben főpap is, hatalma tehát isteni eredetű. Ezért alakult úgy még a Kr. sz. utáni X-XI. században is, hogy a templomok közvetlenül a királyi paloták mellé épültek. (Ezt láttuk Esztergom esetében is!) A városokban két csoport élvezett kiváltságokat: az egyháziak és a zsidók. A papok felett csak az egyházi bíróság (privilegium fori) ítélkezehetett és bármilyen gazdagok voltak is – adómentességet (privilegium immunitatis) élveztek. A XIV. századig általában a zsidóknak is külön jogaik voltak, mert mint a király kamaraszolgái (servi camarae) királyi védelem alatt állottak. Itt kell megemlítenünk, hogy nyugaton egyáltalán nem érvényesült a városi szabadság akkora mértékben, mint nálunk! Ezen kívül igen fontos különbség az is, hogy Magyarországon csakis a király adhatott kiváltságokat a városoknak és a pénzverés is királyi monopólium volt, akarcsak a sóbányászat, addig Nyugat-Európában sokkal inkább az adott terület földesurai (püspökök, hercegek, főurak) éltek ezzel a joggal. Nyilván ezért is csodálkozott oly nagyon Freisingi Ottó a magyar király nagy hatalmán: „mindnyájan úgy engedelmeskednek a fejedelemnek, hogy nemcsak nyílt ellentmondásokkal felizgatni, hanem még titkolt suttogással sér-

[289] Hartmut Brockmann id. mű (1978) 48.: Wer sich unangefochten ein Jahr lang in der Stadt aufgehalten hat, auf den hat sein einstieger Herr keine Ansprüche mehr. – Ladányi Erzsébet, A városfogalom kutatásának módszertani kérdései. Történelmi Szemle 34 (1992) 283.

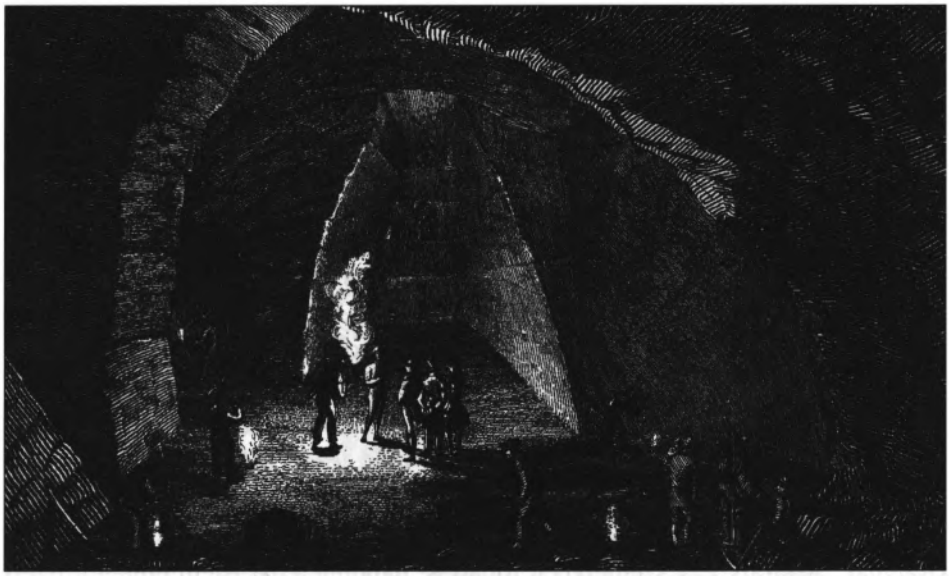

206. kép – Máramarosi sóbánya

teni is bűnnek tartanák ...ebben a nagy kiterjedésű országban senki sem mer a királyon kívül pénzt verni vagy vámot szedni."[290]

Ha a király valahol várost alapított vagy saját maga és udvara számára (királyi rezidenciák), vagy egy közösség számára, akkor ezek azért váltak szabad királyi városokká, mert kivétettek (exemptio) a püspök, a vármegyei ispán vagy a földesúr joghatósága alól. A városok között voltak olyanok, amelyeket beköltözött nemesek alapítottak, ilyenkor nem kis feszültség forrása volt, hogy lemondanak-e a nemesi előjogaikról?

A városbíró (iudex) minden városi ügyben ítélkezhetett, de a rangban – általában – megelőzte őt a városi plebános, aki nem volt a város tisztviselője, mert a város nem gyakorolt felette fegyelmi jogot.[290/A] Ezután következtek a tanácstagok (általában 12 fő, bár nagyobb városokban ennél többen is lehettek, például Bécsben 24-en), majd végül a városi jegyző.[291] Magyarországtól eltérően, nyugaton korán megjelenik a polgármester cím (Ausztriában 1285-ben Wienerneu-

[290] Magyar középkor. id. mű (1995) 159.

[290/A] Csizmadia Andor, A magyar városok kegyurasága. Győr, 1937, 14., 20. jegyzet

[291] Kubinyi András id. mű (1999) 287.

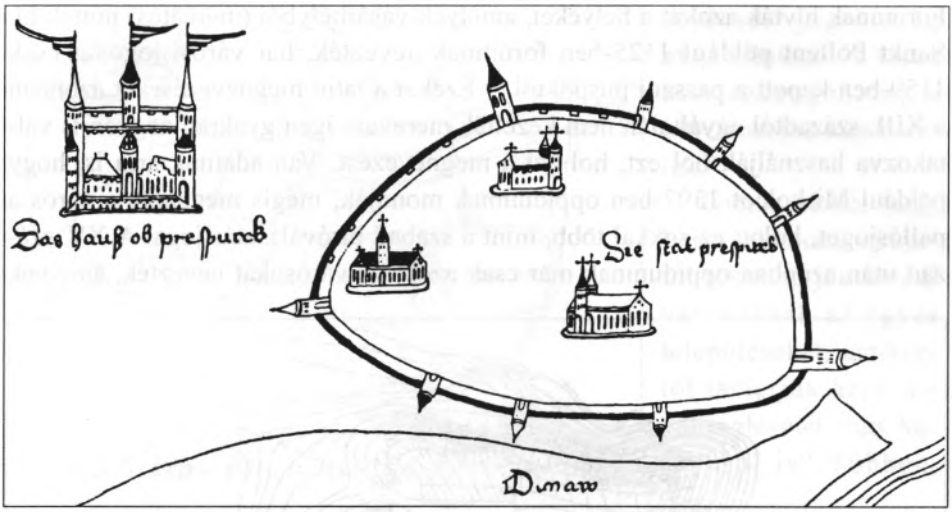

207. kép – Pozsony, vár és város legrégebbi alaprajza

stadtban említik először a Bürgermeister-t), ámbár például Kőszegen is felbukkan már 1385-ben.[292]

A városokat az írott forrásokban többféleképpen nevezték meg: civitas, libera villa, forum, vicus, oppidum, urbs, burgum, castrum, suburbium. Van-e különbség e megnevezések viselői között?[293] Jelentős különbségek voltak a középkorban. Civitas-nak nevezték a püspöki székhelyeket, s azokat, amelyek antik (római) városok utódai voltak.[294] Ha fal övezte, civitas murata volt a nevük. Elég hosszú időn át azonban magát a várat (castrum) is civitasnak nevezték. Így szerepel például az 1009. évi veszprémi püspökség adománylevelében: Civitas Veszprém, Fehérvár, Kolon és Visegrád.[295] A libera villa (szabadfalu) nem volt fallal körülvéve, az oppidumok lakói viszont személyükben ugyan szabadok voltak, de a tulajdonukkal nem rendelkezhettek szabadon. Urbs-nak mondták – általában – azokat a településeket, amelyek eredetileg földvárak voltak.

---

[292] Chernel Kálmán, Kőszeg szabad királyi város múltja és jelene. Szombathely, 1877/78, II. 16.

[293] Ladányi Erzsébet, Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. Történelmi Szemle 22 (1980) 450-477. – uő id. mű (1992) 282-283. – vö. Szalay József id. mű (1878) 30.

[294] Karl Gutkas, Das österreichische Städtewesen im Mittelalter. In: Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa. Hrsg. Heinz Stoob. Köln-Wien, Böhlau. 1977, 135.

[295] Az államalapítás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1999, 96.

Forumnak hívták azokat a helyeket, amelyek vásárhelyből (mercatus) nőttek ki. Sankt Pöltent például 1125-ben forumnak nevezték, bár városi jogokat csak 1159-ben kapott a passaui püspöktől.[296] Ezeket a latin megnevezéseket azonban a XIII. századtól egyáltalán nem kezelték mereven, igen gyakran nagyon is váltakozva használják hol ezt, hol azt a megnevezést. Van adatunk arra is, hogy például Miskolcot 1397-ben oppidumnak mondják, mégis megkapta a város a pallósjogot, holott ez sokkal több, mint a szabad bíróválasztás joga. A XV. század után azonban oppidumnak már csak azokat a városokat nevezték, amelyek

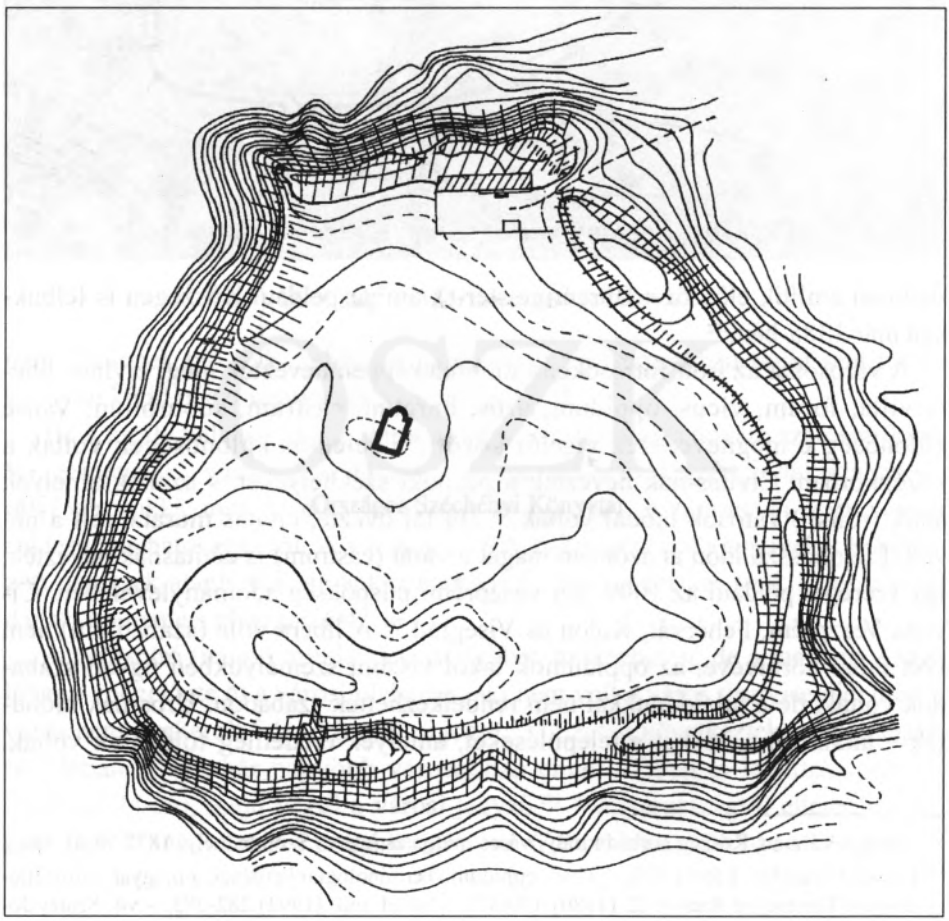

208. kép – Az abaújvári ispáni vár

[296] Karl Gutkas id. mű (1977) 142.

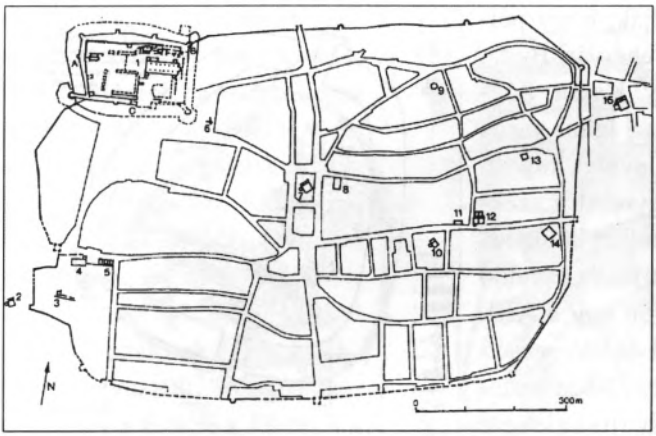

209. kép – Pécs város a középkorban

földesúri joghatóság alatt állottak. A vicus kifejezést jobbára a külvárosokra alkalmazták.[297]

Fontos kérdés még, hogy vajon csak akkortól tekinthetjük valódi városoknak az egyes településeket, amikortól ismerjük azok kiváltságlevelét vagy korábbról is? Többen,

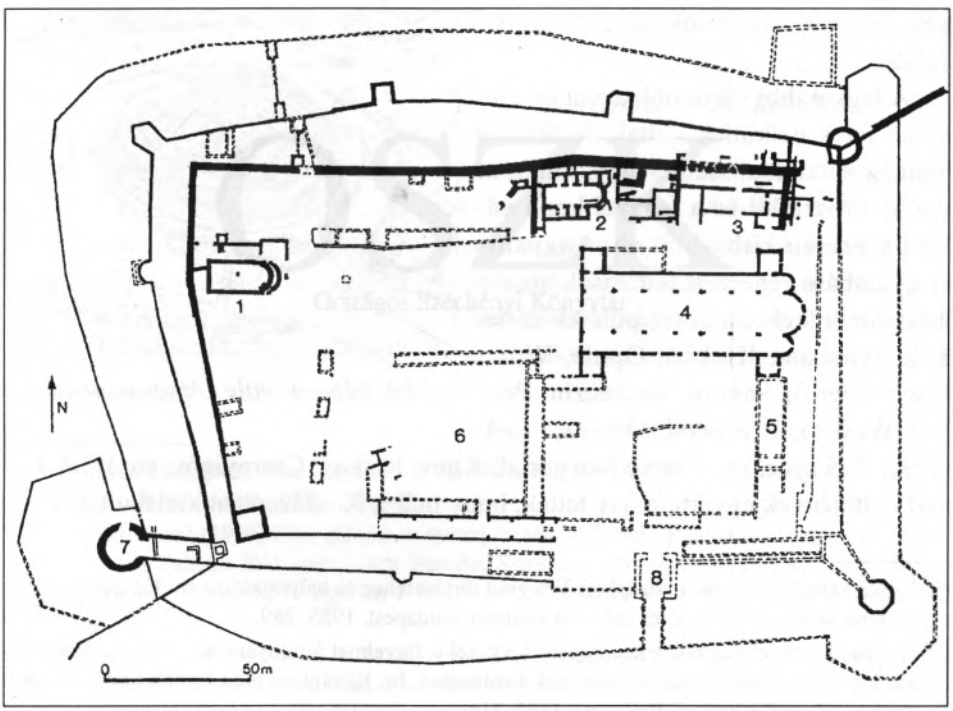

210. kép – A pécsi vár

[297] Szalay József id. mű (1878) 133.

megalapozottan, azt vallják, hogy például Esztergom, Székesfehérvár, Buda, Sopron, Vasvár, Pozsony, Kassa, Zágráb, etc. sokkal korábban igazi város volt, mintsem kiváltságlevelet kapott. Mégpedig azért, mert egyrészt a székvárosoknak nálunk sem kellett külön kiváltságlevél, ilyeneket Párizs és London sem kapott,[298] másrészt volt már a XIII. század vége előtt például önálló pecsétjük (Sopronnak például 1274-ben biztosan volt pecsétje, a kiváltságlevele ugyanakkor csak 1277. szeptemberében kelt), harmadjára volt városi közösségük és saját tulajdonuk, például városfaluk.

211. kép – Opole, korai lengyel város

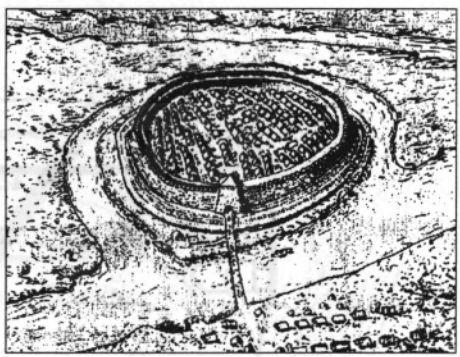

212. kép – Opole (rekonstrukció)

A legkorábbi városaink azonban biztosan falak nélküliek voltak, legfeljebb sáncok oltalmazhatták[299] úgy, amiként azt az oroszföldi és a lengyel korai városok esetén láthatjuk, ahol ugyanis nagyszabású régészeti feltárások hozták felszínre a legkorábbi települések emlékeit. (Gnezno, Krakkó, Opole, Wroclaw, Glogów, Santok, Szczeczin, Poznan,Wyslica, Přzemysl, Óstrow, Lednicki, Leczyca, etc. illetve Novgorod, Kijev, Pszkov, Csernyigóv, etc.)[300] A feltárt építmények egyértelművé tették, hogy már a X. században kialakultak a vá-

[298] Szőke Mátyás, Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyrajzához. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. Budapest, 1985, 289.

[299] A vízvédelmi rendszerek jelentőségére hívta fel a figyelmet Kralovánszky Alán Székesfehérvár kapcsán. A várostörténeti kutatások kérdéséhez. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. Budapest, 1985, 314.

[300] Witold Hensel, L'étude des villes du haut moyen age en Pologne au moyen la méthode archéologique. Dacia 5 (1961) 463-484. – M. G. Rabinovícs 1975. – Włodzimierz Błaszczyk, Die Anfänge der polnischen Städte im Lichte der Bodenforschung. Poznan, 1974. – Kształtowanie sie kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie. Opole, 1979.

rosok magvai, általában egy-egy vár védelme alatt. Opolében például 1 ha-os területen 160 ház állt s a lakosok számát 800-ra becsülik. Számunkra különösen fontos az, hogy e feltárásokon csaknem kizárólag *faépületek* maradványait találták meg. Ezeket boronaházaknak (Blockhäuser[301]) nevezzük. Átlagos méretük 3-4 x 6 m, 6 x 14 m, 3 x 24 m, tehát távolról sem a magyar kutatás által őseink „lakóházának" kikiáltott 2 x 2, 3 x 3, 4 x 3, 4 x 4 m-es földbeásott putrigödrök párhuzamairól van szó![302] A házak gerendáit általában a földre fektették, ritkábban kőalapokra helyezték. Gyakoribbak voltak a kétosztású házak, ritkábbak az egyosztásúak. A házak az utcákban sorban helyezkedtek el, az ajtóik az utcáról nyíltak, voltak ablakaik és padlójuk! Sőt az utcákat is általában fagerendákkal burkolták. Szófiában még a XVII. században is a házak túlnyomó többsége fából készült. Más utazók arra hívták fel a figyelmet, hogy a magyar Alföldön is csak a fahiány következtében terjedt el a XVIII. századtól a vályogházak építése.[303]

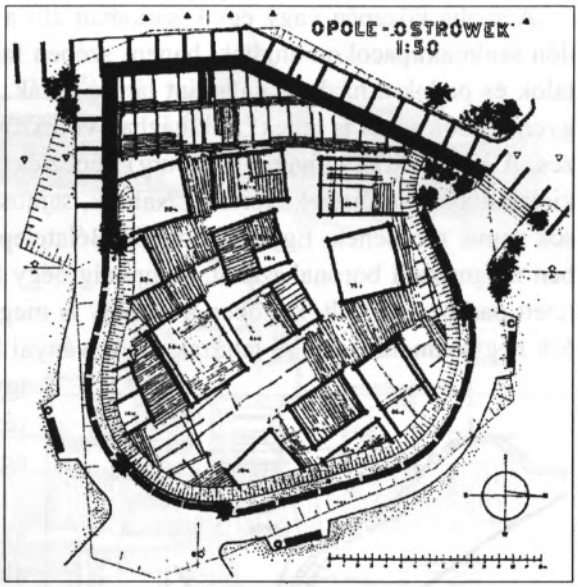

213. kép – Opole feltárt faépületei

[301] Jó leírásuk olvasható: Ivan Borkovsky, Die Prager Burg zur Zeit der Přemyslidenfürsten. Praha, Academia Verlag. 1972, 106-109.

[302] Engel Pál id. mű (1990) 174: „földbe mélyített és náddal fedett...ablaktalan, földpadlós kunyhók". – Legújabban lásd erre: Lázár Sarolta, Kora-Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn. Opuscula Hungarica I. Szerkeszti: Garam Éva és Révész László. Budapest, MNM. 1998.

[303] Neitzschitz Kristóf utazása, 1634. és báró Born Inigno utazása 1770-ben. Lásd: Szamota István id. mű (1891) 255. és 462. A faházak uralmát hangsúlyozza Demkó Kálmán, A felső-magyarországi városok életéről a XV-XVII. században. Budapest, MTA. 1890, 72-72. A későközépkori források számos leírását is említhetjük, például: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Török-magyar-kori történelmi emlékek. Második osztály: írók. Budapest, MTA. 1904, 9-10, 12, 13, 288, 507 (a pasa kanizsai 80 szobás palotája is „egészen fából épült!), 512.

A szoba közepén vagy egyik sarkában állt a tűzhely. Egyáltalán nem a földön szalmakupacokon aludtak, hanem szépen faragott fa ágyakban. Voltak asztalok és padok a házban, valamint tároló ládák. Opolében még szépen faragott gyermekbölcsőket is leltek! Sok házban volt szövőműhely, gabonaőrlő berendezés. A korai várak elővárai (Vorburg) képezték a későbbi városok magját, ahol kialakultak a vásárterek (forum). Nálunk, sajnos, ilyen jellegű régészeti kutatások szinte nincsenek. Egyedül Fonyód-Bélatelepen tártak fel 1934-ben a tőzegben megmaradt boronaházakat, mégpedig négy házat, amelyeknek rőzsére fektetett padlózatuk volt, kettőben a tűzhely is megmaradt, az átlagos térmértékük 5-8 négyzetméter volt. A faházak maradványai között eszközök is előkerültek, így őrlőkövek, fa járom, fa kerék, tézsla (rúd), hálónehezékek és egy fülbevaló függő.[304]

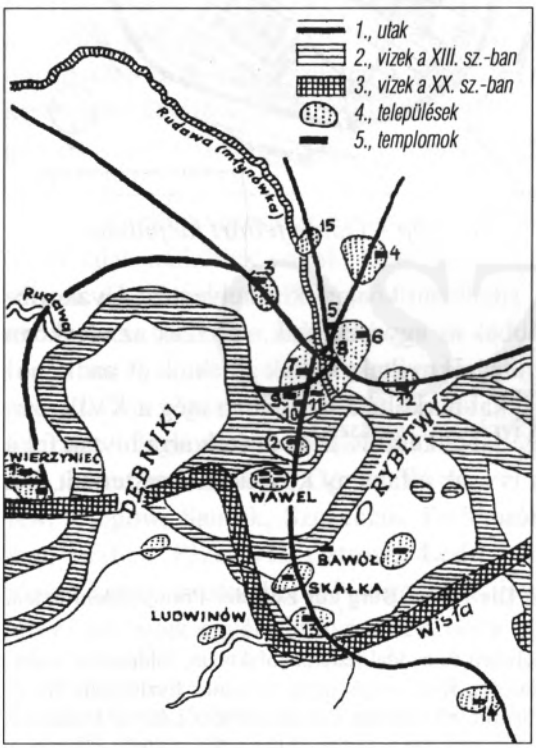

214. kép – Krakkó települései

Városaink legkorábbi szintjei azonban általában mélyen a föld alatt őrzik még titkaikat. Pedig szinte bizonyos, hogy ilyenek voltak a magyar települések is már a X. századtól és a nagy váltás (XIII. század) egy új helyzet következménye. A fejlett Kazáriában élt eleink kiválóan ismerték a várakat, a kőépületeket, a templomokat, a kényelmes lakóházakat, ám arról is maradtak fenn források, hogy a kazárok tavasztól őszig kivonultak a szabadba és művelték földjeiket, ápolták szőlős és gyümölcsös kertjeiket.[305] Nyílván ezen keleti hatások emléke például Hajdúböszörmény város sajátságos keleti ke-

[304] Hortváth Béla, Árpád-kori faépítkezés nyomai Fonyód-Bélatelepen. Folia Archaeologica 19 (1968) 113-143. – uő Az Árpád-kori falusi ház a korabeli törvények tükrében. Folia Archaeologica 17 (1965) 127-133.

[305] Bakay Kornél id. mű (1998) 94.

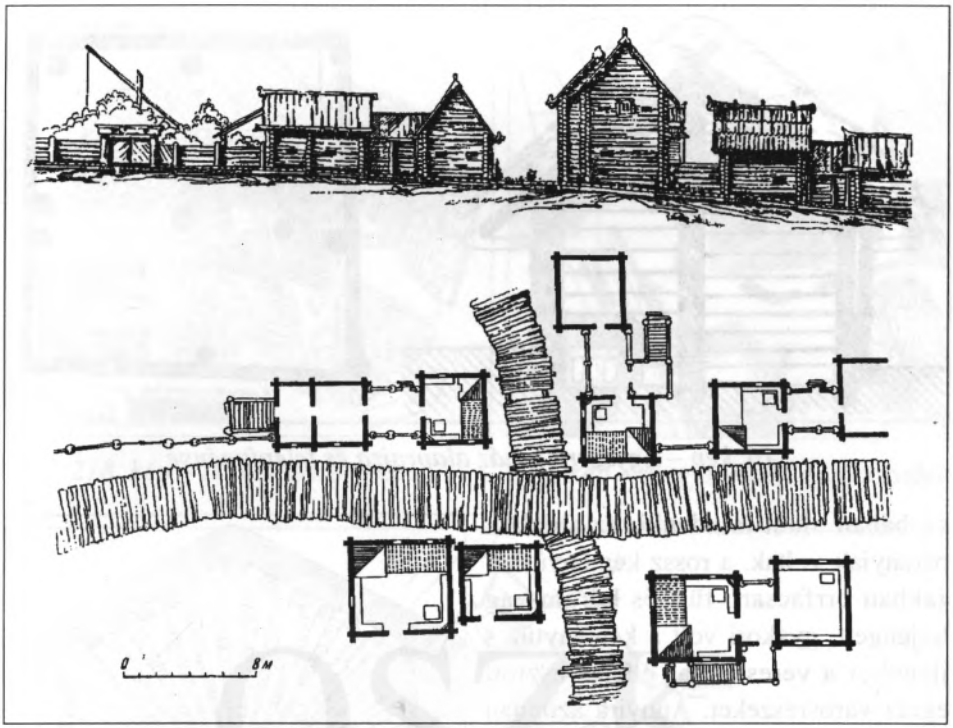

215. kép – Dorongutak mentén épült fa házak

rek alaprajza. Formája alapján nevezték el a németek Brassót Kronstadtnak mivel alakja a koronára emlékeztetett.[306] A valóban nomád életet kedvelő mongoloknak is voltak városaik, ahogy erről mind Carpini, mind Rubruk, mind Marco Polo egyértelműen beszámol.[307]

A városok hosszú időn át nem túlságosan kényelmes és kellemes körülményeket biztosítottak a többségnek. Voltak persze az előkelőknek nagy és elegáns palotáik, amelyek rangsorban a templomok, (az ókorban: színházak, cirkuszok) a városháza, a toronyvárak (turris) után következtek, a kézművesek, kereskedők, tisztviselők, katonák, szolgák, fürdősök, prostituáltak azonban zömmel szűk térmértékű házakban laktak, amelyek télen hidegek voltak. Általában csak egy szobát fűtöttek kemencével, kandallóval vagy cserépkályhával, de egy

[306] Bongars J. utazása, 1585. In: Szamota István id. mű (1891) 176.

[307] Napkelet felfedezése. Budapest, 1965, 59, 70, 77, 99, 111, 121, 122, 144, 153, 154, 160, 210. Marco Polo utazásai. Budapest, 1962, 112.

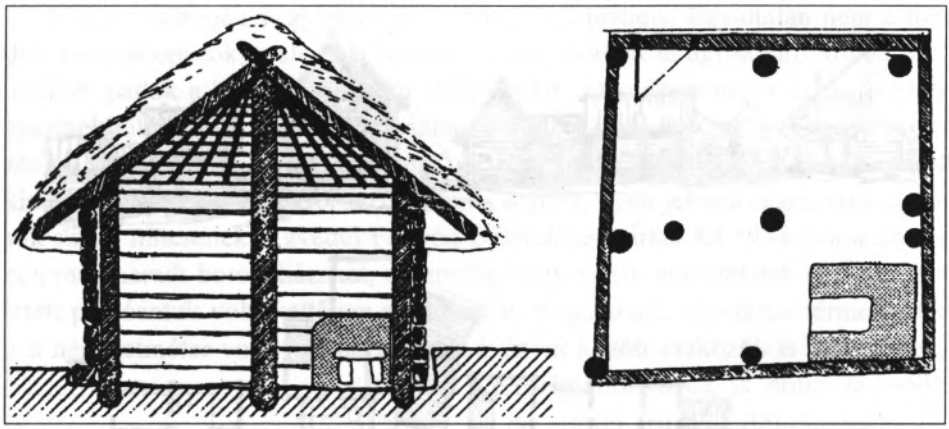

216. kép – Egyszerű faház alaprajza és felépítménye

szobában aludt mindenki, az ablakok parányiak voltak, a rossz kéményű házakban orrfacsaró füst és koromszag terjengett, gyakori volt a kéménytűz s ilyenkor a veres kakas elhamvasztott egész városrészeket. Annyira azonban mégsem fázhattak, mert az újkorig hálóruha nélkül, mezítelenül aludtak az ágyakban, amelyeket azért függönyöztek el, hogy melegebbek legyenek.[308] Külön kategóriát képeztek a kolostorok, plébániák, püspökségek, érsekségek.

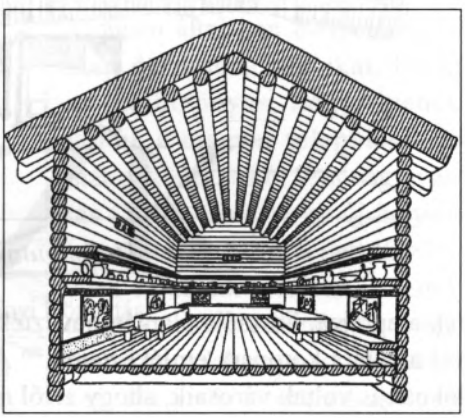

217. kép – Novogrúdkai fa lakóépület a X–XI. századból

Az Árpádok országlásának ötszáz esztendejében a városokról nem sokat tudunk. Elterjedt nézet szerint a magyarországi városokat az idegenek (hospes itáliaiak /lombardok/, németek, franciák, latin-vallonok) alapították s ezt az álláspontot az írott forrásadatok megerősíteni látszanak. Az ország első fővárosában, Esztergomban, a királyi vár alatti város tekintélyes részét a latinok (vallonok, vicus Latinorum) tették ki, Székesfehérvárott és Budán a németeké volt a döntő szó. Fehérvár négy külvárosa közül (Újfalu /Szent Márton egyházával/ Rác-város /a johanniták klastromával/, Szi-

[308] Mumford Lewis id. mű (1985) 266-270.

218. kép – Hajdúböszörmény

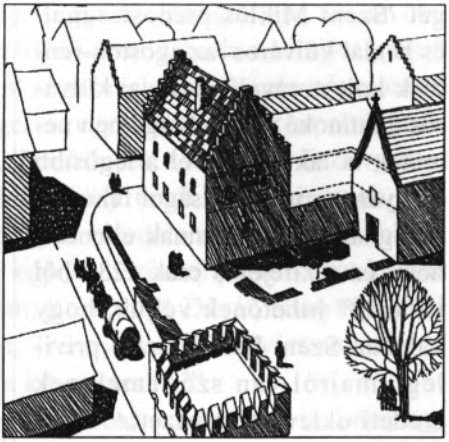

219. kép – Nagyszebeni városrészlet

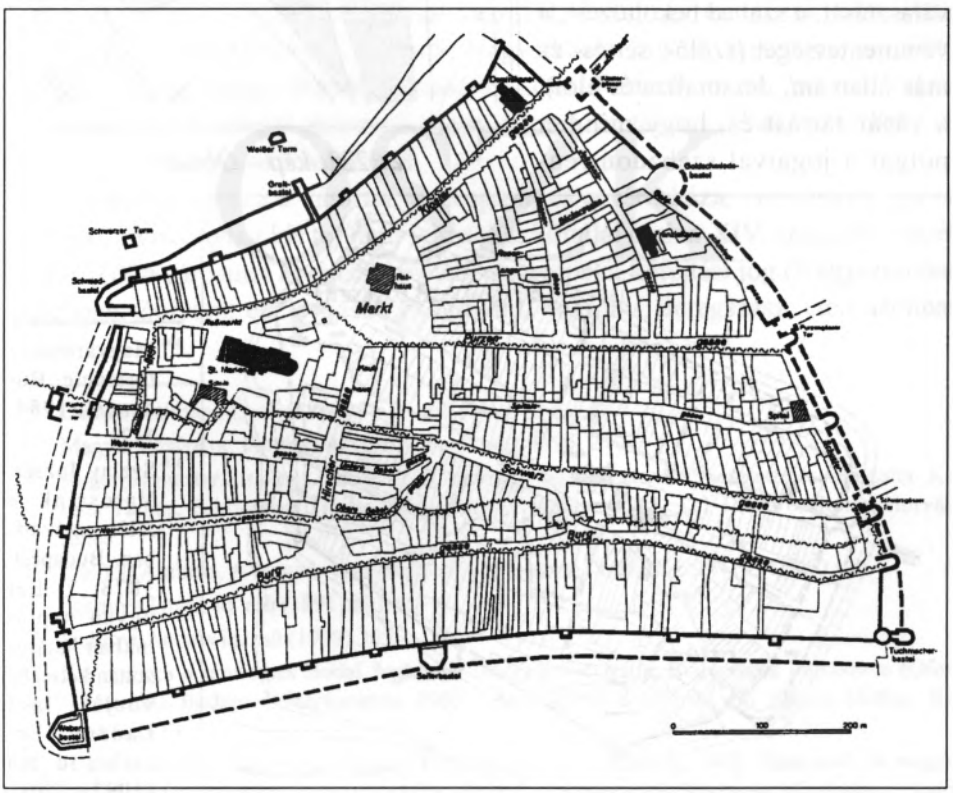

220. kép – Brassó

get /Szent Miklós prépostsággal/ és Budai külváros /az ágoston-rendiek kolostorával/) a Budai külváros a latinoké volt, a Szigetben németek is laktak. Mivel a legősibb magyar városi kiváltságot fehérvári jognak nevezik, annak ellenére, hogy ez a kifejezés csak 1237-ből ismert,[309] hihetőnek véljük, hogy valóban Szent István király privilégiumairól van szó, amelynek eredeti oklevele elveszett.[310] Ez a jog biztosította a szabad városbíróválasztást, a 12 esküdt tanácstag választását, a szabad beköltözést, a vámmentességet (szőlő-, sertés- és más állatvám, dézsmafizetés alól), a vásár tartást és, hogy minden polgár a jogaival szabadon ren-

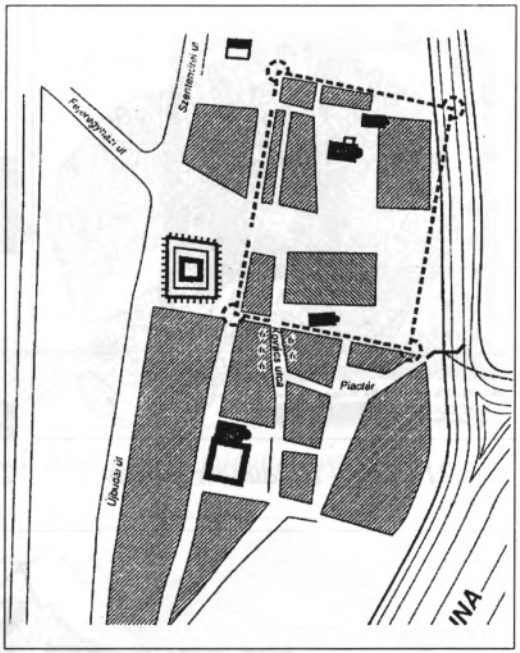

221. kép – Óbuda

222. kép – Beszterce

[309] Magyarország története. Budapest, 1984, 1121.

[310] Szalay József, Városaink a XIII. században. Budapest, 1878, 7. Ezt ugyan napjainkban határozottan kétségbe vonják, lásd Ladányi Erzsébet id. mű (1992) 280., 38. jegyzet

delkezik.[310/A] Nyitott kérdés egyelőre Atilla városának topográfiája, ám az óbudai prépostság fekvése nem vitatható. Rogerius szerint Óbuda a királyság adminisztratív központja volt, míg Pest, Budával szemben „nagy és igen népes német város (a villa szót használja!) volt".[311] Rogerius egyébként városként említi meg Vácot, Váradot, Pestet, Segesdet, Győrt, Tamáshidát, Csanádot, Esztergomot, Székesfehérvárt, Gyulafehérvárt.[312] IV. Béla király további 26 városnak adott privilégiumokat.[313] A XV. század végi magyar birodalomban ezer kisebb-nagyobb városias település virágzott, ámbár egy XV. századi pápai követ kőfallal kerített városnak csak Brassót, Nagyszebent, Besztercét, Dévát, Hunyadot, Görgényt, Kassát, Zólyomot, Besztercebányát, Trencsént és Valkóvárt nevezte. „A többi város és vár említésre sem méltó" – a követ szerint.[314]

Az Anjou-királyok korára Magyarország fővárosa (civitas provincialis) egyértelműen Buda lett,[315] s a budai német polgárok súlya is erősen megnőtt.[316]

A magyar várostörténeti kutatás, sajnos, még mindig gyermekcipőkben jár, ezért alig néhány város kialakulását vázolhatjuk fel, így mindenek előtt Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Szatmár, Nagyszeben, Brassó, Beszterce, Gyulafehérvár, Kassa, Lőcse, Bártfa, Késmárk, Léva, Pozsony, Pécs, Sopron, Győr, Szombathely, Kőszeg[317] említhető. Ezen városok esetében is csak vázlatokról lehet szó, a székvárosok kivételével.

A városok magva a vásártér, a templom és a városháza. Amennyire ma ismerjük, a viszonylag kis területű városokat kőfallal csak a XIV. századtól vették körül. Több városunk kiváltságlevelében szerepel a kőfejtési jog (Nagyszombat, Korpona, Zólyom, etc.), másutt (Körmend, Pozsony, Beregszász, etc.) azonban

---

[310/A] Demkó Kálmán id. mű (1890) 14-15., 33 skk.

[311] Magyar középkor. Forrásgyűjtemény. Budapest, 1995, 210.

[312] Rogerius mester Siralmas éneke. In: A tatárjárás emlékezete. Szerkesztette és válogatta: Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Budapest, Helikon. 1981, 111-148. Fordította: Horváth János.

[313] Pleidell Ambrus, A magyar várostörténet első fejezete. Századok 99 (1934) 160 skk.

[314] Szamota István id. mű (1891) 501.

[315] Kubinyi András id. mű (1999) 305.

[316] Ezt mutatja a nevezetes Budai Jogkönyv is: Relkovič Néda, Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht). Budapest, Stephaneum. 1905. – Das Ofener Stadtrecht. Ed. Károly Mollay. Budapest, 1959.

[317] Bakay Kornél, A középkori Kőszeg. Kőszeg ezer éve 1. Kőszeg, 2001. Sajtó alatt. A magyar városfejlődés egészére jó összefoglalás: Györffy György, Les débuts de l'évolution urbaine en Hongrie. Cahiers 12 (1969) 127-146, 253-266.

a királyi erdőkben ingyen kivágható fák jelzik a kőhiányt és a faépítkezés igen nagy jelentőségét! Keresztúr város privilégiumában például az is szerepel, hogy ha valaki elköltözik a városból, nem viheti magával a házát.[318]

A szakirodalom álláspontja szerint a X. század előtti római városok (Ptolemaiósz 59 pannóniai várost említ) elenyésztek. Ez lényegében igaz, noha ma már látjuk és bizonyítható is, hogy Győr és Sopron részben római alapokra épült.[319] Legfontosabb középkori városaink: Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Brassó, Beszterce, Bártfa, Eperjes, Késmárk, Sopron, Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szeben, Szeged, s még a XV. századra sem haladja meg a fontosabb igazi városaink száma a negyvenet.[320]

Tizenhét szabad királyi városunk volt, hét tárnoki városunk (Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Eperjes), amely városok felett csak a tárnokmester ítélkezhetett, fellebbezés esetén, négy szászváros volt és két bánya városunk. 1848 után húsz un. törvényhatósági városunk volt (Arad, Budapest, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Komárom, Marosvásárhely, Pécs, Pozsony, Selmecz-Bélabánya, Sopron, Szabadka, Szatmár-Németi, Szeged, Székesfehérvár, Temesvár, Újvidék és Zombor) és 28 rendezett tanácsú városunk (Bakabánya, Bártfa, Bazin, Besztercebánya, Breznóbánya, Eperjes, Erzsébetváros, Esztergom, Felsőbánya, Gyulafehérvár, Késmárk, Kismarton, Kisszeben, Korpona, Körmöczbánya, Kőszeg, Libetbánya, Lőcse, Modor, Nagybánya, Nagyszombat, Ruszt, Szakolcza, Szamosújvár, Szentgyörgy, Trencsén, Újbánya és Zólyom),[321] Ugyanakkor is is kétségtelen, hogy a magyar királyság legfontosabb városait a XII. századtól idegenek (elsősorban németek) népesítették be.[322] Kivált a bányavidékeken, különösen a só- és nemesfénybányák területén. Ezt tudomásul kell vennünk még akkor is, ha – egyelőre – megválaszolatlan marad, hol és hogyan laktak a többségi magyarok a X-XIV. század közötti félévezredben?

---

[318] Szalay József id. mű (1878) 134. – vö. Szabó István, A középkori magyar falu. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1969, 26-44.

[319] Holl Imre, id. mű (1968)

[320] Kubinyi András, Einige Fragen zur Entwicklung des Städtenetzes Ungarns im 14-15. Jahrhundert. In: Städteforschung. Die mittelalterliche Städtebildung im Südöstlichen Europa. Hrsg. Heinz Stoob. Köln- Wien, Böhlau Verlag. 1977, 164 skk. – Szalay József id. mű (1900) 79 várost említ.

[321] Csernyey István Antal, A magyar szabad királyi városok plébános-választási joga. Jogtörténeti tanulmány. Nyitra, 1904, 12. – Csizmadia Andor id. mű (1937).

[322] A külföldi szerzők a magyar várostörénetet tárgyalva alig említik meg a magyar városneveket, sőt az Árpádkorban és a középkorban is kizárólagosan Szlovákiáról beszélnek, amely 1918 előtt nem létezett!

Gyulafehérvár (Weißenburg, Alba) püspökségére már 1020-ból van adatunk, bár a Szent Mihály templomot csak a XIII. században említik. A garamszentbenedeki bencés apátság melletti települést is említik a XI. században, s igen előkelő (fehérvári) jogokat kap, azzal a különbséggel, hogy az adóját a kolostornak kellett fizetnie.[323]

Az erdélyi ezüst és sóbányák vidékén korán kellett kialakulniuk a városoknak: Radnának (Rodna), Besztercének (Bistritz), Máramarosszigetnek (Siget), Désnek (Desch), Nagyszebennek (Hermanstadt), minden bizonnyal már a X. században.[324] Trencsént 1069-ben említik, mint nagy és erős várat, civitas-ként 1111-ben szerepel, később villa-nak mondják.[324/A] A nagyszombati (Tyrnau) plébániáról 1211-ben hallunk, de németek lakják a várost (hospites Theutonici), a városi kiváltságokat 1238-ban IV. Béla király adta a városnak. Az 1202-ben szereplő Kassa (Kaschau) lakói is németek (hospites nostri de Kassa), a tatárjárás után két kassai település jön létre (Superior és Inferior Cassa). Szatmárt is németek lakják, akik Gizella királynével jöttek be az országba (hospitibus Teutonicis de Zathmar iuxta fluvium Zamos residentibus qui se dicebant in fide domine regine Keysle ad Hungariam convenisse). A bányavidék városa Nagybánya (Neustadt) és Dés (Desch). Ez utóbbi (Désakna) híres volt sóbányáiról és hatalmas sópiacáról, sókereskedelméről. Nagyszeben (Hermanstadt, Chybinensis) 1223-ban villa Hermani néven említődik, amelynek komoly templomerődje van. Az Árpádok utolsó idejében a város területe 50 hektár volt. Hasonlóan nagy város volt Brassó (Kronstadt), a Barcaság (Burzenland) székvárosa (43 ha), korai építményei közül csak a Szűz Mária (Fekete) templomot ismerjük. Az óvárosban állt a Szent Bertalan plébánia már a XII. században.

Beszterce (Bistriz) Segesvár (Schäßburg) és Kolozsvár (Klausenburg) múltja is ismeretlen, a városalaprajzok csak sejtettik a kezdeteket. Kolozsvár városmagja 5 ha területen feküdt és biztosan állt már a X-XI. században (castrenses de Clus), amit bizonyít a közelében található Doboka vára.

A mongol pusztítást elkerülte a felvidéki Lőcse (Leutschau, civitas Leucha), ahol a szepesi szász főbíró, mint szepesi gróf lakott (comes de Scepus). Késmárkot (Käsmark) is szászok lakták (villa Saxonica), amiképpen Eperjest (Pre-

---

323 Tributum salinarum loco qui dicitur Hungarice Aranas (Aranyos latine autem aureus). 1075.

324 Heinz Stoob, Die mittelalterliche Städtebildung im Karpatenbogen. In: Städteforschung. id. mű (1977) 194-195.

324/A Ján Vavruš, Hradisko a hrad v Trenčine, jeho význam a postavenie v dejinnom vývoji. In: Slovensko a európsky juhovýchod. Bratislava 1999, 385–395.

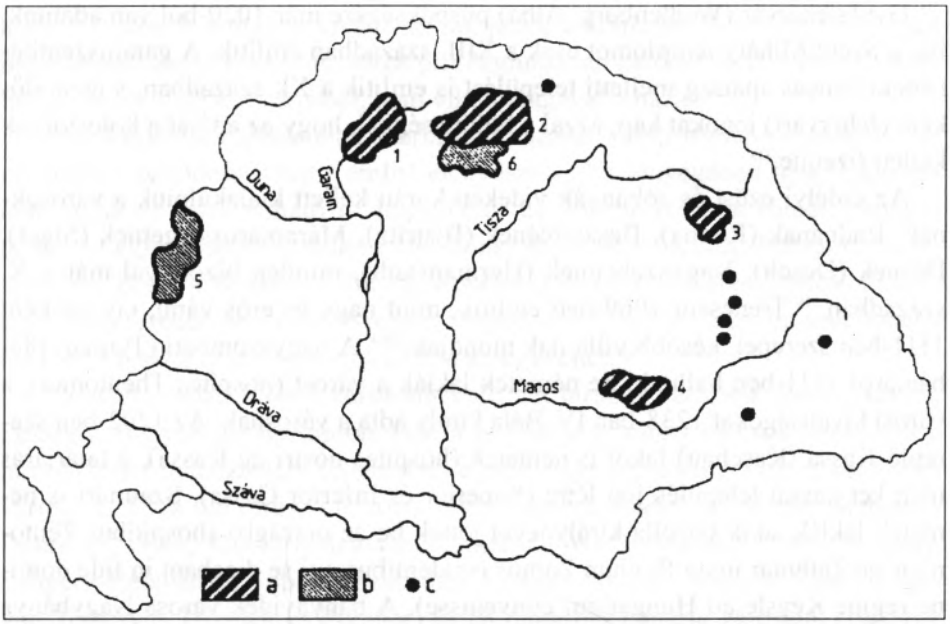

223. kép – Magyarország bányaipara

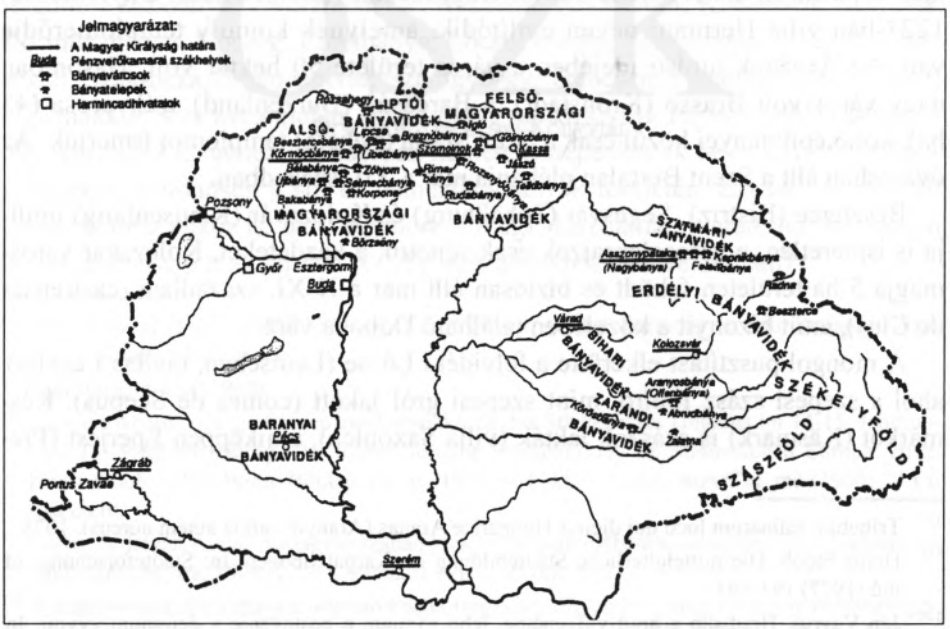

224. kép – Magyarország nemesfémbányászata

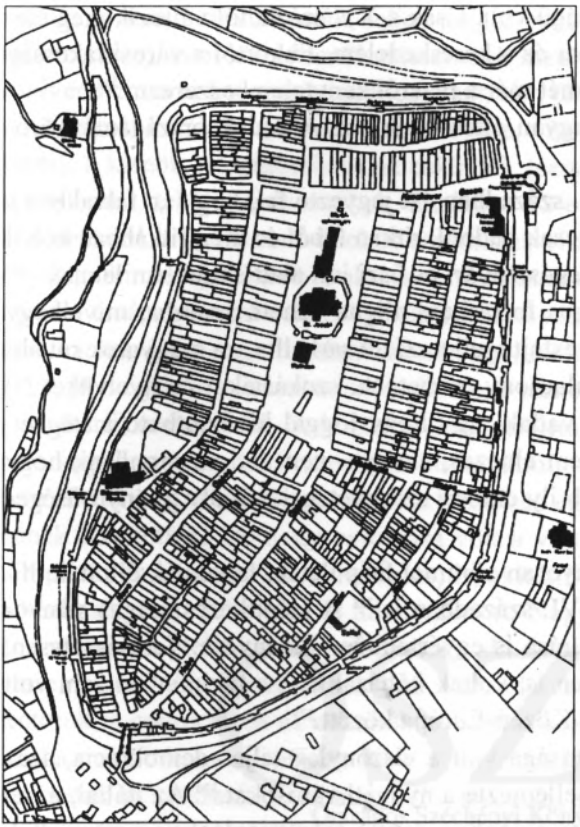

225. kép – Lőcse

schau) is. A magyar nevű Medgyes (Mediasch) korai lakossága csakis magyar lehetett, pontos adatunk azonban nincs.[324/A]

Nem kétséges, hogy a felsorolt adatok ellenére, az Árpádok országában nagyszámú magyar népesség településeivel, városaival, falvaival kell számolnunk, aminthogy az iparososztály és a céh-polgárság sem idegen testként született Magyarországon.[325] Voltak kirívó, durva esetek, mint például Torockón és Szatmár-Németiben, ahol nemcsak a teljes lakosság volt német (a torockóiak Eisenwurzelből vándoroltak be), de magyart előljárónak meg sem választhattak, mert ugyanúgy járhattak el nálunk, mint egykor a saját hazájukban. Biztosan város volt már a tatárjárás előtt a székvárosokon kívül Győr, Sopron, Pécs, Veszprém, Eger, Komár, Verőce, Zamobor, Pest, Varasd, Nagyszombat, Kassa, Zólyom, Dés, Torda, Karakó, Nyitra,Várad, Tamáshida, Csanád, Gyulafehérvár, noha sok esetben hiányoznak a korai dokumentumok, mivel igen sok elpusztult a tatárjárás viharaiban és az azt követő évszázadokban.

Az Árpád-kori városaink gazdasági erejét sokáig nem a kézművesség adta, hanem a földművelés, a szőlőtermesztés és az állattenyésztés. A bor és marha-

---

[324/A] A szepesi városok, kivált Lőcse és Késmárk örök ellenségeskedésére lásd: Domanovszky Sándor alább idézett munkáját.

[325] Léderer Emma, A legrégibb iparososztály kialakulása. Századok 62 (1928) 492-528., 633-645. – Szűcs Jenő, Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest, Művelt Nép. 1955, 12.

kereskedelem alapvető jelentőségű volt. Csak a XV. századtól változik meg élesen a kép s kerül előtérbe az ipar és a kereskedelem. Ekkortól a városi lakosság élelmiszer-szükségeleteinek zömét már a piacról kénytelen beszerezni.[325/A]

Nos milyen házakban és hogyan éltek eleink az Árpádok országának városaiban?

Freisingi Ottó püspök a XII. században azt jegyezte fel, hogy „a falvakban s helységekben igen silány, azaz csak nádból, ritkán fából és még ritkábban kőből való lakásaik vannak, azért az egész nyári és őszi idő alatt sátrakban laknak."[326] Ottó püspök azonban tárgyilagos forrásként aligha vehető számba, mivelhogy iránt unk tanúsított gyűlölete ilyesfajta jellemzésre sarkallta: „a magyarok rút ábrázatúak (!), szemük beesett, alacsony termetűek, szokásaikat és nyelvüket (!) illetően egyaránt barbárok és vadak, úgy hogy joggal hibáztatható a végzet, vagy inkább csodálandó az isteni elnézés, amely – nem tudom mondani, hogy embereknek (!) – hanem inkább ily emberi szörnyetegeknek oly gyönyörűséges országot adott."[327]

Legelső városainkban bizonyosan zömmel faépületek, fapaloták állottak, hiszen ez volt jellemző még a XVI. században is![328] A faépítkezés magas színvonalát már Atilla palotájának leírása is egyértelműen bizonyítja. Természetesen, amint láttuk Esztergom esetében is, voltak kőházak is s e tekintetben sem volt lényeges különbség Nyugat- és Közép-Európa között.[329]

A városi élet magyar sajátossága volt a viszonylag teljes demokrácia, azaz egyenlőség, amely korántsem jellemezte a nyugati városokat.[330] Az itáliai, a német és a francia polgárok sem a jogban sem a teherviselésben nem voltak egyenlőek. A magyar városi jog szerint a polgár oda temetkezett, ahová akart, arra hagyta a vagyonát, akire akarta, börtönbe csak a saját városában csukhatták,

---

325/A Domanovszky Sándor, A szepesi városok árumegállító joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegállításért. 1358-1570. Budapest, MTA 1922, 2-29. – Miskolczy István, A középkori kereskedelem története. Budapest, Szent István Társulat. 1926, 188-198.

326 Magyar középkor id. mű (1995) 159.

327 Magyar középkor id. mű (1995) 159. – Engel Pál, aki a Magyar Tudományos Akadémia tagja, erről a gonosz jellemzésről azt írta: „lehetett ebben némi (!) elfogultság..." Vö. Engel Pál, Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, Háttér Kiadó. 1990, 174.

328 Demkó Kálmán id. mű (1890) 72-79 – Domanovszky György, Magyarország egyházi faépítészete. Bereg megye. Budapest, Sárkány Nyomda. 1936.

329 Karl Brandi, Werla. Königspfalz, Volksburgen und Städte. Deutsches Archiv 4 (1941) 53-75.

330 Szalay József id. mű (1878) 52.

másutt le sem tartóztathatták, teljes joggal vehetett részt a népgyűlésen (communitas tota), ahol közvetlenül választották meg a városbírót és a tanácsnokokat (universi cives et hospites), mégpedig azt, akit ők akartak!

A városbíró (iudex, consul, major villae, villicus, Richter), akit falunagynak hívtak a kisebb településeken, az esküdtek (senatores, assessores, jurati cives, Rathsherrn), tehát a tanácsnokok, általában 12-en voltak (a falvakban azonban kevesebben: villicus cum duobus senioribus ville, amint Kálmán király egyik törvénye kimondja[331]) s őket olykor senioroknak is nevezték. Mind a városbírót, mind a tanácsnokokat csakis egy esztendőre választották és semmiféle fizetést nem kaptak. Igen nagy hatalmat birtokoltak, mert ők adták ki a városok statutumait, ők végezték a pénzbeváltást (lucrum camerae), a kamaraispán pénzváltó (monetarii) embereivel, ők hoztak ítéleteket. Érthetően őket mindenki dominusnak, vagy herr-nek, tehát úrnak szólította. Amíg az úr megszólítás a közembert nem illette meg, a polgárasszonyokat általában egyetemlegesen domina-nak: úrnőnek szólították! De nagy befolyása volt a városi jegyzőnek (notarius, Stadtschreiber) és a praeco-nak (pristaldus) is, akit billogos embernek neveztek, mert ő kézbesítette az ítéleteket és az idézéseket. Nagy hatalmú ember volt a szabadon választott plebanus (ius patronatus), aki az egyházi tizedet is beszedte és élvezte, s kizárólag a püspöknek volt alárendelve. Az egyház emberei voltak a rectorok, a conrectorok és a tanítók. A városi vezetőknek közösen kellett templomba menniük s a szentmise ideje alatt be kellett zárnia a városkapukat, nem mérhettek ki szeszesitalt, elhallgatott a muzsika, szünetelt a vigasság és a mulatozás és természetesen tilos volt dolgozni! A városi vezetőknek hivatalos ruhában kellett megjelenniük a városházán és a templomban, sőt kezet sem foghattak akárkivel. Aki a keresztény vallásról méltatlanul beszélt vagy káromolta az Istent, azt övig lemeztelenítve megvesszőzték, aki lopott a templomból, kerékbetörték vagy megégették, aki más vallásra tért át, tehát hitehagyott lett, azt kerékbetörték vagy nyársba húzták, vagy ha nő volt, vízbe fojtották. Aki káromkodott, kitépték a nyelvét. Persze csak a kereszténveknek voltak valódi jogai, a zsidóknak és a mohamedánoknak nem. Ezek ügyeit külön zsidóbírók intézték.[332]

A városi polgárt számos szabály és törvény igazgatta, amelyeket átlépnie nem szabadott, mert azonnal megbüntették. A gyilkosságért és a nemi erőszakért halálbüntetés járt. Ha a gyilkosság mellett rabolt is, végigvonszolták a vá-

[331] Árpádkori törvények. Budapest, 1957, 54.

[332] Demkó Kálmán, Egyházi és világi hatóság a felvidéki városokban a XV. és XVI-ik században. Századok 21 (1887) 685-699.

ros utcáin és kerékbe törték. Ha valaki egy másik polgárt megnyomorított, levágták a kezét, ha pofoncsapta a másikat, vagy a hajánál fogva rángatta, pénzbírságot fizetett. Ha egy férfi leányt rabolt, akkor (Selmecbányán) a piacon ki kellett a leánynak állnia. Egyik oldalon álltak a lány szülei, a másikon a leányrabló férfi. Ha a lány a legényhez ment, akkor jól van, ha a szüleihez, a leányrablót elitélték. Aki lopott, felakasztották, aki hamisan játszott kockával, a kockát átverték a tenyerén. Aki rágalmazta városi vezetőket pellengérre állíttatott és hangosan többször el kellett ismételnie a vétkét. Ezt az eljárást nyilvános vezeklésnek nevezték. Harmadjára azonban száműzték a városból.

A városoknak kiváltságaik fejében adókat kellett fizetniük. A legfontosabb volt a földbér (terragium vagy census), amelyet elvileg telkenként vetettek ki. Súlyos összegek voltak a vám-adók, az élelemadó, a nyestadó (mardurina) és az un. collecta (exactio), amelyet rendkívüli helyzetekben szedtek be. Ezen kívül volt az ajándékok tömege a királynak és a főembereknek, a megszállási kötelezettség (descensus). S ezek komoly terhet jelentettek, hiszen például Zágráb városának, ha a király csak egyetlen napra oda látogatott 12 ökröt, 1000 kenyeret és 4 tunella bort kellett adnia. Minden bevételről és kiadásról a városok számadáskönyveket, vezettek s igen nagy veszteség, hogy ezek zöme elveszett.[333]

A bevételek között a legfontosabb volt a vám és rév-díj, a végrendelet vagy örökös nélkül elhaltak vagyona. A középkori vámtételek általában igen magasak voltak, ezért különleges városi jognak számított a vámmentesség, amelyet a szabad királyi városok csaknem mindegyike élvezett. A városban élő kézművesek, akár céhekbe tömörültek, akár nem, vagy adót vagy átalányt kellett fizetniük. Halászni azonban szabadon lehetett.

A mindennapi élet

Általános vélekedés szerint a magyar államot I. Szent István király „hozta létre", mivel addig legfeljebb törzsi nomád államok létezhettek a Kárpát-medencében. E képtelen nézet már a XIX. század végén is felmerült, ami ellen Salamon Ferenc határozottan fellépett, hangoztatván: törzsi rendszer már nem létezett a Kárpát-medencében, ha létezett volna, semmiféle államiság nem alakulha-

[333] Grószmann Malvina, Bártfa város 1418-1444. évi számadáskönyvei művelődéstörténeti szempontból. Művelődéstörténeti Értekezések 46. Budapest, Minerva. 1911. – Iványi Béla, Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245-1526. I-II. Szeged, 1933.

tott volna ki és az országnak önálló uralmi területekre kellett volna szétbomlania, aminek semmiféle nyoma nincs! Ez az állapot később, az Árpádok utolsó évszázadában valóban bekövetkezett, amikor II. András uralkodása idején, 1224-től Béla herceg társuralkodó (juvenis rex vagy rex iunior[334]) lett, majd király korában (IV. Béla) 1262-től az ő fia, István lett olyan ifjabb király, akinek éppenúgy, mint az öreg királynak, saját nádora és udvara volt, mindefajta méltósággal.[335] Ekkor valóban két Magyarország volt, azaz kettészakadt az ország, de a X-XI. században soha![336] Hibásan fordítják tehát a bizánci görög források archon szavát, mert az nem fejedelmet, hanem egyszerűen főurat jelentett.[337]

226. kép – A Dunántúl vízrajza a középkorban

A Kárpát-medence IX-XI. században lakható területe, becslésünk szerint, megközelítően 220 000 négyzetkilométernyi lehetett, ám ez a táj sem volt azonos a maival. Pauler Gyula óta, lényegében mindmostanáig, úgy képzelik a történészek, hogy a IX. század végén ide érkezett néhány tízezernyi (alig százezer)[338] magyarság teljes mértékben nomád volt, azaz állatait terelgette, városaik nem

[334] Szentpétery Imre, V. István ifjabb királysága. Századok 55 (1921) 79.

[335] Az ifjabb király cím megkülönböztetendő a királyfi megnevezéstől: primogenitus regis.

[336] Wertner Mór id. mű (1893) 20., 151. – Almási Tibor, Az Árpád-kor alkonya. (Magyarország a 13. században.) In: Árpád előtt és után. Szeged, 1996, 151.

[337] Salamon Ferencz, A magyar hadi történethez a vezérek korában. (Kútfőtanulmány a IX. századbeli byzanti taktikai művekről.) Budapest, Atheneum. 1877, 17., 45., 55., 57. és 64.

[338] Zsoldos Attila, Az Árpádok és alattvalóik. (Magyarország története 1301-ig). Történelmi kézkönyvtár. Sorozatszerkesztő: Simándi Irén, ifj. Bartha János. Budapest, Csokonai. 1997, 193-196. Itt jegyzem meg, hogy Zsoldos könyvének szerkezetét „vette át": Kristó Gyula, A tizenegyedik század története. Magyar Századok. Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó. 1999, 141. – uő Honfoglalás és társadalom. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 16. Sorozatszerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest MTA Történettudományi Intézete. 1996, 117. – uő id. mű (2000)

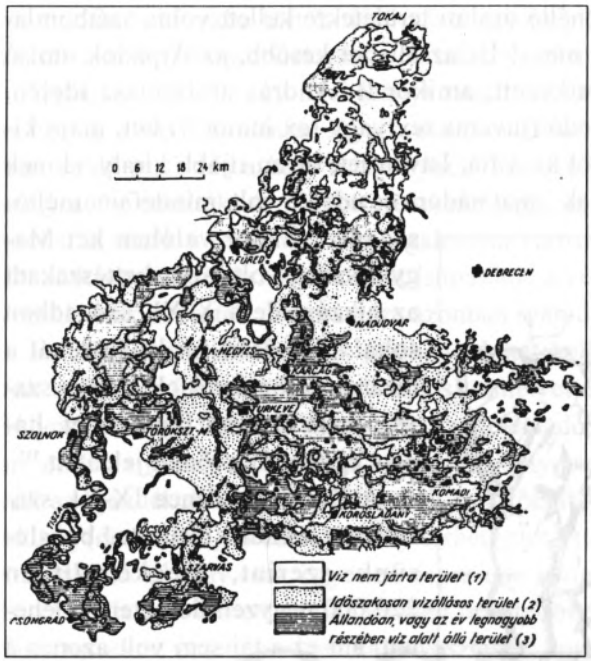

227. kép – A Tiszántúl belvizei a rendezés előtt

voltak, sátrakban lakott télen-nyáron, mindannyian katonáskodó pásztorok voltak, ugyanakkor szabad emberek, akik nem fizettek adót, ám dolgozni sem szerettek,[339] ellenben nagyon is szerettek rabolni, fosztogatni, gyujtogatni, nőket megerőszakolni, rabokat ejteni és barbárkodni. Ezért 895-től 970-ig lényegében egy évszázadon keresztül rablóhadjáratok révén „tartották el magukat". Természetesen nem ismerték a magántulajdont sem, tolvajkodtak, loptak.

Ez a jellemzés súlyosan torz, noha első törvényeink valóban szigorú büntetéseket tartalmaznak, de ez nem azt jelenti, hogy általános volt a keleti népeknél a tolvajkodás és a rablás. Sőt, ellenkezőleg! A Mongolok titkos története is kiemeli, hogy súlyosan büntették a tolvajlást.[340] P. Carpini elmondja: a mongolok, ha valakit lopáson vagy rabláson érnek, irgalom nélkül megölik. Wilhelm Rubruk ugyanezt jegyezte fel: kisebb lopásért kegyetlenül elverik a tolvajt, nagy lopásért halál jár. A mongol kán udvarában csak a keresztény foglyok kényszerültek kisebb lopásokra, sanyarú helyzetük miatt.[341]

[339] Bölcs Leo, Taktika című munkájában azt írta: /a magyarok/ munkát és fáradalmat serényen és íziben elvégeznek és elviselnek. (labores atque aerumnas omnes strenue perfert). A magyar honfoglalás kútfői. Szerkesztette: Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Reprint. Budapest, Nap Kiadó. 1995, 33-34. – Leonis Imperatoris Tactica. Patrologia Graeca CVII. 958. hasáb. /ugyanitt a görög szöveg is!/ – Bóna István, A magyarok és Európa a 9–10. században. História Könyvtár. Monográfiák 12. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, MTA TI. 2000, 50.-on új véleménnyel!

[340] A mongolok titkos története. Budapest, Gondolat. 1962, 57.

[341] A Napkelet felfedezése. Budapest, Gondolat. 1965, 66, 68, 131, 188.

A kérdés az: a rendelkezésünkre álló írott és tárgyi források megerősítik-e a fenti képet, avagy egészen más eredményre jutunk?

Kezdjük először a megtelepedés kérdésével. A Kárpát-medence területén nomadizáló állattartás sem a húnokra, sem az avarokra, sem a magyarokra nem volt jellemző. A nagy területeken mozgó pásztorkodás nem téveszthető össze a rideg állattartással. Hiába gyüjtögetik össze az idegenek által készített írott források elszórt jellemzéseit, a legelőváltó, sátorozó életmódra sem a XI. századi törvényeink, sem a fennmaradt okleveleink egyetlen egy adatot sem szolgáltatnak![342] A régészeti adatok is azt mutatják, hogy mind az avarok,[343] mind a magyarok állandó településeken élő, földet művelő és állatokat tenyésztő nép volt. Hogyan is lehetne például egy avar település egykori népességének négy-öt ezer síros temetője (például Zamárdi-Rétiföldek), ha nem ugyanott élt volna a nép évszázadokon át? S hogyan lakhattak volna eleink a

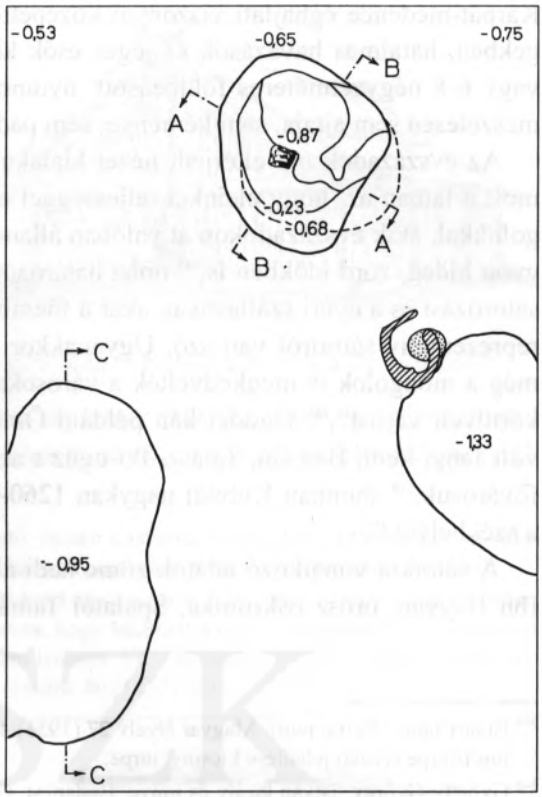

228. kép – Árpád-kori gödrök és szabad tűzhelyek Ipolytölgyesről

[342] Sajátságos Takács Miklós nézete (Korai magyar történeti lexikon. 1994, 207.), mely szerint az írott forrásaink szerzőinek nyugat-európai származása és szemlélete „ebbe egy kissé belejátszhatott". Honnan veszi vajon ezt? Legalább ennyire meglepő és csodálkozásra okot adó Kristó Gyula nézete, aki szerint: „Sátrat nem említ a törvény, ami érthető, hiszen az állam a maga társadalom-szervező tevékenységében nem kívánt foglalkozni (??) a sátrakkal. E hiány nem jelenti azt, hogy sátrak nem álltak szerte az István-kori Magyarországon." Vajon akkor ugyan mit jelenthetett a törvény? Nem létező állapotokra hozott szabályokat? Vö. Kristó Gyula, Termelés és önfenntartás a Kárpát-medencében. História 21 (1999) 9-10. szám, 49.

[343] Más kérdés, hogy a kutatók egy része az avar falvakat is földbevájt putrik halmazában képzeli el. Vö. Bóna István, VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Fontes Archaeologici Hungariae. Redigit: Holl Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1973.

Kárpát-medence éghajlati viszonyai közepette a téli minusz 15-20 fokos hidegekben, hatalmas havazások és jeges esők kísérte viharokban nemezsátrakban vagy 6-8 négyzetméteres földbeásott, nyomorult putrikban,[344] amelyeknek természetesen sem ajtaja, sem kéménye, sem padlója, sem mennyezete nem volt?[345]

Az évszázadok óta elterjedt nézet kialakulásában, kétségtelenül, sokat nyomott a latban az, hogy eleinket teljességgel azonosították a XIII. századi mongolokkal, akik évszázadokon át valóban állandóan jurtákban laktak,[346] még a nagyon hideg, zord időkben is,[347] noha határozottan meg kell különböztetni a hadi sátorozást és a nyári szállásokat, akár a főemberek palota-sátrairól, akár a kánok reprezentativ sátrairól van szó. Ugyanakkor az utazók világosan leírják, hogy még a mongolok is megkedvelték a városokat, építettek is nem egy „vertfallal körülvett várost",[348] Ögödej kán például Ömilt, Batu Szarajt, de szép városuk volt Jangi-kent, Barcsin, Talasz, Iki-ügüz s az ősi újgur város, Karakorum lett a fővárosuk,[349] ahonnan Kubiláj nagykán 1260-ban Pekingbe (Kambaluk) tette át a székhelyét.[350]

A sátrakra vonatkozó adatok zöme hadi állapotokra vonatkozik (Bölcs Leó, Ibn Hayyan, orosz őskrónika, Spalatói Tamás, Kézai krónikája, Képes Króni-

---

[344] Bihari János, Putra, putri. Magyar Nyelv 27 (1931) 48-49. A putra árnyékszéket jelent, a putri-tupri-törpe eredeti jelentése kicsiny, törpe.

[345] Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 397-526. oldalakon lényegében ezt a kitalált állapotot ecseteli, hangoztatva az egy méter mélyen a földbeásott kis putrik létezését, a gyűjtögetést (!?). Később változott a helyzet, a társadalom a bő – a jobbágy – az ín és a rabcseléd rétegekre oszlott. A szabadok és szolgák aránya szerinte: 1 : 4. Vannak, akik „komfortosabb veremlakásokat" emlegetnek.

[346] A mongolok titkos története. Mongolból fordította: Ligeti Lajos. A verseket fordította: Képes Géza. Budapest, Gondolat. 1962, 11, 24, 41, 68, 70, 74, 78, 105, 106, 108, 134. – Plano Carpini útijelentése 1247-ből. In: Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései. Közreadja: Györffy György. Nemzeti Könyvtár Művelődéstörténet. Budapest, Gondolat Kiadó. 1965, 61. – Rubruk útleírása 1255-ből. Uott 122, 133, 147, 167. – Marco Polo utazásai. Világjárók. Klasszikus útleírások III. Fordította, bevezette és Jegyzetekkel ellátta: Vajda Endre. Budapest, Gondolat. 1963, 54, 118. – vö. Schütz Ödön, A mongol hódítás néhány problémájához. Századok 93 (1959) 214.

[347] Wilhelmus Rubruk írta: Olyan hideg van arrafelé, hogy a kövek és a fák megrepedeznek a fagytól. – E tájakon metsző hideg uralkodik, és attól fogva, hogy elkezd fagyni nem hagy alább májusig, sőt május havában is fagy. Vö. Rubruk id. mű (1965) 150,162, 166, 173, 204.

[348] A mongolok titkos története. Id. mű (1962) 92, 117.

[349] Plapo Carpini id. mű (1965) 70, 77, 99. – Rubruk id. mű (1965) 153-154, 167, 169, 185 skk.

[350] Marco Polo id. mű (1963) 147-148, 154-159.

ka,[351] Plano Carpini, Wilhelm Rubruk, Marco Polo,[352] etc.), tehát nem irányadó a mindennapi életre.[353] Sátra volt egyébként a királyoknak, a főpapoknak, a katonáknak, sőt a szőlődézsmát szedő decimatoroknak is![354] Még a valóban nomádos mongolok főembereinél is azt látjuk, hogy a kerektáborok és a palotasátrak tulajdonképpen úti sátrak (koslik), amelyek különböztek a jurtáktól (ger). Volt olyan, amely fehér bársonyból készült és kétezer ember el-

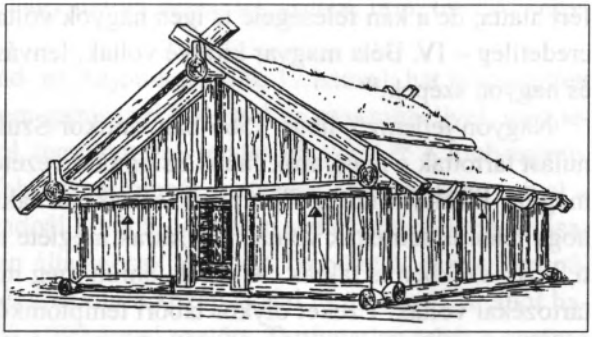

229. kép – Faház a Ladoga-tó vidékéről

[351] A tabernaculum szó fordítása is vitatható, hiszen a taberna házat jelent, a tabernaculum, elsősorban hajlékot s csak másodjára sátrat, de a tabernaculum militare katonai sátor jelentésű!

[352] A mongol katonák mindegyike magával hord egy kis sátrat, hogy megoltalmazza az eső ellen. Id. mű (1963) 122. – Spalatói Tamás leírta, hogy Muhinál a magyarok sátrai úgy össze voltak zsúfolva, hogy a táborban járni-kelni sem lehetett. Vö. Lederer Emma, A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Századok 86 (1952) 334.

[353] Nagyon jellemző, hogy Kristó így fogalmaz (id. mű /1996/ 45): „A bármiféle hitványnak minősíthető, de immár szilárd al- vagy felépítményeket természetesen a magyarok maguktól is feltalálhattak..."

[354] A sátor állandó kísérője a középkori életnek: Szamota István, Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054-1717. Olcsó Könyvtár sorozat. Szerkeszti: Gyulay Pál. Budapest, Franklin. 1891, 57: Bertrandon de la Brocqiere utazása, 1433: a török Nagyúr az utána hordozott sátor alatt táborozott. – 101-102.o. Eschenloer Péter, Nápolyi Beatrix utazása Pettauból Budára, 1476: Mátyás király fényes sátraiban fűteni lehetett – 135.o. Bretagnei Anna Candale-i Anna utazása Zenggről Budára, 1502.: Ulászló király szebbnél szebb sátrakban táborozott.

230. kép – Dilberdzsin-tepe, kusán város

fért alatta, de a kán feleségeié is igen nagyok voltak.[355] Batu kán sátrai például – eredetileg – IV. Béla magyar királyé voltak, lenvászonból készültek, hatalmasak és nagyon szépek.[356]

Nagyon jellemző, hogy 1566-ban, amikor Szulejmán szultán előtt díszfelvonulást tartottak a magyarok János Zsigmond vezetésével, mind a szultán, mind a magyar király, mind a főemberek sátrakban laktak, de ettől nem gondoljuk, hogy télen is sátraztak volna![357] A sátrak megléte tehát egyáltalán nem azt jelenti, hogy ezekben is laktak. A sátrak, amint még ma is, az utazás és a hadjáratok tartozékai voltak. Ezeket olykor tábori templomként is használták. Batu kán sátorpalotája előtt is egy kápolna állt. De az is jellemző, hogy a Rákos mezején még a XVIII. században sem volt ritka, hogy olykor 80 ezer sátrat is felállítottak.[358]

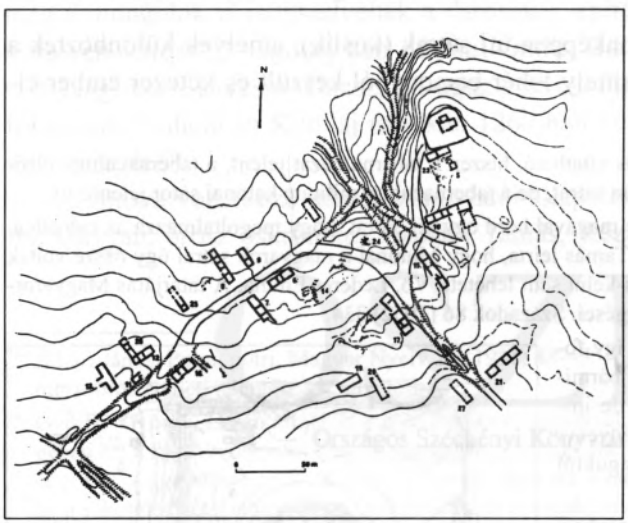

231. kép – Sarvaly házai

Szabó István kitűnően elemzi a magyarság megtelepedési viszonyait és lakóházait, forrásadatok tömegét vonultatva fel annak igazolására, hogy eleink felmenő falú, elsősorban fából vagy szárított téglából (vályogból), vagy kőből épített rendes házakban (domus, domus lignea, mansiuncula, do-

[355] A mongolok titkos története. Budapest, 1962, 146, 151,176, 179. – Plano Carpini id. mű (1965) 95, 100, 103, 112. – vö. Rubruk id. mű (1965) 147, 167.

[356] Plano Carpini id. mű (1965) 97. – vö. Friedrich Risch, Johann de Plano Carpini. Geschichte der Mongolen und Reisebericht 1245-1247. Veröffentlichungen des Forschungsinstituts für vergleichende Religionsgeschichte an der Universität Leipzig. Hrsg. Hans Haas. II/11. Leipzig, Pfeiffer Verlag. 1930, 227-228: Seine Zelte sind groß und recht schön und aus Leinwand gemacht, früher gehörten *sie dem König von Ungarn.*

[357] Kassai József id. mű (1821) 63 skk. – A téli sátorozás borzalmait leírja Evlia Cselebi (id. mű /1904/ 392-395.) az 1664. évi hadjárat kapcsán.

[358] Robert Townson utazása, 1793. In: Szamota István id. mű (1891) 482. – Wertner Mór id. mű (1893) 159.

muncula) laktak, amelyek két vagy három osztatúak voltak, min. 60-120 négyzetméternyi területtel.[359]

Régészetileg is ismert Árpád- és Anjou-kori falu, 17 házzal, hat hozzáépített és két különálló pincével, három gazdasági épülettel és egy műhellyel, mégpedig a Sümeg melletti Sarvalyról, templommal, rendes utcákkal.[360] A többosztatú, felmenő síkfalú kőalapozású faházak és pincék keltezése hibás és torz, mivel – a kerámia alapján – XIV. századnál korábbi időt nem vettek számításba az ásatók, holott a X-XIII. században általánosak voltak a faépületek egész Európában.[361] Ma már egészen más képünk van a közép-ázsiai területekről is, ahol hatalmas városok virágoztak 1500-1000 évvel ezelőtt. Tarthatatlan tehát a parányi putrik („ízík"[362]) elmélete, hiába kerül napvilágra az ún. lakógödrök egész sora. Ezek ugyanis, általában, nem lakóházak részei voltak, hanem – amint ezt például Visegrád-Várkert anyaga mutatja – a 2,5 x 3-4 m-es földbevájt putrik műhelyek lehettek: vasfeldolgozó, színesfémöntő műhelyek,[363] vagy – mint Ipolytölgyes-Szentmártondűlőben – gabona-szárítók, őrlő malmok, gazdasági tároló vermek. Plano Carpini írja, hogy a tatárok miatt a lakosok a földbe vermeket vájtak s ebbe rejtették termésüket és egyéb holmijukat.[364] Erre a felhasználási

---

[359] Szabó István, A falurendszer kialakulása Magyarországon. X-XV század. Budapest Akadémiai Kiadó. 1966, 7-35. – uő A középkori magyar falu. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1969, 26-44. Egyszerűen elképesztő hogy a Korai magyar történeti lexikonban a falu címszó szerzője (Takács Miklós) az öthasábos leírásában a fa és vályogtégla házakról egyetlen szót sem ejt, csak az „egysejtű veremházat" ismételgeti! – Parádi Nándor, A későközépkori faluásatások újabb eredményei. In: Középkori régészetünk és időszerű kérdései. Szerkesztette: Fodor István és Selmeczi László. Budapest, 1985, 71-76.

[360] Holl Imre-Parádi Nándor, Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Matolcsi János, Tierknochenfunde von Sarvaly aus dem 15-16. Jahrhundert. Fontes archaeologici Hungraiae. Redigit Holl Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1982. A régész szerzők általában túl késői keltezést használnak! Nemcsak a templom XI. századi (s nem XII-XIII. századi!), hanem a házak egy része is Árpád-kori.

[361] Lásd a 442. oldaltól.

[362] Sinkovics István, A magyarság magánélete. In: Magyar Művelődéstörténet I. Szerkeszti: Domanovszky Sándor. Budapest, é.n. 298. Náddal fedett viskókban elsősorban a cigányok laktak. Harff Arnold utazása 1496-tól 1499-ig. In: Szamota István id. mű (1891) 119.

[363] Kovalovszki Júlia, Árpád-kori falukutatásunk újabb eredményei. In: Középkori régészetünk eredményei és időszerű feladatai. Budapest 1985, 41-47.

[364] Plano Carpini id. mű (1965) 91.

módra az egykori utazók is rávilágítottak, például Eduard Brown, aki ezt írta: „A lakosok a gabonát nem csűrökbe, hanem földbeásott vermekbe teszik, miáltal a tolvajok és ellenségek elől elrejtik."[365]

Természetesen tarthatatlan a sátorral barangoló magyar pásztornép képzete is! Érdekességként megemlíthető, hogy Magyarországon még a XVIII. században is sátor-formájú házakat szerettek építeni. Montagu Mária útinaplójában azt jegyezte fel, hogy a magyarok házai szép sorban állanak s messziről úgy néznek ki, mint a régi divatú sátrak.[366]

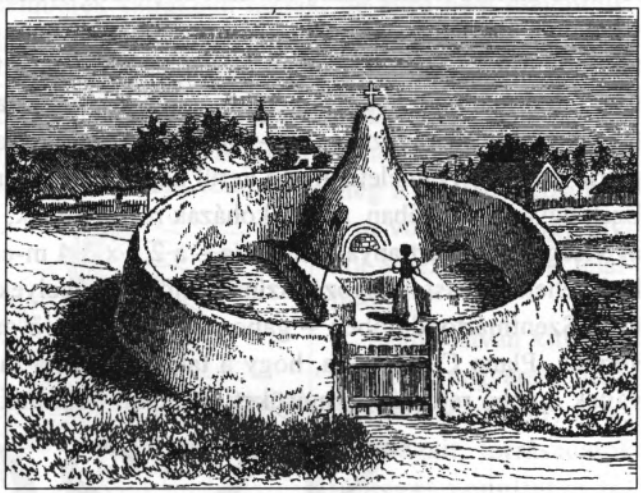

232. kép – Szabadon álló kenyérsütő kemence a Csallóközből

Elfogult és túlfűtött kutatók szenvedélyesen magyarázzák, hogy Szent István, Szent László és Kálmán király törvényei nem az egykori valós helyzetet tükrözik, ezekben ugyanis soha, egyetlen egyszer sem fordul elő a sátorozás vagy a nomadizálás kifejezés vagy az erre való utalás. Földbe épített hajlékokról, épületekről is egyedül a kúnok kapcsán esik szó IV. László 1279. évi törvényében.[367] Másutt sehol!

Ellenkezőleg: várakról (civitas), elővárak-béli istállókról (in suburbio stabulum), tornyokról (turris), rendezett falvakról (villa), templomokról (ecclesia); felgyújtható épületekről (edificia), udvarházakról (curtis) esik szó már a XI. század legelejétől, valamint házakról (domus) és kisebb házakról (mansiuncula). A király követe faluról falura megy (de villa in villam), a királynak várai (civitas)

[365] Eduard Brown utazása, 1669-1670. In: Szamota István id. mű (1891) 304.

[366] Szamota István id. mű (1891) 450.

[367] Váczy Péter, A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok 92 (1958) 289.

vannak, az országot szántók (terra) és szőlők (vinea) borítják.[368] A királyságot (regnum) a királyi vármegyék (mega regalis vagy mega comitis, comitatus) emberei igazgatják, élén a királyi ispánnal,[369] az ország területe királyi vármegyékre (25-30, 39, 45 vagy több megye volt, talán 60-65[370]), várispánságokra és püspökségekre (8 vagy 10?) oszlott, amelyek két érsekség alá tartoztak (Esztergom, Kalocsa, később Bács).

Mindezek a szervezeti keretek semmiképpen sem alakulhattak ki néhány esztendő alatt, hiszen 1002-ben létezett már Somogy vármegye, 1009-ben Fejér, Kolon, Veszprém és Visegrád vármegye.

Teljesen történetietlen az a feltételezés, hogy Szent István koráig a magyarság nem ismerte a magántulajdont, közigazgatása nem volt, termelő munkát alig végzett és csak fegyveres kalandokban (rablásokban) vett részt.[371]

Az kétségtelen, hogy hatalmas változások következtek be a magyarok életében 950 után, de korántsem az augsburgi csatavesztés miatt, amely – állítólag – „egyenesen társadalmi krízist idézett elő".[372]

A nemzetségi (géneia, genus, generatio), nagycsaládi, családi (familia) kötelékekben élő magyarok, besenyők, alánok és más csatlakozott néprészek zöme

---

[368] Szent István törvényei. XII. századi kézirata az admonti kódexben. Hasonmás kiadás. A bevezetést, a magyar fordítást és a jegyzeteket készítette: Bartoniek Emma, a kísérőtanulmányt készítette: Györffy György. Budapest, Helikon. 1988. – Árpádkori törvényeink. Fordította: Szilágyi Loránd. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Budapest, Felsőoktatási Jegyzetellátó. 1957. – vö. Jánosi Mónika Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9. Sorozatszerkető: Kristó Gyula, Szeged, 1996.

[369] Sem a megye, sem az ispán szavunk nem szláv eredetű, amint a király szavunk sem. Az a közhely is téves, hogy a király szavunk a Carolus-Károly-ból ered. A Váradi Regestrumba egyértelműen különbséget tesznek villa Kiral és villa Karil (Károly) között! Vö. Regestrum Varadiense examinum ferri candentis. Ordine cronologico digestum, descripta effige editionis a. 1550 illustratum. Kiadta: Karácsonyi János és Borovszky Samu. Budapest, Hornyánszky. 1903, 171, 173. Vö. Kristó Gyula, A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és emlékezet. Budapest, Magvető, 1988, 30-53.

[370] Zsoldos Attila id. mű (1999) 122. – Kristó Gyula, Magyarország népei Szent István korában. Századok 134 (2000) 8. – Zsoldos Attila, Szent István vármegyéi. História 2000/4, 16-18.

[371] Kristó Gyula id. mű (1999) 22. A dologtalan férfinépség torz meséjére lásd Rubruk leírását, aki elmondja, hogy a mongoloknál „a férfiak csinálják az íjakat és a nyilakat, a kengyelvasakat és zablákat, készítik a nyergeket, valamint a jurtákat és a taligákat. Őrzik és fejik a lovakat, köpülik a kumiszt, azaz a kancatejet, csinálják a tároláshoz szükséges tömlőket, őrzik és megrakják a tevéket. A juhokat és kecskéket egy nyájban legeltetik...„ Rubruk id. mű (1965) 129.

[372] Kristó Gyula id. mű (1999) 17.

szabad emberként érkezett a Kárpát-medencébe s bár gazdaságilag korántsem voltak egyenlőek, éles határvonal csak a szabadok és a rabszolgák között volt, mert a szolgákkal, cselédekkel (servus és ancilla) lényegében még a XIII. században is úgy bántak, mint a barmokkal. Darabonként, fejenként számították őket, s megvolt a piaci áruk (3 márka ezüst).[373] Mivel a szolgák korántsem csak idegenek voltak, a magyar lakosság szolgasorba süllyesztése volt a valódi társadalmi krízis, a valódi változás, amelynek bekövetkezésében igen jelentős szerepet játszott a királyaink által kiemelten támogatott római keresztény egyház zsarnoki egyeduralma.[374] Ugyanakkor rendkívül komoly változásokat eredményezett az is, hogy a korábban szokásos, fejedelmek vagy nagyurak által fizetett, szabad jogállású katonák járandóságait a X. század végétől már nem pénzben vagy kincsekben adták meg, hanem földet adtak a katonáknak s ezzel – akaratlanul is – előbb csak meggyöngítették, majd később felszámolták a magyar haderő rendkívüli ütőképességét. Márki Sándor minderről így írt: „A magyarok csillaga is akkor kezdett hanyatlani, amikor a tulajdon utáni vágy jelentkezett".[375]

A Magyar Nagyfejedelemségnek igenis volt határa (meghatározott területe), voltak védelmi rendszerei (gyepük: indagines),[376] kapukkal (porta, clusa), olykor kőkapukkal vagy vaskapunak nevezett erődítménnyel (porta ferrea), torlaszokkal (obstaculum, strues lignorum) és kijáratokkal (exitus regni), amelyeket őrök (speculator), lövők (saggittarius), kémlelők (explorator) és vámosok (telonearius) vigyáztak.[377] Jól kiépített hírszolgálat működött.[378] Gyakoriak voltak a gátak (clausura aquae), amelyek segítségével elárasztottak egyes területeket. A határispánságok (marchia) léteztek kezdettől, bár az egyáltalán nem igazolható, hogy a végeken hatalmas lakatlan területeket hagytak védelmi célokból s

[373] Kandra Kabos, A Váradi Regestrum. Budapest, Szent István Társulat. 1898, 73. – Bolla Ilona id. mű (1998) 77-98.

[374] A Váradi Regestrumban a szolganevek zöme magyar. Vö. Kandra Kabos id. mű (1898) 52-69.

[375] Márki Sándor, A középkor kezdetei Magyarországon. Századok 24 (1890) 406.

[376] Tagányi Károly, Gyepü és gyepüelve. Magyar Nyelv 9 (1913) 97-104., 145-152., 201-206., 254-266.

[377] Vö. Zsoldos Attila, Confinium és marchia (Az Árpád-kori határvédelem néhány kérdéséről). Századok 134 (2000) 99-116

[378] Semjén Béla, Az Árpád-kori magyar hírszolgálat. Magyar Történelmi Szemle 4 (1973) 252-265

az pedig végképp nem, hogy a hatalmas országon belül léteztek volna ún. védővonalak (pl. a vasvári sáncok). Belső gyepüvonalakról semmiféle írott adatunk nincs, sőt magukról a gyepükről is csak 1043 utántól vannak utalásaink. Voltak már a X-XI. században kőváraink, palotáink (palatium). A fejedelmeknek hatalmas birtokaik voltak, amelyek alapját képezték a királyi uradalmaknak.[379]

A lakosság megtelepedett, állandó falvakban élt, amelyekben magának rendes házakat (domus) épített, elsősorban fából és szárított vályogtéglából, amint keleten tanulta.[380] A falvak és városok területén létesültek a temetők. Az eddigi adatok szerint a falvak lélekszáma nem volt nagy. Az ország népe a településeken a IX. századtól elsősorban földközösségekben élt s ez azt jelenti, hogy a nemzetségek, nagycsaládok alkottak olyan faluközösségeket, amelyeknek tagjai lényegében egyenlően szabadok voltak. Aligha hihető, hogy a IX-X. században a szabad magyarok semmiféle adót, vámot ne fizettek volna a fejedelmeknek, amikor Kálmán király uralkodásáig 8 dénárt írtak elő mindazoknak, akik nem a saját földjükön éltek. Az is tévhit, hogy az ún. lovas népeknél nem dívott az adó. A mongolok is szigorúan megadóztatták a népeket. Már Dzsingisz kán elrendelte, hogy a meghódoltak mindenből adjanak tizedet és fizessenek prémadót.[381]

A fejedelemség korában valószínűsíthető, hogy a nép zöme valóban szabad ember volt, akikkel szemben álltak a nem-szabadok, a szolgák. A szabadság (libertas) születési állapot s erre Szent István törvényei is határozottan utalnak. Társadalmi, vagyoni különbségek természetesen voltak közöttük, ám minden szabad ember megöléséért egyformán 110 arany pensat kellett fizetni, akár ispán volt, akár vitéz, akár közszabad. A szolga ellenben vagyontárgy (proprius), ahogyan a római jogban is szerepelt kezdettől: servi res sunt, a rabszolgák dolgok, éppen olyanok, mint az igásbarmok.[382]

---

[379] Egy francia domonkos szerzetes 1308-ban a Descriptio Europae Orientalis c. leírásában jegyezte fel: „a magyar királyságban sok város, vár és erődítmény, számtalan falu van, ám mindezzel együtt ez az ország üresnek tűnik nagysága miatt." Idézi: Szűcs Jenő, Az utolsó Árpádok. História Könyvtár. Monográfiák 1. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, MTA Történettudományi Intézet. 1993, 155. – vö. Zsoldos Attila id. mű (1997) 25.

[380] Zsoldos Attila id. mű (1977) 58.

[381] Plano Carpini id. mű (1965) 83-84.

[382] Földi András–Hamza Gábor, A római jog története és institúciói. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 1996, 162., 194., 204-213.

A szabad magyarok közösségei ellen fordult az új római kereszténységű királyi hatalom s ezért robbant ki lázadás (seditio), ezért került sor polgárháborúkra (civilia bella) 1046-ban és 1061-ben.[383] A teljes szabadság (plena libertas) rövid időn belül valóban már csak az egyenlőség illúziójának maradványaira zsugorodott, hiába íratta le István király: „Mivel tehát Istenhez méltó és az embereknek legjobb, hogy kiki életének futását a szabadság serénységével végezze, a királyi végzés szerint elhatároztuk, hogy ezután az ispánok vagy a katonák közül senki ne merészeljen szabad személyt szolgaságba hajtani." (I/22.) Voltak olyan szabadok, akik a szabadságukat magukkal hozták s voltak olyanok, akiknek a király adta a szabadságot. A magyar társadalomban is voltak előkelők (maiores natu et dignitate, primates, nobiles, optimates, comites, principes, seniores) és gazdagok (valentes, divites), és voltak közrendüek (vulgares) és szegények (pauperes). Az előbbieket bő-nek, az utobbiakat in-nek hívták.

233. kép – Étkezés a királyi asztalnál

A X. század második felétől bekövetkezett *sorsfordító változás* lényegében abból állott, hogy ha az isteni eredetűnek tartott és rendkívüli hatalmú uralko-

[383] Bakay Kornél, A nemzeti királyeszme az Árpádkorban. Ősi Gyökér 27 (1999) 3-4. szám, 75-76. Legújabban Kristó Gyula vehemens támadást indított Kniezsa István ellen is, mondván Magyarország népei között a legjelentősebb a szláv volt (44-45 %), csak azután következtek a magyarok (36-37 %), majd a törökök (15 %) és végül a németek (2 %). Helynevek, személynevek és közszavak alapján jutott erre a következtetésre. Id. mű (2000) 3-42. Nézete szerint a X-XI. században a szlávság 250 ezer főnyi, a magyarság mindössze max. 100 ezer főnyi lehetett (korábban 70 ezerről beszélt!) s valószínűnek tartja kétnyelvűségét is?! Csak az a kérdés maradt nyitva, miért nem beszélünk akkor mi is szlávul, mint a bolgárok? Indoklásul, mint a tanulmány 156 hivatkozásából 32 esetben, most is önmagára utal.

234. kép – Aratás

dók[384] a szó legszorosabb értelmében **rákényszerítették** a római latin kereszténység egyházi szervezetét és zsarnoki törvényeit a magyar társadalom egészére, tekintet nélkül arra, hogy szabadokról (liber) vagy rabszolgákról, cselédekről (servus et ancilla) volt-e szó.[385] A királyok tehát az egész államterület felett, mint magántulajdonuk felett rendelkeztek s ez kétségtelenül korlátlan parancsuralmat jelentett. Nem kétséges az sem, hogy Magyarország Európa legegységesebb és legcentralizáltabb állama volt.[386]

Maga a kereszténység ismert volt a magyarok előtt, és ismert volt a keresztény értékrend is (különösen a manicheus és nesztorianus[387] tanítások formájában), ám évszázadokon át sem Kazáriában, sem korábban az arab hódítás időszakáig, a keleti kereszténység területén, a kaukázusi örmények és grúzok földjén vagy Közép-Ázsiában, nem fordult elő tömegesen és rendszeresen a durva erőszak, nem fordult elő, hogy a keresztvíz alá terelteket, ellenkezésük miatt tö-

[384] Korábban önkényuralmi államkormányzásnak nevezeték, vö. Deér József, Pogány magyarság – kersztény magyarság. Budapest. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. 1938. Az uralkodók rendkívüli hatalmára lásd Plano Carpini leírását a kánról, aki „Isten ereje, minden ember kánja„„ „Isten ereje a földön„. id.mű (1965) 87. – vö. Kocsis István, A szakrális fejedelem. Budapest, Püski. 1999.

[385] A legegyértelműbben Bárczay Oszkár fogalmazott: A hadügy fejlődésének története. II. Budapest, MTA. 1895, 448-449: „A hittérítés örve alatt az országba tódult számtalan német és szláv szerzetes leginkább csak a fiatal magyar állam iga alá való hajtásának útját egyengette... Első királyunk, minden érdeme mellett, készséges végrehajtója volt a német érdeket szolgáló feleségének s a jövevények, nem különben a pápa érdekében működő papoknak... ezt mindenki ismeri, aki a magyarok történetével foglalkozik... Csak az a szerencse, hogy ezt a káros nyugati befolyást ellensúlyozta a régi hagyományokhoz hű coservatív elem, amelyet teljesen megtörni a legborzasztóbb kegyetlenség sem volt képes." – Acsády Ignácz id. mű (1903) I. 223.: a görög papság irtózott a katolikus egyház szigorú fegyelmétől.

[386] Márki Sándor id. mű (1890) 410. – Kristó Gyula, A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3. Szerkeszti: Kritó Gyula. Szeged, 1994, 179.

[387] Erről számol be Marco Polo a mongol kán udvarában is. Id. mű (1963) 157, 159.

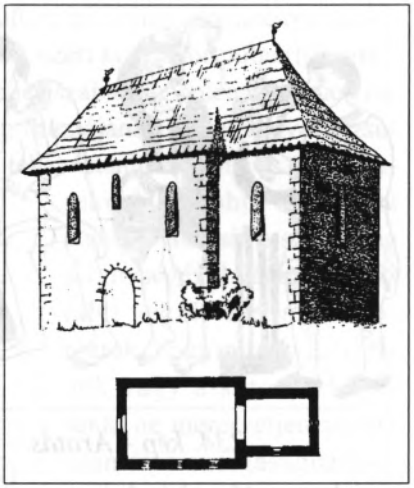

235. kép – Krisztus-corpus agyagból, Ipolytölgyesről

236. kép – Torony nélküli falusi templom

megesen megvakítsák, a templomok és papok megtámadóit felakasszák, minden vétségért megcsonkítsák az embereket (orrlevágás, fül-levágás, kézlevágás, nyelvkitépés, szemkitolás, a végtagok leégetése), vagy enyhébb esetben nyilvánosan megkorbácsolják, megkötözzék, lekopaszítsák, félholtra verjék. S nem fordult elő, hogy a papoknak, akik ráadásul csaknem teljes mértékben idegenek voltak, tizedet kelljen fizetniük s akik ellen világiak nem tanúskodhattak, nem léphettek fel, bármiféle hatalmaskodást követtek is el. Az egyház ugyanis csak az isteni törvények földi végrehajtója. Minden büntetés csupán az Isten kiengesztelése.[388]

Korábban a magyarokat is a nagyfokú tolerancia jellemezte vallási téren s erre jó példa Piligrim püspök – jóllehet hamis – levele a pápának: „/A magyar fejedelmek/ nem tiltják alattvalóiknak a keresztelkedést és a papoknak megengedik közöttük a szabad járást-kelést. Annyira egyetértenek a pogányok és a keresztények, oly benső közöttük a barátság, hogy teljesedettnek látszik Ézsaiás jóslata: együtt legelnek a farkas és a bárány, az oroszlán és az ökör szénát esz-

[388] Makk Ferenc (id. mű /2000/ 400.) említi a „fekete magyarok" tömeges megvakítását. – A budai zsinat (1279) lesujtó képet festett a papokról, akik részegeskedtek, gyilkoltak, ágyasokat tartottak, raboltak, gyujtogattak, harácsoltak. A büntetőjogra nézve lásd: Hegedűs Géza, Anyagi büntetőjog az árpádházi királyok korában. Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából. 4. Budapest, 1935.

nek."[389] Éppen így volt a többi keleti népnél, mint például a mongoloknál is, „akik senkit sem kényszerítettek hite vagy vallása megtagadására", ugyanakkor szabadon gyakorolhatták hitüket a mohamedánok, a keresztények, a buddhisták és maguknak még a kán udvarában is templomokat építhettek.[390]

Igy az új helyzetben a magyarok valóban megdöbbenhettek az új törvények szigora és türelmetlensége miatt, amelyhez még a nyugatiak évszázadokon át tartó magyargyűlölete is társult. Elég ha Aba Sámuel vagy II. András királyunkra gondolunk, akiket a pápa – népükkel egyetemben – átok alá helyezve kiközösített, sőt azt sem engedték meg II. Andrásnak, hogy leánya, Erzsébet szentté avatási szertartásán (1235) megjelenhessen.[391]

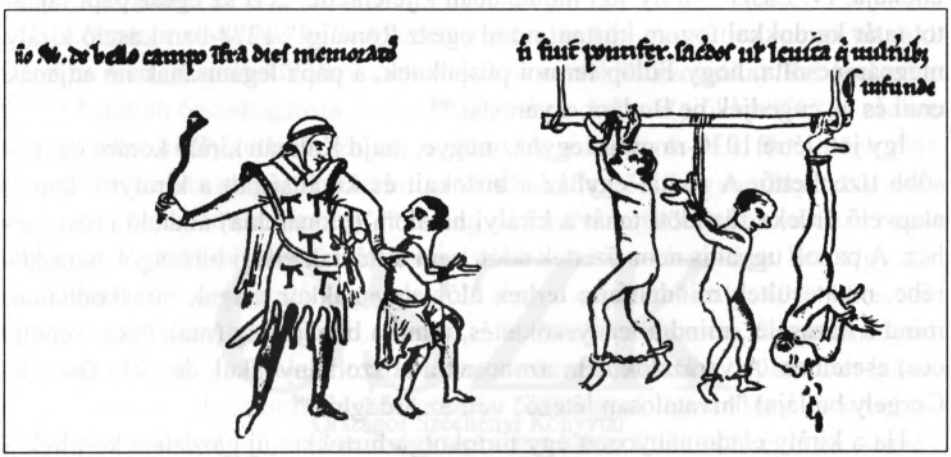

237. kép – A hittérítés módszerei

Mivel a király egyben főpap is volt, szabadon rendelkezett a püspökségekkel és az egész egyházi szervezettel. De csak a római egyházat uralta, a keleti (a később módosult értelmet kapott ortodox) kereszténységet nem.[392] Ezért, véleme-

[389] Idézi: Magyar Adorján, A Nibelung-ének. Warren, Ohio. 1963, 14. – vö. Balogh József, A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. Századok 74 (1932) évfolyamból különnyomat, 14. oldal.

[390] Carpini és Rubruk id. mű (1965) 63, 165, 173.

[391] Fehér Mátyás Jenő, A középkori inkvizíció. Buenos Aires, Transsylvania Kiadó. 1968 27., 78. Kiemelhető a karácsony-ünnepkör, a Napisten-kultusz, az új kenyér ünnepe (id. mű 41., 66., 209.)

[392] Téves nézet, hogy az ortodoxia csak 1054 után jelentkezctt. A VIII. század után állandó volt a feszültség a római és a konstantinápolyi egyház között!

nyem szerint, a Géza nagyfejedelem és István király által vezetett katonai fellépések egyáltalán nem különböző „törzsi államok" ellen irányultak, hanem a római katolikus hegemónia megteremtéséért folytak mind Koppány, mind az erdélyi Gyula, mind pedig Ajtony esetében. Kizártnak lehet tekinteni, hogy például Ajtony az 1020-as években is „törzsfő", illetve „szeparatista törzsi vezér" lett volna. A keleti kereszténység érdekövezetének határai a X. században még a Dunántúlig értek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a keleti, görög rítusú kolostorok működését meggátolták volna, csak azt nem engedték meg, hogy fékezzék az ország egységes katolikusságát. Némelykor azonban maguk a magyar királyok is nyíltan szembefordultak a latin egyházzal, mint például IV. Béla[393] és unokája, IV. László király, aki indulatában kijelentette: „ezt az egész papi fajzatot tatár kardokkal fogom kiirtani mind egész Rómáig!" 1278-ban László király megparancsolta, hogy Fülöp fermoi püspöknek, a pápa legátusának ne adjanak enni és ne engedjék be Budára, a városba.[394]

Így jött létre 1030-ra nyolc egyházmegye, majd Kálmán király korára tíz, később tizenkettő. A római egyház a birtokait és kiváltságait a királytól kapta, alapvető érdeke fűződött tehát a királyi hatalom (monarchia) állandó erősítéséhez. A papok ugyanis nem fizettek adót, nem tartoztak világi bíróságok hatáskörébe, mentesültek mindenfajta terhek alól, ugyanakkor maguk bíráskodhattak mind a házasélet, mind a leányszöktetés, mind a bűbájosság (malefices, venefices) eseteiben. A varázslók nem azonosak a boszorkányokkal, de 1233 óta (IX. Gergely bullája) "hivatalosan létező" volt az ördöghit.[395]

Ha a király eladományozott egy birtokot, a birtokkal új gazdához kerültek a szolgák, ám a szabadok vagy elvesztették szabadságukat, vagy el kellett távozzanak földjükről. Irgalom nélkül el is űzték őket „kedvük és akaratuk ellenére". A százdi bencés kolostor alapítólevelében olvasható 1067-ben: „távozzanak az egyház népén kívül mindazok, akik a szabadság nevére áhítoznak." Teljesen egyforma volt a helyzet a királyi és az egyházi birtokon. A szolgák minden munkára kötelezhetők voltak, számarányuk eléggé jelentős volt. Ottó comes 327 családnyi szolgáltatója közül 25 servus, viszont Péter comes 200 családnyi

[393] Lásd a VI. fejezetet

[394] Nec aliquos in ipsum castrum permitterent introire, quodque eis et familiae eorundem victualia et venalia prohiberent. Fejér, Codex Diplomaticus. V/3. 29.

[395] Kálmán király dectetumaiban (mert nem törvények ezek, nem lex-ek) szereplő striga tehát nem boszorkányt jelentett, hanen, kurvát (meretrix), akikről azt terjesztették, hogy éjszaka baglyokként (strix!) röpködtek és így csábították el áldozataikat. Hegedűs Géza id. mű (1935) 28-31.

szolgáltatója között már 114 szolga.[396] A rendkívül szigorú törvények miatt hamarosan a szolgák között találta magát, aki a rabszolgájával fajtalankodott, aki szolgálóját feleségül vette, aki férjes asszonyként lopott, aki szabad emberként lopott,[397] aki hajadonlányként lopott, aki a más házát megtámadta, aki határőrként lovakat és ökröket engedett ki a határon, etc. Felmerülhet a kérdés: miért volt súlyosabb bűn a lopás (furtum), mint az emberölés az Árpádok országában, amikor például Szent László király II. decretumának 18 fejezete közül 11 csak erről szól? Nyilvánvalóan nem azért, mert a magyarság a XI. századig nem ismerte a magántulajdont, hanem azért, mert a szabadok szolgává süllyedése teljesen felkavarta az ősi társadalmi szokásokat és anarchikus állapotok keletkeztek az országban.

E rettenetes elnyomás és kegyetlen megtorlás következtében menekült, aki tudott és mert. A menekülő közszabadokat és a szökött szolgákat (üzbégeket) a királyi hatalom összefogdosta, a várakban összegyűjtötte („jókszedők") s ezeket az üzbégeket királyi ellenőrzés alá vonták. De a királyok és a főemberek már nem az ősi keleti szokások szerint uralkodtak, "az ősi hagyományokból már nagyrészt kivetkőzött az ország",[398] a magyar királyság társadalma valóban betagolódott a nyugat-európai feudális rendszerbe, valóban katolikus lett. Úgy tűnik, Szent István király után egy ideig élt még a nemzeti királyeszme (Aba Sámuel, I. Béla, Szent László, II. András), de inkább az ország függetlenségért küzdöttek, semmint a kialakult társadalmi rend módosításáért. Különösen látványos IV. Béla király szembefordulása az ősi örökséggel, ugyanakkor szembefordulása a pápasággal is! A nemzetségi szervezet falusi földközösségei az Árpádkor végére eltűnnek. A királyi, egyházi és földesúri birtokon élő szabadok is legfeljebb félszabadok /kötött szabadok/ akik személyükben ugyan még szabadok, van ingó és ingatlan vagyonuk, de szolgáltatásokkal tartoznak, eleinte katonáskodnak is, majd később adót fizetnek.[399]

---

[396] Bolla Ilona, A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100. Szerkeszti. Szűcs Jenő és Vörös Antal. – Budapest, Akadémiai Kiadó. 1983. – Reprintben: Budapest, Nap Kiadó. 1998, 80.

[397] Jellemző példa, hogy még a XIII. század elején is lopás (furtum) miatt nemcsak a családfőt, Masát, hanem a feleségét, Felicitast, továbbá a fiait, Tomát, Tanált, Gyónont és leányait Magedet és Ilegát is eladták rabszolgának! Karácsony János–Borovszky Samu id. mű (1903) 174.

[398] Kálmán király I. törvénykönyve 1100 tájáról: paternis traditionibus jam magna ex parte solutis.

[399] Bolla Ilona, A közszabadság a XI-XII. században. (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban.) Történelmi Szemle 16 (1973) 1-29. – uő. id. mű (1998) 126.

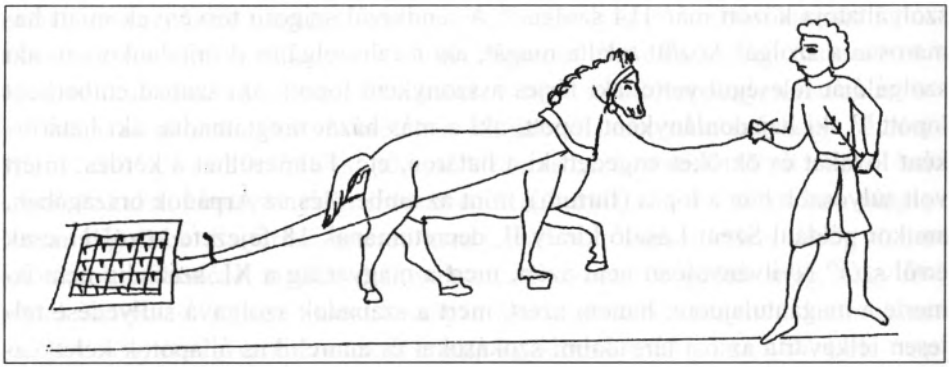

238. kép – Boronáló

239. kép – Szántó

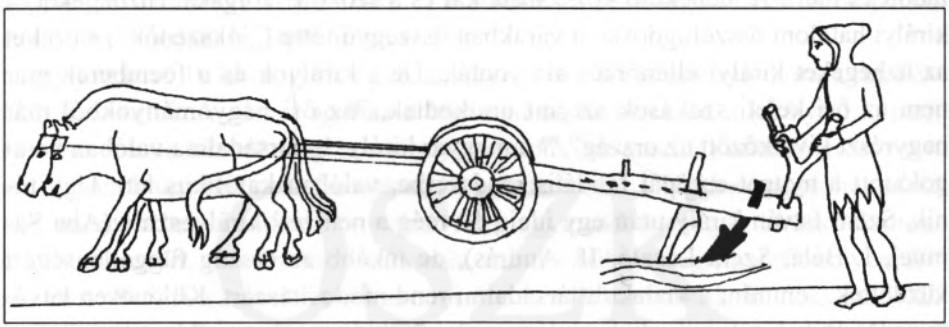

A kötelezettségek eléggé súlyosak: a servusok, „akikkel szinte tele van Magyarország" (Kézai Simon), például egy héten három napon át szénát vágnak, aratáskor három napon át aratnak, lovat tartanak az úrnak, kocsit hajtanak, szénát hordanak, fát vágnak, fűtenek. Nem sokban térnek el a szolgáktól a felszabadítottak (libertinus). Zömükben már földet művelnek, igaz a szántóvető emberek aránya még nem túlnyomó. Az 1055-ben kelt tihanyi alapítólevélben 140 szolga családból csak 60 a szántóvető, a XIII. századi Albeus-féle összeírásban (1237-1240) viszont 2700 mansioból mindösszesen csak 79.[400] Egyes egyházi birtokon tízezernél is több ember szolgált, például a Szent Márton-hegyi (Pannonhalma) bencés apátságnak a XIII. századra 2243 háznépe volt. Az egyház udvarnokainak a terhei is igen súlyosak voltak. Az aratás után hat hónapig min-

[400] Györffy György, A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. Az MTA II. Társadalmi-történeti tudományok Osztályának Közlemlényei 3 (1953) 69-104.

240. kép – Gabonaőrlő

den hónapban be kellett szolgáltatniuk 130 akó búza, 40 akó rozs lisztet és 170 akó zabot. A többi hat hónapban pedig kötelesek voltak 170 akó gabonát a malomba vinni megőrletni. Havonként tíz holdat kellett robotban felszántaniuk és bevetniük. Minden udvarnok köteles volt szekeret és marhát adni a fuvarokhoz. A havi „ügyeletesnek" három taliga fát kellett adnia és vizet hordania, kaput őriznie, kertet gondoznia. Minden év Szent Márton napján házanként adniuk kellett 100 tojást, 4 tyúkot, 2 ludat, húsvétra újabb 100 tojást és egy bárányt, valamint egy öl fát, 30 kenyeret és még számos más szolgáltatást.[401]

Nyilvánvaló, hogy a köznép mesterségek szerinti tagolódása előzményeken alapult, hiszen a X. században is kellett legyenek a legkülönbözőbb kézművesek.

Bizonyítékunk van arra, hogy a X. században vasolvasztók működtek az ország-

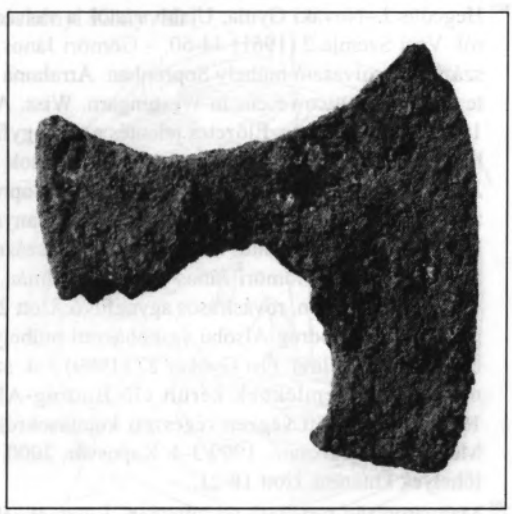

241. kép – Vas szekerce Ipolytölgyesről

[401] Pauler Gyula id. mű I. 451-452.

ban (Vasvár, Somogyfajsz, Sopron, Bodrog-Bű), s az újabban előkerült rovásírásos emlék alapján bizonyos, hogy a vasasok (tributarius ferri) magyarok voltak, tehát nem idegenek.[402]

De voltak természetesen vasverők (faber), pajzsgyártó csatárok (scutifer), ötvösök (aurifaber), fazekasok (figulus), ácsok (carpentarius), esztergályosok (tornator), molnárok (molendinarius), szakácsok (coquus), fonók és szövők (textor), szűcsök (pelliparius), tímárok (sutor), halászok (piscator), vadászok (venator), solymászok (auceps), kutyapecérek (canifer), erdőóvók (custos silvarum), csőszök (praeco), szekeresek (currifer), lovas kísérők (eques).[403] A szappanfőzést, a sörfőzést, a kenyérsütést házilagosan ki-ki maga végezte.

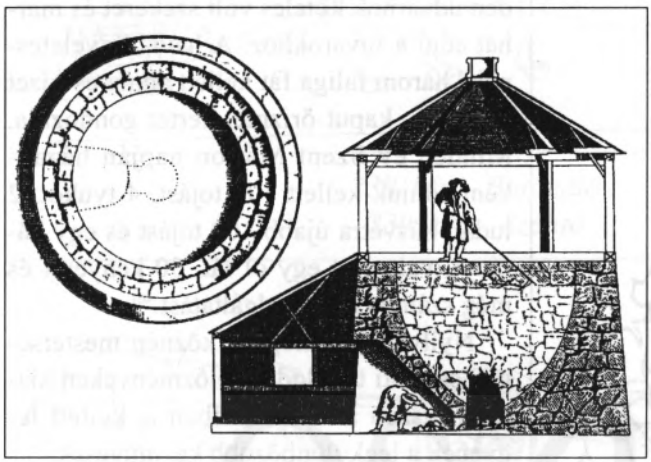

242. kép – Vasolvasztás

[402] Hegedűs J.–Nováki Gyula, Újabb adatok a vasvári vaskohóról és Vasvár vaskohászati múltjáról. Vasi Szemle 2 (1961) 44-60. – Gömöri János, Kora császárkori és Árpádkori település, X. századi vasolvasztó műhely Sopronban. Arrabona 15 (1973) 69-122. – Nováki Gyula, Überreste des Eisenhüttenwesens in Westungarn. Wiss. Arbeiten aus dem Burgenland 35 (1966) 163-198. – Gömöri János, Előzetes jelentés a somogyfajszi és a soproni X. századi vasolvasztó műhelyek ásatásairól. In: Hagyományok és újítások a kora középkori vaskohászatban. Edited by János Gömöri. Dunaferr-Soproni Múzeum. Sopron-Somogyfajsz. 1999, 181-196. – Ágh József–Gömöri János, A somogyfajszi műhely anyagainak vizsgálata. Uott 196-198. – Magyar Kálmán, Előzetes jelentés a Bodrog-Bű-i X. századi vasolvasztó műhely régészeti kutatásáról. Uott 209-211. – Gömöri János–Magyar Kálmán, Az 1999. évi ásatás Bodrog-Alsóbű vasolvasztó műhelyében, rovásírásos agyagfúvó. Uott 212-224. – Vékony Gábor, Székely írás legrégibb emléke Bodrog-Alsóbű vaskohászati műhelyéből. Uott 226-229. – Berkesi Gyula, A bűbodrogi rovásfelirat. Ősi Gyökér 27 (1999) 3-4. szám, 64-66. – Magyar Kálmán, A legkorábbi magyar nyelvemlékünk került elő Bodrog-Alsó-bűn. (Beszámoló a Bodrog-Alsó-Bűn 1979–1999 között végzett régészeti kutatásokról. Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága Múzeumi Tájékoztató, 1999/3-4. Kaposvár, 2000, 6-12. – Költő László, Korai vaskohászati lelőhelyek kutatása. Uott 18-21.

[403] Magyarország története tíz kötetben. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerkesztő: Székely György. Szerkesztő: Bartha Antal. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 974.

A X-XI. századi nemzetségi társadalom közszabadjainak tömegei két-háromszáz esztendő alatt jelentősen átalakultak. Egy részükből nobilis (nemes) lett, ők a Szent király és az egyház jobbágyai, a várjobbágyok.[403/A] Hasonló jogaik voltak a hospeseknek (vendégek) is. Belőlük alakult ki a XIII. század második felére a köznemesség, bár nem kevesen paraszti sorba süllyedtek, noha a szabad költözés jogát meg tudták őrizni maguknak. A tisztségviselők jogállása is megváltozott. A XI. században az ispánok a királytól csak tisztségként kapták a várakat (ad officia), nem rendelkezhettek velük, mint sajátjukkal. Hasonlóképpen voltak a várkatonák, akik a kapott birtokot nem hagyhatták utódaikra. Később ez is megváltozott.

A fából, vályogtéglából épített rendes lakóházakhoz (curia-helyek) udvarok, kertek, belsőségek tartoztak, amelyek a telket (sessio, mansio[404]), alkották. A curiahelyért (area curiae) kellett telekadót (terragium vagy census) fizetni még a

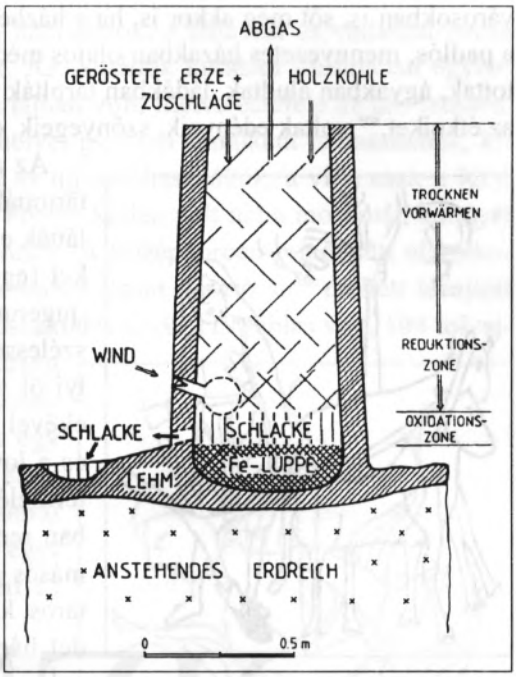

243. kép – Egy vasolvasztó kemence szerkezete

244. Auzon-i kovácsábrázolás

[403/A] Zsoldos Attila, A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 26. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, MTA. TI. 1999.

[404] Bolla Ilona id. mű (1998) 223.: a mansio azonban családot is jelentett!

városokban is, sőt még akkor is, ha a házhelyhez föld nem is tartozott. Ezekben a padlós, mennyezetes házakban olajos mécsessel vagy viaszgyertyákkal világítottak, ágyakban aludtak, ládákban tárolták a ruháikat, asztal mellett költötték el az étkeiket,[405] voltak edényeik, szőnyegeik, ékszereik.[406]

245. kép – Szántás egyszerű faekével

Az állatokat télen istállókban, ólakban tartották, a tenyésztett állatokat bélyegekkel látták el,[407] a jelentős nagyságú szántóföldeket (egy aratrum = 150 holddal, egy hold /jugerum/ = 72 királyi öl hosszúság és 12 öl szélesség, azaz 864 négyszögöllel, egy királyi öl /ulna regalis/ = 172 hüvelykkel) vas ekével szántották, boronálták, a barmokra és a lovakra jármot és vállhámot raktak, a termelékenység azonban a X-XV. században rendkívül alacsony volt a három nyomásos gazdálkodás ellenére is. Egy 16 hektáros, közepes minőségű szántóföldön a földet háromnyomásos rendszerben megművelve a földterület egyharmadáról évente 27 q rozsot, a másik egyharmadról 20 q zabot és árpát arathatott le a paraszt. Ebből a mennyiségből egyharmadnyi mennyiséget el kellett raktároznia vetőmagnak, maradt tehát 18 q rozs és 13 q árpa és zab. Ha volt négy lova, azoknak kellett 8 q abrak. A 47 q gabonájából kellett egyházi tizedet és földesúri terragiumot beszolgáltatnia, kerekítve 12 q-t, maradt tehát az 5-6 főnyi családnak összesen 11 q gabonája s ez személyenként 180 kg gabona „fejadagot", azaz csaknem

[405] Igaz, az étkezés módja hagyott magas után némi kívánnivalót. Elég ha idézünk a XV. századi Tannhäuserből: Van, aki a tál fölé hajol s mint disznó, úgy zabál, hozzá csámcsog, nyelvel... Van olyan modortalan, ki a csontot lerágván, azt a tálba hajítja vissza bátran... Ki krákog evés közben, taknyát fújja az asztalkendőbe...

[406] Erre utal a Gellért legenda adata is, mely szerint a püspöknek lovat, ökröt, juhot, sok szőnyeget, aranygyűrűket és láncokat adtak. Magyar legendák és geszták. Fordította: Bíró Bertalan. Budapest, Argumntum. 1997, 98. – A veszprémi templomban 24 nagy görög szőnyeg volt és a kárpitok sokasága. Monumenta Ecclessiae Veszpremiensis 1. XCIX.

[407] Ezért említi a Váradi regestrum 36. számu esete, hogy equum sine signo, azaz bélyegtelen ló! Kandra Kabos id. mű (1898) 142-143.

éhezést jelentett[408] Nyilván a kert, a háziállatok, a halászat és vadászat révén mentették meg magukat az emberek. Az Árpádok korában Európában egyébként a fő étkezési idő délelőtt 11 óra tájban volt, illetve estefelé az un. estebéd. Volt cipó és lepény-alakú kenyér, amelyet gyakran kanálként is használtak, kivájva a bélét. Általában csak kést és az ujjukat használták, a villa csak a XIV. század után terjedt el az étkezésben. Fontos kellék volt hát a mosdótál, amelyet a főembereknél többször is körbehordtak. A középkorban mindenütt eluralkodott az erőszak, a rablás, a lopás. A váradi Szent László sír[409] mellett lezajlott 389 istenítélet (1208-1235 közötti időszakban) közül 119 rablás volt, 104 tolvajlás, csalás, 34 a személyes szabadság megsértése, 32 gyilkosság vagy csonkítás, 11 mérgezés, 5 leányrablás és csak egy házasságtörés.[410] Ugyanakkor tovább éltek az ősi szokások is, amelyeket a római (latin vagy judeo) keresztény egyház egyértelműen pogányságnak bélyegzett és tűzzel-vassal üldözött.[411]

246. kép – Boszorkányégetés

Az alkalmazott módszerek egy része keleti eredetű volt, mint például az **istenítéletek** (ordalia), amelyek megtalálhatók az ószövetségben is (az átkozott víz próbája, a tüzes kemencébe vetés, etc.), de éppen így fellelhetők voltak Keleten, például Indiában. A magyarok közé egyértelműen a nyugati katolikus papok hozták el mind a tüzesvas, mind a vízpróbákat, hasonlóképpen ők vezették be a tüzes vassal

[408] Hartmut Boockmann id. mű (1978) 55.

[409] Váradon még 1304-ben is a Szent László koporsójánál tett eskü volt a legszentebb. Bartal György, Egy XVII. századbeli záloglevél. Új Magyar Múzeum 9 (1859) 55.

[410] Kandra Kabos id. mű (1898) 39-40.

[411] Fehér Mátyás Jenő, A középkori magyar inkvizíció. Buenos Aires, Transsylvania Kiadó. 1968. Reprint kiadása Bakay Kornél előszavával: Budapest Gede Testvérek. 1999

végzett megbélyegzést,[412] az elevenen megégetést,[413] amelyet különösen a varázsló mágusok és bűbájosok ellen alkalmaztak egészen a XVIII. század derekáig! Sajátságos esete a tüzes vassal való megbélyegzésnek a moldvai fejedelmi udvar szokása, ahol ugyanis a trónörököst még a XVI. században is tüzes vassal megbélyegezték.[414] Keleti eredetű a bajvívás (judicium pugnae), amely szintén életben volt a XIX. századig, és a sorsvetés (sors, sortitio sacra), amelyet a katolikus egyház „megkeresztelt" azáltal, hogy a kiválasztott két kis vessző egyikére egy kis keresztet faragott s aki ezt húzta ki, ártatlannak ítéltetett.

A tűzpróbák (judicium ignis, probatio per ignem)[415] fajtái: a meztelen kezet tűzben kell tartani, égő máglyarakások között át kell menni s aki sértetlen marad, az ártatlan. Meztelen kézzel kell egy fél vagy másfél kg súlyú felizzított vasdarabot 9-12 lépésnyire elvinni. A szertartás teljesen templomi volt. A vádlott három napig böjtölt, misét hallgatott, gyónt, áldozott, esküt tett, majd a kitűzött napon a templom előterében felizzították a vasdarabot, amelyet a beöltözött pap megszentelt. A vashordozás után a kezet bekötötték, lepecsételték s három nap elteltével megnézték a kezet. Ha gyógyult, ártatlan volt. A váradi regestrumból is tudjuk, számos esetben bizonyultak a vádlottak ártatlannak (portato ferro iustificatus est), ami szinte felfoghatatlan, mert természetellenes. Még kegyetlenebb volt a tüzes szántóvasak próbája (judicium vomerum ignitorum, examen pedale). Hat, sőt nem ritkán 12-17 feltüzesített szántóvasat raktak le egymás mellé és ezeken kellett végigmenni mezítelen lábbal. A feljegyzések szerint II. Henrik német császár felesége Kunigunda és Edward angol király aszszonya, Emma is kiállta ezt a próbát.

A vízpróbáknak (judicium aquae) két fajtája volt: a hideg és a forróvíz próba. A hidegvíz-próba (judicium aquae frigidae) abból állt, hogy a vádlottnak összekötötték kezét-lábát, majd a derekára erősítettek egy hosszú kötelet és bedobták a mély vizű folyóba vagy tóba. Ha fennmaradt a víz színén, bűnös volt, ha elmerült, ártatlan. A forróvíz-próba (judicium aquae calidae) esetében is ter-

---

[412] Erről rendelkezik Szent István (I.33): a boszorkány mellére, homlokára és vállai közé az egyház kulcsát süssék rá kereszt alakban – Kálmán (I.83) a hamisan tanúskodó két arcára keresztalakú jelet süssenek. – 1268: a hamisan vádlót is megbélyegezték vassal. Az önégetés is divatozott a szentéletű megszállottak között. Vö. Klaniczkay Gábor id. mű (2000) 79.

[413] Mátyás király is így büntette a templomrablókat, a hamis pénzverőket, sőt nemcsak a tettest égették meg, de elhamvasztották a házát is.

[414] Reycherssdorf György, Moldva leírása, In: Szamota István id. mű (1891) 281.

[415] Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Budapest, MTA. 1893, 430.

247. kép – Vízpróba, heidelbergi miniatúra

mészetesen a pap ceremóniája előírás volt. Az üstben felforralt vizet megszentelte, majd három napi böjtölés után, a fehérbe öltöztetett vádlottnak szentelt vizet kellett innia, a feszületet megcsókolnia, majd az üstbe dobott gyűrűt ki kellett vennie. Ezután bekötötték a kezét és harmadnapra mondták ki az ítéletet.

Sajátságos istenítélet volt a feszület próbájának (judicium crucis) nevezett, amikor a vádlónak és a vádlottnak szét kellett tárnia két karját s aki előbb leengedte a karját, mert már nem bírta, az volt a vesztes.[416] De különös szokásként terjedt el a temetemrehívás vagy halálújítás, amelyet akkor végeztek, ha felmerült a gyilkosság gyanúja.Ekkor az áldozatot nem temették el hosszabb ideig és a faluból mindenkinek meg kellett jelennie a holttest ravatalánál, kezét a halott fejére téve kellett esküdnie ártatlanságáról. Ha nem esküdött meg vagy ha a halott nedvei megindultak, az illetőt azonnal halálra ítélték, mint gyilkost.[417]

A magyar keresztény királyság népessége lényegében kötelezően kapta a latin kereszténységet, mint államvallást. Nem maguk választották az emberek a megtérést, muszáj volt a római egyházat és papjait választaniuk.

Sokuk számára nem sokat jelentett a pápa vagy a püspökök, általában az egyes ember csak a saját falujának, városának papjával találkozott, az volt számára a katolikus egyház. A plebános szedte az egyházi tizedet, ő rendelte el és vezette (a kijelölt helyeken!) az istenítéleteket, ő esketett (de csak a XII. századtól!), ő keresztelt, ő temetett. Az ő templomába kellett járni misére, neki kellett a bűnöket meggyónni. Ő ismerte a latin írást, ő tudott olvasni.

---

[416] Révész Imre, Az ordáliák vagy istenítéletek. Új Magyar Múzeum 8 (1858) 425-457. – Kandra Kabos id. mű (1898) 7-33.

[417] Balássy Ferencz, Székely tanulmányok. III. Tetemre hívás vagy halálújítás. (Régi büntető szokás vagy bűnvádi eljárás.) Új Magyar Múzeum 8 (1858) 189-194.

De túl sok volt a híve, akik túlságosan messze éltek a templomoktól, a plébániáktól, a püspöki székhelyektől, a kolostoroktól. Igy vált lehetővé, hogy az ősi hitvilágunk annyi maradványa, emléke, jelképe mégis megmaradhatott, annak ellenére, hogy a középkori magyar ember számára is fizikai valóság volt Jézus Krisztus, a szentek serege, az angyalok és ördögök világa. Őszintén imádkozott Istenhez, hitte az örök üdvösséget, hitt az isteni gondviselésben, hitt a feltámadásban, hitt a csodákban, sőt várta azokat. A középkor ugyanis a papok világa és uralma volt, ám általában még sem tudtak teljesen uralkodni a lelkeken. Túl sok volt a papság sorai közt a gyarló, a hitvány, a bűnös, a kéjsóvár, a harácsoló, a gonoszlelkű, különösen a XIII. század derekáig. 1200 után a kathárok és valdensek mozgalmai megrázták az egyházat és a kolduló rendek révén új korszak kezdődött. A XIV-XV. századtól elmélyült a hitélet, ezért is robbant ki oly nagy erővel a XVI. század elején a reformáció.

Az Árpádok országában szinte mindenütt jelen voltak a fekete csuhások (a bencések), a szürke barátok (a ciszterek), a fehér papok (a premontreiek), a fehér szegélyű fekete köpenyben, zöld kereszttel járó Szent Lázár lovagok, a fehér köpenyükön rikító vörös keresztet viselő templomos lovagok, a fekete köpenyen fehér keresztet hordó johanniták (Szent János lovagok vagy ispotályosok), a fehér öves, barna csuhás ferencesek, a barna öves fehér ruhás pálosok.

A plébánosok, esperesek, apátok, püspökök azonban általában nagyon is kedvelték a női nemet, a hatalmat és a világi hívságokat, a cifra ruhákat, ezért rendelkezett már Kálmán király (I. 70.) úgy, hogy „senki, aki az egyházi rendhez tartozik, ne használjon világi ruhákat, úgymint hasított bőrmentét vagy tarkaszínű ruhát, sárga kesztyűt, vörös nyeregtakarót vagy zöld köpenyt, bocskort vagy süveget, festett vagy selyemmel díszített sarut, úgyszintén selyemből készített inget vagy ruhát."

Az ősi szokások és hagyományok azonban napjainkig megőrződtek, bár a legtöbben nyilván már az Árpád-korban sem tudták, mit adott a kereszténység és mi minden maradt az ősök örökségéből.

AZ UTOLSÓ ÉVSZÁZAD

A XII. században Magyarország végérvényesen katolikus ország lett, ugyanakkor európai nagyhatalom.[1] III. Béla király országát Magyar Birodalomnak nevezték,[2] teljes joggal. A magyar király rendelkezett a térségben az egyik leggazdagabb országgal[3] és a legerősebb központi hatalommal, noha a XII. század utolsó harmadáig Bizánc is őrizte pozícióit s ezért gyakoriak voltak az összeütközések Magyarország és Bizánc között. A bizánci császár, a német király, a velencei dózsé és a halicsi fejedelem egy hatalmi tömböt alkotott, szemben az egyre nagyobb világi hatalomra szert tevő pápasággal, a francia királlyal, a szicíliai norman királlyal, a bolgár és szerb uralkodókkal és néhány orosz fejede-

[1] Jellemző hogy 1945 után milyen heves ellenkezést váltott ki ennek akárcsak megemlítése is. Vö. Elekes Lajos, A középkori magyar állam születésétől a mohácsi bukásáig. Budapest, Kossuth Kiadó. 1964, 92.

[2] Hóman Bálint, Magyar történet. I. 2. kiadás. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1935, 387.,416.

[3] Magyarország gazdagságát a külföldiek is váltig hangoztatták, kivált a gabonafélék és állatállomány bőségét s ez érthető, hiszen Európában a X. századtól hosszú s súlyos éhinségek voltak! A magyar király gazdagságát a III. Béla-féle jövedelenjegyzék egyértelműen mutatja. Az 1185-ben készített kimutatás szerint a magyar király készpénzjövedelme 166 000 márka ezüst volt, a terményjövedelmét 75 000 márka ezüstre becsülték, mert a papi tized címén kifizetett összeg 241 000 márkának felelt meg. Ez utóbbi 44 990 kg ezüsttel egyenlő. Vö. Hóman Bálint id. mű (1935) 403- 404. – Makk Fercnc id. mű (1996) 141.: III. Béla éves bevétele 23 ezer /az ezer szó kimaradt a szövegből!/ tonna ezüstnek felelt meg, míg a francia királynak 17 ezer tonnát, az angol királynak pedig csak 9 ezer tonnát tett ki az éves jövedelme. A magyar uralkodó gazdagsága tehát jelentősen *felülmúlta* az angol és a francia királyok gazdagságát. Makk Ferenc adatai zavarosak. – Kristó Gyula id. mű (1981) 21-23., követve Elekes Lajost, a jövedelemösszírás adadait kétségbe vonja, mondván, a magyar király nem lehetett gazdagabb a nyugatiaknál!

lemmel.[4] A fiatal II. Géza (1141-1162) a pápa vezette koalícióhoz csatlakozott, mivel a horvát és dalmát területek miatt állandó érdekellentétei voltak a bizánci császársággal. A pápa és a római katolikus egyház iránti elkötelezettségének azáltal is kifejezést adott, hogy templomot és vendégházat építtetett Jeruzsálemben, ám a templomot Szent István király tiszteletére szenteltette. Fiait sem véletlenül keresztelteti István, Béla, Géza és Árpád (!) névre.[5]

A magyar király ekkor még az ország területének 70 %-a felett közvetlenül rendelkezett, ám a magyar társadalom már nem a szabadok országa volt, mint a XI. században, hanem a „szolgák társadalma", a 10 %-nyi szabad emberrel szemben állt a 90 %-ot kitevő szolganép.[6] De nemcsak ez hordozta magában a következő évszázad nagy változásainak csíráit, hanem a királyi hatalom kárára történt lépések, így mindenekelőtt az, hogy Kálmán király 1106. évi pápai egyezménye után mind II. Géza (1161-ben), mind III. István (1169-ben), mind III. Béla (1172-ben) ismételten és újra *lemondott a* főpapok kinevezési jogáról,[7] s ezzel megteremtette a lehetőségét az „álnok főpapok" előretörésének és a világi főurak hatalmi igényeinek, amely kezdetben még „csak" az ellenkirályok állításában öltött testet, majd egyre gyakoribbak lettek a királygyilkosságok, hiszen – az utalások alapján feltehető –, hogy II. Istvánt, III. Istvánt, IV. Istvánt, sőt III. Bélát, V. Istvánt és III. Andrást is megmérgezték, majd a XIII. században már Jákó fia, András a kiskorú IV. László királyt buzogányával megverte s oda vetemedett Kőszegi Henrik, hogy 1272-ben a Margit-szigeten a nyilvánosság előtt, egyszerűen megölte Béla herceget, mindenfajta következmény nélkül![8] 1292-

[4] Kristó Gyula, Bevezetés. In: III. Béla emlékezete. A szöveganyagot válogatta, fordította, a Bevezetést és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 6 skk. – vö. Makk Ferenc, Egy érdekes évszázad. In: Árpád előtt és Árpád után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. Szerkesztette: Kristó Gyula és Makk Ferenc. Szeged-könyvek 2. Sorozatszerkesztő: Tandi Lajos. Szeged, 1996, 139.

[5] Álmos keresztnév is csak egyetlen egyszer fordul elő: I. Géza király adta kisebbik fiának, majd II. Géza kereszteltette, ugyancsak egyetlen egy kivételként, a legkisebb fiát Árpádnak. A dinasztia 500 esztendejében e két név többször nem fordul elő!

[6] Makk Ferenc id. mű (1966) 134.

[7] Acsády Ignácz, A magyar birodalom története a kútfők alapján a művelt közönség számára. I. (996-1490). Budapest, Atheneum. 1903, 229. A Kánonjog szerint a püspököt a székeskáptalan választotta és a pápa erősítette meg. A királynak ekkoriban már csak ajánlási joga (propositio) volt, noha élhetett a beleegyezési jogával (consensus) is. Vö. Szűcs Jenő, A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla király és az egyház. Történelmi Szemle 1978/1, 167.

[8] Szabó Károly, Kun László (1272-1290). Magyar Történeti Életrajzok. Szerkeszti: Szilágyi Sándor. Budapest, Franklin T. 1886, 21. – Szűcs Jenő, Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993, 281.

ben pedig fogságba vetették a koronás magyar királyt, III. Andrást. A XII. század harmadik évtizedében egyszerre hat (!) trónkövetelő állt szemben a törvényes magyar királlyal.

III. Béla volt az első magyar uralkodó, aki esélyes volt arra, hogy egy világhatalmi trónt foglaljon el, mivel Mánuel bizánci császár őt jelölte utódjául. A magyar király e korabeli nagy rangját jelzi, hogy a fia, II. András is jelöltje volt az un. latin császári koronának.

A magyar királyok mind a XII.., mind a XIII. században megmaradtak a pápai hatalmi érdekszövetségben, szoros francia és norman kapcsolatokkal s így elvárható lett volna, hogy a „keresztény nyugat" tisztességes szövetségese lesz Magyarországnak, amikor bajba jut, a mongol invázió következtében. De, amint látni fogjuk, ez egyáltalán nem így történt. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a történelemben rendkívül nagy szerepe volt és van ma is, a személyiségeknek, akiknek egy-egy döntése hosszú időre meghatározhatja egy nép, egy ország sorsát. Nem pusztán az európai általános fejlődési tendenciák okozták a Magyar Királyság erejének megroppanását, a belső viszályok elmélyülését, hanem egy-egy királyunk rendkívül rossz lépései is, amint ez a jelenkorban is számos esetben megfigyelhető volt vezetőink részéről.

Mindenekelőtt III. Béla király kisebbik fiára, II. Andrásra utalhatunk, aki tudatosan vezette be az általa „új berendezkedés"-nek nevezett (nova institutio) rendet, amelynek a lényege az volt, hogy a királyi birtokokat el kell adományozni, mert a regálé jövedelmek (így elsősorban a csöböradó, a disznótized, a szabadok dénárjaként ismert füstpénz, a nehezékadó vagy pondus, etc.) bőven kárpótolni fogják az uralkodót. Ezt azáltal is hatékonyabbá kívánta tenni, hogy a királyi jövedelmek behajtását bérbeadta, elsősorban zsidó és izmaelita személyeknek. 1208-ban kijelentette: „a királyi bőkezűséget semmi sem szoríthatja határok közé, és az uralkodó számára az adományozás legjobb mértéke a mértéktelenség."[9]

A változás, az ország újjáalakítása (reformatio regni) lépésről-lépésre következett be, hiszen Imre király még oly nagyúr volt, hogy fegyvertelenül elfogta lázadó öccsét, András herceget 1203-ban, András nagyravágyó, magyargyűlölő feleségét, Gertrudot pedig elzavarta az országból.[10] Ugyanő megtette, hogy az ellene összeesküvő Boleszló váci püspököt, aki a királyát rablónak nevezte (nos

[9] Almási Tibor id. mű 1996, 145.

[10] Hóman Bálint id. mű (1935) 432.

latronem...vocavit), goromba szavakkal lehordta, felpofozta, földre rántotta és katonáival kidobatta a templomából.[11]

IV. Béla király elégettette a királyi tanács tagjainak a székeit,mert a jelenlétében, a püspökök kivételével, senki sem ülhet le, húsz év múltán pedig egy idegen lovag elrabolhatja V. István megkoronázott kisfiát, IV. Béla unokáját, László herceget.

A magyar királyok „isteni uralkodási jogát"[12] elsősorban a római pápák csorbították és igyekeztek azt semmissé tenni. Lassan átvették a magyar belügyek irányítását, olyannyira, hogy egyszerűen utasították a királyokat és szakadatlan kiközösítéssel fenyegették az országot és uralkodóját.[13] S nemcsak fenyegették, meg is tették, így Aba Sámuel után közel kétszáz évvel erre a sorsa jutott II. András (1232), majd 1287-ben IV. László is. Az országban a tékozló birtokadományozások kiterjedtek az udvarnok- és a várföldekre is, azaz: megrendült alapjaiban a királyi hatalom szervezete. Ezt csak tetézte az idegenek mértéktelen ajnározása, kivált a német merániak egyre növekvő túlhatalma (Bertold, Henrik, Eckbert). Ez váltotta ki az 1213. évi királyné elleni merényletet is a pilisi erdőben.

Az új berendezkedés politikájával a király 1220 táján felhagyott ugyan, sőt az 1217. évi kereszteshadjáratról hazatérvén még a pápával is szembefordult András király, hivatkozván „egy elgyötört, feldúlt és minden kincstári jövedelméből kifosztott országra", a dinasztián belül dúló hatalmi harcnak azonban nem vetett véget. Fia, Béla herceg egyre határozottabban fordult szembe apjával. Az Aranybulla híven tükrözi a kialakult helyzetet.

A királyi hatalom meggyengülésében súlyos szerepe volt az idegeneknek, ezért nagyon is szembetűnő a XIII. századi magyar királyság népei körében tapasztalható idegengyűlölet felerősödése. Ezt az Aranybulla is jelzi, de mutatja III. Honorius pápa egyik levele is: „Magyarországon újabban elhatározták, hogy az egész nép évente kétszer összejöjjön, amikor Krisztusban kedves fiunk, Magyarország felséges királya személyesen tartozik jelen lenni, és az ilyen roppant sokaságú tömeg, az ésszerű mérsékletet félretéve, a királytól súlyos és igazság-

[11] Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. II. Főszerkesztő: Székely György, Szerkesztő: Bartha Antal, Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 1260.

[12] Kocsis István, A szakrális fejedelem. Budapest, Püski. 1999. E kérdés nemzetközi összefüggéseivel foglalkozik legújabban Klaniczay Gábor, Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, Balassi Kiadó. 2000.

[13] Lederer Emma, Az egyház szerepe az Árpádkori Magyarországon. Századok 83 (1950) 87-88.

talan dolgokat szokott követelni, azt tudniillik, hogy az ország mágnásai és nemesei, akiket a túlkapásokban bűnösöknek találnak, méltóságuktól és tisztségüktől megfosztva űzessenek ki az országból és javaikat osszák fel a nép között."[14] II. András a barcasági Német Lovagrenddel is szembefordult, amikor a pápa s nem a magyar király alattvalóinak vallották magukat s kiűzte őket az országból. Az érdekeiben súlyosan sértett pápaság 1232-ben (ekkor már IX. Gergely) ismét durván fellép Magyarország ellen: az egész magyar népet egyházi tilalom (interdictum) alá veti, eltiltja a harangszót, a keresztelést, temetést, misehallgatást, esküvőt. De eljárását zsidó-ellenességbe csomagolja, amint ezt az 1233. évi beregi egyezmény szövegében olvashatjuk. Úgy tűnik, a nyugat nem tud és nem is kíván változtatni a magyarság, mint átkozott nép (gens detestanda) felfogásán! IV. Béla király korában (1235-1270), a mongol invázió kapcsán mutatkozott meg legerőteljesebben az Álmos-Árpád-dinasztia félezer esztendős uralmának (819-1301) legfontosabb alapkérdésében bekövetkezett változás, vagyis annak az évezredes dilemmának az eldöntése, hogy Kelet vagy Nyugat része-é Magyarország! Klaniczay Gábor mindezt így fogalmazta meg: „A tatárjárás, a kun viszályok, a belső háborúskodás traumáin túljutó 14. századi kereszténység összefüggéseit kell tekintetbe venni s ezek keretében kereshetjük a választ arra, miről is szól e történet: a külső pogány elleni védekezésről! a saját pogány múlttal történő leszámolásról! a konfliktusos *keleti eredet újrafeltámadásának* tudomásulvételéről!"[15]

Azt a legújabban felmerült vélekedést, hogy tudniillik a középkori Magyarország félezer éves késéssel „tudta csak követni a nyugati mintákat", azaz az első királyaink az V-VI. századi (!) Merovingok, a XII-XIII. századi uralkodóink pedig a VIII-IX. századi Karolingok hatalmi berendezkedését követték és másolták,[16] a leghatározottabban el kell utasítanunk. Az a tény, hogy a középkori magyar intézményekre általában nem találhatunk korabeli megfelelő párhuzamot Nyugat-Európában, nem tehető kérdésessé gúnyolódásokkal s még kevésbé egy száz évvel ezelőtti (!), magyar-gyűlölő német történészre való hivatkozásokkal. Az nem kétséges, hogy a katolikus magyar királyság a XIII. századra igyekezett belesímulni az európai hatalmi struktúrákba, de sajátosságait mind-

[14] Lederer Emma id. mű (1950) 92. – Magyarország története. 1984, 1330-1331.

[15] Klaniczay Gábor id. mű (2000) 168.

[16] Engel Pál, A vasi ispánság (Vas vármegye) a XIV. században. Vasi Szemle 54 (2000) 47-54. Külön megjegyzést érdemel, hogy a magyar szerző nem adta át az eredeti magyar szövegét közlésre, hanem – külön költséggel – visszafordíttatta a német szöveget.

248. kép – Kazah vadász kerecsensólyommal

249. kép – Felszerszámozott kazah ló Nyugat-Altájban

250. kép – A mai kazahok lószerszámja és nyerge

végig megtartotta, még a szentek vonatkozásában is. A magyar uralkodói szent dinasztiának (beata stirps) ugyanis tíz szentje van: Szent István, Szent Imre (1083), Szent László (1192) Szent Piroska, Szent Erzsébet (1235), Szent Kinga, Szent Jolánta és Szent Margit (1943), Árpádházi Boldog Erzsébet és tössi Boldog Ilona, míg például Spanyolországnak mindössze egy (III. Ferdinándot 1671-ben avatták szentté) és a VI-XIII. századi Európában az összes szentté avatott király száma csupán 28.[17] Magyarország szent királyai (sancti reges Hungariae) mind az alapító dinasztia tagjai voltak, ezért fogalmazott úgy már Anonymus is Álmos nagyfejedelem kapcsán: „...az ő születését álom jelezte előre, azért hívták őt szintén Álmosnak. Vagy azért hívták Álmosnak – ami latinul annyi, mint szent – mivel az ő ivadékából szent *királyok* és vezérek voltak születendők."[18]

A mongol invázió és az azt követő időszak súlyos válságot okozott. Egyrészt azáltal, hogy a magyar államot a X. század óta 1241-ig soha nem foglalta el idegen hadsereg. Azok a támadások, amelyek érték az országot, kivétel nélkül – kisebb átmeneti sikerek után – kudarcba fulladtak és nem jelentettek súlyos emberveszteséget. Másrészt megrendült a királyi hatalom legyőzhetetlenségébe vetett hit és felerősödött az idegenek gazdasági és politikai súlya. Noha ma már tudjuk, hogy a tatárjárás nem írtotta ki a lakosság felét, a veszteség talán 300-400 ezer fő lehetett a két és fél milliós országban,[19] a betelepített 2-300 ezer ember, noha

251. kép – Árpádházi Szent Erzsébet

[17] Klaniczay Gábor id. mű (2000) 26.

[18] Anonymus, Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedetiről. Pais Dezső fordításában. Budapest, Magyar Helikon. 1977, 81.

[19] Szűcs Jenő, Az utolsó Árpádok. História Könyvtár, Monográfák 1. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Sajtó alá rendezte: Engel Pál. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.1993, 4-6., 164-167.

lassan beleolvadt a magyarságba, mégis megváltoztatta a Kárpát-medence etnikai képét, s ami ennél is lényegesebb a hospes-réteget kivették a királyi ispánok joghatósága alól (exemptio) és sok esetben kiváltságokat is kaptak. A korábbi időszakhoz képest a XIII. század második felétől jelentősen megnőtt az erődített városok és várak száma, jóllehet számos esetben meglévő erősségek újjáépítéséről volt szó, olyanokról tehát, amelyek álltak már évszázadok óta, de hadászati jelentőségüket nem őrizték meg. Az 1260-as években 11 régi és 26 új vár volt a király kezén, az ország összes várának száma 89 volt.[20] A mongol birodalomról, amiként számos más esetben is, igen sok hamis közhely terjedt el, különösen a barbárságukat és vadságukat illetően.[21] A középkorban élt egy legenda János pap távol-keleti országáról, akinek utóda, Dávid király majd felszabadítja a pogányok uralmától Jeruzsálemet. Dávid király azonos volt Temüdzsin-Dzsingisz kánnal (1165-1227), aki valóban világhódítóként lépett fel s ezt hagyta örökül utódainak is. A mongolok és a meghódított többi nép hatalmas birodalma kiválóan szervezett, hatalmas ország volt, óriási (150-200 ezer fős[22]) igen fegyelmezett hadsereggel, amely meghódította Közép-Ázsiát (Korezm), Észak-Kínát, majd az Urálon túli területeket is. Kitűnő utak hálózták be a birodalmat, elsőrangú postaszolgálattal, gondoskodtak a kereskedők biztonságáról, közigazgatásuk kiterjedt mindenhová, adókat szedtek, pontos számadások készültek, kínai mintára papírpénzt készítettek,[23] városaik és váraik voltak, értettek az ostromgépekhez, ismerték a görög tüzet, a lőporos bombát. Mindaz, amit manapság az újkori Mongóliáról tudunk és képeken látunk, egyáltalán nem azonosítható a régmúlttal.[24]

Nem lehetetlen, hogy a mongol nagykánok és előkelőik komolyan foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy – amiként hajdan a szkíták, később a húnok, majd

---

[20] Szűcs Jenő id. mű (1993) 30-31.

[21] Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II. Budapest, MTA. 1893, 187-189. – Hóman Bálint, Magyar történet. I. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1935, 522-533. – A tatárjárás emlékezete. A bevezetőt írta: Győrffy György. Válogatta és szerkesztette Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 7-31. – Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerkesztő: Székely György. Szerkesztő: Bartha Antal. II. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 1417-1440.

[22] Rogerius ötszázezer főről beszélt, de mások is közöltek túlzó adatokat: Olchváry Ödön, A muhi csata. Századok 36 (1902) 309.

[23] Gr. Zichy Ladomér, A tatárjárás Magyarországon. Buenos Aires, Magyar Kultúra 1977, 14.

[24] Benkő Mihály, Nomád világ Belső-Ázsiában. (Látogatóban őseinknél.) Budapest, Timp Kiadó. 1998.

a kazárok és az avarok – birodalmuk nyugati határait a Bécsi-medencénél szabják meg. Béla király IV. Ince pápának 1250. november 11-én kelt levelében nem véletlenül példálódzott Atillával: „Álljon itt például Atilla, aki keletről jöve a Nyugat leigázására, Magyarország közepén állította fel fejedelmi székét..."[25]

Mindenesetre erre utalhat a mongolok azon igyekezete, hogy a magyar királlyal szövetséget kössenek. Batu kán már 1237-ben levelet intézett IV. Bélához: „Én a Kán, az Égi Király követe, kitől hatalmat kaptam a földön a magukat megalázókat felmagasztalni s az ellenkezőket eltiporni, csodállak téged, magyarok királya, hogy mikor már *harmincszor* küldtem hozzád követeket, miért nem adsz semmi választ...?"[26] De IV. Béla király is világosan utalt erre a lehetőségre fentebb idézett levelében: „...amennyiben a Szentatya nem nyújt segítséget, és a szükség rákényszerít, akaratunk ellenére ugyan, de *megegyezünk a tatárokkal.*" Majd 1263-ban a mongolok ismét felkeresik a magyar királyt, mégpedig házassági ajánlattal, aminek hírére IV. Orbán pápa 1264. január 28-án kétségbeesve fordul Béla öreg királyhoz és István ifjabb királyhoz, valamint a főpapokhoz, hogy a tatárokkal semmiféle házassági szerződést ne kössenek.[27] Az Aranyhorda kipcsak kánjának, Berkének a szövetségi ajánlatát azért sem fogadhatta el a magyar királyi udvar, mivel ők 1261 után áttértek az iszlám hitre.[28]

IV. Béla, annak ellenére, hogy a nyugattól semmiféle segítséget nem kapott, Nyugat mellé állt és bár befogadta a keleti rokon kúnokat, megtagadta a mongol szövetséget: „/A tatárok/ az egész kereszténység ellen is összevonták erőiket, és mint igen sokaktól, hitelt érdemlően, bizonyosra hallani, szilárdul elhatározták, hogy rövidesen egész Európa ellen megindítják számlálhatatlan sokaságú hadseregüket. Tartunk attól is, hogy ez a nép esetleg elérkezik, *a mieink* nem lesznek képesek, sőt talán *hajlandók sem* a tatár vadság tombolásával harcban szembeszegülni, és akaratunk ellenére félelemből behódolnak nekik... Az egész kereszténység három legfőbb udvarához fordultunk, tudniillik a Tiétekhez....továbbá a császárihoz ...és a franciák udvarát szintén megkerestük, de egyiküktől sem kap-

[25] Wertner Mór, Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán. Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 55. kötet. Kiadja: Szabó Ferenc. Temesvár, 1893, 123. – A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1981, 343.

[26] Hóman Bálint id. mű (1935) 535.

[27] Wertner Mór id. mű (1893) 153.

[28] Hóman Bálint id. mű (1935) 578.

tunk semmi bátorítást vagy segítséget, csak szavakat (de quibus omnibus nihil consolationis vel subsidium recepimus, nisi verba)![29]

A nyugati szövetséges erők, a pápa, a francia király, IX. Lajos, a szicíliai király, semmiféle segítséget nem adtak a magyar népnek, a magyar királynak, sőt: ellenkezőleg! Kereskedelmi érdekeikre hivatkozva, szövetséget kötöttek a mongol uralkodókkal, hiszen ezért küldték követeiket: Plano Carpinit, Wilhelmus Rubrukot, Benedictus Polonust a nagykán udvarába. Eldzsigidej mongol vezér már 1244-ben szövetséget ajánlott IX. Lajosnak. 1255-ben Mengü kán küldte el követét a későbbi Szent IX. Lajos francia királyhoz: „Elmész a franciák királyához...Ha szövetséget akar velünk, mi elfoglaljuk a mohamedánoktól a területet egészen az ő földjéig..."[30]

Tanulságos Sőregi János régész 1927-ben leírt véleménye: „A XIII. század első felében az ázsiai tatárság véletlen körülmények folytán rövid európai szereplése ugyanolyan szellemű történelmi vállalkozás volt, mint pl. a magyarságé, azonban a sors úgy hozta magával, hogy a harcias mongol tömeg a magyar népben a reá erőszakolt idegen mentalitás révén bajtárs helyett ellenséget talált és ezáltal lejátszódott Nyugat védelmének jegyében az első végzetes történelmi botlás, mely keserves eredménnyel ismétlődött meg a hatalmas török áramlattal szemben. Hogy mindezek tényleg végzetes tévedésekből származó tragédiák voltak, bizonyítja a mai Magyarország, mely mint a Nyugat egykori védbástyája, hálaképpen éppen azoktól romboltatott le, akiknek védelmére önerejéből felépült. Igaz, hogy a múltat könnyű elbírálni, de nehéz a jövendő mély távlataiba betekinteni. Az bizonyos, hogy Eurázia hatalmi túlsúlya ma a nyugati félen van, az Atlanti óceán partján. Az is közismert tény, hogy ez a hatalmi túlsúly nem mindig itt volt, hanem a nagy népvándorlásokkal Eurázia keleti feléről, Ázsiából tolódott át ide és íme az újabb helycsere lehetősége már régen nyomakodik az európai köztudatra. Természetesen megközelítőleg sem lehet sejteni, hogy a magyarságnak milyen történelmi szerepe lesz az új évezredben,[31] de bárminő

[29] A tatárjárás emlékezete. Id mű 342. – Léderer Emma id. mű (1950) 96. – Szűcs Jenő, A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla király és az egyház. Történelmi Szemle 1978/1., 161.

[30] Rubuk útleírása 1255-ből. In. Napkelet felfedezése. Közreadja: Györffy György. Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet. Budapest Gondolat Kiadó. 1965, 172.

[31] A III. évezred Jézus születésének 2000. évfordulójával, 2000. január 1-jével kezdődött el, bármit is sujkoljanak a médiumok a nagyközönség tudatába. Ezért szent év a 2000. esztendő. A történeti időszámítás nem matematikai számsor alapján működik! Sajnálatos, hogy régészeti szakkönyvben is megjelent, hogy 0. év nincs: C. Renfrew–P. Bahn, Régészet. Bp. Osiris. 1999.

lesz, az elmúlt évezred tanulságait módjában állhat mindenkor hasznára fordítani.[32]

A mongolok fekete-fehér és sárga-vörös hadi lobogói nem diadalmaskodtak Magyarország felett, emléküket azonban mindmáig őrzik az akkoriban betelepített kúnok, akik részben főszereplői lettek az Árpádok országlása utolsó évtizedeinek és tanúbizonyságai annak, hogy Európában Kelet népei csakis a Nyugat törvényei szerint maradhatnak életben, holott a betelepült kúnok is keresztények voltak. Ám a Kárpátokon túli tatárok már mohamedánok s így amikor IV. László behívta 1285-ben Nogáj és Telebuga csapatait saját alattvalóinak megfékezésére, az ország népe is ellene fordult.[33]

Megőrizhetjük ősi hagyományainkat, vigyázhatunk keleti örökségünkre, de csakis a nyugati (római) kereszténység törvényei szerint maradhatunk életben, mert a hatalmat birtokló csoportok érdekei régen is megelőzték a nemzeti érdekeket. S amikor a félezer éves dinasztia kihalni látszik IV. László király kúnok általi meggyilkolásakor, 1290-ben, nyomban érvényesül a pápa akarata, aki hű emberét, Anjou Károly Róbertet „jelöli" a magyar trónra. De a magyar főpapok és urak III. Andrást választják, aki II. András király véréből való (Utószülött István leszármazottja).

A szent dinasztia ismét fontossá válik. És egyáltalán nem véletlen, hogy az Árpádok utolsó századában lett annyira népszerű Szent István és Szent László kultusza s kivált ekkortól az 1280-as évektől terjedt el a Szent László-történet, amelyben a hős lovag legyőzi a kún vitézt.[34] Az Anjou Károly Róbert, akinek atyai nagybátyja IX. Szent Lajos francia király, nagy tisztelettel övezi magyarföldi szent király-elődeit, különösen Szent Lászlót, mert azt kívánja kinyilvánítni, hogy ő, bár idegen földön született, az Árpádok szent törzsének hajtása. Ezért írta róla az Ákos nembéli Ernye bán fia, István nádor: „miután meghalt András, Magyarország jeles királya, az utolsó aranyágacska, mely atyai ágon Szent István királynak, a magyarok első királyának a nemzetségéből, törzséből és véréből sarjadt, a főpapok, főurak, a nemesség és Magyarország minden népe érezte, hogy elvesztette született urát s azon gondolkodtak, hogyan és miképpen

[32] Sőregi János, A szkíta-magyar kontinuitás elméletének jogosultsága a turáni szellem keretében. Karcag, Kertész József könyvnyomdája. 1927, 13. 1. jegyzet.

[33] Hóman Bálint id. mű (1935) 605.

[34] Klaniczay Gábor id. mű (2000) 244-245.

találhatnának maguknak az isteni kegyelem gondoskodása folytán a szent király véréből származó új uralkodót".[35]

1301. január 14-én a budai vár minorita templomában ravatalon feküdt a Turul-nemzetség, Emese fia, Álmos fejedelem 28. ivadéka, akit – egyesek szerint – egy olasz udvaronc mérgezett meg. Az ősi dinasztia lehanyatlott, az ország azonban felemelkedett és Magyarország Európa erős és nagy birodalma maradt a XVI. századig.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

[35] Pauler Gyula id. mű (1893) II. 606-607.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Az orosz nyelvű irodalom jegyzéke

Abdullájev	1990 =	Д. Абдуллаев, К структуре тронных залов дворцов правителей Мавераннахра VII-VIII вв. н. э. Краткие Сообщения 197 (1990) 28-30.
Akisev	1999 =	А. Акишев, Скифская дорога и Великий Шелковый Путь. In: Актуальные проблемы казахстанского монголоведения: прошлое, настоящее и перспективы. Алматы, 1999, 38-62.
Bajpakov	1998 =	К. М. Байпаков, Средневековые города Казахстана на Великом пути. Алматы, 1998.
Bajpakov	1999 =	К. М. Байпаков, Великий Шелковый Путь в Центральной Азии. In: Шелковый Путь и Казахстан. Алматы, 1999, 17-28.
Bazsan	1990 =	И. А. Бажан – С. Ю. Каргапольцев, B-образные рифленые пряжки как хронологический индикатор синхронизации. Краткие Сообщения 28-35.
Bolsakov-Mongajt	1971 =	О.Г. Большаков – А.Л.Монгайт, Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати. Москва, 1971.
Darkevics	1984 =	В.П. Даркевич, Танцы и акробатика в искусстве средневековья. In: Культура и искусство средневекого города. От. ред. И.П. Русанова. Москва, 1984, 5-31.
Davidan	1976 =	О.И. Давидан, Статиграфия нижнего слоя староладожского городища и вопросы датировки. Археологический Сборник 17 (1976) 101-118.

Font	1999 =	М. Фонт, К вопросу о законодательстве средневековой Венгрии и Киевской Руси. In.: Russzisztikai Könyvek V. Szerkesztő: Szvák Gyula. Budapest, 1999, 50-62.
Gorjunova	1961 =	Е. И. Горюнова, Этническая история Волго-Окского междуречья. Материалы и исследования по археологии СССР. 94. Москва, 1961.
Jácenkó	1986 =	С. А. Яценко, Диадемы степных кочевников Восточной Европы в сарматскую эпоху. Краткие Сообщения 185 (1986) 14-20.
Juraszov	1999 =	М.К. Юрасов, Роль венгров в складывании древнерусского государства. In: Место России в Европе. Russzisztikai Könyvek V. Budapest, 1999. 42-49
Kibirov	1955 =	А. Кибиров, О работе Тянь-Шаньского археологическоко отряда киргизской комплексной экспедиции. In: Первая научная сессия Академми Наук Киргизой ССР. Фрунзе, 1955, 441-449.
Kiszeljov	1957/a =	С. В. Киселев, Древние города Монголии. Советская Археология 2 (1957) 91-101.
Kiszeljov	1957/b =	С. В. Киселев, Древние города Забайкалья. Советская Археология 4 (1958) 107-119.
Kolcsin	1957 =	Б. А. Колчин, Русский феодальный город Великий Новгород. Советская Археология 3 (1957) 281.
Korzuhina	1978 =	Г.Ф. Корзухина, Путь Абу Хамида ал-Гарнати из Булгара в Венгрию. In: Проблемы археологии II. Сборник статей в память профессора М. И. Артамонова. Ленинград, 1978, 187-194.
Kramarovszkij	1973 =	М. Крамаровский, Золотой ковш монгольского времени из Предкавказья. Сообщения гос. Эрмитажа 36 (1973) 65-70.
Krasznov	1975 =	Ю. А. Краснов, Древнейшие упряжные пахотные орудия. Москва, 1975.

Kulakov 1993 = В. И. Кулаков, Северная Самбия: апрель 997 года. Краткие Сообщения 210 (1993) 37-44.

Marsak 1982 = Б. Маршак, Скань XIII века на Ближнем Востоке. Сообщения гос. Эрмитажа 47 (1982) 63-66.

Marturjan 1989 = Тиран Мартурян, Архитектурные памятники. Звартноц, Аван, Собор Аннискоя Богоматери... Ереван, 1989.

Milosevics 1997 = Гордана Милошевич, Становање у средньовековно Србии. Археолошки Институт 33. Београд, 1997.

Nagy 1971 = Шандор Надь, Домбо. Результати истраживаньа на градини у ракувцу (1963-1966). Рада Войводанских музей 20 (1971) 151-185.

Nyikonorov 1986 = В. П. Никоноров, Развитие конского защитного снаряжения античной эпохи. Краткие Сообщения 184 (1986) 30-35.

Orlov 1984 = Р.С. Орлов, Среднеднепровская традиция художественной металлообработки в X-XI. вв. In: Культура и искусство. Москва, 1984. 32-52.

Ovszjánnyikov 1989 = О. В. Овсянников, Архангельский деревянный „город" XVI-XVII вв. Краткие Сообщения 195 (1989) 92-97.

Perle 1957 = Х. Пэрлээ, К истории древних городов и поселений в Монголии. Советская Археология 3 (1957) 43-53.

Rabiniovics 1975 = М.Г. Рабинович, Русское жилище в XIII-XVII. вв. In: Древнее жилище народов Восточной Европы. От. ред.: М. Г. Рабинович. Москва, 1975, 156-244.

Rappoport 1975 = П.А. Раппопорт, Древнерусское жилище. In: Древнее жилище народов Восточной Европы. От. ред. М.Г. Рабинович. Москва, 1975, 104-155.

Svéc 1999 = И. Н. Швец, Ритуальные сюжеты в наскальном искусстве Центральной Азии. In: Серия общественных наук 1 (1999) 103-119.

Szamasev 1987 = З. С. Самашев, Наскальые изображения. In: Археологические памятники в зоне затопления шульбинской ГЭС. Алма-Ата 1987, 247-276.

Szpegalszkij 1972 = Ю.П. Спегальский, Жилище Северо-Западной Руси IX-XIII. вв. Ленинград, 1972.

Tolocskó 1980 = П.П. Толочко, Киев и Киевская Земля в эпоху феодальной раздробленности XII-XIII. веков. Киев, 1980.

Tolocskó 1981 = П.П. Толочко, Массовая застройка Киева X-XIII. вв. In: Древне-русские города. Москва, 1981, 63-94.

Vasziljenkó 1977 = В. М. Василенко, Русское прикладное искусство. Москва, 1977.

Zaszurcev 1967 = П. И. Засурцев, Новгород, открытый археологами. Москва, 1967.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A képek jegyzéke

1. *Türk kőszobor (balbal) a kazahsztáni Dzsambul-ból.* Fotó: Kunkovács László. – *I. tábla*
2. *Az iszik köli szkíta „aranyember".* Almati, Régészeti Intézet. Fotó: Kunkovács László
3. *Illusztráció* Johann Weichard Valvasor, Die Ehre dess Herzogtums Crain, d.i. wahre... Laibach – Nürnberg, 1689, 196. oldalról.
4. *Bél Mátyás* (1684-1749). Bél Mátyás, Békés vármegye leírása. Gyula, 1993. belső címoldalról.
5. *Hún-szkíta abc.* Bél Mátyás, De vetere Litteratura Hunno-Scythica exercitatio. Lipsiae, 1718, I. tábla.
6. *A rovásírás emlékeinek különböző betűtípusai.* Németh Gyula, Die ungarische Kerbschrift. Budapest – Leipzig, 1932 c. munkája alapján.
7. *Germán rúnák.* Uott és Varga Géza, A székely rovásírás eredete. Budapest, Írástörténeti Kutatóintézet. 1998. alapján.
8. *Székely abc-k.* Németh Gyula alapján.

8/a. *Kalendárium.* Új és Ó Kalendáriom, Kit Krisztus Urunk születése után való 1700. Esztendőben írt Neubarth János. A kőszegi Városi Múzeum gyűjteményében. (Naptárak)

9. *A mongol Altájban kazah pásztorok legeltetnek.* Fotó: Kunkovács László.
10. *Fejér György* (1776-1851). A Tudományos Gyüjtemény mellékletéről, 1823.
11. *Horváth János püspök* (1769-1835). A Fillértár 1835. évfolyam 256. oldal utáni 32. kép.
12. *Szkíta aranytárgyak az iszuk köli fejedelmi sírból.* Almati, Régészeti Intézet. Fotó: Kunkovács László.
13. *A majaki erőd kváderkő fala.* Fotó: Sugár Lajos.
14. *A Dariel-szakadék a Kaukázusban.* Itt vezetett a legrégibb észak-déli irányú útvonal. Fotó: Sugár Lajos.
15. *Virág Benedek* (1752-1830). A Vasárnapi Újság 4 (1857) 309. oldaláról.
16. *Budai Ézsaiás* (1788-1841). A Vasárnapi Újság 5 (1858) 25. oldalról.
17. *Bartal György* (1785-1865). A Vasárnapi Újság 5 (1858) 397. oldalról.
18. *Toldy Ferenc* (1805-1875).
19. *Kiss János* (1770-1846). A Vasárnapi Újság 5 (1858) 373. oldalról.
20. *Reguly Antal* (1819-1858). Metszet a kőszegi Városi Múzeum gyüjteményében.
21. *László Gyula* (1910-1998). Fotó: Bakay Kornél.
22. *Vogul sírhely.* E. I. Gorjunova 1961, 80., 27.
23. *Vogul „halotti ház"* Szibériában. Uott.

24. *Szibériai vogul vejszével.* ifj. Kodolányi János, Az észak-eurázsiai vadász-, halász- és réntartó kultúrák. In: Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai. Szerkesztette: Hajdú Péter. Budapest, Corvina. 1975, 160., 13. kép.
25. *Primitív osztyák rajzok: halász és szánkós vadász.* Sz. I. Rugyenko, Az osztjákok és a vogulok rajzművészete. In: A Tejút fiai. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról. Szerkesztette: Hoppál Mihály. Budapest, Európa Kiadó. 1980, 390., 11. kép.
26/a. *Sigismundus von Herberstein* (1486-1566). Veress Endre, Izabella királyné. 1519-1559. Magyar Történeti Életrajzok. Szerkeszti: Schönherr Gyula, Budapest, Atheneum.1901., 347., 106. kép - Ortvay Tivadar, Mária, II. Lajos magyar király neje. 1505-1558. MTE. Szerkeszti: Dézsi Lajos. Budapest, Atheneum. 1914., 129. 55. kép.
26. *Részlet Herberstein térképéről.*
27. *Wilhelm von Humboldt* (1767-1835). A Vasárnapi Újság 5 (1858) 53. oldalról
28. *Trefort Ágoston* (1817-1888). Iparművészet könyve. I. Szerkeszti: Ráth György. Budapest, Atheneum. 1902. A belső címlapon.
29. *Szibériai csonthegyű nyílvesszők.* Ifj. Kodolányi János id. mű (1975) 146., 2. kép.
30. *Ludwig Schlözer* (1735-1809). Deutscher Volks-Kalender 1856. Wien. 106. o.
31. *Szontágh Gusztáv* (1793-1858). A Vasárnapi Újság 5 (1858) 289. oldaláról.
32. *Vajda János* (1827-1897). A Vasárnapi Újság 23 (1886) 42. szám, 700. oldal.
33. *Az Árpádok országa.* Térkép.
34. *Nyugat-mongóliai táj: az Altáj vidéke.* Fotó: Kunkovács László.
35. *Káplár József, Hortobágyi gulya c. festménye* (1933). A debreceni Déri Múzeum tulajdona. Fotó: Horváth István.
36. *Az ún. kalandozó hadjáratok.* Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977., 42., 7. kép nyomán.
37. *A német koronázási kard.* Georg Haupt, Die Reichsinsignien ihre Geschichte und Bedeutung. Leipzig, Seemann Verlag. 9. tábla nyomán
38. *Zsigmond király koronázása.* A Vasárnapi Újság 5 (1858) 269. oldalról.
39. *István király alakja a koronázási palláston.* Gálig Zoltán rajza.
40. *Sárkányok a zalahárságyi templomból.* Fettich Nándor rajza.
41. *A prágai Szent István kard markolata.* Fettich Nándor, A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. In: Szent István Emlékkönyv III. Szerkesztette: Serédi J. Budapest, 1938, 447., II. tábla.
42. *Gizella királyné a koronázási palláston.* Tóth Endre-Szelényi Károly, A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. Budapest, MNM. 1996, 47., 71. kép
43. *A koronázási palást szerkesztési rendszere.* Sipos Enikő, Arányok és mértékek. A magyar koronázási palást struktúrája. Ars Decorativa 13 (1993) 53., 9. kép.
44. *A palást elképzelt kiegészítése.*
45. *A palást keresztpántja.* E. Nagy Katalin, A koronázási palást restaurálásának előkészítése. Műtárgyvédelem 12 (1983) 61. oldal.
46. *A palást három szövetrétegének szabásrajza.* E. Nagy Katalin id. mű (1983) 16.
47. *A koronázási palást Szent Bertalan apostol képével.* Fotó: Kolozs Ágnes.
48. *Mikeás, Jónás, Abdiás próféták a palláston.* Fotó: Kolozs Ágnes.

49. *A palást gallérjának rekonstrukciója.* László Gyula, Őseinkről. Tanulmányok. Budapest, Gondolat. 1990, 218.
50. *Részletek Szent László király zágrábi palástjáról.* Henszlmann Imre, Az árvízkárosultak javára rendezett kiállítás némely nevezetesebb műdarabja. Archaeológiai Értesítő 10 (1876) 167-170. oldalról
51. *A koronázási palást ábrázolásai.* Tóth Endre–Szelényi Károly id. mű (1996) 19., 23. kép.
52. *Sárkányábrázolások a bécsi ún. Atilla-szablya pengéjéről.* László Gyula, Árpád népe. Budapest, Helikon. 1988., 85., 77. kép nyomán.
53. *Werbőczy István* (1460-1542). Ifj. Palugyay Imre, Werbőczy István rövid életrajza. (Rézbe metszett arczképével.) Budán, a Magyar Kir. Egyetem betűivel. 1842., belső címoldaláról.
54. *Werbőczy István címere Szentéről.* Fettich Nándor rajza. Vö. Fraknói Vilmos, Werbőczy István életrajza. Magyar Történeti Életrajzok. Szerkesztette: Dézsi Lajos. Budapest, Franklin. 1899, 8., 4. képtől eltér, a griff fején itt egyszerű latin kereszt van!
55. *A koronázási palást nagy mandorlában lévő Krisztus-képe.* Fotó: Kolozs Ágnes.
56. *X. századi ereklyetartó mellkereszt Gyuláról.* Árpás Károly rajza. Bakay Kornél, Feltárul a múlt? A múlt jövője. Budapest, Múzsák. 1989., 231., 229. kép.
57. *Krisztus-ábrázolás a vállmandorlában.* Fotó: Kolozs Ágnes.
58. *A koronázási palást felső harmada.* Fotó: Kolozs Ágnes
59. *Kéz-ábrázolás a Lehel-kürtön László Gyula, Lehel kürtje.* Budapest, 1953, 10. oldal utáni grafika alapján.
60. *Isten báránya és Isten keze Esztergomból, a Porta Speciosa-ról.* Horváth István, Ein weiteres Fragment der Esztergomer Porta Speciosa. Acta Archaeologica ASH 32 (1980) 359., 6. kép.
61. *Ószövetségi próféta szobrának torzója Pécsről.* Fotó: Lantos Miklós.
62. *Próféták a koronázási palláston.* Gálig Zoltán rajza.
63. *A trónoló Krisztus a kisebb mandorlában.* E. Nagy Katalin id. mű (1983) 63., 44. kép.
64. *Részlet a koronázási palást apostol és mártír-sorából.* Gálig Zoltán rajza.
65. *Judás apostol a palláston.* Gálig Zoltán rajza.
66. *A Mennyei Jeruzsálem képe a gurki XIII. századi székesegyházban.* K. Ginhart, Carinthia 157 (1967) 41., 9. kép
67. *Szent Péter, Pál, János és Tamás apostolok a palláston.* Gálig Zoltán rajza.
68. *Szent Kozma és Pantaleion a palláston.* Gálig Zoltán rajza.
69. *Szent Kornél püspök képe a palláston.* Fotó: Kolozs Ágnes
70. *Szent Vince képe a palláston.* Fotó: Kolozs Ágnes
71. *Gizella királyné képe a palláston.* Lásd a 42. képnél!
72. *Szent István király képe a palláston.* Fotó: Kolozs Ágnes.
73. *A koronázási palást gallérja.* Ipolyi Arnold, A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, MTA. 1886, 190.
74. *A palást gallérja.* Fotó: Kolozs Ágnes.
75. *A gallér belsejének mintái.* Ipolyi Arnold id. mű (1886) 199., 16. kép.
76. *II. Roger palástja.* Georg Haupt id. mű 11. tábla.
77. *A nagyharsányi ezüst dénár.* Csomor Lajos, Magyarország Szent koronája. Vaja, 1986, 291., 136. kép

78. *Kő trónus.* Bakay Kornél id. mű (1989) 151., 73. kép. – E. Ullmann, Die Welt der gotischen Kathedrale. Leipzig, 1981, 79. kép nyomán.
79. *Az ún. Dagobert trón.* Hilmar Staude, Untersuchungen zur Mechanik und technischen Geschichte des Dagoberts-Thrones. Jahrbuch d. RGZM 23-24 (1976/77) 261.
80. *Pannonhalma látképe.* Metszet a kőszegi Városi Múzeumban.
81. *Ipolyi Arnold* (1823-1886). A Vasárnapi Újság 23 (1886) 723. oldalról.
82. *A koronázási jogar hegyikristályba vésett oroszlán figurája.*
83. *A koronázási jogar felülnézete.* Ipolyi Arnold id. mű (1886) 209., 17. kép
84. *A végtelen csomó egy közép-ázsiai ezüst ládán* (Trier). Boris Marschak, Silberschätze des Orients. Leipzig, 1986, 167. kép. – uő (1982) 64., 1. kép.
85. *A Herklész csomó.* Csemegi József, Herakles-csomó. Budapest Réggiségei 15 (1950) 553., 5. kép.
86. *II. András király aranypecsétje 1223-ból.* Horvát István, Magyar Ország régi pólyás Tzimeréről. Tudományos Gyüjtemény 17 (1833) IX. 81. és Henszlmann Imre id. mű (1875/76) 127., 168-169. kép.
87. *II. András király 1233. évi nagy pecsétje.* Horvát István id. mű (1833) 81.
88. *Imre király 1202. évi arany pecsétjének hátoldala.* Csánki Dezső, Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. Századok 50 (1916) 4.,, 3. kép.
89. *Az országalma címere.* Csomor Lajos, Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, 1996, 580., 226. rajz 4-5.
90. *Imre király nagypecsétje.* Acsády Ignácz, A magyar birodalom története. I. Bp. 1903, 274.
91. *III. Béla király képe a Képes Krónikában.* Csánki Dezső id. mű (1916) 4.,6. kép.
92. *Az esztergomi sztaurothéka.* Henszlmann Imre, A bécsi 1873. évi világ-tárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Magyarországi Régészeti Emlékek, II/II. Budapest, MTA. 1875/76, 91. oldalról.

92/A *Erzsébet királyné pecsétje.* Szabó Károly, Kún László 1272-1290. Magyar Történeti Életrajzok. Szerkeszti: Szilágyi Sándor. Budapest, Franklin. 1886, 132. utáni tábla.

93. *A magyar Szent Korona alulnézetben.* Fotó: Bakay Kornél.
94. *Dukász-lemez.* Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 62. nyomán.
95. *Géza fejedelem a Képes Krónikából.*
96. *Királyfej Kalocsáról.* Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938, 187. tábla.
97. *Piroska (Iréné) bizánci császárné portréja.* Részlet. Gálig Zoltán rajza.
98.-99. *A nyitraivánkai korona rekonstrukciója.* Kádár Zoltán, Quelques observations sur la reconstitution de la couronne de l'empereur Constantin Monomaque. Folia Archaeologica 16 (1964) 113. nyomán.
100. *A korona keresztje.* Csomor Lajos, Magyarország Szent Koronája. Vaja, 1986, 238., 57. kép alapján.
101. *A korona elemei.* Papp László, Időszaki jelentés a Szent Korona ötösvizsgálatáról. II. Magyar Iparművészet 1 (1994) 7.
102. *Sámán korona a Somogy megyei Zalai Múzeum gyűjteményében.* Fotó: Bakay Kornél.
103. *A korona csüngőinek rögzítése.* Csomor Lajos id. mű (1986) 209., 26. kép.
104. *A Dukász-lemez felerősítése.* Csomor Lajos id. mű. (1996) 358., 19. rajz.
105. *A Konstantin-lemez.* Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 64.

106. *A Geobitz-lemez.* Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 65.
107. *A Pantokrator-lemez.* Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 55.
108. *A Gizella-kereszt elülső oldala.* Trogmayer Ottó, Crux aurea reginae Giselae. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica 5 (1999) 431.
109. *A Szent Korona apostol lemezei.* Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 73-77.
110. *Szent Péter apostol.* Fotó: Szelényi Károly (MNM) – *II. tábla.*
111. *Szent Pál apostol.* Fotó: Szelényi Károly (MNM) – *III. tábla.*
112. *Szent János apostol (evangélista).* Fotó: Szelényi Károly (MNM) – *IV. tábla.*
113. *Szent Jakab apostol.* Fotó: Szelényi Károly (MNM). – *V. tábla.*
114. *Szent András apostol.* Fotó: Szelényi Károly (MNM). – *VI. tábla.*
115. *Az Atyaisten-lemez.* Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994. 67.
115/A *VI. (Bölcs) Leó bizánci császár által készíttetett gyermek-korona.* The Treasury of San Marco Venice. Venetia, Olivetti. 121. alapján.
116. *János Zsigmond erdélyi fejedelem.* Bártfai Szabó László, Ghimesi Forgách Ferencz. Magyar Történeti Életrajzok. Szerkeszti: Dézsi Lajos. Budapest, Atheneum. 1904, 79., 41. kép.
117/A *Oláh Miklós (1493-1568).* Ortvay Tivadar, Mária, II. Lajos magyar király neje (1505-1558). Magyar Történeti Életrajzok. Szerkeszti: Dézsi Lajos. Budapest, Atheneum. 1914, 281., 121. kép.
117. *Óbuda kiterjedése a XII-XIV. században.* Györffy György, Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1998.
118. *A Viktória-téglagyár.* Gömöri Havas Sándor, Az óbudai Fehéregyház. Budapest Régiségei 2 (1890) 16.
119. *Óbuda és környéke térképe.* Gömöri Havas Sándor, Budapest múltja és a királyi várak Ó-Budán. Budapest Régiségei 3 (1891) 30.
120. *Fehéregyháza fekvése.* Györffy György szerint. id. mű (1998).
121. *Az óbudai királynéi vár és a római amphiteatrum.* Györffy György id. mű. - Vö. Altmann Júlia, Neueste Forschungen der Burg der Königin in Óbuda. Acta Archaeologica ASH 34 (1982) 221-233.
122. *A székesfehérvári szarkofág.* Hampel József, A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. Budapest, 1897, 361. tábla.
123-125. *A székesfehérvári szarkofág díszítményei.* Fettich Nándor, Szent István márványkoporsója a középkori krónikás és legendairodalomban és a székesfehérvári kőtárban. Magyar Történelmi Szemle 2. (1971) 491 skk.
126. *Életfa a Fonyód-várhegyi templom tympanonján.* Fotó: Lantos Miklós.
127. *Somogyvári rozettás kő.* Fotó: Lantos Miklós.
128. *Oltárszekrények a zárai Szent Dominica templomból.* Fotó: Bakay Kornél. Vö. Radován Ivančevič, Die Kunstschätze Kroatiens Zagreb, 1984, 62-63., 54. kép.
129. *X. századi márvány relief a bolgáriai Pliszkából.*
130. *Dalmáciai szarkofágok Zárában.* IX. század. Fotó: Mészáros András.
131. *A Szent Imre-szarkofág rekonstrukciója Nagy Árpád szerint.* Nagy Árpád, A székesfehérvári XI. századi szarkofág eredete és ikonográfiája. Művészettörténeti Értesítő 21 (1972) 167., 3. kép.
132. *A somogyvári Szent Egyed templom nyugat felől.* Fotó: Bakay Kornél.

133. *A somogyvári templom északi szentélyének temetkezései.* Fotó: Bakay Kornél.
134. *Székesfehérvár látképe a XVI. században.* Részlet. Márki Sándor, Dósa György. Magyar Történeti Életrajzok. Szerkeszti: Dézsi Lajos. Budapest, Atheneum. 1913, 394., 134. kép és Ortvay Tivadar id. mű (1914) 264., 114. kép – vö. Bubics Zsigmond, Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei Budapest, MKE Nyomda. 1880, 199. szám.
135. *A székesfehérvári Szent Péter templom alaprajza.* Siklósi Gyula, Die Siedlungsgeschichte der Stadt Székesfehérvár (Stuhlweissenburg) von der Regierungszeit der Árpádenkönige bis zum Ende der Türkenherrschaft. Acta Archaeologica ASH 48 (1996) 390., 14. kép nyomán.
136-137. *III. Béla király és felesége sírja, eredeti környezetben.* Henszlmann Imre, Székesfehérvár. Pest, 1864, VII. tábla.
138. *III. Béla király arany gyűrűje.* III. Béla emlékezete. Kristó Gyula-Makk Ferenc-Marosi Ernő. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 11. kép.
139. *A székesfehérvári templom temetkezései.* Hankó Ildikó, Magyar királysírok sorsa. Budapest, 1987, 56. és Szent István és Székesfehérvár. Szerkesztő: Fülöp Gyula. Székesfehérvár, 1996, 26., I.
140. *A székesfehérvár környéki X-XII. századi temetők.* Bakay Kornél, Gräberfelder aus dem 10-11. Jahrhunderten... Alba Regia 7 (1966) alapján.
141. *A legújabb feltárások eredményei a székesfehérvári bazilikában.* Siklósi Gyula, Angaben zur mittelalterlichen Topographie von Székesfehérvár. Acta Arch. ASH 40 (1988) 242., 23. kép.
142. *A korai fehérvári templomok topográfiai fekvése.*
143. *A tihanyi templom alaprajza és I. András király sírköve.* Uzsoki András, I. András király sírja Tihanyban... VMMK 17 (1987) 145 skk. alapján.
144. *I. András király idéző billoga.* Lovag Zsuzsa, I. András király idézőbillogának második példánya. Archaeologiai Értesítő 117 (1990) 191. 1. kép alapján.
145. *Szent László király a veleméri templom falfestményén.* Rómer Flóris Ferencz, Régi falképek Magyarországon. Magyarországi régészeti emlékek. III. Budapest, 1874, V. t.
146. *A feldebrői templom alaprajza.* Kampis Antal, Feldebrő. Műemlékeink. Budapest, Képzőművészeti Kiadó. 1955, 6.
147. *A feldebrői templom déli lejáratának metszete.*
148. *A szekszárdi templom.*
149. *A feldebrői és a szekszárdi templomok egymásra vetített rajza.* Tóth Sándor, Pillér és ív a magyar románikában. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Budapest, OMH. 1998., 54., 5. kép.
150. *Korai örmény templomok.* A. A. Novello, Die Armenier. Brücke zwischen Abendland und Orient. Stuttgart-Zürich, Belser Verlag képtáblái nyomán.
151. *Részletek a besztereci aspersoriumról.* Fettich Nándor rajzai.
152. *Részletek a besztereci aspersoriumról.* Fettich Nándor rajza.
153. *Korai örmény templom.* Marturján 1989, 72., 33. kép a.
154. *Korai örmény templom.* Marturján 1989, 72., 33. kép b.
155. *A besztereci szenteltvíztartó.* Fettich Nándor, A besztereci románkori aspersorium. A NyJAMÉ 2 (1961) III. tábla nyomán.

156. *Az aracsi kő nézetrajzai.* Csemegi József, Az aracsi kő. Archaeológiai Értesítő 85 (1958) 175., 1. kép.
157. *Az aracsi kő.* Fettich Nándor rajza. Fotó: Bakay Kornél.
158. *Szalagfonatos kő Somogyvárról.* Fotó: Lantos Miklós.
159. *Szalagfonatos kő Monostorszegről.* Fettich Nándor rajza.
160. *Faragott kő Somogyvárról.* Fotó: Lantos Miklós.
161. *Korakeresztény kereszt-ábrázolás.* X. F. Kohla, Carinthia 158 (1968) 508., 42. kép.
162. *Krisztus-fej Somogyvárról.* Fotó: Lantos Miklós
164. *Életfás díszű kőfaragvány Somogyvárról.* RRM 73. 1598. 1. Fotó: Lantos Miklós.
165. *A szekszárdi vállkő.* Török László, XI. századi palmettás faragványaink és a szekszárdi vállkő. SZBÁMÉ 1 (1970) 103-106., 9-12. kép.
166. *Párducgriffek között turul a Lehel-kürtön.* Hampel nyomán.
167. *A Szent Mór lándzsa.* Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 26.
168. *A süvétei, a kallósdi, a bödei és a mánfai templomok.* Fotó: Lantos Miklós.
169. *Szent László király a győri antiphonálén.* Henszlmann Imre, A bécsi 1873. évi világtárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. MRE II/II. Budapest, 1875/6 135., 176. kép.
170. *A pécsi székesegyház alaprajza.* Szőnyi Ottó, Útmutató a városban. Pécs. é.n.
171. *Tarsolylemezek növényi mintái:* a tarcali, az eperjeskei, a szolyvai, a fehéregyházi, a túrkevei, a galgóci és a bezdédi példányok alapján, a szerző összeállítása.
172. *Arany korsó.* Mesterházy Károly, Die Kunst der Landnahmenden Ungarn und die abbasidisch-irakische Kunst. Acta Archaeologica ASH 49 (1997) 401., 6. kép.
173/A. *A Mar-Behnam-i kolostor ablakkeretelése.* Mesterházy id. mű 406., 10/a. kép
173/B. *Kairuani fatábla és egy mószuli kőfaragvány díszítménye.* Mesterházy id. mű 404., 8/c. kép és 406., 10/b. kép nyomán.
174/A. *Tavi rózsa.* F. Nigel Hepper, Pharaoh's Flowers. The Botanical Treasures of Tutankhamun. London 1990., 16.
174/B. *Lótusz és pálmalevél-minták.* Hepper id. mű 11.
175. *Lótuszminták.* Hepper id. mű 11. nyomán. – vö. Kramarovszkij 1973, 67.
176. *Boltozati zárókő Agnus Dei-vel, Pécsről.* Fotó: Bakay Kornél.
177. *Agnus Dei Somogyvárról.* A-1. szelvény, kőnapló: 932. RRM. Fotó: Bakay Kornél.
178. *Sámson története.* Pécsi faragvány. Fotó: Lantos Miklós.
179. *A kis Jézus köszöntése.* Pécsi faragvány. Fotó: Lantos Miklós.
180. *Sámson harca az oroszlánnal.* Somogyvári faragvány. II. szelvény, kőnapló: 155/72. Fotó: Lantos Miklós.
181. *Angyalos kő Pécsről.* Fotó: Lantos Miklós.
182. *A Háromkirályok, a betlehemi gyermekgyilkosság, a menekülés Egyiptomba és Sámson története.* Rekonstrukciós grafika. Henszlmann Imre, Pécsnek középkori régiségei. II. rész. A pécsi székesegyházak domborművei. Pest, 1870. VI. tábla.
183. *A kis Jézus köszöntése.* Henszlmann id. mű VII. tábla.
184. *Az esztergomi Várhegy összesítő alaprajza.* Magyarország régészeti topográfiája 5. Horváth István, H. Kelemen Márta, Torma István, Komárom megye régészeti topográfiája. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979., 85., 13. kép – vö. Marosi Ernő, Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 10.
185. *Esztergom vára XI. században.* Medium Regni. Budapest, Nap Kiadó. 1996, 16.

186. *Az esztergomi rotunda és palotaszárny.* Marosi Ernő id. mű (1984) 44., X. kép.
187. *Az esztergomi Várhegy a mai bazilika tömbjével.*
188. *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház alaprajza.* Horváth István, Das mittelalterliche Esztergom (Gran) und seine Sakralbauten. Acta Archaeologica ASH 49 (1997 83., 3/b. kép nyomán. Vö. MRT 5. 103. 16. kép.
189. *Az esztergomi vár nyugat-keleti irányú metszete.* Zolnay László, A középkori Esztergom. Budapest, 1983, 98-99.
190. *A királyi palota tömbje nyugat felől.* Medium Regni. Budapest, 1996, 17.
191. *Az esztergomi királyi vár alaprajza.* Medium Regni. Budapest, 1996, 17.
192. *Az esztergomi Fehér-torony és a királyi kápolna.* Dercsényi Dezső-Zolnay László, Esztergom. Budapest, 1956, 68., 41. kép.
193. *A veleméri és a csempeszkovácsi templom.* Fotó: Lantos Miklós.
194. *Az esztergomi palota metszetrajza.* Dercsényi Dezső–Zolnay László, Esztergom. Magyar Műemlékek. Budapest, Képzőművészeti Alap. 1956, 66., 39. kép.
195. *A királyi kápolna keresztmetszete észak felől.* Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938, 96. oldal utáni kép.
196. *Az esztergomi orszlános freskó.* Gerevich id. mű 220.
197. *Vitéz János esztergomi palotájának rekonstrukciója.* Medium Regni. Budapest, 1996. 21.
198. *Visegrád-Nagymaros a középkorban.*
199. *A visegrádi lakótorony.* Buzás Gergely–Szőke Mátyás, A visegrádi vár és királyi palota a 14-15. században. In: Castrum Bene 2/1990. Budapest, 1992., 149., 1. kép 2.
200. *Visegrád, vár és lakótorony az erődítményekkel.* Medium Regni. Budapest, 1996., 130.
201. *Szombathely az Árpád-korban.* Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs, Savaria, Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely, 1998., 116., 90. kép.
202. *Kis-Szeben látképe.*
203. *Verona a középkorban.*
204. *Középkori eketípusok.* Hrabanus Maurus Enciklopédiájából. XI. század. Erika Thiel, Geschichte des Kostüms. Berlin, 1982., 103., 181. kép nyomán.
205. *Sopron-belváros.* Holl Imre, Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta Archaeologica ASH 31 (1979) 112. o. utáni 1. kép nyomán.
206. *Máramarosi sóbánya.* Fillértár 1835, 88., 11. kép.
207. *Pozsony város legrégibb ábrázolása.* Acsády Ignácz, A magyar birodalom története I. Budapest, 1903. nyomán.
208. *Az abaújvári vár.* Gádor Judit, Ausgrabung in der Erdburg von Abaújvár. Eine Kirche in der Geschpanschaftsburg. Acta Archaeologica ASH 32 (1980) 444., 1. kép
209. *Pécs város alaprajza.* G. Sándor Mária, The Town of Pécs in the Middle Age. Acta Archaeologica ASH 48 (1996) 451., 5. kép.
210. *A pécsi vár erődítményei.* G. Sándor Mária id. mű 444., 1. kép nyomán.
211. *Opole korai lengyel város.* Kształttowanie sie kultury wczesnoopolskiej na Opolszczyźnie. Opole, 1979, 68., 4. kép.
212. *Opole város, rekonstrukció.* W. Błaszczyk, Die Anfänge der polnischen Städte im Lichte der Bodenforschung. Poznan, 1974, 39., 34. kép.

213. *Opole feltárt fa épületei.* Kształtowanie... Opole, 1979, 152., 1. kép.
214. *A koraközépkori Krakkó települései.* W. Błaczyk id. mű 27., 21. kép alapján.
215. *Dorongutak mentén felépült faházak Novgorodban.* Kolcsin 1957, 281., 3. kép és Zaszurcev 1967, 72. o. után
216. *Egyszerű faház alaprajza és felépítménye Kosztolácban.* Milosevics 1997., 155., 161. kép alapján.
217. *Novogrúdkai fa lakóépület.* Szpegalszkij 1972, 158., 64. kép.
218. *Hajdúböszörmény alaprajza.*
219. *Szebeni városrészlet, rekonstrukció.* H. Fabini, Die Städtebauliche Entwicklung von Sibiu-Hermanstadt von 1200-1500. Acta Archaeologica ASH 49 (1997) 47., 4. kép.
220. *Brassó város alaprajza a városi védművekkel.* Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa. Hrsg. H. Stoob. Städtebildung A/4. Köln-Wien, 1977, 205., 18.
221. *Óbuda a korai középkorban.* Györffy György id. mű (1998) 200.
222. *Beszterce város alaprajza a középkori védművekkel.* Städteforschung. 1977., 207., 19.
223. *Magyarország bányaipara.*
224. *Magyarország nemesfémbányászata.* Historia 20 (1998) 4. szám 19. alapján
225. *Lőcse város védművei.* Städteforschung. 1977., 213., 20. kép.
226. *Dunántúl vízrajza a középkorban.* Bakay Kornél, Feltárul a múlt? Bp. 1989., 107., 43.
227. *A Tiszántúl belvizei a rendezés előtt.* Ortvay Tivadar, Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I. Budapest, 1882. alapján.
228. *Árpádkori gödrök és szabad tűzhelyek Ipolytölgyes-Szentmárton dülőben.* Bakay Kornél ásatása és rajza.
229. *Faház a Ladoga-tó vidékéről.* Szpegalszkij 1972, 45. 15. kép.
230. *Dilberdzsin-tepe kusán város.* History of the Civilisation of Central Asia II. The development of sedentarg and nomadic civilisation of Central Asia II. 700 – B.C. to 250. Edited by Harmatta János. Paris, Unesco. é.n. 300., 8. kép.
231. *Sarvaly falu házai.* Parádi Nándor, A későközépkori faluásatások újabb eredményei. In: Középkori régészetünk... Bp. 1985. alapján. – Holl Imre–Parádi Nándor, Die Ausgrabung des Spätmittelalterlichen Dorfes Sarvaly. MAI 8-9 (1978/79) 381., 89. tábla.
232. *Szabadon álló kenyérsütő kemence a Csallóközből.* Vasárnapi újság 5 (1858) 40.
233. *Étkezés a királyi asztalnál.* V. Henrik és Matild ebédje 1114-ben, Aurai Ekkehard Világkrónikájából.
234. *Aratás a XI. században.* Hrabanus Maurus Enciklopédiájából. E. Thiel id. mű. uott.
235. *Krisztus-corpus égetett agyagból.* Ipolytölgyes-Szentmárton-dülő, Árpád kori templom mellől. Bakay Kornél ásatása. Fotó: Sugár Lajos.
236. *Torony nélküli falusi templom.* Bakay Kornél, Feltárul a múlt? Budapest, 1989., 149., 68. kép.
237. *A hittérítés nyugati módszerei.* Friedrich Heer, The Medieval World. Europe 1100-1350. Cleveland–New York, 1962, 15. kép.
238. *Boronáló.* Martin Erbstösser, Die Kreuzzüge. Eine Kulturgeschhihte. Leipzig, 1980, 46., 6. kép.
239. *Szántó.* M. Erbstösser id. mű 47., 7. kép.
240. *Gabonaőrlő asszony.* Eduard Wagner, Ars bella gerendi aus dem Soldatenleben im dreisigjährigen Krieg. Praha, Artia. 1980, 220.

241. *Vas szekerce az Árpád-kori Ság falu egyik telkéről.* Ipolytölgyes-Szentmárton-dűlő. Bakay Kornél ásatása és felvétele.
242. *Vasolvasztás.* Clemens Eibner–Huber Presslinger, Archäologische Zeugnisse des Admonter Eisenerzbergbaues und der Verhüttung im 12. Jahrhundert. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 6 (1990) 61., 10. kép.
243. *Egy vasolvasztó szerkezete.* Jahrbuch d. RGZM 35 (1988) 491., 3. kép.
244. *Auzoni kovácsok.* Michael Müller Wille, Der frühmittelalterliche Schmied im Spiegel skandinavischer Grabfunde. Frühmittelalterliche Studien 11 (1977) 133., 2. kép.
245. *Szántás egyszerű faekével.* Joachim Hermann, Zwischen Hradschin und Vineta. Frühe Kulturen der Westslawen. Leipzig-Jena-Berlin. 1981, 33., 3. kép.
246. *Boszorkányégetés.* Martin Erbstösser, Ketzer im Mittelalter Leipzig, 1984, 141., 64. kép.
247. *Hidegvízpróba.* Wilhelm Neumann, Gottesurteile und Eigenkirchen in Gurker Urkunden zwischen 1176 und 1218. Carinthia 179 (1989) 145.
248. *Kazah vadász kerecsensólyommal.* Fotó: Kunkovács László. – *VII. tábla.*
249. *Felszerszámozott kazah ló Nyugat-Altájban.* Fotó: Kunkovács László. – *VIII. tábla.*
250. *A mai kazahok lószerszámja és nyerge.* Fotó: Kunkovács László. – *IX. tábla.*
251. *Árpádházi Szent Erzsébet.* Poór Antal, Keszei Miklós. Magyar Történeti Életrajzok. Szerkeszti: Dézsi Lajos. Budapest, Atheneum. 1904, 54., 23. kép.

OSZK

I. tábla – Türk kőszobor Kazahsztánból

II. tábla – Szent Péter apostol

III. tábla – Szent Pál apostol

IV. tábla – Szent János apostol

V. tábla – Szent Jakab apostol

VI. tábla – Szent András apostol

VII. tábla – Kazah vadász kerecsensólyommal

VIII. tábla – Felszerszámozott kazah ló Nyugat-Altájban

IX. tábla – A mai kazahok lószerszámja és nyerge

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A X. századi Magyar Nagyfejedelemség és a XI–XV. századi magyar keresztény királyság Európa jelentős gazdasági, katonai és politikai hatalma volt. A magyarság nem a puszták kóbor, rabló népeként vette birtokba a Kárpát-medencét. Ősi múltja nem a finnugor népek szerény világában gyökerezik.

A félezer esztendeig uralkodó Álmos–Árpád-dinasztia a hatalom szent jelképeivel is kifejezte önállóságát és függetlenségét. A Szent Korona nem pápai és nem császári ajándék.

A magyar nép nem primitív bálványimádóból lett római keresztény, hanem magával hozta és tovább éltette a Teremtő Isten és a Boldogasszony tiszteletét.

Településeink, városaink, váraink kutatása új megvilágításba helyezi évezredes történelmünket.